

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

«Til va adabiyot – Преподавание языка и литературы – Language and literature teaching» (e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com) <https://oak.uz/pages/4802>

14- YANVAR – O‘ZBEKISTON QUROLLI KUCHLARI TASHKIL ETILGANINING 33 YILLIGI HAMDA VATAN HIMOYACHILARI KUNI!

Mahfuza KARAXODJAYEVA,
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
«O'zbek va rus tillari kafedrasini» dotsenti, p.f.n.

TURKIY XALQLAR YAGONA ALFAVITI

Annotatsiya: ushbu maqolada Bokuda bo'lib o'tgan Turkiy davlatlar tashkiloti tomonidan tuzilgan Turk dunyosining yagona alifbosi bo'yicha komissiyaning 3-yig'ilishi haqida so'z boradi. Sohada bilim va tajriba almashish, komissiyaning ikki yillik tajribasi asosida **turkiy tillar uchun umumiy alifbo** loyihasi ustida ishlashni yakunlash muhokama qilindi, ana shu yig'ilishdagi yakuniy xulosalar tahlil qilindi.

Kalit so'zlar: *turkiy tillar, lotin yozuvi, til va yozuv masalasi, umumiy turkiy alifbo.*

Аннотация: в этой статье рассказывается о 3-м заседании комиссии по единому алфавиту тюркского мира, созданной организацией тюркских государств в Баку. Обсуждался обмен знаниями и опытом в этой области, завершение работы над проектом общего алфавита для тюркских языков на основе двухлетнего опыта работы комиссии. Мы проанализировали заключительные выводы этой встречи.

Ключевые слова: *тюркские языки, латинский шрифт, вопрос языка и письменности, общий тюркский алфавит.*

Annotation: this article will talk about the 3rd meeting of the Commission on the unified alphabet of the Turkish world, compiled by the Organization of Turkic states in Baku. The exchange of knowledge and experience in the field, the completion of work on the project of a general Alphabet for Turkic languages on the basis of two years of experience of the commission was discussed. We analyzed the final conclusions at this meeting.

Keywords: *Turkic languages, Latin script, language and writing issue, general Turkic Alphabet.*

Turkiy tillar — bu hozirgi va qadimgi turkiy ellar va elatlarning tillari. Asosan, O'zbekiston, Turkiya, Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston,

XXR, Afg'oniston, Eron, Tojikistonda, shuningdek, Ukraina, Germaniya, Kipr, Shimoliy Makedoniya, Albaniya, Bolgariya, AQSh, Saudiya Arabistoni va boshqa bir qancha mamlakatlarda tarqalgan. Oxirigi ma'lumotlarga ko'ra, Turkiy tillarda so'zlashuvchilarning umumiy soni hozirda 170 million kishidan ortiq.

Eng qadimgi turkiy yozma yodgorliklar (O'rxun-yenisey yozuvida) VII—XI asrlarga mansub bo'lib, ular, asosan, qabrtoshlar tarzida Shimoliy Mongoliya, Qirg'izistonda, Yenisey daryosining yuqori qismi, Talas vodiysida va boshqa joylarda topilgan. Keyinchalik uyg'ur va arab alifbolari asosidagi turkiy yozuv sharqda (Qashqar, O'rta Osiyo, Oltin O'rda hududi, Volgabo'yida) va g'arbda (saljuqiylar davlatida, Ozarbayjon, Turkiya va boshqa hududlarda) rivojlandi. Xitoyda yashovchi uyg'urlar XI asrdan hozirgacha arab alifbosi asosidagi yozuvdan foydalanadilar. Qadimgi yozuv an'analari ega bo'lgan turkiy xalqlarning aksariyati (o'zbek, uyg'ur, turk, ozarbayjon, turkman, tatar, boshqird kabi) XX asrning 20-yillarigacha arab alifbosi asosidagi yozuvga ega bo'lgan.

Sobiq SSSRdagi barcha Turkiy tillar uchun 20-yillar o'rtalarida lotin grafikasi asosida alifbolar ishlab chiqildi va ular 1930-yilgacha ixtiyoriy majburiy tarzda ana shu yozuvga o'tkazildi; 1938—40-yillarda esa ayni shu tar-

tibda rus grafikasi asosidagi yozuvga o'tkazildi.

Ajdodlarimizning o'tmishda bir necha yozuvlardan, jumladan, arab (XI-XX asrlar), yanalif lotin (1929-1940yy.), kirill (1940-1992yy.) va yangi lotin (1993-yildan buyon) alifbolaridan foydalanganini bilamiz. Bular ichida o'zbek tilining milliy tovush tizimiga zarba bergan yozuv — kirill imlosi sanaladi.

SSSR parchalanib ketgandan keyin 1991-yilda Ozarbayjon va Turkmanistonda, 1993-yilda O'zbekistonda lotin yozuviga asoslangan alifbo joriy etish haqida qaror qabul qilindi va bu qarorlar amalga oshirilmogda.

Bugungi kunda o'zbek jamiyati buyuk o'zgarishlar bo'sag'asida turganini hisobga olsak, har otilgan odimning naqadar muhimligini ko'ramiz. O'zbek xalqi va tili tarixiy kelib chiqishiga ko'ra, Yevrosiyaning keng maydonlarida shakllangan umumiy turkiy sivilizatsiyaning ajralmas bir bo'lagi sanaladi.

2019-yil 21-dekabrda "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish choratadbirlari to'g'risida"gi Farmon qabul qilinib, uning ijrosini ta'minlash uchun 2020-2030 yillarda o'zbek tilini rivojlantirish hamda til siyosatini takomillashtirish Konsepsiyasi ishlab chiqildi.

2021-yilning 13-mart kuni Normativ-huquqiy hujjatlar loyihalari muhokamasi portaliga umumxalq muhokamasi uchun ikki haftalik muddatga qo'yilgan O'zbekiston Respublikasining "Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida"gi qonuniga o'zgartirish-

lar kiritish haqidagi O'zbekiston Respublikasi qonuni loyihasi jamiyatimiz taqdiri uchun qayg'urgan barcha yurtdoshlar o'rtasida qizg'in tortishuvlarga sabab bo'lib, bugungi kunda til va yozuvning ijtimoiy turmushimizda qanchalik muhim mavzu bo'lganini ko'rsatadi. Bu – milliy alifbomizni yaratishda oldga tashlangan yirik bir odim bo'ldi.

Yangi tahrirdagi lotin alifbosi qabul qilinishi bir qarashda alifbo muammoyimizni uzil-kesil hal qilishiga o'xshasa-da, aslida masalaga chuqurroq kirishilsa, bugungi alifbomizning tilimizdagi barcha tovushlarni to'g'ri ifoda etmasligi kuzatiladi.

Turkiy davlatlar vakillari Bokudagi yig'ilishda lotin alifbosiga asoslangan, 34 ta harfdan iborat yagona alifbo bo'yicha kelishib oldi. Bokuda 2024-yil 9-11-sentyabr kunlari Turkiy davlatlar tashkiloti tomonidan tuzilgan Turk dunyosining yagona alifbosi bo'yicha komissiyaning 3-yig'ilishi bo'lib o'tdi. Unda sohada bilim va tajriba almashish, komissiyaning ikki yillik tajribasi asosida **turkiy tillar uchun umumiy alifbo** loyihasi ustida ishlashni yakunlash muhokama qilindi.

Yig'ilishda olimlar tomonidan **1991-yilda taklif etilgan lotin alifbosiga asoslangan umumiy turkiy alifbo loyihasi** ko'rib chiqildi. Muhokamalar natijasida **34 harfdan iborat umumiy turkiy alifbo** bo'yicha umumiy kelishuvga erishildi. Alifbodagi har bir harf turkiy tillarda mavjud bo'lgan turli fonemalarni aks ettirishiga alohida e'tibor qaratildi.

Bugungi kunda qardosh turkiy xalqlar (Ozarbayjon, Turkmaniston, Qozog'iston, Turkiya va b.) milliy to'vush tizimiga asoslangan yangi lotin alifbolarini qabul qilayotgan bir davrda o'zbek jamiyati bu masalada XX asr boshidagi faolligini, liderligini ko'rsatishi kerak. Lo-

tin yozuviga asoslangan yangi o'zbek alifbosida milliy to'vush tizimimizning aks etishi o'zbek matnlarining Yevrosiyo qit'asi bo'ylab barcha turkiy xalqlar tomonidan osonlikcha o'qib-tushunilishida, biz yaratgan intellektual va ma'naviy mahsulotning keng yoyilishida, o'zbek tilining ko'plab qardosh xalqlar tomonidan o'rganilishida va mintaqada oldda kelgan jamiyat sifatida shakllanishimizda tub burilish yaratadi deb o'ylaymiz.

Shuning uchun ayrim yurtdoshlarimiz tomonidan "alifbomizga o'zgartirishlar kiritish ko'plab muammolar tug'diradi, **birinchidan**, ortiqcha xarajatlar nega kerak, **ikkinchidan** esa barcha o'zbekistonliklar bugungacha ishlatib kelinayotgan o'zbek lotin yozuviga o'rganib qolgan, bu islohot umumiy savodxonlikka katta zarba beradi" mazmunidagi qayta-qayta bildirilayotgan fikrga qo'shilib bo'lmaydi. **Til va yozuv masalasi – milliy madaniyat masalasi** bo'lgani uchun u moliyaviy chiqimlar bilan o'lchanmaslik kerak. Bir davlatning o'z mustaqilligini xalqaro ko'lamda namoyish etishi uchun milliy atributlar bo'lgan o'z Konstitutsiyasi, davlat bayrog'i, gerbi va madhiyasiga sarflanayotgan mablag'lar ahamiyatsiz bo'lganidek, milliy yozuvni ham takomillashtirishga qilinadigan chiqimni hadeb eslataverish yaramaydi.

Bundan tashqari, har qanday islohot bugun va kelajak uchun xizmat qilishi kerakligini unutmaylik. Bu masalada O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning 2019-yil 21-oktyabrdagi "O'zbek tiliga davlat tili maqomi berilganligining o'ttiz yilligiga bag'ishlangan tantanali marosim"da so'zlagan nutqida: "**Turkiy tillarning katta oilasiga mansub bo'lgan o'zbek tilining tarixi xalqimizning ko'p asrlik kechmishi, uning orzu-intilishlari, dard-u armonlari, zafarlari va g'alabalari bilan chambarchas bog'liqdir. Yaqin-**

Ortak Türk Alfabeti (2024)

Aa (<i>Aa</i>)	Bb (<i>Bb</i>)	Cc (<i>Cc</i>)	Çç (<i>Çç</i>)
Dd (<i>Dd</i>)	Ee (<i>Ee</i>)	Əə (<i>Ää</i>) (<i>Əə</i>)	Ff (<i>Ff</i>)
Gg (<i>Gg</i>)	Ğğ (<i>Ff</i>)	Hh (<i>Hh</i>)	Xx (<i>Xx</i>)
Iı (<i>Iı</i>)	İi (<i>Iı</i>)	Jj (<i>Jj</i>)	Kk (<i>Kk</i>)
Qq (<i>Gg</i> , <i>Kk</i>)	Ll (<i>Ll</i>)	Mm (<i>Mm</i>)	Nn (<i>Nn</i>)
Ññ (<i>Hh</i>)	Oo (<i>Oo</i>)	Öö (<i>Öö</i>)	Pp (<i>Pp</i>)
Rr (<i>Rr</i>)	Ss (<i>Cc</i>)	Şş (<i>Iı</i>)	Tt (<i>Tt</i>)
Uu (<i>Yy</i>)	Üü (<i>Yy</i>)	Ûû (<i>Yy</i>)	Vv (<i>Bb</i>)
Yy (<i>İi</i>)	Zz (<i>Zz</i>)		

da mamlakatimiz “Turkiy tilli davlatlar hamkorlik kengashi”ga a’zo bo’ldi. Bu o’z navbatida, nafaqat o’zaro iqtisodiy hamkorlikni kuchaytirishga, balki turkiy tillar, jumladan, o’zbek tilining xalqaro maqomini yuksaltirishga xizmat qiladi”, deb urg’u bergani bejiz emas.

1926-yilda turk-lotin yozuviga o’tish g’oyasi bo’lgan turk dunyosida o’rtoq alifbo masalasi oxirigacha yetkazilmagan edi. Bu safar olimlar tomonidan oxirigacha ishlab chiqildi. Lekin bu degani hammasi qabul bo’ldiyu, ertadan boshlab bu joriy qilinadi degani ham emas. Xo’sh, alifboning joriy etilishi qanday bo’ladi, maktablarda o’qitila boshlanadimi?

“Aslida niyat hamma darajada ishlatish. Uni boshlang’ich sinfdan tortib, ya’ni boshlang’ich sinfdan ilmiy ishlargacha, badiiy adabiyotgacha o’sha yozuvga o’tish haqida gap ketyapti. Turk dunyosining yagona alifbosi sifatida qabul qilish bir kunda yoki bir yilda darrov amalga oshadigan hodisa deb aytish qiyin. Buning uchun juda katta tayyorgarlik ko’rilishi kerak. Ayniqsa, haligacha yozuv masalasida bir to’xtamga kela olmagan o’zbekka ancha mashaqqat tug’diradi. Biz hali 9 ta unlini, uni qaysi o’rinlarda ajratish kerakligini o’rganmaganmiz. 1940-yildan beri o’zbek alifbosida 6 ta unli bor degan fikr singdirib kelindi. Biz o’tin bilan o’tni farqlamaymiz, bitta harf bilan yozishga urinamiz. Biz bularni boshqa-boshqa harf bilan ifodalashimiz kerak. Bu endi tashvish, lekin bizning tilimizni boyitadigan va uning tabiatiga xiyonat qilmaydigan tutum”, deydi Qozoqboy Yo’ldoshev.

Bu butun turkiy millatlar uchun bir-birini hech qanday vositachisiz tushunish imkonini beradi. Albatta, yangi alifboni qabul qilishni istamaydigan odamlar ko’plab topiladi.

“Mana shu vaqtgacha muammoli bo’lgan **4 ta harfni** almashtirmay keldik-ku. Agar hozir qilmasak, bu ish shundayligicha qolaveradi. Rus alifbosiga 6 oyda o’tilgan. Avvalo, tilning tabiatiga xiyonat qilinmaydi, o’t bilan o’ning farqiga boradigan o’zbek dunyoga keladi. Masalan, hozir juda ko’pchilik odamlar **“o’ng qo’l”**, **“ming”** degan so’zlarni ayta olmaydi, **“o’n qo’l”**, **“min”** deydi. Masalan, yana **“ko’ngil”** so’zida **“ng”** harfini ajratib bo’g’in ko’chiradiganlar bor. Yozuv degani qudratli narsa bu – odamning fonetik xususiyatlarini ham o’zgartirib yuboradi. Biz tilga nisbatan noto’g’ri munosabatimizni to’g’rilab olishimiz kerak. Qachondir baribir to’g’rilaymiz. Biz qilmasak, bizdan keyin shu ishni qilishadi. Ularga qoldirmasligimiz kerak, qiynaldikmi, qiynaldik?! 35 yilda shu 4 ta harfni real qilolmadikmi, demak, 36 yilda shuning 9 tasini ham to’g’rilashimiz kerak”, deya tushuntirdi Yo’ldoshev.

Huquqshunos, O’ZA bosh direktorining birinchi o’rinbosari Xushnodbek Xudoyberdiyev alifbo islohoti

masalasida ko’pchilik tilga oladigan xavotir va afsonalarni qisqacha tahlil qildi. Bizda alifbo almashmayapti!

Alifbomiz o’sha-o’sha turibdi va yana turadi. «Alifbo almashsa, xalq savodsiz bo’ladi», deganlarning fikri noto’g’ri, ammo bizda alifbo almashayotgani yo’q va bizga bu taalluqli emas. 1929-yilda arabchadan lotiniga, 1940-yilda lotindan kirillga o’tkazilganda haqiqatan ham xalq ma’lum ko’rinishda savodsizlashgan. Lekin bu yerda bir yozuvdan mutlaqo boshqa yozuvga o’tish haqida gap ketmoqda.

Bizda hozir alifbo va yozuv almashmaydi. Hattoki jiddiy o’zgartirilmaydi ham. Alifbodagi ayrim harflarning (minimum 2 ta, maksimum 4 ta) shakli biroz, yana qaytaraman, birozgina o’zgartiriladi.

Masalan:

O’ => Ö ö

G’ => Ğ ğ

Bu shakllar barchaga tanish, shundoq ham yozma husnixatda shu kabi shakllardan foydalanamiz. Shu sababli, «alifbo islohoti xalqni savodsiz qiladi», degan balandparvoz da’volar shunchaki afsona xolos!

Alifbo islohoti uchun vahimali darajada katta mablag’ ketmaydi.

Chunki barcha darslik va kitoblarni qayta chop etishga hojat yo’q, barcha pasportlar ham almashtirilmaydi, hozirgi pullar ham o’z kuchida qolaveradi va h.k. Bu haqida oldin ham batafsil aytganman.

Alifbo islohotiga qarshi qatlam doim iqtisodiy tomonini ham so’roq ostiga oladi va kitoblar, pasport, hujjatlar, pul banknotalari, ko’chadagi belgilar va boshqa joydagi yozuvlarni birdaniga almashtirib chiqish katta xarajat talab etishini aytishadi. Ha, to’g’ri, bularning barchasini bittada almashtirish katta mablag’ talab etadi. Ammo bittada almashtirish shartmi o’zi?

Masalan, hozir kirill va lotin yozuvidagi pullar, kitoblar va hujjatlar amalda bo’lib turibdi, bu kimgadir xalaqit beryaptimi? Yoki sovet davrida berilgan tug’ilganlik guvohnomalarini kimdir tan olmayaptimi?

Alifbo islohoti tabiiy jarayonda amalga oshishi kerak. Darsliklar ham, pasportlar ham, yo’l belgilari ham o’z vaqti-soati kelganda almashadi. Ungacha hozirgisi kuchida bo’laveradi.

Masalan, O’tkir (O’tkir) ismli yurtodoshimizning pasporti 2028-yilgacha kuchga ega bo’lsa, o’sha 2028 yildagina pasportini (O’tkir yozuvli qilib) almashtiradi. Ungacha hech kim pasportingda isming xato, almashtir, demaydi. Tamom, vassalom.

Xullas, alifbo islohotida ma’lum bir xarajatlar bo’lishi tabiiy, ammo ayrimlar vahima qilganidek ko’p xarajat bo’lmaydi, aqlli chora-tadbirlar bilan o’ta minimal darajaga tushiriladi.

«Nima bo’lsa ham, alifbo islohoti masalasiga yakuniy,

qat'iy yakun yasash vaqti keldi. Va o'sha qat'iy, aqlli, puxta o'ylangan qaror tez orada qabul qilinadi deb umid qilaman», deb yozadi X.Xudoyberdiyev.

Shu bilan birga, milliy alifbomizni takomillashtirish yo'lida nimalarni bilishimiz kerakligi bo'yicha fikr-mulohazalarimizni bayon etamiz.

Alifboning birinchi qoidasi – “bir tovushga bir harf bo'lishi kerak”.

Yangi tahrirda taqdim etilayotgan lotin alifbosi bugungi kunda qo'llanilayotgan alifboga qaraganda ancha qulayligi bilan ajralib turishini aytib o'tish kerak. Gap shundaki, 1993-yilda qabul qilingan va bugungacha ishlatib kelayotgan alifbomizda digraflar (bir tovushni ikki harf birikmasi bilan ifoda qilish – **ch**, **sh**) hamda apostrofli harflar (bir tovushni bir harf va apostrof birikmasi bilan ifoda qilish – **g'**, **o'**) ko'plab orfografik va fonetik noqulayliklar tug'diradi. Sababi, bugungacha ishlatib kelinayotgan alifbomiz “**bir tovush uchun bir harf**” degan birinchi oltin qoidaga rioya qilinmagan holda tuzilgan. Yangi tahrirda bu muammo yechilgan bo'lib, endilikda **ch** o'rniga **ç**, **sh** o'rniga **ş**, **g'** o'rniga **ğ**, **o'** o'rniga **ö** kabi harflardan foydalanish taklif etilmoqda.

Alifboning ikkinchi qoidasi – “eshitilgani kabi yoziladi”.

Milliy madaniyatning davrlar o'tishi bilan odim-odim o'zgarib borishi kabi til ham bir yerda qotib qolmay evrilib boradi. Jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy turmushidagi o'zgarishlar tilga ham o'z ta'sirini o'tkazadi, natijada tilda yangi so'zlar yuzaga kelib, ayrim eski so'zlar foydalanishdan chiqib boradi. Xuddi shu singari tildagi ayrim tovushlarning qo'llanilishida o'zgarishlar sodir bo'ladi. Bu yerda so'z **h** va **x** undosh tovushlari to'g'risida ketmoqda. O'rta asrlarda o'zbek tiliga arab va fors tillaridan ko'plab so'zlar kirib kelgan bo'lib, bularning ta'sirida alifbomizga “**h-x**” tovushining hatto uchta turi joriy qilingan. O'rta asrlarda ziyolilar uchun arab va fors tillaridan kirib kelgan so'zlarni asl shaklida talaffuz etish o'ziga xos “ma'lumotlilik” belgisi bo'lgan. Bu hodisa “**forinizm**” deb ataladi va bir tildagi chetdan kirib kelgan so'zlarni asl shaklida talaffuz etilishini anglatadi. Tilshunoslar forinizmning, odatda, bir til milliy tovush tizimining buzilishida o'rni borligini ta'kidlaydilar.

Bugungi kunda yurtimiz aholisining savodxonligi o'ta yuqori ko'rsatkichga ega bo'lishiga qaramay, ko'pchilik **h** va **x** tovushlarining farqiga bormasligi yaqqol ko'zga tashlanadi. Hatto o'zbek tili va adabiyoti sohasida oliy ta'lim olgan talabalarda ham bu holni uchratish qiyin emas. Biroq buni men nuqson, xato yo kamchilik o'laroq ko'rmayman, chunki bu hol alifboning “**eshitilgani kabi yoziladi**” degan ikkinchi oltin qoidasiga zid keladi. Aholining ko'pchiligi **x** va **h** tovushlarining farqiga bormasa, imloviy xatosiz yozishning yagona yo'li bu

harflarning ishlatilishini yodlashdan iborat bo'ladi. O'z alifbomizni tahrirlash o'z qo'limizda bo'lsa, unda nega o'zimizga muammo tug'dirishimiz kerak? Nega to'g'ri yozilish imlosini bilish uchun yuzlab so'zning yozilishini yodlashimiz kerak? Yangi alifbodan “**Xx**” (“**iks**”) harfini chiqarib tashlab, **h** va **x** tovushlari uchun “**Hh**” harfini qo'llash bilan tilimizning milliy tovush tizimiga zarar bermagan holda imloviy savodxonlikni orttirib, ortiqcha noqulayliklarni yengish yo'lida yana bir odim oldinga chiqqan bo'lamiz deb o'ylayman. Xuddi shu qoida bilan oldingi “ayirish belgisi”ni ifoda etgan tutuq belgisini (') yangi alifbodan butunlay chiqarib tashlash kerak va o'zbek milliy tovush tizimiga zid bo'lgan “**Ss**” tovushini unutish kerak degan tushunchadaman.

Alifboning uchinchi qoidasi – “birinchi o'zbek lotin yozuvi bo'lgan yanalif negizida shakllanishi kerak”.

1993-yilda “Lotin yozuviga asoslangan o'zbek alifbosini joriy etish to'g'risida”gi qonunda lotin yozuviga o'tish “...o'zbek yozuvining lotin alifbosiga o'tilgan 1929-1940-yillardagi ijobiy tajribasidan kelib chiqib, keng jamoatchilik vakillari bildirgan istak-xohishlarini inobatga olgan holda respublikaning har taraflama kamol topishini va jahon kommunikatsiya tizimiga kirishini jadallashtiruvchi qulay sharoit yaratishga xizmat qiladi” degan g'oya bilan qabul qilingan edi.

Demoqchi bo'lganim shuki, bugungi kunda yangi lotin alifbomizni yurtimizda 1926-1940-yillarda amalda bo'lgan yanalif lotin alifbosi negizida yaratishni yoki bugungi kunda taklif etilayotgan tahrirdagi **ç**, **ş**, **ğ**, **ö** harflarining joriy qilinishini ayrim yurtdoshlarimiz aytgandek “Turkiya alifbosiga o'xshatish” deb talqin qilish mutlaqo asossizdir. Xuddi shuningdek, bugungi kunda “**j**” tovushini “**Jj**” harfi bilan emas, “**Cc**” harfi bilan ifoda etish alifbomizni birinchi o'zbek lotin yozuvi bo'lgan yanalifga birmuncha o'xshatish bo'ladi.

Chunki 1940-yilda joriy qilingan rus alifbosi negizida tuzilgan o'zbek kirillchasida “**Oo**” harfi oldingi yanalif lotinchasidagi “**yumaloq a**” tovushini ifodalaydigan bo'lib qolgan. Bu tovush “**o**” emas, “**a**” tovushining allofoni (“**a**” tovushining bir varianti) bo'lgani uchun uni ifoda etishda “**Aa**” harfiga bir diakritik belgi qo'yil-sa kifoya qilardi, biroq negadir kirillchamizda buning o'rniga “**Oo**” harfining ishlatilishi ma'qul ko'rilgan. Natijada, 1940-yilgacha yanalif lotinchasida o'zbek tilida muammosiz “**Taşkent**” shaklida yozib kelingan so'z endilikda kirillchada “**Toshkent**” shakliga aylangan. Shuningdek, o'zbekcha “**Buxara**” endilikda “**Buxoro**” shaklida, “**ata-babalar**” esa “**ota-bobolar**” shaklida yozila boshlagan. Holbuki, hatto xalqaro standart lotin alifbosi (*ISO Basic Latin Alphabet*) va xalqaro fonetik alifboda (*International Phonetic Alphabet - IPA*) “**Oo**”

harfi “**o’tirmoq**”, “**o’sha**”, “**o’rin**” kabi so’zlardagi “**o**” tovushini ifoda etadi.

1940-yilda kirill alifbosi bilan birga joriy qilingan va 1993-yilda yangi lotin alifbosiga ko’r-ko’rona ko’chirilgan ushbu yangilishlik natijasida o’zbek yozuvi hatto xalqaro so’zlarni yozishda boshqa tillardan tubdan farq qila boshlagan. Bu esa o’zbek tilini o’rganmoqchi va o’zbekchadagi so’zlarni talaffuz qilmoqchi bo’lgan chet elliklarni doim yangilish talaffuz qilishga olib kelgan, chunki aslida **Toshkent** so’zidagi “**o**” tovushi “**o**” tovushiga emas, balki “**a**” tovushiga yaqin, aytib o’tganimizdek, uning varianti xolos. “**Toshkent**”, “**Buxoro**”, “**ota-bobolar**” kabi so’zlardagi “**o**” tovushi hatto eski o’zbek imlosida “**vov**” emas, “**alif**” bilan ifoda etilgandi. Shuning uchun bu tarixiy yangilishlikni tuzatish va o’zbek yozuvini standart lotin alifbosiga yaqinlashtirish uchun yangi lotin alifbomizdagi “**Oo**” harfini “**Āā**” shaklida o’zgartirishni, ya’ni “**Aa**” harfi ustiga yumaloq diakritik belgi qo’yish bilan ifoda etishni taklif qilaman. Shunda yuqorida o’rnak uchun olingan so’zlar “**Tāshkent**” (Toshkent), “**Buhārā**” (Buxoro), “**āta-bābālar**” (ota-bobolar) shaklida yoziladi va xalqaro hamda umumturkiy talaffuz standartiga to’g’ri keladi. Zamonaviy informatsion texnologiyalar davrida bunday diakritik belgili harf kiritish katta muammo tug’dirmaydi, chunki yangi alifbo tasdiqlanishi bilan uni xalqaro UNICOD tizimiga kiritish uchun murojaat qilinadi va barcha “aqlli” vositalarda “O’zbek tili va klaviaturasi” joriy qilinadi.

Jami 34 harfdan iborat bo’lgan mazkur alifbo loyihasi aslida 33 yil oldin, ya’ni 1991-yilda taklif qilingan va ilk bor barcha turkiy olimlar tomonidan ma’qullandi.

O’zbek alifbosidan farqli ravishda o’rtoq alifbo **9 unli** va **25 undoshdan** iborat. Bunda U unlisining uch shakli, **A** va **I** unllarining ikki xil talaffuzli shakllari o’rtoq alifbodan o’rin olgan. Boshqa turkiy xalqlar nutqida borligi uchun **X** va **H** harflari aslida qoldirilgan.

Shuningdek, **SH**, **CH**, **O’**, **G’**, **NG** harflarining yozilishi soddalashtirilgan, tutuq belgisidan esa butunlay voz kechilgan. Xo’sh, bu alifbo O’zbekistonga nima beradi? Qachon va qanday joriy qilinadi? Haqiqatdan

ham alifbo turkiylarning boshini bir qila oladimi?

Lotin yozuviga asoslangan yagona turkiy alifbo turkiy davlatlar madaniy integratsiyasini kuchaytiradi, o’zaro munosabatlarni osonlashtiradi. Qardosh ellar bir-birining adabiyoti, ommaviy axborot vositalari, ilmiy asarlarini qiyinchiliksiz o’zlashtirish imkoniga ega bo’ladi.

Yagona yozuv orqali turkiy davlatlar o’rtasidagi savdo-iqtisodiy aloqalar tezlashadi. Tovar va xizmatlar taqdim etilishi, savdo shartnomalari qulay va tezkor tuzilishida ham ayni omil muhim ahamiyat kasb etadi.

Lotin yozuviga asoslangan alifbo turkiy tillarni xalqaro miqyosda tanitishda muhim qadam hisoblanadi. Ma’lumki, lotin alifbosi butun dunyo bo’ylab tarqalgan, ko’plab mamlakatlarda rasmiy yoki keng qo’llanadigan alifbo hisoblanadi. Turkiy davlatlar ushbu yozuvga o’tish orqali o’z tilini global axborot maydonida yanada yorqin namoyon eta oladi.

Turkiy davlatlarning har biri o’ziga xos madaniy, tarixiy merosga ega. Qardosh xalqlarning alohida alifbolari muayyan madaniy ramz sifatida qabul qilingan. Yagona alifbo joriy qilinishi ushbu davlatlar o’z tarixiy yozuvidan voz kechishini talab qilishi mumkin.

Kirill alifbosida yozilgan tarixiy asarlar va adabiyotlarni yangi yozuvga o’girish murakkab jarayon. Katta avlod uchun kirillda bitilgan asarlar, hujjatlar nafaqat xotira, balki jonli ta’lim vositasidir. Yagona alifboga o’tishda ularning eski manbalarga kirish imkoniyati cheklanadi. Bu xalqlar aro tarixiy ma’lumotlarni tushunishda chegara paydo qilishi ehtimoli bor.

Xullas, turkiy xalqlar uchun yagona alifbo joriy qilinishi nafaqat madaniyatlar va tillar integratsiyasi, balki millatlar o’rtasidagi tarixiy bog’liqlikni qayta tiklash yo’lidagi qadamdir. Bunday alifbo turkiy xalqlar uchun yozuvdagi birlik timsoliga aylanishi mumkin. Binobarin, har bir xalq madaniy o’zligini saqlab qolish barobarida yangilikka qarshi borishi emas, peshvoz chiqishi, zamon talabiga javob berishga intilishi zarur. Yagona alifbo – misoli, ko’hna daraxtga qo’shiladigan yangi shox: mevasi millatlarning chiroyli, yorqin kelajagiga xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jamolxonov H.A. (2005). Hozirgi o’zbek adabiy tili. Darslik. – Toshkent: Talqin nashriyoti.
2. Jamolxonov H.A. (2004). Hozirgi o’zbek adabiy tili. O’quv qo’llanmasi. 1/2-qismlar. Nizomiy nomli TDPU bosmaxonasi. – Toshkent.
3. Nabiyeva D.A., Zokirova H.R. (2006). O’zbek tili fonetikasi. O’quv-uslubiy qo’llanma. – Andijon.
4. Shokirjonov S. (2023). Lotin yozuvini takomillashtirish: muammoli 4 ta harf nega o’zgartirilmoqda? <https://kun.uz/uz/news/2023/09/27/lotin-yozuvini-takomillashtirish-muammoli-4-ta-harf-nega-ozgartirilmoqda>, ko’rilgan sana:14.02.2024
5. Chegaboyev K. (2023). Ortiqchasi ortiqcha. O’ va G’ harflarini tuzatishning o’zi kifoya. <https://kun.uz/uz/news/2023/09/25/ortiqchasi-ortiqcha-o-va-g-harflarini-tuzatishning-oz-kifoya>, ko’rilgan sana 14.02.2024.

Rayxon RASULOVA,
Chirchiq davlat pedagogika universiteti
o'zbek adabiyotshunosligi kafedrası v.b.dots., p.f.f.d (PhD)

O'QUVCHILARNING KITOBXONLIK MADANIYATINI MATN YARATISH KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH ORQALI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: ushbu maqolada umumta'lim maktab o'quvchilarining kitobxonliklarini matn yaratish qobiliyatlarini rivojlantirish orqali o'stirish haqida fikr bildiriladi.

Kalit so'zlar: *kitobxonlik, matn yaratish, ijtimoiy tarbiya, badiiy adabiyot, matn tahlili, ijod, ijodiy jarayon.*

Аннотация: в данной статье высказывается идея о развитии навыков чтения у учащихся средних школ через развитие навыков создания текста.

Ключевые слова: чтение, текстотворчество, социальное воспитание, художественная литература, анализ текста, творчество, творческий процесс.

Annotation: this article expresses the idea of developing reading skills in secondary school students through the development of text creation skills.

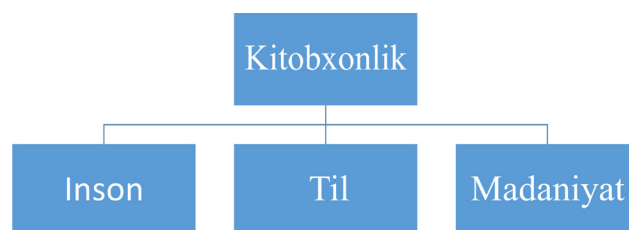
Key words: *reading, text creation, social education, fiction, text analysis, creativity, creative process.*

Hozirgi kunda o'quvchilarning har tomonlama iqtidorini oshirish va kelajakda yetuk qilib tarbiyalash maqsadida ta'lim sifatini oshirishga qaratilgan yurtboshimiz tomonidan bir necha qaror va qonunlar amalga oshirildi. 2017 - yil 13 - sentyabrda davlatimiz rahbari tomonidan qabul qilingan "Kitob mahsulotlarini nashr etish va tarqatish tizimini rivojlantirish, kitob mutolaasi va kitobxonlik madaniyatini oshirish hamda targ'ib qilish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi to'g'risida"gi qarori yoshlarda kitobxonlik va kitob mutolaasiga, shuningdek, o'zbek va jahon adabiyotlariga bo'lgan qiziqishlarini oshirishga e'tibor yanada kuchaytirilmoqda. Yurtboshimiz tomonidan 2019 - yilning mart oyida esa "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish bo'yicha beshta muhim tashabbus" ilgari surildi. Ushbu beshta tashabbusning to'rtinchisida – yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish, ular orasida kitobxonlikni keng targ'ib qilish nuqtayi nazaridan "...yosh avlodning ijodiy va intellektual salohiyatini qo'llab-quvvatlash va ro'yobga chiqarish" kabi vazifalar belgilangan.

"O'ZBEKISTON – 2030" STRATEGIYASida ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va madaniyat sohasini yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha islohotlar masalalari ko'rib chiqilgan. Bunda o'zbek va jahon adabiyoti durdonalarini keng ommalashtirish, jamiyatda kitobxonlikni hamda aholiga axborot-kutubxona xizmatini ko'rsatishni rivojlantirish bo'yicha bir qancha vazifalar belgilangan. Unda o'zbek xalqining milliy qadriyatlari va ma'naviy merosini asrab-avaylash, keng ommalashtirish hamda rivojlantirish bo'yicha yangi yondashuvlarni joriy qilish; ilmiy va sotsiologik tadqiqotlar bilan jamiyatda ijtimoiy-ma'naviy muhit barqarorligini ta'minlashning barcha asosiy masalalarini qamrab olishga erishish; kitobxon yoshlar sonini 5 million nafarga yetkazish; har yili 100 ta eng yaxshi badiiy asar hamda bolalar va

o'smirlarga mo'ljallangan 50 ta badiiy kitoblar yaratish; "O'zbek adabiyoti xazinasidan" ko'p jildlik, "Jahon bolalar adabiyoti durdonalari" 100 jildligini o'zbek tilida nashr qilish kabi vazifalar belgilandi. Ushbu chora -tadbirlar, yoshlarimizni kelajakda barkamol bo'lib yetishishlari hamda ma'naviy yuksak bo'lib ulg'ayishlari uchun munosib shart-sharoitlardir. Kitob o'qish har qanday kitobxonda ijodkorlik kompetensiyalarini shakllantiradi. Jumladan, umumta'lim maktab o'quvchilarining matn yaratish qobiliyatini rivojlantirishda kitob mutolaasiga murojaat etish ishning samarasini oshiradi.

Bu yondashuvda ona tili va adabiyot darslarini uyg'unlashtirgan holda olib borish kitobxonlik yo'lida odilona qarordir. Bunda biz bevosita va bilvosita badiiy kitoblarga murojaat etishimiz har tomonlama to'g'ri yondashuv hisoblanadi. Kitob mutolaasi ham tafakkurni, ham savodxonlikni oshiruvchi asosiy manbadir. Kitob – zamonlar to'loqida suzuvchi, o'zidagi ma'nolar xazinasini ajdodlardan avlodlarga avaylab yetkazuvchi tafakkur kemasidir. Uning har bir sahifasi hikmatlarga boy va dillarga ro'shnolik kiritib, ezgu tuyg'ularni uyg'otmoqqa qodir. Sohibqiron Amir Temur ta'biri bilan aytganda, "*Kitob (bitig) barcha bunyodkorlik, yaratuvchilik va aql-idrokning, ilm-u donishning asosidir, hayotni yaratuvchi murabbiydir*". Insonning tili va madaniyati kitobxonlik bilan uzviy bog'liq holda rivojlantirsa u barkamol bo'ladi.

Kitob mutolaasi insonni nafaqat tarbiyalaydi, balki uni madaniyatli qiladi, ona tiliga mehr uyg'otadi.

O'tgan yigirmanchi asrning mashhur yozuvchilaridan biri, adabiyot sohasidagi xalqaro Nobel mukofoti sovrindori Hermann Hessening kitob mutolaasi borasida: *"Kitoblar insonni hayotga yo'llagandagina, unga xizmat qilgandagina foydalidir. Agar kitob o'quvchiga oz bo'lsa-da, kuch-g'ayrat, shijoat, ma'naviy poklik baxsh etmasa, mutolaa uchun sarf etilgan har bir soat behuda va besamar bo'lib qolaveradi, har bir kishi o'zi uchun zarur bo'lgan, yangi kuch hamda ruhiy ta'sir baxsh eta oladigan kitoblarnigina topa bilishi zarur"*, degan fikrlarida kitoblarni saralab o'qish lozimligi bilan bir qatorda kitobxonlarni ham 3 toifaga ajratganligi diqqatga sazovordir.

– sodda kitobxon, ular asar muallifining barcha zavq-shavq, quvonchiga va ilhomiga sherik bo'ladilar, uning dunyoqarashiga butkul qo'shilib, muallifning tasavvur mahsuli bo'lmish turlicha ma'no berish holatlarini hech bir e'tirozsiz qabul qiladilar. Bunday sodda kitobxon mutolaaga bo'lgan munosabatiga ko'ra, umuman shaxs hisoblanmaydi, balki o'zi bilan o'zi andarmon o'quvchi, xolos. U romandagi voqealarni yo ularning keskinligiga, xavf-xatarga to'la sarguzashtlar, ishqiy lavhalarga boyligiga, tasvirning dabdabali yoki ojizligiga qarab baholaydi yoki buning o'rniga, muallifning o'zigagina baho berib qo'ya qoladi, ya'ni uning muvaffaqiyatlarini shunday andaza bilan o'Ichaydiki, bu me'yor har doim pirovardida odatga aylanadi. Bunday o'quvchi kitobni umuman, his qilib, tushunib o'qish va mazmuni yoki shakliga munosib baho berish uchungina yaratilgan deb o'ylaydi, bunga shak-shubha qilmaydi.

– ikkinchi turdagi kitobxonga nimadir "yuqadi". Bunday o'quvchi asar mazmuni yoki shaklini qanchalik qadrlasa, uning haqiqiy, yanada muhimroq qadr-qimmatini ham shunchalik yuqori baholaydi. Bu kitobxon bolalarga o'xshab, har bir narsaning ehtimol o'n yoki yuz mazmun-mohiyati, ahamiyati va qadr-qimmatini borligini yaxshi biladi. Mazkur o'quvchi, masalan, yozuvchi yoki faylasufning voqea-hodisa hamda narsalarga nisbatan o'z bahosini o'z-o'ziga yoxud kitobxonga majburan qabul qildirishga urinayotganini kuzata borib, jilmayib qo'yishi, muallifning erkinligi va asossizligi bo'lib ko'rinayotgan narsa aslida sustkashlig-u majburlashdan boshqa narsa emasligini payqab olishi mumkin.

– uchinchi turdagi kitobxon zohiran "yaxshi" deb nom olgan o'quvchining butunlay teskarisidir. Bu kitobxon shu darajaga yetgan shaxski, u hech kimga o'xshamaydi. Agar bunday o'quvchi kitobdan biron-bir sentensiya,

ya'ni hikmatli so'z, dono gap, hikmat topib olgudek bo'lsa, eng avvalo, topilmaning avra-astarini ag'daradi. U azal-azaldan biladiki, har qanday haqiqatni inkor etish ham asl haqiqatdir. U ma'naviyat sohasidagi har qanday fikr, qarash, nuqtayi nazar qutb ekanligini va unga qarama-qarshi xuddi shunday zo'r qutb ham mavjud ekanini azaldan yaxshi biladi. U biror faylasufning asarini unga ishonib, ta'limotini o'rganib olmoq yoki uni tanqid qilib, unga qarshi harakat qilmoq uchun o'qimaydi, biron-bir shoirni dunyoning qanday yaralganini tushuntirib berishi uchun mutolaa qilmaydi. Yo'q, u hamma narsani o'zi tushunadi, o'zi anglay oladi. U, ta'bir joiz bo'lsa, komil inson. U – o'z mutolaa saltanatida mutlaq hokimdir. U o'z fantaziyasida hatto Qizil Shapkacha haqidagi ertakni qandaydir kosmogoniya yoki falsafa yoxud go'zal ishqiy poeziya yanglig' mutolaa qilishi mumkin bo'ladi.

Hermann Hessen kitob mustaqil bo'lmagan kishilarni yana ham ma'naviy zaiflashtirish uchun yozilmaydi, chunki mingta loqayd o'quvchidan o'nta yaxshi kitobxon afzal deb biladi.

Kitobni ravon va ifodali o'qish ravon va mantiqliq nutq garovidir. Negaki ravon, ifodali o'qish natijasida o'qiganlarini tushunish oson kechadi, bu esa o'z navbatida o'ziga nisbatan ishonchni oshiradi hamda ravon va izchil nutq sohiblarini yetishtiradi.

F.A. Soxin, O.S. Ushakova va ularning shogirdlari tomonidan ravon nutqni shakllantirishning turli jihatlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar ravon nutqni baholashning shunchaki mantiqlik, izchillikdan ko'ra yanada aniqroq mezonlarini qidirishni galdagi vazifalardan biri qilib qo'ydi. Ravonlikning asosiy ko'rsatkichi sifatida badiiy asarlarni ifodali o'qish, she'rlarni ta'sirchan etib yodlash hamda o'qiganlaridan foydalangan holda, matnning tarkibiy jihatdan to'g'ri tuzish qobiliyatini shakllantirish qabul qilingan.

A.A. Leontev L.S. Vigotskiy va A.N. Leontevning qoidalariga tayangan holda, asosiy faoliyat turi sifatida qaraydigan nutqiy faoliyat shakllanishi konsepsiyasini ishlab chiqdi. Uning qayd etishicha, nutqni rivojlantirish – bu eng avvalo, muloqot usullarini rivojlantirish bo'lib, ularni o'zlashtirish matn yaratish qobiliyatini shakllantirishni talab qiladi. Matn yaratish qobiliyatlarini shakllantirish, bir tomondan, badiiy asarlar bilan muloqot bilan, o'zga tomondan esa, ijtimoiy ehtiyojlar bilan bog'liq.

Demak, muloqotni nafaqat atrof-olam, balki kitoblar olamiga sayohat orqali ham amalga oshirish o'quvchilarning matn yaratish kompetensiyalarini shakllantirishda yetakchi omillardan biri bo'lib xizmat qiladi hamda kitobxonlik salohiyatini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Raykhan Rasulova. An integrative approach to the analysis of a work of art. *European Journal of Innovation in Nonformal Education (EJINE) Volume 3 | Issue 12 | Dec-2023 ISSN: 2795-8612*

2. Расулова Р. Адабий таълимда интегратив ёндашув MUALLIM HAM UZLUKSIZ BILIM LENDIRIO'. Ilmiy-metodik jurnal № 1/3 2024.

S.M. AXMADALIYEVA,
o'qituvchi (PhD), QDPI, Qo'qon

PRESEDENT NOMLAR ASOSIDA SHAKLLANGAN PRAGMATONIMLAR

Annotatsiya: pretsedent iboralar – turli xarakterdagi sitata, aforizm, maqol, matal, shiorlarni matn tarkibiga kiritishdir. Bolalar uchun mo'ljallangan kiyimlarda aynan bolalar ertaklarida qo'llaniladigan, hammaga ma'lum va mashhur bo'lgan pretsedent iboralardan foydalaniladi.

Kalit so'zlar: pretsedent nomlar umummillat ilmi, axborotlarni saqlovchi kontekst, allyuziv nom, tarixiy-madaniy fakt, pragmatonim, brend nom, stilistik qurilmalar, ishlab chiqarish, antroponimlarning qisqartmalari, savdo belgisi.

Аннотация: в статье говорится о значении ономастики и прагматонимов в формировании товарных знаков. Прецедентные фразы - цитаты, афоризмы, пословицы, поговорки и лозунги различного рода. В детской одежде используются известные и известные пословицы из детских сказок.

Ключевые слова: прецедентные имена, универсальная наука, информационный контекст, аллегорическое имя, историко-культурный факт, прагматоним, товарный знак, стилистические приемы, изделия, сокращения антропонимов, товарный знак.

Annotation: the article discusses the important role of onomastics and pragmatonyms in the formation of trademarks. Precedent expressions - quotes, aphorisms, proverbs, sayings and various kinds of slogans. Children's clothing uses famous and well-known proverbs from children's fairy tales.

Key words: precedent names, universal science, information context, allegorical name, historical and cultural fact, pragmatonym, trademark, stylistic means, products, abbreviations of anthroponyms, trademark.

Kirish. Bozor munosabatlarining kengayishi, savdo aloqalarining oshishi XX asrning oxirlariga kelib tovar va mahsulotlar nomlarini o'rganishga ehtiyojni yuzaga keltirdi. Jahon tilshunosligida pragmatonimlar atqili otlarning alohida guruhi sifatida umumiy holda va ularning turli guruhlariga lingvistik, lingvokulturologik, etnokulturologik jihatdan, shuningdek, pragmatonimlarning brend nomlari sifatidagi xususiyatlari va reklama bilan bog'liq jihatlari tadqiq qilingan bo'lsa-da, o'zbek tilshunosligida pragmatonimlarning etimologik, sistem-struktur va lingvokulturologik xususiyatlari monografik planda o'rganilmagan. Pretsedent nom "Lingvistik ensiklopedik lug'at"da quyidagicha izohlanadi: pretsedent (lot.praecedens – oldinda yuruvchi, oldingi) – oldin, o'tmishda sodir bo'lib, shu ko'rinishdagi keyingi birliklarga namuna yoki oqlovchi dalil bo'lib xizmat qiluvchi birlik¹. V.A.Maslovaning ta'kidlashicha, muayyan millat vakillariga yaxshi tanish bo'lgan matnlar yoki voqealar bilan bog'liq bo'lgan shaxs nomlari pretsedent nomlar bo'la oladi².

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Pretsedent iboralar – turli xarakterdagi sitata, aforizm, maqol, matal, shiorlarni matn tarkibiga kiritishdir³. Bolalar uchun mo'ljallangan kiyimlarda aynan bolalar ertaklarida qo'llaniladigan, hammaga ma'lum va mashhur bo'lgan pretsedent iboralardan foydalaniladi. Ko'rinadiki, pretsedent nomlar qatnashgan matn o'zida umumjahon yoki

umummillat ilmi, adabiyoti, madaniyati va tarixiga doir axborotlarni saqlovchi kontekst vazifasini ham bajaradi. Bu xususan, pretsedent nomlar matnda allyuziv nom sifatida qo'llanganida voqelanadi⁴. Ma'lumki, allyuziv nomlar mashhur adabiy yoki tarixiy-madaniy faktga ishora qiluvchi nom hisoblanadi⁵.

O.Yakovleva pragmatonimlarning lingvokulturologik xususiyatlarini yoritarkan, pretsedent nomlardan foydalanish ham pragmatonimlarning lingvokulturologik xususiyatlari sifatida belgilanishini ta'kidlab o'tadi. Milliy-madaniy bo'yoqqa ega antroponim, mifonim, xrematonim, xrononim, ideonim, oykonim, urbanonim, gidronimlar, rus tili madaniyatiga oid ibora va birliklarni pretsedent nomlar sifatida keltirib o'tadi.

U.Mahmudova "Reklamada badiiy tasvirlar va mashhur obrazlardan foydalanish tomoshabinda mahsulotga nisbatan ehtiyoj va ishonch hissini boshqa odatiy reklamalardan ko'ra ko'proq orttiradi" deya ta'kidlaydi. Bundan tashqari, badiiy tasvirlar, musiqa, rasm, kino lavhalari, multfilm qahramonlari reklamaga o'zgacha kayfiyat bag'ishlaydi. Rus madaniyatidagi "Простоквашино" sut mahsulotlari reklamasida qahramon sifatida multfilmdagi mushuk obrazidan foydalaniladi. Milliy reklamalarimizda, jumladan, bolalar saqichi "ZiZi" reklamasida mashhur "Burunduqlar" komediyasidagi burunduq Elvin obrazi multfilm tarzida ishlanadi.

Kitob muqovadan, konfet esa uning o'ramidan boshlanadi. Rossiyaning eng yaxshi rassomlari Mixail Vrubel,

4 Юлдашева Д. Ўзбек болаларига хос оғзаки ва ёзма матнларнинг антропоцентриқ тадқиқи. Филол.фанлари док.дисс. – Фарғона, 2022.

5 Гудков Д.П. Теория и практика межкультурной коммуникации. – М.: Гнозис, 2003. – С.149.

1 <http://ru.wikipedia.org>.

2 Маслова В.А. Лингвокультуралогия. –М.: Academia, 2001. – С. 53.

3 Красных В.В. Этнопсихоллингвистика и лингвокультуралогия: курс лекций. – М. 2002. – С. 47..

Viktor Vasnetsov, Ivan Bilibinlar konfet qog'ozi ustida ishlashni uyat deb bilishmagan... Ma'lumki, shirinliklar o'ramiga ko'paytirish jadvali va alifbo bilan birga, maqollar, tilaklar yozilgan. Bu shuni anglatadiki, konfet o'rami ham kitoblar kabi tarbiyaviy va rivojlantiruvchi funksiyaga ega. Ayni paytda ko'plab shirinliklarning o'ramlarida ertaklardan rasmlar va bolalar uchun asarlar nomlari mavjud. Shunday qilib, konfet o'rami bolani kitobga qiziqtirish va uni o'qishga jalb qilish imkonini beradi.

E.A.Naximova pretsedentlik fenomenini millatning ongida abstrakt holda saqlanuvchi tizim sifatida baholaydi.

D.B.Gudkov pretsedent hodisalarni "o'xshash faktlarni xuddi o'ziday qilib qaytarish uchun qolip (model) bo'lib xizmat qiladigan, nutqda muayyan verbal signallar bilan ifodalangan, qaytadan yaratilmaydigan, ammo takroran ishlab chiqiladigan standart mazmunni faollashtiruvchi namunaviy faktlar" sifatida belgilaydi.

Muhokama. Toshkent – Samarqand yo'nalishida harakatlanadigan tezyur poyezdning nomi "Afrosiyob" deb nomlanadi. Bu pragmatonim toponim asosida shakllangan. Afrosiyob — Samarqandning qadimiy xarobasi nomi. Bu nom tarixiy manbalarda qadimgi Samarqandga nisbatan faqat XVII asrdan boshlab uchraydi⁶.

Afrosiyob – mifologik obraz. 1) Avestoda Frangxryan deb atalgan⁷. Afrosiyob mineral suvlari, Afrosiyob kolbasalari deb nomlanganda ana shu mifologik obraz nazarda tutilgan bo'lishi kerak.

Ruslarda "Настоящий Буратино" limonadi bor. O'zbekistonda ham *Buratino* nomli limonad ishlab chiqariladi. Buratino yog'och qo'g'irchoq bo'lib, u Aleksey Tolstoy qalamiga mansub "Oltin kalit yoki Buratinoning boshidan kechirganlari" ertagi qahramoni. Mazkur ertak Karlo Kollodining "Pinokkioning sarguzashtlari: yog'och qo'g'irchoq ertagi" kitobiga asoslanib yozilgan. *Buratino shokoladi*, *Buratino vaflisi* pragmatonimlari ham ertak qahramoni nomini yodga soladi. "Золотой ключик" konfeti nomi ham mazkur ertak – "Золотой ключик или приключение Буратино" ertagi asosida hosil qilingan.

Quyidagi pragmatonimlar pretsedent nomlar asosida shakllangan: "Кот Леопольд и друзья", Garri Potter shirinliklari, "Красная шапочка" konfeti va h.k.

"Простоквашино" nomli sut mahsulotlari brendi nomi ham pretsedent nomlardan sanaladi. Rus yozuvchisi E.N Uspenskiyning «Дядя Фёдор, пес и кот» nomli ertagi asosida rus multiplikatorlari tomonidan Sovet ittifoqi davrida yaratilgan «Трое из Простоквашино», «Каникулы в Простоквашино», «Зима в Простоквашино», «Весна в Простоквашино» va zamonaviy «Простоквашино» multseriali ushbu mahsulotlar nomini tanlash uchun asos bo'lgan. Multfilm voqealariga ko'ra, Dyadya Fyodor ismli bolakay shahardan, ota-onasining e'tiborsizligidan qochib, Prostokvashino nomli qishloqqa ketib qoladi. Prostokvashino qishlog'i haqiqatda mavjud qishloq hisoblanadi va Ros-

⁶ https://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi 796

⁷ https://n.ziyouz.com/books/uzbekiston_milliy_ensiklopediyasi 795

siya Federatsiyasining Nijegorod viloyatida joylashgan. Qishloqqa borgan Dyadya Fyodor Sharik ismli kuchuk hamda Matroskin ismli mushuk bilan do'stlashadi va ular birga yashay boshlashadi. Matroskin – mushuk sigirlar boqadi va sut mahsulotlari ishlab chiqarib, sota boshlaydi, tez orada mashhur bo'lib ketadi. "Prostokvashino" nomli sut mahsulotlari brendi aynan shu hodisaga asosan tanlangan, brend mahsulotlarida ham mushuk – Matroskinning surati tushirilgan.

Gulliver pechenyesi Jonatan Sviftning "Gulliverning sayohatlari" asarini yodga soladi.

Xalqning folklor an'analarini reklamada qo'llash; masalan, reklama qilinayotgan mahsulotlarni ertak, hazil, latifa, dostonlar shaklida taqdim etishadi. Masalan, rus millatidagi mashhur ertakdagi "Alyonka" obrazi qandolat mahsulotlarida va uning reklamasida ham paydo bo'ladi. Juda ko'p manbalarda "Алёнка" shokoladi nomi "Сестрица Алёнушка и братец Иванушка" ertak qahramoni nomi bilan bog'lanadi.

Dastlab ular shokoladni xalq ertaklari qahramoni nomidan "Alyonushka" deb nomlamoqchi bo'ldilar va o'ram dizaynida Viktor Vasnetsovning rasmidan foydalanishni rejalashtirdilar. G'oya yangi emas edi. 1917-yilgi Oktabr inqilobigacha "Qizil oktabr" Ferdinand fon Eynem va Yuliy Geysning mulki edi. Ularning qandolat fabrikasi shirinliklar va pechenye ishlab chiqargan. Shirinliklar uchun tayyorlangan o'ramlarda taniqli rassomlar – Mixail Vrubel, Lev Bakst, Ivan Bilibin, Aleksandr Benualarning asarlaridan foydalanganlar. Masalan, 1913-yilda ular "Мишка косяпый" ("Maymoq ayiq") shirinliklarini o'rash uchun Ivan Shishkinning "Утро в сосновом лесу" ("Qarag'ayli o'rmondagi tong") rasmidan foydalanganlar.

Biroq yuqori rahbariyat qandolatchilar g'oyasini qo'llab-quvvatlamadi. Ularning fikricha, Vasnetsov rasmidagi qiz juda g'amgin va hatto yalangoyoq edi. Sovet mamlakatida esa hammaning bolaligi baxtli bo'lishi kerak edi. Keyin "Qizil oktabr" zavodi xodimlari shokoladni "Алёнка" deb atashga qaror qildi: bu 1950-70-yillarda ayollarning eng mashhur ismi edi.

Yana bir taxmin bor: go'yo shokolad mashhur kosmonavtlar Yuriy Gagarin va Valentina Tereshkovaning qizlari sharafiga nomlangan.

Vasnetsovning "Алёнушка" si bilan muvaffaqiyatsizlikka uchraganidan so'ng zavod rahbariyati 1965-yilda "Vederya Moskva" gazetasida foto tanlovi uchun e'lon joylashtirdi. E'londa kichkina qizning eng yaxshi fotosurati shokoladning o'ramiga joylashtirilishi va'da qilingan. G'olib taniqli fotograf Aleksandr Gerinas bo'ldi, u sakkiz oylik qizining suratini tanlovga yubordi. Gerinas bu suratni 1960-yilda olgan. Fotosurat allaqachon "Советское фото" va "Здоровье" jurnallari sahifalarida paydo bo'lgan.

Natija. Brend nomlarini ifodalovchi pragmatonimlarning yaratilishida pretsedent nomlardan foydalanish stilistik va lingvokulturologik ahamiyat kasb etadi, milliy va madaniy bo'yogga ega pretsedent nomlardan foydal-

anish iste'molchida mahsulotga nisbatan ishonch hissini uyg'otish uchun xizmat qiladi. "Tuxumdagi o'yinchoq" g'oyasi ham yangi emas. Ma'lumki, urushdan oldin ham sobiq SSSRda "shokoladli bombalar" sotilgan bo'lib, ularga yog'ochdan yasalgan qo'g'irchoqlar, ko'zalar, yuraklar va bolalarning quvonchi uchun boshqa yoqimli kichik narsalar kiritilgan. Bundan tashqari, Italiyaning o'zida qadimiy an'ana bor: Pasxa bayramida ota-onalar o'z farzandlari uchun tuxum shaklidagi kekslarni pishiradilar va ularning ichiga o'yinchoq yoki tangalarni joylashtiradilar.

Petrushka tuxumlari ichiga joylashtirilgan o'yinchoqlar rus va sovet multfilmlari qahramonlarini aks ettiradi, ular uchun Landrin kompaniyasi "Союзмультфильм" kinokompaniyasi bilan shartnoma imzoladi. Mana bu seriyalarning faqat ba'zilarining nomlari: "Винни пух", "Малыш и Карлсон" ("Bola va Karlson"), "Ну, погоди!" ("Senimi, shoshmay tur!"), "Простаквашино", "Волшебник изумрудного города" ("Zumrad shahar sehergarlari"). Syurpriz bilan boshqa shokoladli tuxumlar ham "Boni" va "Zaini" savdo belgilari ostida ishlab chiqariladi.

Cheburashka konfeti, *Cheburashka* vaflisi, *Cheburashka* suvenir ham mavjud. Mazkur pragmatonimlarning motivatsiyasiga Eduard Uspenskiyning "Крокодил Тена и его друзья" ertagi qahramoni *Cheburashka* nomi asos bo'lgan.

"Терем-теремок" konfeti nomiga "Теремок" ertagi, "Петушок золотой гребешок" konfeti nomi huddi shu nomdagi ertak asosida, "Белочка" konfeti nomi "Белочка" ertagi asosida hosil bo'lgan.

To'rt yil avval o'zbek bozoriga chiqqan KOMO Design o'zbek kiyimlar brendi "Zumrad va Qimmat" futbolkalari ishlab chiqarmoqda. Brend asoschisi "Biz yoqimli emotsiyalar va xotiralarni hadya etishni istaymiz, axir bu multfilm bolaligimizni eslatadi", deydi. Qimmatning rasmi ostiga "Ko'p vaqillama, kampir" yozuvi tushirilgan. Demak, pragmatonim nomidagi Zumrad va Qimmat pretsedent nom bo'lsa, "Ko'p vaqillama, kampir" ifodasi pretsedent iboradir.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, mahsulotlarni nomlashda pretsedent nomlardan foydalanish xaridorni o'ziga jalb qilish, inson xotirasida qandaydir xotiralarni jonlantirish orqali ijobiy ta'sir etishni ko'zda tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Стадудльская Н. А. Функциональная направленность прагматонима в манипулятивной коммуникации.
2. Исангузина И. Прагматонимы в ономастическом пространстве: семантический, лингвокультурологический и синтаксический аспекты (на примере названий кондитерских изделий). Вестник Башкирского университета. 2008. Т. 13. №4. –С.990-993.
3. Осипова Н.Д. Кто она, «МУ-МУ» в прагматонимах? Поволжский педагогический вестник. 2019. Т. 7, № 2(23). –С.92-97; Осипова Н.Д. Отонимные прецедентные наименования конфет в лингвосомиотическом аспекте. ученые записки Петрозаводского государственного университета. Т. 43, № 1. –С.60–67.
4. Банько А.Н. Функционирование прагматонимов сферы «банковская деятельность» в центральных и региональных СМИ. Вестн. Волгогр. гос. ун-та. Сер. 2, Языкозн. 2010. № 2 (12). –с.186-190; Банько А.Н. Языковые способы выражения прагматонимов в рекламных текстах.

Nafisa AMANLIKOVA,
 Toshkent davlat transport universiteti
 «O'zbek (rus) tili» kafedrasida dotsenti

PARALLEL KORPUSDA TARJIMA BIRLIKLARINING LINGVOMADANIY XOSLANISHI (XX asr o'zbek she'riyati misolida)

Annotatsiya: ushbu maqolada XX asr o'zbek she'riyatidagi tarjima birliklarining lingvomadaniy xoslanishi parallel korpus asosida tahlil qilingan. Milliy madaniyatni ifodalovchi madaniy kodlar, folklor motivlari va diniy terminlarning tarjimada aks ettirilishi o'rganilgan. Tarjima jarayonidagi qiyinchiliklar va ularni hal qilish yo'llari ko'rib chiqilib, parallel korpusning tarjimada qo'llanish imkoniyatlari tahlil etilgan. Tavsiyalar sifatida poetik xususiyatlarni saqlash va madaniy ma'nolarni to'g'ri yetkazish bo'yicha strategiyalar taklif etilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek she'riyati, lingvomadaniy xoslanish, parallel korpus, tarjima birliklari, madaniy kodlar.

Аннотация: в данной статье на основе параллельного корпуса анализируются лингвокультурные особенности единиц перевода в узбекской поэзии XX века. Изучено отражение в переводе культурных кодов, фольклорных мотивов и религиозных терминов, репрезентирующих национальную культуру. Рассмотрены трудности процесса перевода и пути их решения, а также проанализированы возможности использования параллельного корпуса при переводе. В качестве рекомендаций предлагаются стратегии сохранения поэтических особенностей и правильной передачи культурных смыслов.

Ключевые слова: узбекская поэзия, лингвокультурная специфика, параллельный корпус, единицы перевода, культурные коды.

Annotation: this article analyzes the linguacultural features of translation units in Uzbek poetry of the twentieth century based on a parallel corpus. The reflection of cultural codes, folklore motifs and religious terms representing national culture in translation is studied. The difficulties of the translation process and ways to solve them are considered, and the possibilities of using a parallel corpus in translation are analyzed. Strategies for preserving poetic features and correctly conveying cultural meanings are proposed as recommendations.

Key words: Uzbek poetry, linguacultural specificity, parallel corpus, translation units, cultural codes.

Tarjima – tillararo va madaniyatlararo muloqotning eng muhim ko'rinishlaridan biri. U nafaqat matnlarni bir tildan boshqasiga ko'chirish jarayoni, balki ma'naviyat, tarix va madaniyatni bir xalqdan boshqasiga yetkazishning ham vositasi hisoblanadi. XX asr o'zbek she'riyati o'zining boy madaniy, falsafiy va estetik mazmuni bilan xalqimizning ma'naviy olamini aks ettirgan eng muhim adabiy qatlamlardan biridir. Ushbu davr she'riyati milliy madaniyatni asrash, rivojlantirish va uni kelgusi avlodlarga yetkazishda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning tarjimasi orqali o'zbek adabiyoti jahon sahnasida tanilmoqda.

XX asr o'zbek she'riyati tarjima qilish uchun alohida ahamiyat kasb etadi, chunki bu davrda adabiyotda milliy uyg'onish g'oyalari va xalqning tarixiy-madaniy qadriyatlarini saqlab qolishga bo'lgan intilish kuchaygan. Bu davr she'riyatida xalqning dunyoqarashi, madaniy kodlari va milliy xususiyatlari ifoda topgan bo'lib, bu jihatlar tarjima jarayonida alohida e'tibor talab qiladi. Biroq madaniyatlararo farqlar, til strukturalarining o'ziga xosligi va poetik shakllarning mos kelmasligi sababli tarjimada ushbu she'riyatning asl ma'nosini to'liq yetkazish murakkab masala bo'lib qolmoqda.

O'zbek she'riyatini tarjima qilish jarayonida lingvistik

birliklar va ularning madaniy xoslanishi alohida e'tiborga loyiqdir. Lingvistik birliklar, jumladan, so'zlar, iboralar, uslubiy vositalar va ramziy obrazlar milliy madaniyatni ifodalovchi asosiy vositalardir. Bular tarjima jarayonida jahon o'quvchilariga to'g'ri va samarali yetkazilmasa, asar mazmuni yo'qolishi yoki noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Shu bois, tarjimada lingvomadaniy birliklarning to'g'ri aks ettirilishi o'zbek she'riyatining o'ziga xosligini saqlash uchun muhim omildir.

Bugungi kunda parallel korpuslar tarjima nazariyasida yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. Parallel korpuslar bir tilning matnlari bilan boshqa tildagi tarjimalarni taqqoslash va o'rganish imkonini beradi. Ushbu texnologiya lingvistik va madaniy tafovutlarni tahlil qilish, tarjimada yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni hal qilish uchun yangi vositalar taklif qiladi. XX asr o'zbek she'riyatining parallel korpus asosida tahlili, tarjima birliklarining lingvomadaniy xoslanishini o'rganish orqali, tarjimaning nazariy va amaliy muammolariga yechim topish imkonini beradi.

Ushbu maqolada XX asr o'zbek she'riyatidagi lingvomadaniy birliklarning tarjima jarayonida yuzaga keladigan o'ziga xos jihatlari o'rganiladi. Ayniqsa, milliy madaniyat va qadriyatlarni aks ettiruvchi ramzlar,

simvolika va uslubiy xususiyatlarning boshqa tillarga o'girilishi jarayonidagi qiyinchiliklar va ularni hal qilish yo'llari tahlil qilinadi. Shu orqali o'zbek she'riyatining tarjima orqali jahon adabiy-madaniy merosiga qo'shili-shi uchun imkoniyatlarni kengaytirish maqsad qilingan.

Parallel korpus – bir tildagi matnlar va ularning boshqa tillarga tarjimalarini o'z ichiga oluvchi vosita bo'lib, lingvistik va tarjimashunoslik tadqiqotlarida keng qo'llaniladi. Bu korpus tarjima birliklarining strukturasini, semantik yukini va madaniy jihatdan qanchalik to'g'ri o'girilganligini tahlil qilish uchun qulay imkoniyat yarata-di. D. Dobrovolskiy parallel korpusga quyidagicha ta'rif beradi: "Parallel korpus — asliyat va ko'zlangan tildagi tarjimalarining elektron matnlar yig'indisidan iborat. Par-allel korpusda maqsadli va tarjima matnlar yonma-yon joylashmaydi, balki bu ikki matndagi gaplar, jumlarlar mazmunan mos kelish darajasida bir nechta qismga bo'linadi. So'ngra mazkur birliklar yonma-yon, bir-biriga havola qilinadi. Asliyat tilidagi matn fragmentiga mos keluvchi tarjimadagi fragment belgilab qo'yiladi. Aynan mana shu holat bunday korpuslar yordamida turli lingvis-tik amallar bajarishga imkon yaratadi"[6]. XX asr o'zbek she'riyatini parallel korpus orqali o'rganish milliy madani-yat va qadriyatlarning tarjimada qanchalik saqlanib qol-ganligini chuqur tahlil qilishga yordam beradi. O'zbek she'riyatida ramziy obrazlar, xalqona o'xshatishlar, diniy terminologiya va folklor motivlarining ko'pligi sababli tarjima jarayoni alohida lingvomadaniy ahamiyatga ega.

O'zbek she'riyati o'ziga xos lingvistik birliklari orqali milliy madaniyat va tarixiy qadriyatlarni aks ettiradi. Ushbu birliklar tarjimada turlicha talqin qilinadi va ko'pincha ma'nolarni yo'qotish yoki no-to'g'ri interpretatsiya qilish holatlari yuzaga keladi.

O'zbek she'riyatida milliy madaniyatni aks et-tiruvchi kodlar va ramzlar keng qo'llaniladi. Ma-salan, "bahor" mavzusi yangi hayot va umidni if-odalasa, bu ramzni tarjima qilishda uning ma'naviy va madaniy yukini to'g'ri aks ettirish qiyin kechadi. Ko'plab tarjimalarda "spring" so'zi ishlatiladi, ammo uning metaforik ma'nosi har doim to'liq saqlanmaydi.

O'zbek xalqining boy folklor an'analari she'riyat-da keng aks etgan. Misol uchun, "oy yuzli yor" ifodasi faqat tashqi go'zallikni emas, balki ruhiy poklikni ham

bildiradi. Tarjimada bunday obrazlarni to'g'ri aks ettir-ish uchun qo'shimcha izoh yoki kontekst talab qilinadi.

XX asr o'zbek she'riyatida islomiy madaniyat-ning ta'siri sezilarli. Qur'onning tili va diniy terminlar tarjimada ko'pincha qisqaradi yoki boshqacha talqin qilinadi. Masalan, "nur" so'zining diniy-falsafiy ma'no-si ingliz tilidagi "light" so'zida to'liq saqlanmaydi.

O'zbek she'riyatining ritmikasi, qofiyalarning musiqiyligi va ma'nodor epitettari boshqa tillar uchun noan'anaviy bo'lishi mumkin. Bu stilistik xususiyatlarni tarjimada saqlash tarjimon uchun murakkab vazifa bo'lib, ko'pin-cha asl she'riy estetik ta'sirni yo'qotishga olib keladi.

Parallel korpus o'zbek she'riyati tarjimasidagi lingvomadaniy qiyinchiliklarni tahlil qilish uchun sama-rali vositadir. Bu vosita:

- lingvistik birliklarning kontekstual tahlilini oson-lashtiradi;

- tarjima jarayonida yuzaga keladigan qiyinchiliklarni aniqlashga yordam beradi;

- o'zbek she'riyatidagi lingvistik va madaniy birliklarni qaysi shaklda aks ettirilganini solishtirishga imkon beradi.

XX asr o'zbek she'riyati milliy madaniyat va qadriyatlarni aks ettiruvchi boy lingvistik materialdir. Bu she'riyatni tarjima qilish jarayonida lingvomadaniy birliklarni saqlab qolish va ularni boshqa tillarda to'g'ri talqin qilish katta ahamiyatga ega. Lingvistik va madaniy tafvutlar tarjima jarayonida asosiy qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Xususan, madaniy kodlar, folklor motivlari, diniy terminologiya va stilistik o'ziga xosliklarning tarjima-da to'g'ri aks ettirilishi uchun maxsus strategiyalar zarur.

Parallel korpusning qo'llanilishi bu jarayonda yangi imkoniyatlar ochadi. Ushbu texnologiya tar-jima jarayonida yuzaga keladigan lingvomadaniy xususiyatlarni chuqur tahlil qilish va ularni optimal-lashtirish imkonini beradi. Natijada, o'zbek she'ri-yatini jahon o'quvchilariga yetkazish sifati os-hadi va madaniyatlararo muloqot yanada boyiydi.

Ushbu tadqiqot natijalari o'zbek she'riyatining tar-jimasida yuzaga keladigan muammolarni hal qilishda, shuningdek, milliy adabiyotning xalqaro miqyosda tan olinishini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu esa o'zbek madaniyati va adabiyotining global sahnada o'ziga xos o'rin egallashiga hissa qo'shadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Benson M., Benson E., Ilson R. The BBI combinatory dictionary of English: A guide to word combinations. — Amsterdam.: «John Benjamins press». 1986. — 462 p.
2. Brown P.F., Lai J.C., Mercer R.L. Aligning sentences in parallel corpora, proceedings of the 29th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics. Berkeley, 1991 — P. 169-176. — URL: <https://aclanthology.org/P91-1022>
3. Gale W.A., Church K.W. A program for aligning sentences in bilingual corpora. Computational Linguistics, 1993. — P. 75–102. — URL: <https://aclanthology.org/J93-1004>
4. Kay M., Roscheisen M. Text-translation alignment. Computational Linguistics: 1993. — P. 121–142. — URL: <https://aclanthology.org/J93-1006>
5. Newmark P.A. Textbook of translation. — New York.: «Prentice Hall International press». 1988. — 186 p.
6. Добровольский Д. Какие задачи решают параллельные корпуса. — URL: <https://postnauka.ru/video/54851>
7. Riabi M. Translating collocations in specific text from English into Arabic. 2019. — 21 p. DOI:10.5430/elr.v7n3p51

Ergashev Muhammadjon Raxmonovich
PhD, Associate professor of Kokand
State Pedagogical Institute
(Kokand, Uzbekistan)

THE ETYMOLOGY OF ENGLISH LANGUAGE LEXICOGRAPHY

Annotation: this article provides detailed information about the lexicography of the English language, its history of origin, stages of development and dictionaries compiled from that period to the present day.

Key words: *metalinguistic function of language, grammatical and phonetic properties of lexical units, Dictionaries of Complex Words, influence of culture, linguistic phenomena.*

Аннотация: в данной статье представлена подробная информация о лексикографии английского языка, его истории возникновения, этапах развития, а также словарях, составленных с того периода до наших дней.

Ключевые слова: *металингвистическая функция языка, грамматические и фонетические свойства лексических единиц, Словари сложных слов, влияние культуры, лингвистические явления.*

Annotatsiya: ushbu maqolada ingliz tili leksikografiyasi, kelib chiqish tarixi, rivojlanish bosqichlari va o'sha davrdan hozirgi kungacha tuzilgan lug'atlar haqida batafsil ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: *tilning metalingvistik funksiyasi, leksik birliklarning grammatik va fonetik xususiyatlari, murakkab so'zlar lug'atlari, madaniyatning ta'siri, lingvistik hodisalar.*

Dictionaries, in various forms and forms, which we constantly use for our daily needs, were created relatively recently. They appeared in Europe in the mid-15th century, after the invention of printing and its widespread use. However, the history of modern dictionaries goes back to ancient times. By studying manuscripts written in other languages, mainly ancient languages, people came across new and unusual words in classical Greek and Latin works. A scholar or simple scribe, having determined the meaning of an unfamiliar word, wrote the translation of this word in his native language between the lines or, often, in the margins of the manuscript. This sign was called a gloss (an explanation, commentary on a word or phrase in an ancient text) (from the Greek glossa "language, word"). The first glosses are known from ancient times (for example, the Sumerian glosses of the 25th century BC).

From a functional point of view, glosses are implemented as follows: the so-called metalinguistic function of language, that is, the use of language to discuss not the external world, but the language itself. Later, glosses were compiled into a single list and translated into another language, creating a list of words called a glossary. Glossaries were similar to modern bilingual dictionaries. Handwritten dictionaries were in high demand. Many copies of them were made and with the advent of book printing, as a result of the decrease in the cost of books, dictionaries became one of the first printed publications.

The history of the development of English lexicography can be roughly divided into several periods. The first period - "glossarization". This stage was aimed at

describing the lexical composition of the language in a simple way. First, only individual, randomly selected words were described. Second, the superficial and unscientific interpretation of these words. Third, the dictionaries lacked information about the grammatical and phonetic properties of lexical units and did not provide examples of the use of the word in the text. The following dictionaries belong to this period: Promptuarium Parvulorum ("Treasury for Young People"), Ortus Vocabulorum ("Garden of Words"), Alveari ("Beehive").

The second period in the history of English lexicography can be described as the period of "Dictionaries of Complex Words". A characteristic tendency of this period was for lexicographers to include in their works lexical units that were difficult to understand and to give very short definitions that did not differ from each other, ignoring the dictionaries that were actively used every day. Dictionaries of this period include: Robert Cowdrey's A Table Alphabetical, John Ballochar's An English Expositor, Henry Cockram's English Dictionary, Edward Phillips' The New World of English Words, etc.

The third period in the history of English lexicography is described as the period of "logical hypotheses that arose before or after the development of science". At this stage, lexicographers focused their attention on developing a clear standard for writing, pronouncing and using words, therefore, almost all dictionaries of this stage were defined on the basis of normativity.

Lexicographers tried to provide more complete information about words. The explanations given to words had a more detailed structure compared to the definitions of dictionaries of the previous period. Quotes

from literature were given using words in speech. The etymology of words was given. Dictionaries of this period include: Samuel Johnson's "A Dictionary of the English Language", Noah Webster's "An American Dictionary of the English Language", etc.

The 18th century in the history of the English language is literally called the century of regulation of language norms. I.R.Galperin emphasizes that it was during this period that new explanatory dictionaries appeared in the English language, in which the general trends of language policy were systematically noted, the systematization of the English language, its subordination to general rules, the expansion of the scope of its application, the enrichment of the vocabulary of the language. During this period, the general trends of the development of literary English, mainly related to the 18th century, were reflected in the English dictionaries, namely, interest in Latin classics, the need to strictly adhere to norms in the use of words, the avoidance of various types of neologisms that have a negative impact and in some cases, appeal to the colloquial speech of the people. During this period, the norms of language use did not go unnoticed by the lexicographers who set themselves the task of recording the vocabulary of the English language.

Another dictionary, compiled on the basis of the norms of the lexical system of Latin and Greek, and at the same time defining the specific features of the semantics and word formation system of modern English, was Nathaniel Bailey's An Universal Etymological Dictionary. Published in 1721, this dictionary contained about 40 thousand words with brief explanations. In the preface to the dictionary, the author emphasizes that information about language changes should always

be up-to-date. The dictionary compiled by Bailey had several advantages, as it made extensive use of the dictionary of the great 18th-century lexicographer John Kersey, which included ordinary and everyday words. The author described the most frequently used lexical units in the dictionary. Another advantage of the dictionary over others was that, as a universal etymological dictionary, it provided the etymology of many words. This dictionary was one of the dictionaries that included correct pronunciation by dividing words into syllables, normalizing pronunciation and many of the features of modern dictionaries.

The modern period of the development of English lexicography is called "scientific or historical" and is based on the following concepts: 1) compiling dictionaries on the basis of historical principles; 2) replacing the normativity principle of compiling dictionaries with a systematic descriptive approach; 3) the description of the dictionary as a system. Roget's thesaurus was the first dictionary compiled on a scientific basis. One of the masterpieces of English lexicography, which fully embodies these concepts, is The Oxford English Dictionary.

In the 1930s, as a result of the fruitful cooperation of some linguists, lexicographers, specialists in the field of pedagogy and methodology of teaching English as a foreign language, the first important educational dictionaries of the English language intended for foreigners learning English were created.

Recently, a number of ideas have been put forward in English lexicography to study linguistic phenomena in direct connection with cultural elements and thereby expand the sphere of influence of culture in the formation of the language.

REFERENCES

1. Ожегов С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи - М., 1974.- 244 с.
2. Марчук Ю.Н. Машинный перевод как информационная и технологическая реальность. - М., 1988, -14 с.
3. Комарова З.И.О способах определения терминов в толковых словарях советского периода (на материале сельскохозяйственных собственно-терминов) // Лексика, терминология, стили. Вып.4.-Горький, 1975. -С.77-87.
4. Морковкин В.В. Учебная лексикография как особая лингводидактическая дисциплина // Актуальные проблемы учебной лексикографии. — М., 1977. С. 28–37.
5. Гринёв С.В. Принципы теории терминографии // Теория и практика научно-технической лексикографии. — М., 1988. С. 5–11.
6. Герд А.С. Терминологический словарь среди других типов словарей // Современная русская лексикография 1980. — Л., 1981. С. 106–112.

Ayimxan ESHNIYAZOVA,
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

AHMAD A'ZAM NOVELLALARIDA UYG'OQ TAFAKKUR TALQINI

Annotatsiya: ushbu maqolada Ahmad A'zamning o'zbek adabiyotiga yangicha ohang, yangi qarashlar olib kirgan novellalari tadqiq va talqin qilinadi. Yozuvchi mansub avlodning ijodiy konsepsiyasi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: *novella, shaxs, fikrlayotgan inson, voqelik, roviy.*

Аннотация: в данной статье исследуются и интерпретируются новеллы Ахмада Азама, привнесшие в узбекскую литературу новое звучание и свежие взгляды. Рассматривается творческая концепция поколения, к которому принадлежит писатель.

Ключевые слова: *новелла, личность, мыслящий человек, действительность, повествователь.*

Annotation: this article examines and interprets the novellas of Ahmad Azam, which have introduced new resonance and fresh perspectives to Uzbek literature. The creative concept of the generation to which the writer belongs is explored.

Keywords: *novella, personality, thinking individual, reality, narrator.*

Shaxslar o'zining mustaqil dunyoqarashi, fikrlari bilan zamonga qarab tuslanmaydi. Ahmad A'zam haqiqiy shaxs edi. Yozuvchi, munaqqid, tarjimon, ssenarist, telejurnalist Ahmad A'zam o'z ijodi haqida shunday deydi: "Qanaqa yozuvchi ekanimga o'zim bir narsa deyishim qiyin, bahoni kitobxon beradi. Men qanaqa yozuvchi bo'lishga intilganimni gapiryapman. Shu o'qish, o'rganishlar maromida o'quvchi kitobxonni hurmatlab, unga aql o'rgatavermaslik, hayot haqida uning o'zi ham biladigan xulosalarni tiqishtirmaslik, tendensiya-yu mafkuradan qochish, xolis turib tasvirdan fikr chiqarib olishni o'quvchining o'ziga qoldirib yozish yo'lini tanlashga harakat qildim" [1]. Ahmad A'zamning boshqalarga o'xshamaydigan usulda adabiy maydonga kirib kelgan asarlari Q.Yo'ldosh, D.Quronov, N.Eshonqul, U.Hamdani, M.Qo'chqorova, M.Sheraliyeva, F.Burhonova va Bibi Robia Saidovanning maqolalarida tahlil va talqin qilindi.

"Ahmad A'zam tengdoshlaridan farqli o'laroq, biror yozuvchi yoki milliy adabiyotga taqlid qilmadi, fikrlash tarzi ham, mulohazakorligi ham sof o'zbekcha edi. So'zdan foydalanish mahorati, asarlarining betakror uslubi, jonli tili, ramzlar bilan yo'g'rilgan o'ziga xos fabulasi – hamma-hammasi yangilik edi" [3]. Ahmad A'zam hikoya, qissa, roman va novellalar yaratdi. Adib novellalari mavzu yangiligi, fikrlayotgan, o'zini tahlil qilish asnosida jamiyatni, insoniyatni tahlil qilayotgan roviy qahramonlari bilan ajralib turadi. Novellalar muloalasida inson o'ziga nazar tashlaydi, ichki "men"ga quloq tutadi, men kimman va qanday yashadim, bugungi insoniyatning dardi, tashvishi va oqib borayotgan umr o'zani haqida mulohazaga boradi.

Novella – italyancha yangilik, lotincha yangi ma'nosini beradi. Nasrning kichik janri, kichik hikoya. Adabiyotshunoslikda novellaga hikoyaning bir turi yoki

hikoya terminining sinonimi degan qarashlar bor. Shu bilan birga mutaxassislar novellani tafsilotlarga boy rivoya emas, "sof syujet san'ati", unda dramaga xos xususiyatlar ustun deb hisoblaydi. Adabiyotshunos olim D.Quronov novellani hikoyaning bir shakli ekanligini, faqat syujet-kompozitsion xususiyatlari bilan farqlanishini aytadi. Novella (novellistik hikoyaning) kompozitsion qurilishini quyidagicha ko'rsatadi: 1) roviyning xolis "kuzatuvchi" mavqeyida turishi; 2) hikoya qilinarotgan voqeaning yuz berish vaqti bilan hikoya qilinish vaqtining bir-biriga mosligi; 3) "sahnaviylik" – o'quvchi nazdida hayot sahnasida kechayotgan voqeani tomosha qilayotganlik illuziyasining yuzaga keltirilishi; 4) syujetning shiddatli rivojlanishi-yu kutilmagan burilishlarga egaligi. Novella syujetida bir-biriga bog'liq voqealar rivoji emas, balki bir hayotiy holat ichidagi o'sish, rivojlanish kuzatiladi [4; 205-206].

Ahmad A'zam "Bir kam dunyo", "Gul ko'tarib keelayotgan erkak", "Ketgan birov edi", "Nima qilib qo'ygan ekanman", "Odamoviga uch yoqlama qarash", "O'zim bilan o'zim", "Qulf tili", "Tugmachagul", "Vatan haqida yozishga kuchim yetmagan she'rim" kabi salmoqli novellalar yaratdi. Bu novellalar yozuvchining o'ziga va insonlarga aytmoqchi bo'lgan dil so'zlari, mulohazalari edi. Novellalarda insonning o'ziga gapirishi asosida o'zligini anglashi, yashashning mohiyati, umr degan voqelikni anglash ehtiyojida yaratilgan yaratilqlar deyishimiz mumkin va bunda olam hamda insonlarni tiyrak nigoh bilan kuzatayotgan qalamkashni ko'ramiz. Novellalarning qahramonlari o'ziga o'zi gapirayotgan, o'zini ko'zguga solayotgan odamlar. Nazar Eshonqul: "Bu novellalarda o'zbek nasrida nisbatan yangi qahramon – jamiyatda, hayotda o'z o'rnini anglagan, anglash orqali uyg'onayotgan fikr, uyg'onayotgan o'zlikni, uyg'onayotgan "men"ni anglatuvchi qahramon paydo

bo'ldi. Bu novellalarda "men"dan boshqa qahramon yo'q: ijobiy ham, salbiy ham, jabrlovchi ham, jabrlanuvchi ham, ezuvchi va eziluvchi ham, hukmga mustahiq ham, hukm etuvchi ham ana shu "men"ning o'zi, ya'ni o'zi bilan o'zi gaplashayotgan odam" [2; 329].

Ahmad A'zamning **"Ketgan birov edi"** novellasida oddiy insonning oylik maoshga zo'rg'a kun ko'rishi va boshqa uyga ko'chish munosabatidagi xayollari beriladi. Novellada roviy va kuzatuvchi qahramonning o'zi. Hamma eski narsalarini oladi, chunki tashlab ketsa xafa bo'ladigandek xayolga boradi. Eski tovon bosilgan uch yillik tuflini oldi, qalpoq ham juda eski, kiyilmagan, tokchada chang bosib eskirgan. Shu qalpoqni tashlab ketadi. Hikoya oxirida qahramon eski uyida tokchadagi qalpoq va o'zini xonada tasavvur qiladi. Yangi uyga ketgan, ko'chgan u emas, birov edi: "Yangi ijaramda ich-etimni yeb o'tiribman-u, lekin xuddi eskisi – endi keraksiz narsalarning hammasi olib ketilgan, faqat tokchasida bitta eng kerakli narsa – qalpoq turgan xonada unga qarab o'tirgandekman. Hammasi ko'z oldimda, shiftini tortanak bosgan xona, bo'm-bo'sh, men-u tokchadagi qalpoq! Ketmaganman, taxi sal ochilgan qalpoqqa qarab o'tiribman. Hali ko'chib ketmaganman!" [7] Kechagi kunini unutmayotgan, qadriyatlardan, xotiralardan voz kechishni istamayotgan, o'zi bilan o'zi kurashayotgan qahramon tasvirini o'qiymiz. Eski uydin "ketgan birov edi".

Yozuvchining **"Gul ko'tarib ketayotgan erkak"** novellasida roviy tomonidan kuzatilgan voqelik tasvirlanadi, talqin qilinadi. Boshlanma: "Guldasta ko'targan erkak shaharning gavjum ko'chasidan o'tib boryapti. Kattakon va ko'rkam, gul bozoridagi eng chiroyli, shu chiroyiga yarasha eng qimmat guldasta. Balki qimmat sotish uchun maxsus parvarishlangan gullardan terilgandir" [5]. Roviylar gul ko'targan erkakka turli rakursdan qarab munosabat bildiradi, baho beradi. Dastlab u insonning saxiyligini aytadi, chunki imkoniyati bor eng katta, eng chiroyli va qimmat guldastani sotib olgan. Taqdim etmoqchi bo'lgan insonni shu darajada qadrlar ekan, u saxiy inson.

Ikkinchi mulohaza guldasta erkakka emas, erkak guldastaga yarashmayotganday, erkakni yoshidan ulug'roq ko'rsatayotganday, kamsitayotganday ko'rinedi. "Go'yo chiroyi endi ochilgan bir bokira suluv qizning belidan tutamlab ketayotganga o'xshar edi. Go'yo shunaqa guldasta ko'tarib yurish uchun odamning nimasidir hammanikidan ortiqcha, nimasidir hammanikidan kam bo'lishi kerakdek". Novellada gul ko'targan erkakning tashqi ko'rinishi haqidagi mulohazadan keyin, gulni nimaga va kimga sotib olingani tashqaridan kuzatilib taftish va tahlil qilinadi. Gulning kimga sotib olingani haqidagi taxminiylar va tahliliylar mulohazalar: do'stining tug'ilgan kuniga olingan. Qarshi fikr: Do'stga bunday katta va ko'rkam guldasta olish

shart emas; onasiga atab olgan – ammo erkak bunday qimmat guldasta bilan onasini quvontirarmikan; erkak guldastani otasiga atagan – lekin otalarga bolalar hech vaqt gul sovg'a qilarmikan? Erkak guldastani xotiniga olgan – unday emas, sababi xotiniga atab gul ko'tarib ketayotgan erkak yashnab, yosharib ketadi, odamlar unga ajabsinib emas, havas bilan qarar edi. Xullas, shaharning katta ko'chasi, tumonatning ichida bir erkak kattakon va chiroyli guldasta ko'tarib ketyapti ekan. "Qarang, bir erkak tumonatning ichida o'zining kattakon va chiroyli guldastasini ko'tarib ketyapti! Odamning tinchi buzilmaydimi?.." [5]

Roviyning kuzatishlari, mulohazalari shunday xulosalar beradi: erkak hali baxtiyor emas, shu xaridi bilan baxtini topmoqchi, guldastani tutishi uning baxtini yo bu yoqli, yo u yoqli qiladigandek, erkak guldastani kimga olib ketayotganini bildirmoqchi emas, lekin guldasta uni fosh qilib gullab ketyapti. Erkak o'n sakkiz yoshda emas, sevganining ham bu yoshda emasligi aniq. Chunki guldasta juda katta va qimmat, hammaning e'tiborini tortadigan edi. Keyingi mulohaza erkak uni sevadi, ammo tanlaganining uni sevish-sevmasligi noma'lum bu erkakning gul ko'tarishidan ayon, erkak mag'rur emas. "Hozir esa guldastaning o'zi mag'rur, qiyg'och, yoniq, erkak esa guldastani o'zi emas, boshqa erkak ko'tarib ketayotgandek xijolatda ham edi" [5]. Yozuvchi novellada insonni tashqi tomondan kuzatadi. Suvrat siyratni oshkor qilishini asoslashga harakat qiladi. Gul ramziylar obraz, gul tanlov. Gul ko'targan yigit emas, u erkak. Baxtini izlayotgan, tanlaganini izlayotgan erkak. Novella kuzatuvchi insonlarning gul ko'targan erkak haqidagi taftish va xulosalari asosida inson jamiyatning bir bo'laki ekanligi, jamiyatdan ayro yashay olmasligi, jamiyat bilan har doim hisoblashib yashashi, umr qonuniylari haqida mulohazalar uyg'otadi.

Ahmad A'zamning **"O'zim bilan o'zim"** turkum novellasi 7 qismdan iborat. Har bir qismga nom berilgan. 1) **"Odamning ismi"** – Odamning ismi insonlikning siyratini ko'rsatishi, ism aytib chaqirilganda inson ekanligingni anglash haqida. Qahramon butun dunyo Ahmadlarini yig'adi xayolan, hamma odam degan ism ostida birlashishini anglab yetadi va men endi "Hoy odam!" deb chaqiraman deydi. Nomidan qat'iy nazar barcha insonlar insoniyat bayrog'i ostida birlashsa, birlik va kuchning qudratli timsoliga aylanadi, xulosasi beriladi.

2) **"Jim o'tirgan odam"** – o'quvchini o'zi bilan suhbat qurayotgan bosh qahramonning ichki dunyosiga singdiradi. U o'zining borligi, aslida kim ekanligi haqida fikr yuritadi va o'ziga o'zi haqida savollar beradi. Men ham go'yo jim o'tiribman. Ko'nglimdagi so'zlar osmondagi yulduzlarcha ko'p. Ular bir joyga to'planganda xursand bo'laman, tarqalganda ko'nglim xira tortadi. So'zlar bezovta tillashayotir – meni tillashayotir!

Kimligingni bilmay turib qanday yashayapsan deyman o'zimga o'zim. Odam yashashi uchun o'zining kimligini bilishi kerak. Lekin hozir o'zim bilan o'zim gaplashyapman, nimani yashirardim va nima manfaat topardim. Novella inson borlig'ining eng muhim masalalarini taftish qilishga, ichki muloqotga, o'z haqiqatimizni izlashga, o'z hayotimiz va o'zimizni qanchalik yaxshi bilishimiz haqida o'ylashga undaydi. Jumladan: " – Senmi? - dedim o'zimga-o'zim. Sen – ko'ngliga ganjinani ko'mma qilib, qayerga ko'mgani esidan chiqib ketgan qashshoqsan. Shu xalqning bir bo'lagi emas, qatorning ichiga kirib olib, qator qayoqqa yetaklalsa, shu yoqqa og'adigan, o'zini qator bilan panalab, tirikchilik tashvishida g'imirsib yurgan jo'ngina bir... mayli... odamsan..." [8] Odam fikrlayotganda o'zi bilan o'zi gaplashadi. O'zini tadqiq, taftish qilish asnosida uyg'onayotgan qalb iztirobini o'qiymiz. Asarda hayot mazmuni va insonning jamiyatdagi o'rni bilan bog'liq muhim ijtimoiy masalalar ham ko'tariladi. Ko'zini bir nuqtaga tikib, jimgina o'tirgan odamning ko'nglida nimalar kechayotganini chetdan qaragan odam eshitmaydi. Lekin eshitish kerak. Odamning o'zi bilan o'zi yolg'iz qolgandagi jimlikda boshqalar ham eshitishi lozim bo'lgan tirik so'zlar tillashadi.

3) **"Ko'zgudan qaragan odam"** – Odam yoshi qaytgan sayin ko'zguga esh bo'ladi. Odam ko'zguda o'zini ko'rmaydi. Ko'zguda o'zining ko'zlariga to'g'ri boqolmaydi. Qahramon ko'zguga qaradim, ko'zgudagi ko'zlar meniki emas edi: ularning boqishi o'tkir, shavqatsiz, senga bir martagina berilgan hayotni buncha abgor qilding deb qattiq tikilib turardi. Ko'zgudagi ko'zlar mening ko'zlarimga aks edi. Ko'zgudagi ko'zlardan ko'zlarimni yashirdim. Chekinishga yo'l yo'qqa o'xshaydi. Nimadir qilish kerak. Ko'zgudagi ko'zlar meniki emas edi. Ko'zgudagi ko'zlardan ko'zimni olib qochdim. Ko'zguda odam o'tmishi, bugungi kuni va kelajagini ko'radi. Ko'zguda ko'ziga qaray olgan odam hayotda qo'ygan maqsadiga erishgan odam. Inson ko'zguda ko'ziga qarab savollariga javob bera olishi, o'zini fosh qilib kelajagini qayta yaratishi mumkin. Bir martalik umr sarhisobi ko'zguda ko'zga qaraganda beriladi. Ko'zgudagi ko'zda inson taqdirini, bugungi kuni va yashashdan maqsadini anglab yetadi. Ko'zgudan qaragan odam – bu ichimdagi "men" edim. Hayotning mayda tashvishlari aro sarosar kezayotgan, bugungi kuni-dan ma'no topolmayotgan, yashashning mantig'ini anglab yetmayotgan, bugungi kuniga sig'mayotgan, ichda isyon bilan faqat nola qilayotgan suratda esa baxtiyor – bu ichimdagi "men" edim. Faqat shu kichkina "men"ni yupatishga, taskin berishga baxtiyor qilishga keyingi hayotim yetarmikin. Ko'zgudagi ko'z shu savolga javob so'rayotgan edi....

4) **"O'ziga termulib o'tirgan odam"** – novellasida

kitobxon roviy qahramonning o'ziga o'zi termulgan, o'zini o'zi o'qiyotgan holatidagi tasviri orqali o'zligiga qarayotgan, "men"ni anglash iztirobidagi shaxs kechinmalarini o'qiydi. "Yuzim – uyqu bilan yopilgan kitob. Kitobimni o'qimay tursin, deb uxlab yotibman". "Tepamda birov o'tiribdi. Boshimda, yuzini yuzimga yaqin tutib, menga diqqat bilan tikilib o'tiribdi. Ko'zlari hamdard, xayrixoh – uzoq vaqt meni sog'ingan, nihoyat menga yetishib, lekin meni uyg'otishdan ayab o'tirgan qadrdonimning ko'zlari" [8]. Mehr va iliqlikka to'la bu nigoh unga sog'inch va ayni paytda qo'rquv hissini bag'ishlaydi. Oy nuri uning yuzini ohista yoritayotganini his qiladi va bu yorug'likda yana nimadir – anglash iztirobi, anglamlari ochiladi. "Uxlayotgan bo'lsam ham bosh uchimda mening yuzimdan o'zini o'qimoqchi bo'lgan birovni ko'rib yotibman, uning hech qanaqa BIROV emas, O'ZIM ekanligimni bilib yotibman".

5) **"Tanasidan ko'ngli qolgan odam"** – bu novellada tana ehtiyoji bilan yashagan roviy qahramon iztiroblari, anglagan haqiqati tasvirlanadi. Rovi tana ehtiyojining hammasini bajardi, uni parvarishladi. "Uning hamma xohish-istaklarini bajarish menga qonun edi. Uni deb o'lib-tirilardim" [8]. Ammo bitta sinov oldida tanasi qo'rqqoqlik qildi. "Oxiri, bor-e, asli nomard ekansan, senga umrini bag'ishlagan men – ahmoq, dedim-da, bir sakrab to'siqdan oshib o'tdim. Tanamning quruq o'zi qolaverdi, yo'lning narigi yog'iga faqat o'zim ketaverdim..." Inson bir umr tana ehtiyojlari bilan yashaydi, ammo tana bu (moddiy) olamniki, ruh esa boqiy olamga xos.

6) **"Ko'nglini ko'targan odam"** – novellasida roviy izlagan tuyg'ularini topolmay qoladi. Bu tuyg'ular yo'qligidan emas, ko'ngli ivirsib, tartibsizlik kechayotganidan edi. Qahramon bolaligida otlarni qanday sevganini eslaydi, lekin hozir bu muhabbatni o'zida topa olmayapti. U bir paytlar qanday qilib chuqur his-tuyg'ularni boshdan kechirganini, tarixga muhabbat tuyg'usining yo'qolganini his qiladi. O'g'li va do'stlari bilan suhbatda bolalikdagi do'stligi, ilk muhabbati ham o'tmishda qolganini, ularni qaytara olmasligini tushunadi. Qahramon ruhi boy, ammo ko'ngli unutilgan his-tuyg'ularga to'la ekanligini anglab, uy ko'targanday his-tuyg'ularini, ichki dunyosini tartibga solishga qaror qiladi.

Insonning ichki dunyosini uy ko'tarish bilan taqqoslash asarning markaziy metaforasi hisoblanadi. U kitobxonni o'z hayoti va o'zini qanchalik yaxshi bilishi haqida o'ylashga undaydi. Kundalik tashvishlar ichida biz uchun muhim narsalarni osongina yo'qotib qo'yishimiz mumkinligini ko'rsatadi: "... ko'nglimni, xuddi uy ko'targandek, saranjom-sarishta qilishga bel bog'ladim. O'zi ham ko'nglimda ming xil mayda-chuyda tuyg'ular uyulib ketgan ekan, ularning keragini kerakka ajratguncha bo'larim bo'ldi. Ularni

shamollatish uchun oftobga yoyganimda ko'pi qurib, uvalanib ketdi. Lekin ularning tagidan – ko'nglimning tubidan shunaqa tuyg'ularim topilayotirki!.. Shunchalar badavlat ekanimni o'zim bilmay, qashshoq-benavo yuravergan ekanman"[8]. Novellada insonning umr bosqichlari kabi tuyg'ularining ham o'zgarib borishi, hayot to'liqlarida boshqa hislarga adashib-uloqib ketmasligi, insonning o'z ko'nglini taftish qila olishi, insonlikning tayanch tuyg'ularini saqlay bilishi, ularni boshqa tuyg'ular hisobiga ichga ko'mib yubormaslik kerakligini anglaymiz. Hayot bo'stonida fasllar almasadi. Fasllar kabi tuyg'ular ham o'zgarib turadi. Faqat inson eng pokiza, samimiy tuyg'ularini his qilib yashasa, boshqa tuyg'ularga almashmasa o'zligini saqlab qolgan bo'ladi.

7) **"Oqib borayotgan odam"** – (*allergo*) novellasi hajmi qisqa, bitta jumla asosida butun hayot mazmuni, yashash mohiyati aks etgan. Hayot to'liqlarida har bir insonning o'z kuyi bo'ladi, ya'ni tanlagan yo'li, shu yo'lda qaqnus kabi yonib-kuyib yashashi: *"Men bir kuyning to'liqlarida oqib kelyapman kelyapman kelyapman qalqib qalqib ketyapman ketyapman ketyapman bu kuy meni qaysi qaysi qaysi qirg'og'iga qachon qachon qa-*

chon tashlab ketadi bilmayman bilmayman bilmayman faqat bu kuyni o'zim chalyapman chalyapman chal..." [8] Hayot, umr to'liqlarida oqayotgan odam. Qahramon bu dunyoga oqib, to'lib - toshib keldi, bu dunyodan yelkama-yelka, qalqib-qalqib ketyapti. Umr deb atalgan kelish va ketish oralig'idagi kuyni roviy chalyapti. Kuy oxiriga yetmasdan tindi: "chal...". Uch nuqta yozuvchi boshlagan kuyning davomchilari, izdoshlari davom ettirishiga umidvorlik hissi deya tushundik. "Oqib ketayotgan kuy" hayot oqimini, uning beqarorligini va kutilmagan burilishlarini ifodalaydi.

Ahmad A'zam novellalarida insonning ichki dunyosiga murojaat etib, adabiy an'analarni yangiladi va adabiy til imkoniyatlarini kengaytirdi. O'ziga o'zi gapirgan odamlar bilan nasrni birmuncha odamga, odamning ichki dunyosiga yaqinlashtirdi. Yozuvchi Nazar Eshonqul aytganidek, odam fikrlayotganda o'zi bilan o'zi gaplashadi. Fikr qilish uyg'onishning boshlanishi, balki uyg'onishning o'zi hamdir. Odam o'zini o'zi tadqiq qilyapti ekan, demak uyg'onaypti. Ahmad A'zam novellalarida uyg'onayotgan va uyg'ongan qalb, ong, tafakkurning tirik so'zlarda tillashuvini o'qib o'zimizda o'zimiz haqimizda savollar tug'iladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ahmad A'zam. Adabiy asar til hodisasi. Adabiy suhbat/Yoshlik, 2012. №6.
2. Eshonqul N. O'ziga o'zi gapirayotgan odam // Kitob bandasi. – T.: Akademnashr. 2022.
3. Faxriyor. Ham adib, ham munaqqid, ham tarjimon. <https://kh-davron.uz/yangiliklar/muborak-kin/ahmad-azam-haqida.html>
4. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T.: Akademnashr. 2013.
5. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/ahmad-a-zam-1949/ahmad-a-zam-gul-ko-tarib-ketayotgan-er-kak-novella>
6. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/ahmad-a-zam-1949/ahmad-a-zam-bir-kam-dunyo-novella>
7. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/ahmad-a-zam-1949/ahmad-a-zam-ketgan-birov-edi-novella>
8. <https://www.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/ahmad-a-zam-1949/ahmad-a-zam-o-zim-bilan-o-zim-novella>

Zebo HAMZAYEVA,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti
Fakultetlararo xorijiy tillar kafedrası o'qituvchisi,
Qarshi davlat universiteti dotsenti, filologiya fanlari
bo'yicha falsafa doktori(PhD) Sabohat Shukurova taqrizi ostida

TOMAS XARDI ASARLARIDA TABIAT VA JAMIYATNING O'ZARO ALOQASI

Annotatsiya: tadqiqotda Tomas Xardining asarlarida tabiat va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlik masalasi o'rganilgan. Asosiy e'tibor 'Tess of the d'Urbervilles' asariga qaratilgan bo'lib, unda tabiat va jamiyatning o'zaro ta'siri va ekologik, ijtimoiy muammolar aks ettirilgan. Xardining asarlarida tabiat nafaqat go'zallik va ma'naviyat ramzi, balki jamiyatning adolatsizligi va ekologik muammolarni yorituvchi vosita sifatida ishlatiladi. Tessning hayoti va tabiatning o'zgarishi, jamiyatning me'yorlariga bo'ysunishi, uning tragik taqdirini yanada chuqurlashtiradi.

Kalit so'zlar: *tabiat, jamiyat, ekologik muammolar, ijtimoiy tanqid, jamiyatning me'yorlari, adabiy tahlil, Viktoriya davri, adabiy-estetika, sinfiy tabaqalanish, optimizm.*

Аннотация: в исследовании изучается вопрос взаимосвязи природы и общества в произведениях Томаса Харди. Основное внимание уделяется роману 'Тэсс из рода д'Эрбервиллей', в котором отражено взаимодействие природы и общества, а также экологические и социальные проблемы. В произведениях Харди природа выступает не только символом красоты и духовности, но и средством освещения социальной несправедливости и экологических вопросов. Жизнь Тэсс, изменения в природе и подчинение нормам общества углубляют трагичность её судьбы.

Ключевые слова: *природа, общество, экологические проблемы, социальная критика, нормы общества, литературный анализ, викторианская эпоха, литературная эстетика, классовая стратификация, оптимизм.*

Annotation: the study explores the connection between nature and society in Thomas Hardy's works. The primary focus is on the novel 'Tess of the d'Urbervilles', which depicts the interaction between nature and society, highlighting ecological and social issues. In Hardy's works, nature serves not only as a symbol of beauty and spirituality but also as a means of addressing social injustice and ecological concerns. Tess's life, the changes in nature, and her submission to societal norms deepen the tragedy of her fate.

Keywords: *nature, society, ecological issues, social criticism, societal norms, literary analysis, Victorian era, literary aesthetics, class stratification, optimism.*

Kirish. Tomas Xardi ingliz adabiyotining yorqin vakili bo'lib, uning asarlarida tabiat va jamiyat o'rtasidagi murakkab bog'liqlik chuqur badiiy tasvirga ega. Xardining romanlari inson tabiatining ziddiyatlarini, jamiyatdagi sotsial tengsizlik va adolatsizlikni, shuningdek, tabiatning inson hayoti va taqdiriga qanday ta'sir qilishini yoritadi. Tabiat uning asarlarida faqat dekorativ element emas, balki inson qismatining ajralmas qismi sifatida o'z aksini topadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Xardining asarlaridagi tabiat tasviri va uning badiiy funksiyasini aniqlash uchun matnshunoslik usullari qo'llaniladi. Asarlarning syujetlari va personajlarining tabiat bilan aloqadorligi diqqat markazida bo'ladi. Tomas Xardining asarlarida tabiatning badiiy tasviri romanlar syujeti va qahramonlar taqdirining ajralmas qismi sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu tadqiqotda Xardining adabiy asarlarida tabiat tasviri qanday ifodalanishi va uning badiiy funksiyasi matnshunoslik usullari yordamida chuqur tahlil qilinadi. Quyidagi asarlarni tahlil qilish mumkin: 'Tess of the d'Urbervilles'. Ushbu asarda tabiat

insonning ichki kechinmalarini va jamiyat tomonidan yuzaga keltirilgan ziddiyatlarni yorituvchi ramziy kuch sifatida namoyon bo'ladi. Qahramonlarning tabiat bilan aloqasi va bu aloqaning ularning taqdiriga ta'siri o'rganiladi. Keyingi asar esa 'Far from the Madding Crowd': Bu asar tabiat tasvirining inson hayotidagi barqarorlik va tartibni anglatishi, shuningdek, tabiatning jamiyatdagi o'zaro munosabatlarga ta'sirini ochib berish bilan ajralib turadi. [1]

Tadqiqot obyekti va metodologiyasi. Tomas Xardining asarlaridagi tabiat va jamiyat tasvirlarini to'liq anglash uchun ularni yozuvchi ijod qilgan Viktoriya davrining tarixiy, ijtimoiy va madaniy sharoitlari bilan bog'liq holda o'rganish muhimdir. Viktoriya davri Angliyasida sanoat inqilobi va qishloq xo'jaligidagi o'zgarishlar jamiyat va tabiat o'rtasidagi an'anaviy muvozanatni izdan chiqargan edi. Xardining ijodiy asarlarida bu muvozanatning buzilishi o'z aksini topadi. Xardining asarlarida tabiatning tasviri sanoat inqilobidan keyin qishloq hayotining o'zgarishi bilan chambarchas bog'liq. [2]

Tahlillar va natijalar. Xardining asarlarida tabiat va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlikni tushunish uchun sotsiologik yondashuvdan foydalanish juda samarali. Bu yondashuv asarlaridagi inson va tabiat munosabatlarini nafaqat individual nuqtayi nazardan, balki jamiyatning ijtimoiy tuzilmalari va ekologik muammolari nuqtayi nazaridan kengroq tahlil qilishga yordam beradi. Xardining romanlarida tabiat faqat estetik vosita sifatida emas, balki ijtimoiy tizim, sinfiy tuzilmalar va ekologik sharoitlarning aks-sadosi sifatida ham ifodalanadi. Viktoriya davri jamiyati sinfiy qatlamlarga bo'lingan bo'lib, bu qatlamlar tabiat va resurslarga bo'lgan yondashuvni ham belgilagan. Xardining asarlarida sinfiy tengsizliklar va ijtimoiy adolatsizliklar ko'plab qahramonlarning tabiat bilan aloqalarida aks etadi.[3] Xardining *'Tess of the d'Urbervilles'* romanida bu holat aniq ko'rinadi. Tessning oila a'zolari bilan bog'liq qishloqdagi oddiy hayoti va o'sha davrda yuqori sinfga tegishli bo'lgan d'Urberville oilasining ijtimoiy mavqeyi orasidagi farq, ularning tabiat bilan aloqalarini sezilarli darajada farqlantiradi. Tessning o'rta sinfga mansub oilasi, qishloq hayotidagi oddiy tabiat bilan yuzlashadi, lekin yuqori sinfga mansub bo'lgan d'Urberville oilasi, o'zlarining ijtimoiy mavqeyini saqlab qolish uchun tabiatdan foydalanishadi. Xardining asarlarida bu farq, ijtimoiy tuzilmaning tabiatga ta'siri orqali, insonga berilgan imkoniyatlar va cheklovlar bilan bog'liqligini ko'rsatadi. Xardining asarlarida tabiatning ekologik muammolarga, ayniqsa, agrar jamiyatning so'nggi yillarida sanoatlashuvga bog'liq o'zgarishlarga qanday ta'sir qilganini ko'rish mumkin. Sanoat inqilobi natijasida agrar jamiyatning sezilarli darajada o'zgarishi, tabiat va insonning o'zaro munosabatlarini yangi shaklga keltirdi.

Xardining asarlarida insonning tabiat bilan aloqalari jamiyatdagi boshqaruv tizimlari, sinfiy munosabatlar va ekologik resurslarning boshqarilishi orqali namoyon

bo'ladi. Ayniqsa, *'The Return of the Native'* romanida, Egdon Heathning tabiati va uning yovvoyi, tashlandiq ko'rinishi orqali jamiyatning ijtimoiy tizimi va ekologik holati tasvirlanadi. Tabiat nafaqat madaniy va iqtisodiy ziddiyatlarni, balki insonning ichki qarama-qarshiliklarini va ijtimoiy tizimlar bilan bog'liq muammolarni ham aks ettiradi.[4]

Tabiatning Tessning azoblarini ko'rsatuvchi vositaga aylanishi, uning taqdiriga qaytarilmas ta'sir ko'rsatadi.[5] *'Tess of the d'Urbervilles'* — Tomas Xardining eng mashhur asarlaridan biri bo'lib, unda tabiat va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlik, shuningdek, ijtimoiy adolatsizliklar, gender tengsizliklari va ekologik muammolar chuqur tahlil qilingan. Asarda tabiat, faqat fon sifatida emas, balki qahramonlarning ichki holatlarini, jamiyatning sharoitlarini va insonlarning muqarrar taqdirini aks ettiruvchi asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Tabiatning inson hayotiga ta'sirini Tess obrazida ko'rish mumkin. Tabiatning tasvirlari, masalan, Tessning o'zining jamiyatdagi ziddiyatlarga qarshi kurashayotgan paytlarida yoki o'z taqdiriga qarshi kurashayotganida, keyinchalik bu go'zallikni qayg'u, nohaqlik va iztirob sifatida aks ettiradi. Xardining asaridagi tabiatda, shuningdek, Tessning qizig'i, optimizmi va istaklari orqasidagi ijtimoiy va ekologik ziddiyatlar ko'rinadi.[6]

Xulosa. Tomas Xardining asarlarida tabiat va jamiyat o'rtasidagi bog'liqlik masalasi muhim va chuqur tahlilni talab etadi. Tadqiqot davomida, *'Tess of the d'Urbervilles'* asari misolida, tabiat va jamiyatning o'zaro ta'siri, Xardining ijtimoiy tanqidi va ekologik muammolarni aks ettiruvchi yondashuvi aniq namoyon bo'ldi. Xardining asarlarida tabiat nafaqat go'zallik va ma'naviy tafakkurning ramzi, balki jamiyatning adolatsizligi va ekologik ziddiyatlarini aks ettiruvchi kuchli vosita sifatida ishlatilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Xardi T. (1999). *Tess of the d'Urbervilles*. — Toshkent: "Yangi avlod" nashriyoti.
2. Xardi T. (2003). *Uzoq o'liklarning xayoli (Far from the Madding Crowd)*. — Toshkent: "O'zbekistan" nashriyoti.
3. Saidov A. (2011). Tomas Xardining ijtimoiy tahlili. — Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti.
4. Khamrayev R. (2012). Tomas Xardining asarlarida tabiat va inson munosabati. — Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
5. Mustafayev B. (2015). Xardining tabiat tasviri va ijtimoiy muammolar. — Toshkent: "Ilm va ta'lim" nashriyoti.
6. Abdullayev M. (2007). Tomas Xardi va Viktoriya davri. — Toshkent: Akademnashr.

Abdullayeva Gulmira Norpolatovna,
Doctor of Sciences in Uzbek Literature,
Jizzakh State Pedagogical University

THE IMAGE OF YOUTH IN THE WORKS OF KHAYRIDDIN SULTAN

Annotation: this article is devoted to the elucidation of the issues of human qualities in the stories of Hayriddin Sultan, mainly focusing on the plot lines, the fate of the characters, typical images and concepts of time and space in the stories of Hayriddin Sultan. The place of human qualities and values in the stories of Hayriddin Sultan in his works is discussed in detail.

Key words: *poetics, work of art, short story genre, human psyche, integrity and coherence, literature, person, exposition, climax, development of the story, culmination, resolution, composition, category, character traits.*

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы рассказов Хайриiddина Султана о человеческих качествах. посвящен, главным образом, сюжету рассказов Хайриiddина Султана. линии, судьбы художественных персонажей, типические персонажи и время и пространство концепции обсуждаются. В произведениях человеческие качества и ценности в рассказах Хайриiddина Султана будет обсуждаться отдельно.

Ключевые слова: *поэтика, художественное произведение, жанр рассказа, психика человека, целостность и связность, литература, человек, экспозиция, узел, развитие сюжета, кульминация, развязка, состав, категория, черты личности.*

Annotatsiya: mazkur maqola Xayriddin Sultonning qissalaridagi masalalariga insoniy xislatlarning yoritilishiga bag'ishlangan bo'lib, unda, asosan, Xayriddin Sultonning qissalaridagi syujet liniyalari, badiiy qahramonlar taqdiri, tipik obrazlar hamda zamon va makon konsepsiyalari haqida so'z boradi. Xayriddin Sultonning qissalaridagi insoniy xislatlar va qadriyatlarning asarlarida tutgan o'rni alohida to'xtalib o'tiladi.

Kalit so'zlar: *poetika, badiiy asar, qissa janri, inson ruhiyati, yaxlitlik va uzviylik, adabiyot, inson, ekspozitsiya, tugun, voqea rivoji, kulminatsiya, yechim, kompozitsiya, kategoriya, shaxs xislatlari.*

"Man does not live in isolation from the environment that surrounds him. He interacts with the environment, is affected by it, adapts to it, and is influenced by it. The meaning of the environment is a broad concept and its components include natural landscapes - landscapes." The study of the image of nature has always been an important issue in literary criticism. After all, the creator realizes his artistic idea of what he wants to say through his work not only through the actions of the characters, but also through the images of the nature around them. Through the landscape, the reader is also instilled with the importance of understanding the beauty of nature and the need to preserve it.

The structure of a work of art, its plot and composition, language features, narrative style, style of expression, methods and means of depiction, and tone - all this constitutes the poetics of the work. The artistry and uniqueness of the creator are determined primarily by his poetic invention and skill. Moreover, each true work of art is distinguished by its artistic brilliance, one never repeats the other. In this regard, the work and stories of Hayriddin Sultan are very instructive.

Khayriddin Sultan is one of the writers who create original works with his own unique voice and style in today's Uzbek short stories. The writer's stories are distinguished by their maturity and thoroughness.

Khayriddin Sultan entered literature in the last of the 20s century. The writer brought new themes and new heroes to our literature, his characters are distinguished by their extreme naturalness, vitality, nationality and continuity of time and space. In Khayriddin Sultan's stories, human emotions and spiritual struggles are depicted with a focus on nationality. The writer sets himself the goal of unraveling the emotions and secrets of the soul of a person. When talking about characters, he does not go in detail about them and their lives, but takes the most difficult situation experienced by the characters or an incident related to this situation and creates a character on this basis. Their actions and inner experiences are psychologically justified, the characters' speech is delivered with such skill that the reader involuntarily believes in the sincerity of the characters.

In the stories of Hayriddin Sultan, the characters are depicted in a unique way, in which the writer explores the subtle aspects underlying ordinary events and gives them an important meaning. He expresses in his own way the problems related to national spirituality and the immortal customs and traditions of the people. It is no exaggeration to say that the writer's skill in choosing heroes is also worthy of admiration. They are young men and women who have just stepped

into life, children, old people who are nearing the end of their lives, the elderly, humble, sometimes timid and inferior people.

The story "On One of the Wonderful Days", which is included in the collection of stories and short stories "Onaming yurt" by Khayriddin Sultan, is of artistic significance with its plot line, simple and sincere depiction of the characters. The work is dedicated to the memory of the People's Artist of Uzbekistan, Botir Zakirov. A special spirit is felt from the very beginning of the story: This incident happened on one of the wonderful days. Frankly speaking, this day could not be called that wonderful: the air was cold, the ground was muddy, the roads were slippery, there were no plane tickets, "Pakhtakor" had fallen to the first division... But it was still a wonderful day: people were hurrying to work, pigeons were playing in the squares, sales were brisk in the shops, Munojot was singing "Munojot" on the radio, lovers with umbrellas were walking quietly in the damp alleys.

In the process of development of events, the relationships between the characters - conflicts, struggles, characters of the characters are formed, the most important features of the characters are resolved. The uniqueness of the plot in the story "On One of the Wonderful Days" is that the dynamics of internal movement dominates the plot of the work. That is, more attention is paid to the analysis of the hero's thoughts, inner experiences. The events of the story mainly consist of events described through the mirror of the Sultan's memory. The hero thinks about how he spent his life, what he managed to achieve, and what dreams he has left in his hands. Thoughts about how many parties, unsatisfied circles and nonsense markets he spent in his city for 17 years, how many days he spent like tobacco smoke, how his golden days, as if they were eternal, were blown away like straw, steal his imagination.

"The writer not only responds to the universal human need to express his pain and empty his heart, but he also greatly expands this need, because he has a special advantage: through his work he frees himself from deep suffering and thoughts that torment a person," says Jan Paradowski.

In the process of creating a story, the maturation of life material, the justification of the logic of the image, the deepening of psychological analysis, the tension of the dramatic situation complement the poetic content. It is considered appropriate to adhere to the consistency of thought and imagery in showing the solution to the problem. In expressing the essence of a creative person, it is necessary to bring impressive, reliable, instructive motives, objectively describe the hero's attitude to the phenomena of existence and

deeply reflect his independent thoughts. In the story "One of the Wonderful Days" by Hayriddin Sultan, personal suffering, peace of mind and the desire to relive the moments of life that were dear to him due to an incurable disease are expressed in artistic colors. While he was struggling with the pain, while he thought that he had just passed the pains, sufferings and trials of life and had become a human being, he could not know for what deed fate had decreed this punishment for him, he would not understand what mysterious meaning was hidden in his coming into the world and leaving it like this. Every night was difficult and dangerous. He could not even find the strength to leaf through the three or four books he had brought to the hospital to escape the overwhelming sadness: it was as if the books themselves were talking about his passing from this world.

Hayriddin Sultan skillfully conveyed the qualitative changes in our literature into his stories. He attaches importance to immediately reflecting the changes in life. He increases the responsibility of perfectly illuminating the nature of the heroes, justifying their refinement in various trials. The stories presented to the reader have different ideological and philosophical essence. In reflecting the current situation, he attaches importance to directing the image to moral and educational issues.

The composition of the story "One of the Wonderful Days" complements the spiritual image of the Sultan by organizing a perspective into his imaginary world. Presenting the subtle vibrations of the hero's subconscious in this way, the writer consistently analyzes the changes in the Sultan's thinking, the conflict in beliefs, and the lessons of fate. It seems that the Sultan's biography is described in the past-present manner. By interpreting the customs and traditions of the nation, the author creates a holistic image of the Uzbek person in the reader. It is not easy to describe human life with all its complexities. In order to clearly express and substantiate his psyche, efforts, the writer must use the necessary phrases and words. The poetics of the stories attract attention with the scope of meaning of the verses, the logical consistency of thoughts, the brevity and conciseness of expression, and the sonority of the sentence. A poet is able to feel the feelings and emotions of a person and to choose the appropriate tone.

I need to think about it, my sister Ma'mura. That's why I'm so gloomy. Otherwise, I'm not a stranger on the street. There, two steps away, is my nephew's mansion. If he finds out that I've landed here, he'll be angry and won't look at me for three days. But... You can't even imagine how hard it is for a guest who comes to seek shelter to be rejected. Because we are

all guests in this world, as the immortal Hafez said, "The world is like a palace with two gates and every day a new guest comes in." My sister Ma'mura, there is no room left for me in the house of the world, my journey has become old, my term has expired. I came here with one last wish. If even then.... The given passage, that is, the thoughts of the hero, arouses interest in the reader, encourages him to find out the reason for the emergence of such thoughts, to observe subsequent events. The development of the story after the plot node is called the development of the story. Usually, the events in the work gradually develop and grow from the node to the climax.

So, this incident happened on one of those days. A forty-three-year-old man from a remote mountain village came to the manager of the Semurg hotel in the evening and asked in his usual hopeful tone, "Is there a place?" The exposition varies depending on its place in the work (direct exposition, delayed exposition, reverse exposition). The above excerpt from the story "One Wonderful Day" is an example of direct exposition. A climax is an event that causes the emergence and beginning of conflict and action in the plot of a work of fiction. A climax determines the action, gives

impetus to the development of events, gives it a clear direction. In many works, the main event occurs after the climax. The climax helps the reader to correctly understand the theme of the work, leads the reader into the events, the fate of the characters, the events that are taking place, is interested in the time and place of events.

This hope is so high that if he were to live his life again, he is ready to: "...as Pahlavan Mahmud said, work as a slave and live as a beggar". Before the Sultan arrived in the city, he learned that he was ill, and without telling anyone, he arranged for him to meet with a professor. The doctor, on the contrary, also went on a business trip. He summed up his whole life and hoped for the future. When they finally examined him again, no illness was detected at all! Hearing this, the Sultan felt as if his heart had stopped. He raised his head in shock. His head felt dizzy and the walls and ceiling seemed to be spinning together. Involuntarily, these words came to his mind: "I will live a long time, more than anyone else, my mares are still playing... I will live a long time."

REFERENCES:

1. Abdulla, U. O. (2021). GREAT TEXTBOOK OR THE CREATION OF A SCHOLARLY LITERARY CRITIC. Conferencea, 83-94.
2. Abdulla, U. O. (2021). GREAT TEXTBOOK OR THE CREATION OF A SCHOLARLY LITERARY CRITIC. Conferencea, 83-94
3. Guzalkhan, M. (2020). The image of a creative person in the poetry of Erkin Vohidov. Academicia: An International Multidisciplinary Research Journal, 10(11).
4. Mukhammadjonova, G. (2020, December). ARTISTIC INTERPRETATION OF THE CREATIVE CONCEPT IN WORLD LITERATURE. In Конференции.
5. Abdurashidovich, K. A. (2018). Motivation and National Character of Foolishness in Uzbek Literature. ANGLISTICUM. Journal of the AssociationInstitute for English Language and American Studies, 7(4), 47-51.
6. Sultonov, X. 1980. Quyosh barchaga barobar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.
7. Sultonov, X. 1993. Boburning tushlari: Qissalar. Hikoyalar, Esselar. – Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti.
8. Sultonov, X. 1997. Boburiynoma: Ma'rifiy roman. – Toshkent: Sharq.
9. Sultonov X. 1983. Bir oqshom ertagi. Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti. "O'zbekiston adabiyoti va san'ati" gazetasi, 2006-yil 20-yanvar. – Toshkent.
10. "Yoshlik" jurnali, 2005-yil 5-son. – Toshkent. 3-bet.

Shahribonu SIROJIDDINOVA,
Toshkent kimyo xalqaro universiteti
(www.kiut.uz) PhD., v.v.b. dotsenti

BADIIY MIFOLOGEMANI QARDOSH BO'LMAGAN TIL OILALARIDA QO'LLANILISHI (Ingliz va o'zbek tillari misolida)

Annotatsiya: mifologemalar — bu xalq og'zaki ijodida, afsonalar va rivoyatlarda namoyon bo'ladigan, madaniyat va an'analar bilan bog'liq bo'lgan ramzlar va tasavvurlar to'plamidir. Ingliz va o'zbek tillaridagi mifologemalar, ularning tarixiy va madaniy kontekstlari, shuningdek, tilning leksik va sintaktik tuzilishidagi o'ziga xosliklari tahlil qilinadi. Ingliz tilidagi mifologemalar, masalan, anglosakson afsonalari va Yevropa folkloridan kelib chiqqan obrazlar bilan bog'liq bo'lsa, o'zbek tilidagi mifologemalar, asosan, turkiy xalqlarning qadimiy an'analari va afsonalaridan kelib chiqadi. Ushbu farqlar va o'xshashliklar orqali mifologemalarning madaniyatlararo aloqalarini va ularning tilga ta'sirini aniqlash maqsad qilingan.

Kalit so'zlar: *badiiy mifologema, ingliz tili, o'zbek tili, mifologiya, madaniyat, an'analar, o'xshashliklar va farqlar.*

Аннотация: мифологии – это совокупность символов и образов, связанных с культурой и традициями, проявленных в фольклоре, легендах и повествованиях. Анализируется мифология в английском и узбекском языках, их историко-культурный контекст, а также особенности лексического и синтаксического строя языка. Мифологии в узбекском языке в основном берут свое начало из древних преданий и легенд тюркских народов. Через эти различия и сходства цель состоит в том, чтобы определить межкультурные связи мифологем и их влияние на язык.

Ключевые слова: *художественная мифология, английский язык, узбекский язык, мифология, культура, традиции, сходства и различия.*

Annotation: mythologies are a collection of symbols and images related to culture and traditions, manifested in folklore, legends and narratives. Mythology in English and Uzbek languages, their historical and cultural contexts, as well as peculiarities in the lexical and syntactic structure of the language are analyzed. Mythologies in the Uzbek language mainly originate from the ancient traditions and legends of the Turkic peoples. Through these differences and similarities, the aim is to determine the cross-cultural connections of mythologems and their influence on language.

Key words: *artistic mythology, English language, Uzbek language, mythology, culture, traditions, similarities and differences.*

Turli xalqlar olamning lisoniy manzarasini tadqiq qila turib, ularning lisoniy qobiliyatlarini semantik tuzilishiga, leksik informatsiyani saqlash mexanizmiga duch kelamiz. Lisoniy shaxsning dunyoni verbal obyektivlashtirish orqasida nima yotganini chuqurroq anglashi uchun, shubhasiz, his-tuyg'u obrazlarining dunyosini tadqiq qilish lozim bo'ladi. U konseptning "obrazli", metaforik komponentini tashkil etadi. Buning uchun XVI-XX asrlar ingliz va o'zbek mualliflarining poetik matnlari, mashhur mutafakkirlarning hikmatli so'zlari (aforizmlar), shuningdek, kombinator lug'atlarning maqolalaridan foydalanildi.

Shunday qilib, "do'stlik" o'zining metaforik ifodalinishida qanday ko'rinishga ega bo'lishini aniqlashga harakat qilamiz, do'stlik abstrakt tushunchasi hissiyotli dunyo predmetlariga qiyos qilinadi. Eng avvalo, ta'kidlash kerakki, bu konsept ko'p hollarda o'zbek matnida, ingliz tilida ham bunday munosabatlar subyekt orqali taqdim etiladi, metaforistik ko'chirish nisbatan past chastotali bo'ladi. Aniqlik, ko'pchilik shunday hollarda aynan "do'st" // "friend" leksemasi yangi konseptlarga erishishga yordam beradigan universal tushunchalar sifatida qo'llanadi. Mifologiya — muayyan

xalq tomonidan yaratilgan mifologik tasavvurlarning izchil tartibga solingan tizimi, asotirlar majmui. Masalan, yunon mifologiyasi, hind mifologiyasi, o'zbek mifologiyasi insoniyat ma'naviy taraqqiyotining ilk bosqichi sifatida muhim amaliy ahamiyat kasb etgan mifologiya — ibtidoiy madaniyatning negizi, olamni idrok etishning asosiy vositasi, badiiy tafakkurning ibtidosi hisoblangan. Mifologiyaning asosini qadimgi insonlarning koinot, tabiat, inson, samo jismlari, narsa va hodisalarning paydo bo'lishi haqidagi asotirlar tashkil etadi. Mifologiyaning arxaiq qatlami quyosh, oy va yulduzlar to'g'risidagi shamsiy, qamariy va astral miflar, olamning paydo bo'lishi haqidagi samoviy miflar, odamzotning yaratilishi haqidagi antropogenik miflar, qadimiy e'tiqodiy qarashlarni o'zida ifoda etgan totemistik, animistik va kult miflaridan tashkil topgan. Dehqonchilik madaniyati yuksak darajada rivojlangan hududlarda esa tabiiy -ik/-shmiy o'zgarishlarning ramziy-metaforik talqinlari asosiga qurilgan taqvimiy (kalendar) miflar va ulibtiriluvchi tabiat kultlari haqidagi miflar keng tarqalgan. Mifologik obrazlar — xalq og'zaki badiiy ijodiyoti, yozma adabi-yot va san'at asarlarida

gi mifologik negizga ega bo'lgan asotiriy personajlar. Mifologik obrazlar muayyan voqea-hodisaning jonlantirilgan timsoliy ifodasi bo'lib, voqelikning mohiyatini metaforik, ramziy va istioraviy holatda o'ziga ko'chiradi va uning shakliy tajassumi hisoblanadi. Mifologik obrazlar ibtidoiy badiiy uydirma – fantaziya mahsuli bo'lib, koinot, tabiat va jamiyatdagi turli-tuman hodisalar, qadimgi odam tasavvurida mavjud bo'lgan g'ayrioddiy kuchlarning kelib chiqish sabablarini izohlashga xizmat qilgan. Badiiy tafakkur shakllangach, qadimgi mifologiyaning tarkibiy qismi sanalgan asotiriy obrazlar adabiyot va san'atga ko'chgan. O'zbek va Ingliz tillaridagi mifologemalarning o'zaro ta'siri, ko'plab o'xshashliklar va farqlarni ochib beradi. Ushbu tadqiqot, qardosh bo'lmagan tillarda mifologik elementlarning qanday qo'llanilishi va ularning madaniy kontekstdagi o'rni tahlil qiladi. Masalan, o'zbek folklorida paydo bo'lgan qahramonlar va ularning xususiyatlari, ingliz mifologiyasidagi qahramonlar bilan solishtiriladi. Har bir xalqning o'ziga xos mifologiyasi, folklori va an'analar mavjud bo'lib, bu mifologemalar til orqali ifodalanadi. Ingliz va o'zbek tillari qardosh bo'lmagan til oilalariga mansub bo'lib, ularning badiiy mifologemalari o'zaro farqlanadi hamda madaniy kontekstda o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ingliz tilida badiiy mifologemalar ko'plab klassik va zamonaviy asarlarda uchraydi. Masalan, Shekspirning asarlarida qadimgi yunon mifologiyasi, shuningdek, ingliz xalqining folkloridan olingan obrazlar keng qo'llaniladi. "Hamlet" asarida ruhlar va qasos motivlari, "Romeo va Juletta"da esa sevgi va fojia tasvirlari badiiy mifologemalar sifatida namoyon bo'ladi. Ingliz mifologiyasida Artur afsonasi juda muhim o'rin tutadi. Bu afsona orqali qahramonlik, adolat va

qiyinchiliklarni yengish motivlari ifodalanadi. Artur va uning ritsarlari obrazlari ingliz madaniyatining ajralmas qismi hisoblanadi va bu mifologema zamonaviy badiiy asarlarda ham o'z aksini topadi. O'zbek tilida badiiy mifologemalar asosan o'zbek folkloridan, afsonalaridan va an'analaridan kelib chiqadi. O'zbek mifologiyasida Dada Qorqud, Alpomish kabi qahramonlar orqali xalqning qahramonlik, sadoqat va adolat tushunchalari aks ettiriladi. Ushbu mifologemalar nafaqat badiiy asarlarda, balki og'zaki ijodda ham muhim rol o'ynaydi. Masalan, "Alpomish" dostonida Alpomishning jasorati, sevgisi va kurashi orqali o'zbek xalqining mustaqillik va erkinlikka bo'lgan intilishi ko'rsatiladi. Bu doston nafaqat badiiy qiymatga ega, balki o'zbek xalqining tarixiy va madaniy merosini ham ifodalaydi. Ingliz va o'zbek tillaridagi badiiy mifologemalar orasida ko'plab o'xshashliklar mavjud. Har ikkala til ham xalqning qadriyatlarini, an'analarini va tarixini aks ettiruvchi ramzlar bilan boyitilgan. Masalan, qahramonlik va sadoqat motivlari har ikki madaniyatda muhim ahamiyatga ega. Biroq, farqlar ham mavjud. Ingliz mifologiyasida ko'proq klassik yunon va rim mifologiyasi ta'siri seziladi, bu esa ingliz adabiyotida ko'plab afsonalar va qahramonlarga olib keladi. O'zbek mifologiyasi esa asosan turkiy xalqlarning qadimiy urf-odatlarini, an'analarini va diniy tasavvurlariga asoslangan.

Badiiy mifologema ingliz va o'zbek tillarida turli xil shakllarda namoyon bo'ladi. Har bir xalqning o'ziga xos mifologiyasi uning madaniyati, tarixi va an'analarini aks ettiradi. Ingliz tili misolida klassik mifologiya, O'zbek tili misolida esa folklor va an'anaviy qahramonlik tasvirlari ko'rinadi. Bu badiiy mifologemalar orqali til va madaniyat o'rtasidagi aloqalarni chuqurroq anglash mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOT VA HAVOLALAR

1. Бердиев Х., Расулов Р. Ўзбек тилининг паремикологияси. – Т.: Ўқитувчи, 1984. 288 б.
2. Ботирхон Акрам. Фасоҳат мулкининг соҳибқирони. – Т.: Ўзбекистон, 1986. 172 б.
3. Матлаббека Улуғбек қизи. Ҳикматлар гулдастаси. – Т.: Ўқитувчи, 1994. 284 б.
4. Содиқова М. Ўзбекча – русча мақол ва маталлар луғати. – Т.: Фан, 2005. 410 б.
5. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Ҳикматнома. – Т.: Шарқ, 1990. 524-б.

https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Mifologik_obrazlar

<https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Mifologiya>

<https://cyberleninka.ru/article/n/qardosh-bo-lmagan-o-zbek-va-ingliz-tillarida-do-stlik-konseptining-verballashuvi/viewer>

Madina MAMASAIDOVA,
ToshDO'TAU 1-kurs magistranti

IBORALARNI TIZIMLI O'QITISH BO'YICHA METODIK TAVSIYALAR

Annotatsiya: ushbu maqolada iboralarni o'qitishning ahamiyati, ularni o'qitishda tizimlilikni yo'lga qo'yish, iboralarni so'zni faol leksemaga aylantirish uchun foydalaniladigan usullar asosida o'qitish uchun tavsiyalar va dars jarayonida foydalanish mumkin bo'lgan mashq turlari aks etgan.

Kalit so'zlar: *lingvomadaniyatshunoslik, iboralarning shakllanish tarixiga ko'ra turlari, iboralarning paydo bo'lish manbalari, etimologiyaga asoslanib o'qitish, o'qitish uchun mashq turlari, interaktiv metodlar.*

Аннотация: в данной статье показана важность обучения словосочетаниям, установления системы в их преподавании, даны рекомендации по обучению, основанные на методах превращения словосочетаний в активные лексемы, а также виды упражнений, которые можно использовать в ходе урока.

Ключевые слова: *языкознание, типы выражений по истории их формирования, источники появления выражений, обучение на основе этимологии, виды упражнений для обучения, интерактивные методы.*

Annotation: this article shows the importance of teaching phrases, establishing a system in their teaching, recommendations for teaching based on the methods used to turn phrases into active lexemes, and types of exercises that can be used in the course of the lesson.

Key words: *linguistics, types of expressions according to the history of their formation, sources of the appearance of expressions, teaching based on etymology, types of exercises for teaching, interactive methods.*

Lingvomadaniyatshunoslik dunyo tilshunosligida tobora katta ahamiyat kasb etib bormoqda. Tilning tarixiy, milliy-madaniy xususiyatlarini o'rganish, uning jozibasini va undan foydalanishni yetishib kelayotgan avlodga o'rgatib, ularni boy til egalariga aylantirish – bizning asosiy vazifamiz. Maqollar, tasviriy ifodalar, iboralar va shu kabi tilning tarixiy rivojlanish bosqichlarida sayqallanib kelgan vositalar lingvomadaniyatshunoslikning o'rganish obyekti. Tilning tarixiy-madaniy xususiyatlarini o'zida aks ettirgan birliklardan biri iboralar ekanligini hisobga olib, ularni o'rganish tilshunoslik oldida turgan muhim masalalardan biridir. Ammo bu vazifa bugungi kunda qay darajada bajarilayotgan? Ma'lumki, iboralar borasida ko'plab nazariy ishlar olib borilgan bo'lsa ham metodika yo'nalishida olib borilgan tadqiqotlar kam uchraydi. Iboralarni o'quvchilar nutqida shakllantirish ahamiyatli masaladir. Iboralar til va madaniyatni singdirishning qiziqarli usulidir. Ular o'zida so'zlarning so'zma-so'z talqinidan farq qiladigan ma'noni tashiydi. Iboralarni o'qitish lingvistik bilim bilan bir qatorda nutqiy kompetensiyani boyituvchi birlik vazifasini o'taydi. Iboralarni o'qitishning tizimli yondashuvi sifatida quyidagilarni tavsiya etamiz:

Kirish. Iboralarning nima ekani, ular tarkibidagi so'zlarning aniq ma'nosida aks etmaydigan ma'noviy xususiyatlari mavjudligi, ularning tilimizdagi vazifasini aniqlash va o'quvchilarga tushuntirish; qo'llanishiga oid tasavvurni hosil qilish uchun kontekst tarkibida keltirish va misollar orqali yoritish.

1. Iboralarning turlari:

Iboralarni o'rganishda qulaylikni yaratish va

qiziqarlilikni oshirish maqsadida ularni kelib chiqishiga ko'ra turlarga ajratish (masalan, hayvonlar, tana a'zolari, oziq-ovqat va hk.);

Har bir turkumga oid iboralarning eng keng qo'llanadiganlari asosida umumiy xulosalar chiqarishi uchun misollar berish. Bu bosqichni amalga oshirishda A. Mamatov va K. Bozorboyevlarning dissertatsiyalarida iboralarni guruhlab o'rganish borasidagi fikrlarini asos qilib olishimiz mumkin. A. Mamatov iboralarning shakllanish tarixi va doirasiga ko'ra to'rtta guruhga ajratadi: shaxs faoliyati va psixikasi bilan bog'liq, kasb-korga bog'liq, hayvonlar obrazi asosida shakllangan, din va dindorlikka bog'liqligi jihatidan shakllangan iboralar.[1]

Bundan tashqari, K. Bozorboyev o'zbek frazeologizmlarining paydo bo'lish manbalarini tasniflab bergan: jamiyatda bo'ladigan o'zgarishlar; mumtoz va hozirgi adabiyot; o'zbek xalq og'zaki ijodi; o'zbek tilining sheva va lahjalari.[2]

Interaktiv o'yinlar:

Matn tarkibidan iboralarni topish bilan bog'liq guruhlarda ishlanadigan o'yinlar;

Iboralarni harakatda ko'rsatish va topish;

O'qilgan va eshitilgan matnlar tarkibidan iboralarni topib, ularni muqobil ibora yoki so'z bilan almash-tirish;

O'quvchilar nutqi uchun begona bo'lgan, ishlatilish doirasi tor bo'lgan iboralardan misollar keltirib ma'nosini taxmin qilishlarini so'rash;

Kishilar xarakteri bilan bog'liq bo'lgan xususiyatlarni ifodalaydigan iboralar mazmunini ochib berishga xizmat qiladigan qisqa matnlar tuzish.

O'rganilgan bilimlarni namoyon qilishlari uchun og'zaki va yozma nutqini iboralar bilan boyitgan holda matnlar taqdim qilishga o'rgatish;

Belgilab berilgan iboralarni matn tarkibida qo'llashga oid topshiriqlar berish (rasmlar va ularga mos iboralarni taqdim etish va matn tuzishlarini so'rash);

Berilgan mavzu yuzasidan iboralarni mustaqil topgan holda matn tuza olishlarini tekshirishga oid topshiriqlar berish (rasm yoki mavzuni taqdim etgan holda iboralarni qo'llashni nazorat qilish).

Ko'rsatmali qurollar:

O'quvchilarning iboralarning ma'nosini tasavvur qilishlariga yordam beradigan rasm, videoda aks etgan iboralarni taqdim etish;

Individual tarzda taqdim etilgan iboralarning rasmi variantini yaratishni o'quvchilarga vazifa qilib topshirish.

Adabiyot darsliklaridagi iboralar:

Adabiyotda keng qo'llanishda bo'lgan yoki omma-bop madaniyatda ishlatiladigan iboralarga urg'u bergan holda o'qitish (iboralarning adabiyot va jamiyatda ishlatilishini solishtirgan holda davrni aks ettirishi bilan bog'liq holatlarni chuqurroq o'qitish);

She'r, hikoya, qo'shiqlar tarkibidagi iboralarni tahlil qilish orqali iboralarning ta'sirchanlik kuchini tushuntirish.

Hafta yoki kun iborasi:

Iboralar bilan bog'liq so'z boyligini kengaytirish maqsadida hafta yoki kun iborasini taqdim etish, ma'nosini tushuntirish va uni nutqda faollashtirish uchun yozma va og'zaki bajarish uchun topshiriqlar berish;

Sinfdan tashqari o'quvchilar hayotida duch kelgan iboralarni yozib borish va tengdoshlari bilan baham ko'rishini yo'lga qo'yish.

Madaniyatlar orasidagi aloqalarni iboralar orqali o'rganish:

Ikkinchi tili mavjud, til o'rganishga qiziquvchi, qardosh tillarni tushunuvchi o'quvchilar uchun o'sha tillarda mavjud, keng qo'llanadigan o'xshash va farqli iboralarni topib tengdoshlari bilan birgalikda chuqurroq tahlil qilishni vazifa qilib berish.

Shaxsiy iboralar lug'atini yaratish iboralar uchun kundalik tutib kundalik hayotda, badiiy asarlarda, she'r va qo'shiqlarda uchragan iboralarni yozib borish ko'nikmasini shakllantirish.

Hamkorlikda o'qitish:

O'quvchilarga o'zlari o'rgangan iboralarni bir-birlariga o'rgatadigan hamkorlik muhitini yaratish (bu iboralarni o'rganish va hamjihatlikni oshirishda ahamiyatlidir). O'quvchilar o'zlari o'rgangan iboralarni qiziqarli matnlar, she'riy parchalar, rasmlar orqali tushuntirishga harakat qiladi.

Yakuniy qism: yuqorida qo'llangan usullarning umumiy natijasini nazorat qilish maqsadida iboralarni tushunish va to'g'ri qo'llashga oid test topshiriqlarini tuzish;

olingan natijalarni tahlil qilish, noto'g'ri o'rganilgan tushunchalar haqida fikr-mulohazalarni o'rtoqlashish, xatolar ustida ishlash.

Avvallari iboralar leksikologiyaning bir qismi sifatida o'rganilgani va uni ham so'z kabi leksik, sintaktik, etimologik jihatdan tahlil qilish mumkin ekanini inobatga olgan holda, so'zlarni chuqurroq o'rganish jarayonini iboralarda ham tatbiq etib, samaradorlikni oshiradi. So'z boyligini oshirish va qo'llash doirasini kengaytirish maqsadida ularni o'qitishda ba'zi usullar amalga oshiriladi. Ularni iboralar bilan qo'llagan shaklda quyida keltirib o'tamiz:

Vizual vositalar yordamida so'z boyligini oshirish:

Rasmlarda aks etgan so'zlarni kichik va o'rta yoshli maktab o'quvchilariga rasm va videolar yordamida ko'rsatish mumkin bo'lganidek, iboralarni o'qitishda ham iboralarni aks ettirgan rasmlarni namuna keltirish yoki rasmlar asosida iboralarni izlab topishni topshiriq tariqasida berish mumkin;

So'zlarning sinonim va antonimlarini topish:

So'zlarda: go'zal, chiroyli, latofatli, maftunkor, yoqimli...

Iboralarda: ipidan ignasigacha, qilidan quyrug'i-gacha, miridan sirigacha, boshdan oyoq...

Omonimlarning ma'nolarini farqlash:

So'zlarda: 1) o't = o'simlik; 2) o't = tana a'zosi; 3) o't = olov, ...

Iboralarda: 1) ko'z ilg'amas = kichik; 2) ko'z ilg'amas = bepoyon, cheksiz.

So'zlarning to'g'ridan-to'g'ri va ko'chma ma'nolarini farqlash:

So'zlarda: 1) odamning ko'zi = ko'z o'z ma'nosida; 2) derazaning ko'zi = ko'chma ma'noda.

Iboralarda: 1) ko'zga ko'rinmoq = o'z ma'nosida biror narsaning ko'zga ko'rinishi; 2) ko'zga ko'rinmoq = tanilmoq.

Notanish so'zlarning ma'nolarini o'rganish (so'zlarning etimologiyasiga e'tibor qaratish):

So'zlarda: tunov kun – tun og'gan kun.

Iboralarda tilning tarixiylik xususiyati jamlangani boisidan ularning tarkibida tarixiy va biz uchun tushunarsiz so'zlar ko'p. Ularning shu jihatiga urg'u bergan holda o'qitish iboralarning qiziqarlilik darajasini oshiradi. Quyida shu kabi iboralardan biriga namuna keltirib o'tamiz:

Popugi pasaymoq: popuk nima?

Narsalarga bezak uchun taqiladigan bir bog'lam tola, pat, ip.

Qadim zamonlarda podshoh o'z a'yonlarini mansabga ko'targanda bosh kiyimidagi bezak uchun qo'llangan popukning hajmi ortgan, mansabdan tushganda esa popukning hajmi kamaytirilgan. Popugi pasayibdi iborasi o'sha holatdan bugungi kunga bo'shashib qolmoq, oldingi kuchiga ega bo'lmaslik, shashtidan qaytmoq ma'nolarida qo'llanadi. Masalan: *Da'vogarning popugi pasaydi.*

Quyida iboralarni o'qitishga oid ba'zi mashq turlarini tavsiya qilamiz:

Mashq. Quyida keltirilgan jadvalni to'ldiring. Unda berilgan iboralarga tegishli taxminlaringizni yozing.

Iboralar	Ma'nosiga bog'liq taxminlarim	To'g'ri	Xato	Yaqin
Ko'z-quloq bo'lmoq				
Og'zi qulog'ida				
Yuragiga qo'l soldi				
Qo'lini so'radi				
Otdan tushsa ham egardan tushmaydi				

Mashq. Quyida keltirilgan jadvaldan ibora va unga tavsiya etilgan ma'nolar joy olgan. Ibora ma'nosining to'g'ri yoki noto'g'riligiga qarab o'z javobingizni belgilang.

Iboralar	Taklif etilgan ma'no	To'g'ri	Noto'g'ri
Yerga ursa, ko'kka sapchiydigan	Qobiliyatli, o'zini rivojlantira oladigan		
Qo'li egri	Mayda o'g'riliklar qiladigan		
Tegirmonga tushsa, butun chiqadigan	Har qanday noqulay vaziyat uchun yechim topa oladigan		
To'ydan oldin nog'ora qoqdi	Shoshqaloqlik qilib vaqtidan oldin harakat qildi		

Mashq. Quyida keltirilgan iboralarni o'qing. Avval ma'nosini taxmin qiling. So'ngra lug'atdan iboralarning ma'nosini topib yozing. Iboralarning lug'atda aks etgan ma'nolariga gap tuzing.

Almisoqdan qolgan	Taxminim:
	Asl ma'nosi:
	Misolim:
Boshidan oshib yotibdi	Taxminim:
	Asl ma'nosi:
	Misolim:
Bosh ko'tarmoq	Taxminim:
	Asl ma'nosi:
	Misolim:
Og'zi oshga yetganda	Taxminim:
	Asl ma'nosi:
	Misolim:
Oq-qorani taniydigan	Taxminim:
	Asl ma'nosi:
	Misolim:

Evristik shakllangan mashqlar o'quvchida topqirlik, zukkolik kabi sifatlarni shakllantiradi. O'quvchilarga iboralar yuzasidan bu kabi mashqlarni bajartirish ularning so'z boyligidagi iboralarni qayta xotirlash va faol leksema holiga keltirishiga yordam beradi. O'quvchilar ham og'zaki, ham yozma usulda bu mashqni bajarishlari mumkin. Bu mashq turi guruh holidam ham, individul ishlashda ham qo'l keladi.

Mashq. Iboralar qatorini yarating. Unda bir ibora takibida qo'llangan so'z ikkinchisida ham qo'llansin.

Masalan, **Ko'z** ostiga olmoq, ko'zini **yog'** bosgan, yog' tushsa, yalagudek...

Burgaga achchiq qilib **ko'rpani** kuydirmoq, ko'r-pasiga qarab **oyoq** uzatmoq, oyog'ini **qo'l**iga olmoq, qo'lini sovuq suvga urmaslik...

Xulosa o'rnida aytishimiz mumkinki, o'quvchilarga yuqorida sanab o'tgan usullarimiz orqali ta'lim berish va yo'l-yo'riq ko'rsatish, turli interaktiv va tajribaviy o'rganish imkoniyatlarini taqdim etish orqali iboralarni o'rganish jarayonini qiziqarli va boy holatga keltirishimiz mumkin. Bu kabi ko'p qirrali yondashuvni qo'llash turli xil o'rganish uslublari va ehtiyojlarini qondirishi mumkin, natijada o'quvchilarning til o'rganish jarayonida iboralarni o'zlashtirish darajalari oshadi. Shuni unutmasligimiz lozimki, iboralar nutqda kashf etilishi va o'quvchilar orasida bo'lishi kerak bo'lgan til xazinasidir. Ularni yechilishi kutilayotgan lingvistik jumboqlar desak, xato bo'lmaydi. Uni yechishga urinish majoziy tilning jozibasini kashf etish bilan tengdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mamatov A. E. O'zbek tili frazeologizmlarining shakllanish masalalari. Dok. diss. 10.02.02.
2. Bozorboyev K. T. O'zbek so'zlashuv nutqi frazeologizmlari. Nom. diss. – Samarqand. 2001.
3. Roziqov O., Mahmudov M., Adizov B., Hamroyev A. Ona tili didaktikasi. – T.: Yangi asr avlodi, 2005.
4. To'rayeva S. Iboralar orqali o'quvchilar lingvomadaniy kompetensiyani shakllantirish, maqola. Til va adabiyot ta'limi, 2023-yil, 11-son.
5. To'rayeva S. S. Boshlang'ich sinflarda ona tilini o'qitishda frazeologizmlarning o'rni // O'zbekiston milliy universiteti xabarleri ilmiy jurnal. – Toshkent. 2023. 1/6-son. B. 209 – 211.

Sadoqat AZIMOVA,

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat

o'zbek tili va adabiyoti universiteti 1- kurs magistranti

ONA TILI TA'LIMIDA EVRISTIK YONDASHUVNING ILMIY ASOSLARI VA TA'LIMDA QO'LLANISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada Ona tilini o'rgatishda evristik yondashuv izlanish va muammoni hal qilishga undash orqali faol o'rganish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishni ko'rib chiqamiz. Ilmiy tamoyillarga asoslanib, u talabalarga yo'naltirilgan metodologiyani targ'ib qilishi, lingvistik va kognitiv ko'nikmalarni oshiradi. Ushbu yondashuv innovatsion pedagogika va ta'lim muassasalarida tilni bilish va ijodiy ifodani yaxshilash o'zini boshqarishda katta rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: *evristik yondashuv, izlanuvchan ta'lim, muammoni yechish, kognitiv qobiliyat, pedagogika, faol ishtirok, individual ta'lim.*

Аннотация: в этой статье мы рассматриваем эвристический подход к обучению родному языку, который способствует активному обучению и критическому мышлению, поощряя исследования и решение проблем. Основываясь на научных принципах, он продвигает методологию, ориентированную на учащихся, которая улучшает лингвистические и когнитивные навыки. Этот подход играет важную роль в инновационной педагогике и самоконтроле владения языком и творческого самовыражения в образовательных учреждениях.

Ключевые слова: *эвристический подход, исследовательское образование, решение проблем, познавательные способности, педагогика, активное участие, индивидуальное обучение.*

Annotation: in this article, we consider a heuristic approach to mother tongue teaching to promote active learning and critical thinking by encouraging inquiry and problem solving. Based on scientific principles, it promotes a student-centered methodology that enhances linguistic and cognitive skills. This approach plays a major role in innovative pedagogy and self-management of language proficiency and creative expression in educational institutions.

Key words: *heuristic approach, inquiry education, problem solving, cognitive ability, pedagogy, active participation, individual education.*

Kirish. Ona tili ta'limi nafaqat o'quvchilarning til bilishini rivojlantirish, balki ularning mantiqiy fikrlashi, o'zini izohlash va muloqot qobiliyatlarini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar orasida evristik yondashuv o'quv jarayonining samaradorligini oshirishda, ijodkorlik va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda o'ziga xos usul sifatida ajralib turadi. Mazkur maqolada biz evristik yondashuvning ilmiy asoslari va uni ona tili ta'limida qo'llash imkoniyatlarini ko'rib chiqamiz.

“Maqolada shuni yoritib bermoqchiman ki ilmiy o'qitish strategiyalari ona tili ta'limini qayta shakllantirishi mumkin. Tasdiqlangan o'qitish usullarini kashfiyot orqali o'rganish bilan birlashtirganimizda, talabalar o'z bilimlarini faol ravishda rivojlantiradilar. Ushbu maqolada talabalarga yo'naltirilgan yondashuvlarni yaratish va natijalarni hisoblash amaliy usullarini ko'rib chiqamiz. Biz ona tilini o'rgatish orqali kognitiv o'sishni kuchaytiradigan haqiqiy o'rganish tajribalarini yaratishimiz mumkin.

Til o'rganishning psixologik asoslari kognitiv rivojlantirish va hissiy omillar bilan chuqur bog'liqligini ko'rishimiz mumkin. Ushbu asoslar bo'yicha olib borgan tadqiqotlarimiz bizga tilni qanday o'rganishimiz va malakali mutaxassis bo'lishimiz uchun ajoyib tushunchalar beradi¹.

Hozirgi kunda ta'lim uslublarining an'anaviy toifalarini rivojlantirish samarali o'qitishdagi maqsadlarga yaqinroq borishimiz boladi mening fikrimcha. So'nggi tadqiqotlar an'anaviy VARK (vizual, eshitish, o'qish/yozish, kinestetik) uslubini o'rganib chiqib tadqiqotimiz natijasiga ko'ra ushbu uslubni zamonaviy texnologiyalar bilan chambarchas bog'lash orqali samaradorlikni bir necha barobar oshirishimiz aniq bo'ldi².

Tajriba davomida talabalar lug'atni bir vaqtning o'zida bir nechta sezgi organlari orqali - vizual, eshitish va kinestetik elementlarni bir vaqtning o'zida qo'llashganida ko'p o'quvchilar yaxshiroq hotirasida saqlab qolishdi. Ushbu tajriba ona tilini o'qitishga bo'lgan yondashuvimizni o'zgartirdi. Endi biz integratsiyalashgan o'qitish usullarini ishlab chiqmoqdamiz.

Talabalarga qaratilgan til faoliyati o'quvchilarning ta'lim tajribasini nazorat qilishni kuchaytiradigan ajoyib natijalarni ko'rsatdi. Bizning tadqiqotimiz va amaliyotimiz orqali eng samarali strategiyalarni yani o'rganishga arziqli strategiyalarni yoritib beramiz.

O'z-o'zini boshqarish o'quvchilarning til ko'nikmalarini qanday egallashini tubdan o'zgartiradi. Yana boshqa strategiyadan biri mobil texnologiya bu yondashuvda kuchli vositaga aylandi. Bu esa talabalarga katta ustunlik ya'ni undan cheksiz resurslarga kirish va boshqalar bilan aloqada bo'lish uchun foydalanadilar. Tadqiqot mobaynidagi muvaffaqiyatli mustaqil ta'lim strategiyasi³:

- 1 Jo'rayev M. O'zbek tilini davlat tili sifatida o'rganish metodikasining shakllanishi. Ped.fan.nom...diss.avtoref. – Toshkent, 2005. 23-b.
- 2 <https://www.renaissance.com/solutions/progress-monitoring-tool/>
- 3 Jo'rayev M. O'zbek tilini davlat tili sifatida o'rganish metodikasining shakllanishi. Ped.fan.nom...diss.avtoref. – Toshkent, 2005. 23-b.
- 4 O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi vazirligi Respublika Ta'lim Markazining “O'quv dasturi” 2017- yil
- 5 O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida” PF-6084-son Farmoni. 2020- yil 20-oktyabr.

1. Shaxsiy ta'lim ehtiyojlarini diagnostika amaliyoti.
2. Moslashtirilgan o'quv rejalarini ishlab chiqish.
3. Tegishli resurslarni aniqlash.
4. Maqsadli strategiyalarni amalga oshirish.
5. Ta'lim natijalarini baholash.

Yana shuni aytib o'tishim kerakki mobil texnologiyaning individuallik va ijtimoiy aloqa, suhbat qurish va o'zaro muloqot ushbu strategiyani samaradorligini oshiradi, shaxsiy o'sishni rivojlantiradi.

Tengdoshlar bilan muloqot orqali o'rganish dasturlari talabalarning natijalarini ancha yaxshiladi. Tengdoshlar bilan muloqot til amaliyoti o'qituvchilar tomonidan o'quv yilining boshida tanishtirilganda tuzilgan tengdoshlar tanishuvi eng yaxshi samara bergan ulullardan biri bo'ldi desam adashmagan bo'laman.

Faoliyat turi	Birlamchi foyda
Juftlik suhbatlari	Darhol fikr-mulohaza
Guruh loyihalari	Turli nuqtayi nazardan ta'sir qilish
Til almashinuvi	Haqiqiy amaliyot

Hamkorlikdagi loyihalar haqiqiy tildan foydalanish uchun mazmunli imkoniyatlar yaratadi. Tilni hamkorlikda rejalashtirish loyihasi shuni ko'rsatadiki, ona tillarini o'rgatadigan jamiyat a'zolarining yillik uchrashuvlari hamkorlikni kuchaytiradi va tajribalarni o'tash orqali malaka oshirishadi.

Tadqiqot davomida hamkorlik faoliyati aniq rollarni o'zaro taqsimlabgina qolmasdan muntazam ravishda mas'uliyatni his qilgan holda o'zganishlariga zamin yaratdi. Ushbu yondashuv talabalarda tilni bilish darajasini sezilarli darajada oshirdi va o'quvchilarga til o'rganish tajribasida yordam beradigan umrbod ko'nikmalarni rivojlanishiga butun umrlik saboqlarni berdi deb o'ylayman⁴.

Talabalar real hayotiy suhbatlarga qatnashganda tillarni yaxshiroq o'rganadilar. Yillar davomida turli xil strategiyalarni sinab ko'rish bizga sinfdan o'rganishni amaliy foydalanish bilan bog'lash yo'llarini topishga yordam berdi.

Haqiqiy hayot senariylariga asoslangan topshiriqlar, talabalar maqsadli tilda tabiiy ravishda muloqot qilishlari kerak bo'lganda, talabalar ishtirokini sezilarli darajada yaxshiladi.

Jamiyat ishtiroki samarali til o'rganishning qoniga aylandi desam mubolag'a bolmaydi. Mahalliy korxonalar va ko'ngilli tashkilotlar til o'rganuvchilarga yordam olishning ajoyib usuli hisoblanadi. O'rganuvchilar uchun mahalliy tashkilotlarga vakil sifatida borish judayam samarali bo'lar ekan, ayniqsa⁵:

► Ona tilida so'zlashuvchilardan darhol fikr-mulohazalar

- Madaniy tushunchalar va amaliyot o'tash
- Mintaqaviy til o'zgarishlariga ta'sir qilish
- O'quv qiyinchiliklari paytida qo'llab-quvvatlash

Ushbu amaliyotlarga talabalar qo'shilishdi va deyarli barchalari o'zlarining til muammolari, talaffuzlari haqida yetarli tushunchaga ega bo'lishdi. Shuningdek, ular o'zlari erishmoqchi bo'lgan ravanlikka ega bo'lgan ona tilida so'zlashuvchilari bilan faol muloqot orqali rivojlantirishdi. Ushbu tadqiqot qanchalik samarali ekanini talabalar o'rtasida so'rovnoma o'tkazdik, natijaga ko'ra 90% talabalar ushbu amaliyotni foydali deb topishgan.

Alohida ta'lim bo'yicha olib borilgan qamrovli tadqiqotlarimizda ko'rishimiz mumkinki, moslashtirilgan til o'rganish o'zgaruvchan ta'lim tajribasini yaratdi. Talabalarning o'zaro munosabatlaridan olingan ma'lumotlarni o'rganish bizga dalillarga asoslangan tushunchalarni berdi. Bu tushunchalar tilni o'zlashtirish, ishtirok etish va saqlashni sezilarli darajada yaxshilaydigan moslashtirilgan tajribalarni yaratishga yordam berdi⁶.

O'qituvchilar bir nechta intellekt nazariyasini samarali qo'lladilar, natija esa sezilarli darajada muvaffaqiyatli bo'ldi.

1-jadval. Samarali Intellektlar

Intellektning turi	O'quv faoliyati
Og'zaki-lingvistik	Hikoya, bahslar
Mantiqiy-matematik	Naqshli o'yinlar, muammoni hal qilish
Vizual-fazoviy	Aql xaritasi, Multimedia
Musiqiy-ritmik	Jazz qo'shiqlari, musiqiy tadbirlar
Shaxslararo	Guruh loyihalari, tengdoshlarni o'qitish
Intrapersonal	Reflektiv yozish, o'z-o'zini baholash

Talabalarning fikr-mulohazalari javob beradigan o'quv muhitini yaratish uchun tavsiyalarimizni doimiy ravishda takomillashtirishga yordam berib bordi.

Katta ma'lumotlar ilovalari bizga yaxshiroq o'zlashtirish va modellashtirish imkoniyatlariga erishishga yordam berdi. Ushbu yondashuv o'quvchilar bilan rivojlanadigan dinamik ta'lim muhitini yaratdi. Bu barcha talabalar uchun yuqori talablarni saqlab, avtonomiya va o'z-o'zini boshqarishni targ'ib qildi.

Ona tili ta'limi bo'yicha olib borilgan batafsil tahlilimiz shuni ko'rsatadiki, ta'lim natijalarini o'lchash uchun birgalikda ishlaydigan turli xil baholash strategiyalari kerak.⁷

Savodxonlik va hisob-kitoblarni qabul qilingan asosiy bilimlar o'rniga alohida ko'nikmalar sifatida ko'rib chiqish kerak. Ish beruvchilar, hukumatlar va maktablar yuqori darajadagi kognitiv ko'nikmalar muhimligini bilishadi, lekin ular hali ham bu ko'nikmalar nimani anglatishini tushunishga harakat qilishdi.

Talabalar odatda ikkinchi tilda test topshirilganda ona tiliga nisbatan past ball oladi. Talabalarning muvaffaqiyatini adolatli va to'g'ri baholash uchun biz turli o'lchov strategiyalaridan foydalanamiz.

Ona tili ta'limi bo'yicha so'nggi tadqiqotlar til rivojlantirishda tizimli yordamning muhim roli haqida ishonchli dalillarni ko'rsatmoqda. Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, dunyo aholisining 40 foizi o'z og'zaki tilida ta'lim olish imkoniyatiga ega emas. Bu holat tez va samarali o'qitish strategiyasini talab qildi.

Ona tili ta'limi inklyuzivlik va sifatli o'rganishning muhim omili hisoblanadi. Biz ramka modellashtirish, og'zaki tilni namoyish qilish va birgalikdagi guruh ishlari o'z ichiga olgan turli strategiyalardan foydalandik⁸.

Muvaffaqiyatli xatolarni tuzatish natijalari uchun vaqt va sezgirlik muhimdir.

- Talabalarning ishonchini pasaytirish
- Fikrlash jarayonlarini buzish
- Ishtirok etishni kamaytirish

Xatolarni tuzatishga nisbatan nozikroq yondashuv "Kechiktirilgan qoniqlashni tuzatish"ga qaratdik. Talabalar yaxshiroq oqim va ishtirok etish uchun tuzatishlar olishdan oldin o'z fikrlarini to'ldirishlari kerakligini ta'kidlab o'tishimiz lozim.

Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, Hindistondagi talabalarning 35 foizi o'z ona tillaridan boshqa tillarda o'qishdi.

Madaniy jihatdan sezgir va hissiy jihatdan qo'llab-quvvatlovchi iqlim ko'p tilli bolalar va ularning oilalariga yordam berdi. Oilalar o'z bilimlarini turli usullar orqali baham ko'radilar, bu esa til amaliyotlarini hamkorlikda markaziy o'ringa qo'yilishiga sabab bo'ldi.

Til o'rganuvchilar ko'pincha darsda qatnashishdan tashvishlanadilar. Xavfsiz o'quv muhiti o'quvchilarga tavakkal qilish imkonini berdi. O'z ona tilidagi masofaviy ta'lim mazmuniga ko'ra olmaydigan talabalar o'rganishni yo'qotish va o'qishni tark etish xavfi yuqori.

Tajribada ishonchni mustahkamlash rag'batlantirishdan ko'ra ko'proq narsani talab qildi. Talabalar tizimli qo'llab-quvvatlash strategiyalari orqali haqiqiy erishilgan muvaffaqiyatni boshdan kechirdilar. Vazifalar erishish mumkin bo'lgan natijalarni ta'minlagan holda

6 Muhiddinova X. Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish. Ped.fan.d-ri ...diss. avtoref. – Toshkent, 2011. 40-b.

7 <https://www.renaissance.com/solutions/progress-monitoring-tool/>

8 Muhiddinova X. Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish. Ped.fan.d-ri ...diss. avtoref. – Toshkent, 2011. 40-b.

tegishli muammolarga yechim bo'ldi. Ushbu yondashuv til rivojlanishini kuchaytirdi⁹.

Xulosa. Tadqiqot ko'plab xulosalarga va malakalarga misol bo'ldi deb o'ylayman yana ona tilini o'rgatishda evristik strategiyalar bo'yicha olib borgan tadqiqotimiz bizga o'quvchilarning tillarni qanday o'rganishi haqida ko'pgina ma'lumotlarni bilib oldik. Psixologik tamoyillar talabalarga qaratilgan faoliyat bilan eng yaxshi yo'l ekanini aniqladik. Ushbu elementlar tabiiy tilni rivojlantirishga yordam beradigan kuchli o'quv muhitini yaratdi. Bizning ishimiz shuni ko'rsatadiki, haqiqiy dunyoda o'rganish tajribasi va moslashtirilgan ko'rsatmalar talabalarining ishtiroki va natijalarini oshirdi.

Ma'lumotlar moslashtirilgan ta'lim yo'llari va ishlashga asoslangan baholashga bo'lgan yondashuvimizni

qo'llab-quvvatlaydi. Talabalar o'z ehtiyojlari va o'rganish uslublariga mos keladigan yordam olganlarida yaxshi natijalarga erishadilar. Biz ularning taraqqiyotini tizimli ravishda kuzatib boramiz va to'g'ri ramka usullaridan foydalanamiz. Bu kombinatsiya o'quvchilarning til ko'nikmalarini va ishonchini rivojlantirishga yordam berdi.

Shuni aytib o'tishim kerakki ona tili ta'limi tilni o'rgatishdan ko'ra ko'proq narsani bajaradi – u fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi va madaniy o'ziga xoslikni saqlaydi. Tadqiqotimiz davomida aytib o'tgan va amaliyotda qo'llagan strategiyalarimiz meningcha yosh tadqiqotchilarga yaxshi yo'nalish beruvchi manba bo'ladi hamda nafaqat talabalar balki yosh tadqiqotchilar ham ushbu maqolamizdan manfaat oladi deb umid qilaman.

9 Jo'rayev M. O'zbek tilini davlat tili sifatida o'rganish metodikasining shakllanishi. Ped.fan.nom.diss.avtoref. – Toshkent, 2005. 23-b.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jo'rayev M. O'zbek tilini davlat tili sifatida o'rganish metodikasining shakllanishi. Ped.fan.nom...diss.avtoref. – Toshkent, 2005. 23-b.
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi vazirligi Respublika Ta'lim Markazining "O'quv dasturi" 2017- yil
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Mamlakatimizda o'zbek tilini yanada rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PF-6084-son Farmoni. 2020- yil 20-oktyabr.
4. Muhiddinova X. Ta'lim bosqichlarida o'zbek tili o'qitilishi uzluksizligini ta'minlashning ilmiy-metodik asoslarini takomillashtirish. Ped.fan.d-ri ...diss.avtoref. – Toshkent, 2011. 40-b.
5. [https://www.nidcd.nih.gov/health/speech-and-language]
6. [https://www.renaissance.com/solutions/progress-monitoring-tool/]

Xatam RAZZAQOV,

*Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
o'zbek tili va adabiyoti fakulteti 1- kurs magistranti
xatamrazzaqov@gmail.com*

O'QUVCHILARNING YOZMA NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA YOZISH MODELLARINING AHAMIYATI

Annotatsiya: ushbu maqolada o'quvchilar yozma nutqini rivojlantirishning ahamiyati hamda bu jarayonning bugungi kundagi holati haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, yozma nutq ko'nikmasini shakllantirishga yordam beruvchi bir qancha yozish modellari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: yozma nutq, kompetensiya, yozish modellari, rejalashtirish, yozish, tahrirlash.

Annotation: this article talks about the importance of developing students' written speech and the current state of this process. Also, a number of writing models that help to build the skill of written speech are analyzed.

Key words: written speech, competence, writing models, planning, writing, editing.

Аннотация: в данной статье рассматривается важность развития письменной речи учащихся и современное состояние этого процесса. Также анализируется ряд моделей письма, помогающих формировать навыки письменной речи.

Ключевые слова: письменная речь, компетентность, модели письма, планирование, письмо, редактирование.

Kirish. "Insho (yozma ishlarning deyarli barcha turi) tez fursatda o'rganiladigan yoki o'zlashtiriladigan yozma ish turi emas. Insho yozish ko'nikmalariga qisqa muddatda ega bo'lish qiyin, albatta. Yaxshi, har tomonlama

maqsadga muvofiq insho ko'p yillik faoliyat mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Avvalo, ko'p mutolaa qilish, imlo lug'atlari, izohli lug'atlardan boxabar bo'lish, atroflicha bilimga ega bo'lish talab darajasida yoziladigan insholar

ga zamin yaratadi". Keltirilgan omillarning o'quvchilarda turli darajada bo'lishi, o'z navbatida, ulardagi yozish malakasining ham turli darajada shakllanishiga olib keladi. Yozma nutqning o'quvchilar bilim olishi jarayonidagi hamda olgan bilim va malakalarini ko'rsatib berishdagi o'rni, o'z fikrini o'zgalarga tushunarli va ravon tarzda yetkazib berish jarayonidagi xizmati hisobga olinadigan bo'lsa, bu malakani quyi sinflardan shakllantirib va rivojlantirib borishga yaxshigina sabablar borligini ko'rishimiz mumkin. Biroq yozish ko'nikmasi yuqori kognitiv ko'nikma bo'lganligi sababli, ko'plab o'quvchilar har doim ham yozma ishlarda muvaffaqiyatli bo'la olmaydi. Shuning uchun ham nega ba'zi o'quvchilarning yozish malakasi boshqalarinikiga qaraganda muvaffaqiyatliroq bo'lishi olimlarning e'tiborini hamisha o'ziga jalb qilgan va yozish borasida tajribasiz o'quvchilarga yaxshi shakllantirilgan esse/inshoni yozdirish uchun yangi metod va strategiyalar yaratish borgan sari muhim ahamiyat kasb etib bormoqda. Yillar davomida o'z ilmiy faoliyatini o'quvchi-talabalarning yozma ko'nikmalarini rivojlantirishga bag'ishlagan ba'zi olimlar ulardagi bu muammoni hal qilish va yozma ish jarayonini samarali tashkil etish borasida bir qancha tadqiqot ishlarini olib borishgan. Jumladan, 1980- yilda olimlar Linda Flover hamda Jon Heyiz yangicha yozish modelini yaratdi. Ya'ni ular shu paytgacha yozish jarayonida qo'llanib kelingan an'anaviy chiziqli yondashuvdan bir nechta iyerarxik bilish jarayonini o'z ichiga oladigan tizimli yozish modelini ko'rsatib berdi. Ushbu model 3 ta asosiy qismni o'z ichiga oladi. Bular:

1. Topshiriq mohiyati
2. Umumiy bilim
3. Yozish jarayoni

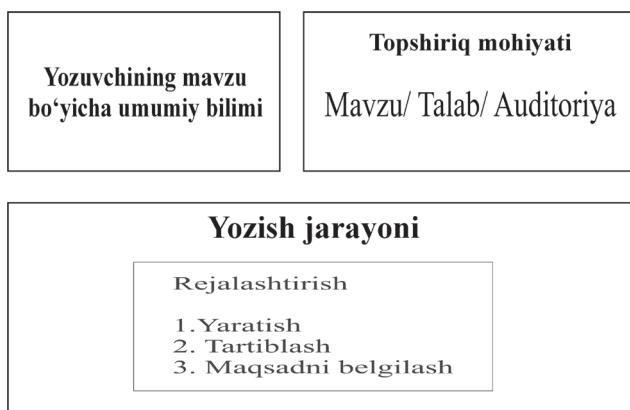
L. Flover hamda J. Heyiz bu asosiy kognitiv model yozish jarayonida kerak bo'ladigan asosiy bosqichlarning hamda shakl-uslublarning yanada yaxshiroq va mukammalroq tushunilishiga yordam berishiga ishonishgan. Shuningdek, ular keyinchalik keltirilgan ushbu model yordamida tajribasiz yozuvchilarni (o'quvchilarni) malakali yozuvchiga aylantiradigan yana boshqa samarali usullarning yaratilishiga ham umid qilgan. Quyida keltirilgan 1-chizma L. Flover hamda J. Heyiz tomonidan ilgari surilgan yozish modelini yanada yaxshiroq tushunish imkonini beradi.

Unga ko'ra, topshiriqning mohiyati va yozuvchining mavzu bo'yicha umumiy bilimi yozish jarayonigacha bo'lgan bosqichni o'z ichiga olib, yozilajak ishning qay darajada muvaffaqiyatli bo'lishini ta'minlaydi. Dastlab yozuvchi topshiriqning mohiyatini anglashi, undan qanday mavzuda fikr yuritish talab etilayotganini anglashi lozim. Topshiriqning mohiyatini to'g'ri anglash yozuvchining bu jarayondagi ellik foizlik muvaffaqiyatini ta'minlaydi, sababi mavzuni to'g'ri anglash, qanday argumentlarni berish va qaysi fikrlarni yoritish haqidagi ilk tasavvur aynan shu bosqichda paydo bo'ladi. Bu esa yozuvchining mavzu doirasidan chetlashib ketmasligiga yordam

beradi. Bundan tashqari yozilajak ish qaysi auditoriyaga mo'ljallanilishi va qanday uslubda bo'lishi haqida ham bir to'xtamga kelinadi.

Yozuvchining mavzu bo'yicha umumiy bilimi esa yozma ishning sifatli va samarali bo'lishiga imkon beradi. Avvalo, yozma ish turlarining asosiy qismi yozuvchining ma'lum bir soha yoki vaziyat yuzasidan o'z munosabatini bayon etish talabini qo'yadi. Bu talabni bajarish uchun, albatta, yozuvchida ma'lum darajada hayotiy tajriba, bilim va tasavvur bo'lishi lozim. Ana o'shanda yozuvchi berilgan vaziyatga o'zining mustaqil fikrini, pozitsiyasini ifodalay oladi. So'nggi bosqich esa bevosita yozish jarayoni bilan bog'liq bo'lib, butun jarayondagi eng asosiy va muhim bosqich hisoblanadi hamda o'z tarkibiga 3 ta qismni birlashtiradi.

1. Rejalashtirish
2. G'oyalarni qog'ozga tushirish (Yozish)
3. Qayta ko'rib chiqish (Tahrirlash)

1-chizma

Rejalashtirish. Har qanday yozma ishni yozish, avvalo, yozuvchidan yaratmoqchi bo'lgan ishni puxta o'ylash, uni rejalashtirishni talab etadi. Bu kabi reja yozilajak ishning mazmun va tarkibini aks ettirishi bilan birga lingvistik shakl va xususiyatlarni ham o'z ichiga oladi. Shuningdek, ushbu rejalashtirish jarayoni qanchalar uzoq va puxta olib borilsa, bo'lajak yozma ishni yozish jarayoni shunchalar oson bo'ladi va sifati ham shuncha kuchliroq chiqadi. Natijada yaratilgan tekstga keyinchalik hech qanaqa o'zgartirish va qo'shimchalar kiritishga hojat bo'lmaydi.

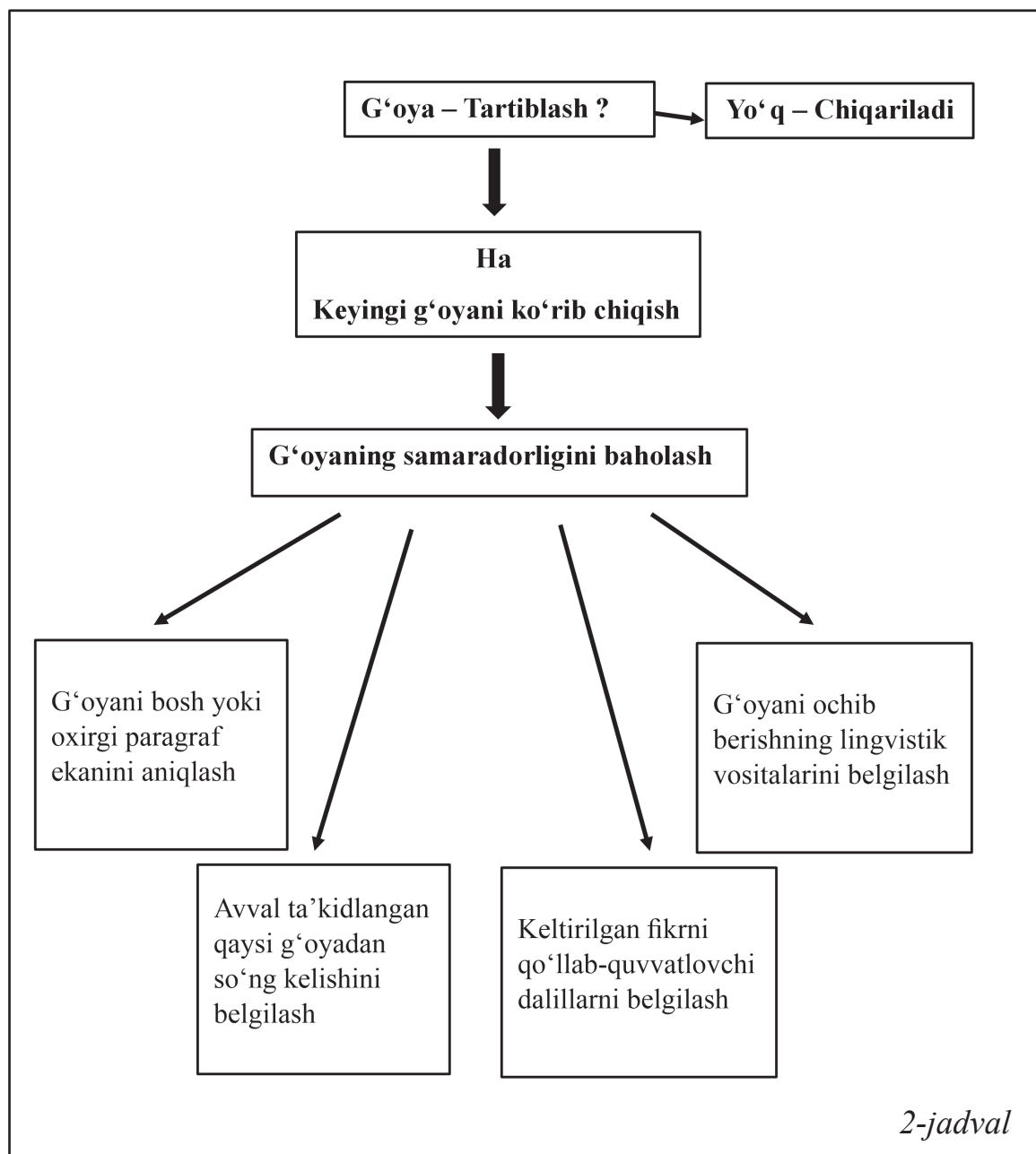
Aslini olganda bajarishdan oldin o'ylash bu faqatgina yozish jarayoniga xos emas. Maqsadga yo'naltirilgan har qanday inson faoliyati asosida rejalashtirish bosqichi muhim o'rin tutadi. Shuning uchun ham bu jarayon ong tomonidan amalga oshiriladigan yuqori darajali kognitiv ko'nikma va aqliy faoliyat hisoblanadi. Shunday ekan ushbu bosqich faqatgina muqobil reja va axborotlarni saralab olishni bildiribgina qolmasdan, balki ma'lum bir amaliy maqsadlarni belgilash hamda ularga erishish jarayonidagi strategik harakatlarni o'ylab topishni ham anglatadi. Zero, rejalashtirish bosqichi bu hal qilinishi lozim bo'lgan har qanday murakkab vaziyatning tartibi,

sxemasidir.

L. Flover hamda J. Heyiz esse/insholarning puxtaligini ta'minlash uchun yozish jarayonida amalga oshiriladigan bir qancha rejalashtirish turlarini o'ylab topgan:

1. Yaratish
2. Tartiblash
3. Maqsadni belgilash

Dastlabki bosqich (Yaratish bosqichi) xotiramizda (ongimizda) shu paytgacha egallangan umumiy bilimlarimiz, tajribalarimiz asosida mavzu doirasidagi fikr va argumentlarni o'ylab topish, yaratishni o'z ichiga oladi. Shuningdek, ushbu qismda tafakkur qilish asosida yaratilgan fikrlarni qog'ozga tushirish ham muhim hisoblanadi. Aynan ushbu fikrlar yozilajak matnning mazmun doirasini belgilab berishda muhim o'rin tutadi.

G'oyalarni qog'ozga tushirish (Yozish) jarayoni. Flover va Heyizning yozish modeliga ko'ra, yozuvchi rejalashtirish bosqichida matnning yaratilishi yo'lida yaxshigina sa'y-harakat qilib matn asosini belgilab olgan bo'lsa-da, u hamon rejaligicha, ya'ni bo'lg'usi matnning tasavvurdagi va qoralamadagi umumiy tarhi bo'lib qolaveradi. Rejalashtirish bosqichi esse/insho matnining tasavvurdagi tartibini ta'minlashda, matnning lingvistik hamda fizik

jihatlarini aks ettirmaydi. Ushbu xususiyatlarni hisobga oladigan bo'lsak, rejalashtirish jarayoni g'oya va fikrlarni yaratish hamda ularni tartiblash imkonini bersa, yozish jarayoni esa bevosita, ushbu fikr va argumentlarni kerakli lingvistik shakl va vositalar yordamida qog'ozga tushirishni anglatadi hamda yaratilgan matnni to'liq anglash imkonini yaratadi. Zero, Flover va Heyiz yozganidek, "Yozish jarayonining bosh vazifasi rejalashtirish bosqichi davomida hosil qilingan materiallarni olib, ularni yozma tarzda qog'ozda yoki ekranda ifodalashdir".¹

Yozish modelining so'nggi bosqichi qayta ko'rib chiqish deb atalib, yozma ishning puxtaligini ta'minlash va uni mukammal tarzda o'quvchiga yetkazish jarayonida muhim o'rin tutadi. Aynan ushbu bosqich bir vaqtning o'zida yozuvchining ham yozuvchi, ham o'quvchi, ham baholovchi bo'lishini talab etadi. Shuning uchun ham bu jarayon yozuvchidan yuqori darajadagi aqliy faollikni talab etadi va bu orqali har qanday yozuvchi o'zining professional yozuvchilik, matnni o'qib, uni tanqidiy tahlil qilish va ma'lumotlarni saralay olish qobiliyatini rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Biroq yozilgan matnni qayta o'qib chiqish hamda uni tuzatishga nisbatan ko'pchilikda salbiy munosabat shakllangan va ayniqsa, maktablarda o'quvchilar yozib bo'lingan matnni to'g'rilashga qaratilgan har qanday harakat va urinishni mashaqqatli va og'ir deb hisoblashadi. Yozma ishlar yuzasidan xatolar ustida ishlash uchun tashkil etiladigan alohida darslarda esa ko'p holatlarda hatto o'qituvchilarning o'zi ham shunchaki imlo va ishoraviy xatolar kabi yuzaki masalalar bilan cheklanib qo'ya qoladi. Aslida, yozish ko'nikmasini rivojlantirmoqchi bo'lgan har bir o'quvchi (ya'ni yozuv-

chi) bu bosqichni yo'l qo'yilgan xato va kamchiliklarni to'g'rilashga bo'lgan ijobiy bir imkoniyat deb qabul qilishi lozim. Sababi har safar yozilgan matnni qayta tuzatish uchun harakat qilinganda, yozuvchi bevosita asosiy yozish ko'nikmalarini ham sayqallab borgan hisoblanadi.

Flover va Heyizning qayta ko'rib chiqish (Tahrirlash) bosqichi quyidagi ikki qismni o'z ichiga oladi.

1. Tahlil qilish
2. Tahrir qilish

Tahlil qilish qismida yozuvchi o'zi yaratgan matnni o'qib chiqishi (tanqidiy tarzda o'qishga urg'u berish lozim) hamda uni yozishdan oldin ko'zlangan maqsadlarni qay darajada muvofiqlikda aks ettirgani taqqoslanadi. Nomuvofiqliklar bor deb tahmin qilingan qismlar yaxshilab tahlilga tortiladi va muammoni keltirib chiqarayotgan birliklar aniqlanadi.

Tahrir qilish qismida esa muammoli birliklar va o'zgartirilishi lozim bo'lgan qismlar qay tarzda to'g'rilanishi masalasi hal etiladi va amaliy tarzda bartaraf etiladi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, yozma nutq insonlararo munosabatda makon va zamon tanlamaydigan aloqa vositasidir. Qadimdan yozma nutq insoniyat tomonidan to'plangan, egallangan bilim va tajribalarni saqlash, ularni kelgusi avlodga yetkazishda muhim ahamiyat kasb etgan. Shu sabablarga ko'ra, yozish ko'nikmasini ta'lim tizimidagi quyi bosqichlardan oq shakllantirish o'quvchilarning fikrlash qobiliyatini, dunyoqarashini kengaytirishda hamda ijtimoiy muloqot madaniyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Bu o'rinda yozish kompetensiyasini shakllantirishda olimlar tomonidan taklif qilingan modellardan foydalanish samarali natija beradi.

1 Alamargot D., Chanquoy L. through the models of writing. – London: Kluwer Academic Publishers, 2001. – B 33, 49.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Alamargot D., Chanquoy L. through the models of writing. – London: Kluwer Academic Publishers, 2001. B 33, 49.
2. Becker A. A review of writing model research based on cognitive process. – London, 2006. B 25, 26.
3. Madayev O., Sobirov A. va boshq. Yozma ish turlari: Insho, bayon, diktant. – Toshkent: Turon Zamin Ziyo, 2017. 14-bet.
4. https://wac.colostate.edu/docs/books/horning_revision/chapter3.pdf

Насиба Журабековна Ниязова,
и. о. профессора кафедры Узбекского языка и литературы
Ташкентского государственного юридического университета,
кандидат педагогических наук

РОЛЬ КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА В ОБУЧЕНИИ АКАДЕМИЧЕСКОМУ ПИСЬМУ НА ОСНОВЕ СОВРЕМЕННЫХ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Аннотация: статья посвящена сущности коммуникативно-деятельностного подхода и алгоритму перехода к компетентностному подходу в обучении академическому письму. Осуществление коммуникативного подхода к обучению на занятиях письму на основе современных педагогических технологий, закономерно соотносится с проблемой формирования студента как языковой личности, владеющей всеми видами речевой деятельности, обеспечивающие формирование навыков и умений аудирования, чтения, говорения, которые способны решать разнообразные задачи в процессе обобщения.

Ключевые слова: обучение, академическое письмо, монологическая речь, текст, лингвистический текст, аудирование, чтение, говорение, коммуникативный подход, коммуникативная компетенция.

Annotatsiya: maqola akademik yozuvni o'qitishda kommunikativ-faoliyatli yondashuvning mohiyati va kompetensiyaviy yondashuvga o'tish algoritmiga bag'ishlangan. Yozuv mashg'ulotlarida zamonaviy pedagogik texnologiyalar asosida kommunikativ yondashuvni amalga oshirish talabani nutq faoliyatining barcha turlarini egallagan, tinglab tushunish, o'qish, gapirish ko'nikma va malakalarini shakllantirishni ta'minlaydigan, umumlashtirish jarayonida turli xil muammolarni hal qila oladigan til shaxsini shakllantirish muammosi bilan qonuniy ravishda bog'liq.

Tayanch so'zlar: ta'lim, akademik yozish, monologik nutq, matn, lingvistik matn, tinglab tushunish, o'qish, gapirish, kommunikativ yondashuv, kommunikativ kompetensiya.

Annotation: the article is dedicated to the essence of the communicative-activity approach and the algorithm for transitioning to a competency-based approach in teaching academic writing. Implementing a communicative approach to writing lessons based on modern pedagogical technologies is legally related to the problem of forming a student as a linguistic personality, possessing all types of speech activity, ensuring the formation of listening, reading, and speaking skills and abilities, capable of solving various tasks in the process of generalization.

Key words: learning, academic writing, monologue, text, linguistic text, listening, reading, speaking, communicative approach, communicative competence.

На сегодняшний день основной целью современного образования является соответствие актуальным и перспективным потребностям личности, подготовка разносторонне развитой личности, способной к социальной адаптации в обществе, самообразованию и самосовершенствованию. Свободно мыслящий, прогнозирующий результаты своей деятельности и моделирующий образовательный процесс педагог является гарантом достижения поставленных целей и воспитания социально активной личности, способной брать на себя ответственность за самостоятельно принятые решения.

В связи с внедрением государственной политики преподавания в высших учебных заведениях, возникает необходимость коммуникативной направленности преподавания языков, большего внимания анализу текстов различных стилей и типов речи, целенаправленному развитию монологической и диалогической речи студентов, формированию умения рассуждать и аргументировать свои ответы на предложенную тему.

В основе, разработанной К.Д. Ушинским системы

первоначального преподавания языка, лежит, прежде всего, умственное и нравственное развитие обучающегося. Приучаясь мыслить, говорить и писать самостоятельно, студент постигает большое количество понятий, воззрений на предметы, множество мыслей, чувств, художественных образов, логику и философию языка. Отметим роль силлабусов, учебных программ, учебников или пособий, но важный вопрос, который встает перед преподавателем – подход к обучению. Целесообразно отметить, что преподаватель всегда должен спрашивать себя – чему и как учить.

В связи с этим особое значение имеет использование и совершенствование методик образовательного процесса и образовательных технологий. Использование коммуникативного подхода в изучении языка на основе современных технологий – это норма сегодняшнего дня. Взаимодействие с преподавателем на занятиях не может быть эффективным без самостоятельного усвоения студентами необходимой лексики, владения лексическими, морфологическими, грамматическими и синтаксическими нормами

современного русского литературного языка, умения составлять целостные и связные тексты различной стилистической принадлежности на русском языке, владения культурой мышления; способности к восприятию, анализу, обобщению информации, а также умения использовать языковые единицы в речевой практике.

Главная особенность современного урока русского языка – сотворчество преподавателя и студента в познании, осмыслении языковых явлений. На занятиях должна постоянно звучать живая речь, то есть художественные тексты и высказывания самих ребят. Без языка литература не может существовать, а без художественных текстов язык остается в сознании студентов мертвым собранием слов, форм, конструкций и правил их употребления. Задачей преподавателя является поиск в художественном произведении таких языковых единиц, проанализировав которые, студенты получат ключ к разгадке подтекста, понимание идейно-образного содержания.

Таким образом, в процессе изучения предмета в университете студент должен овладеть устойчивыми навыками адекватного восприятия и понимания устной речи, а также способностью порождать собственное речевое высказывание, обладающее определенными коммуникативными свойствами, т.е. будет актуально использование аудирования, как одного из современных методов преподавания различных языков.

Устойчивыми умения аудирования могут стать тогда, когда студент самостоятельно их совершенствует во внеурочное время. Этому могут способствовать средства информационно-коммуникативных технологий, которые позволяют слышать устную речь, видеть учебную информацию посредством ТСО, обеспечивать незамедлительную обратную связь между студентом, а также организовывать учебную деятельность в индивидуальном темпе и контролировать результаты усвоения.

Проблемы аудирования широко освещаются в научной и методической литературе. Психологи, лингвисты и методисты признают этот метод как самый сложный вид речевой деятельности, следовательно, и работа по формированию навыка воспринимать речь на слух требует кропотливых усилий. В этом плане привлекает внимание подход зарубежных психологов и методистов к изучению данного современного метода, в основе которого лежит сопоставление механизмов аудирования у носителей и изучающих новый язык. Например, ребенок сразу становится слушателем, только родившись, но спустя уже месяцы он начинает говорить, а читать и писать он научится лишь через несколько лет. Это значит, что аудитивные навыки первичны и лежат в основе формирования всех остальных речевых навыков и умений.

Таким образом, это приводит к тому, что для из-

учающего язык важны как процесс специального обучения аудированию, приобретаемого при обучении и совершенствуемого самостоятельно, так и необходимость знать свои природные способности для самообучения пониманию иноязычной речи на слух. Основу аудитивной информации составляют параллельно действующие психологические процессы – восприятие на уровне слова, предложения, диалога, и понимание, результат смысловой переработки аудиоинформации порождает коммуникативное намерение учащегося, логику мысли. Психолингвистики отмечают, что фоновая информация оказывает существенное влияние на способность памяти удерживать связные тексты, так ассоциативные связи возникают уже на этапе знакомства с заглавием текста.

Далее, если мы рассмотрим чтение как комбинирующий метод аудирования, то оно формируется на стадии восприятия графических образов, а с помощью проговаривания происходит воссоздание слухо-моторных образов слов. Здесь ключевой единицей языка является текст, он помогает выявить внутренние связи между единицами разных языковых уровней. Работа по анализу текста предполагается как своеобразная исследовательская деятельность учащихся, нацеленная на выявление функциональных возможностей языка, закономерности употребления единиц языка в построении речи.

Важным является вопрос о критериях отбора текстов для изложений и лингвистического анализа. Студентам необходимо предлагать тексты разных стилей. Особенно важна работа с разнотипными и простыми текстами: они служат для студентов образцом того, как при анализе произведений литературы можно выражать мысли и чувства, проявить себя как личность, наделенную даром не только увидеть, понять, почувствовать, но и с помощью слова по-своему выразить это восприятие.

Анализ текста является основной базой для формирования умений обучающихся создавать собственное высказывание в устной или письменной форме, а также для тренировки умения осуществлять все виды речевой деятельности. Учитывая, что если каждый текст принадлежит к тому или иному функциональному стилю, то его надо рассматривать как основу изучения стилистики, знакомства с ее наиболее значимыми правилами и законами.

Отметим, что текст также является основой создания развивающей речевой среды с высоким потенциалом. В нем выявляются и исследуются закономерности русского языка, реализуется один из основных принципов усвоения русской речи – принцип оценки выразительности речи, который обеспечивает не только усвоение смыслового содержания языковых единиц, но и понимание их выразительной (стилистической) функции. На основе анализа и изучения тек-

ста, развивается говорение, которое выстраивается адекватно процессу коммуникации, при этом приоритетная роль отводится совершенствованию навыков и умений устной речи. При чтении вслух у студентов совершенствуется слухо-произносительные навыки, накапливается опыт воспринимаемых звуковых образов в потоке связной речи, соотношения понятий, беглость чтения. Для того, чтобы сделать процесс аудирования успешным, необходимо разработать систему тренировочных упражнений, нацеленных на максимальную активизацию природных механизмов.

Таким образом, осуществление коммуникативного подхода к обучению языка закономерно соотносится с проблемой формирования у студента как языковой личности, владеющей всеми видами речевой деятельности, так и способной решать разнообразные задачи в процессе обобщения. В целом, в процессе изучения академического письма (русского языка) студент не только постигает способ выражения мыслей, но и воспринимает язык, являющийся признаком нации, как источник сведений о национальной культуре и традициях народа.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Михайлова Е.В. Коммуникативный подход в обучении русского языка. – М.: Языкознание и литературоведение, 2019.
2. Моисеева М.В., Петров А.Е. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – М.: Академия, 2017.
3. Цатунова И.А. Компьютерные технологии в обучении иностранным языкам. Учебное пособие для вузов. – М.: Высшая школа, 2018.
4. Ахмедова М.М. Использование новых технологий в изучении русского языка // Актуальные проблемы преподавания языков в неязыковых вузах. – Т.: ТМИ, 2019.
5. Информатика: проблемы, методология, технологии: материалы XI Международной научно-методической конференции. – Воронеж: ВГУ, 2011.

ЛИТЕРАТУРА КАК ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ПРАВОВОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ-ЮРИСТОВ

Амина Рустамовна Фаттахова,
доктор философии по филологическим наукам (PhD)
и. о. доцента кафедры узбекского языка и литературы
Ташкентского государственного юридического университета

Аннотация: литература, как культурный феномен, оказывает глубокое воздействие на формирование личности, мышления и системы ценностей. В статье анализируется роль литературы в развитии правового мышления студентов юридических факультетов. Основное внимание уделено методам и подходам, способствующим формированию аналитических и критических навыков, а также способностей к пониманию и интерпретации правовых норм через призму художественной литературы.

Ключевые слова: художественная литература, правовое мышление, нефилологический вуз, студенты-юристы, развитие профессиональных навыков.

Annotatsiya: adabiyot madaniy hodisa sifatida shaxs, tafakkur va qadriyatlar tizimining shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi. Maqolada huquqshunoslik fakulteti talabalarining huquqiy tafakkurini rivojlantirishda adabiyotning roli tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor analitik va tanqidiy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradigan usul va yondashuvlarga, shuningdek, huquqiy normalarni badiiy adabiyot prizmasidan tushunish va sharhlash qobiliyatiga qaratiladi.

Kalit so'zlar: badiiy adabiyot, huquqiy tafakkur, filologiyadan tashqari universitet, huquqshunos talabalar, kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish.

Annotation: literature, as a cultural phenomenon, has a profound impact on the formation of personality, thinking and value systems. The article analyzes the role of literature in the development of legal thinking among law students. The main attention is paid to methods and approaches that contribute to the formation of analytical and critical skills, as well as the ability to understand and interpret legal norms through the prism of fiction.

Key words: fiction, legal thinking, non-philological university, law students, development of professional skills.

В современном мире юридическое образование должно не только передавать знания о праве, но и формировать у студентов способность критически осмысливать правовые нормы, понимать их соци-

альный и гуманитарный контекст. Важно отметить, что критическое мышление позволяет юристам не только анализировать информацию, но и оценивать ее с разных точек зрения, что крайне важно в услови-

ях быстро меняющегося законодательства, сложных правовых ситуаций и многозадачности. Именно здесь художественная литература может быть мощным средством для достижения этой цели. Также, чтение и анализ произведений, затрагивающих вопросы права, морали и социальной справедливости, способствует развитию правового мышления у студентов-юристов¹.

Произведения литературы часто затрагивают вопросы, касающиеся прав, свободы и справедливости. Классическая литература, например, произведения Ф. Достоевского, У. Умарбекова и В. Гюго, насыщена этическими и правовыми дилеммами, которые могут помочь студентам осмыслить природу права и моральные аспекты правоприменения. Кроме того, такие произведения, как «Преступление и наказание» Ф.М. Достоевского² или «Процесс» Ф. Кафки³, могут наглядно иллюстрировать принципы правосудия и последствия нарушений законов, помогая студентам понять суть правовых норм и их практическое значение.

Так, для эффективного использования романа Ф.М. Достоевского в рамках учебного процесса на юридических факультетах, можно применить следующие методические подходы:

1. Анализ персонажей с точки зрения юридической ответственности

Один из ключевых моментов романа – это внутренний конфликт главного героя Родиона Раскольникова, который совершает убийство, оправдывая свои действия философскими концепциями. Работа студентов может включать анализ того, как действия Раскольникова соотносятся с юридическими понятиями вины и наказания. В ходе такого занятия студенты могут ответить на следующие вопросы:

Как в действиях Раскольникова проявляется юридическая и моральная ответственность?

Как правовые нормы соотносятся с личной ответственностью, которую чувствует персонаж?

Какие моральные дилеммы возникают у Раскольникова, и как это связано с юридической ответственностью?

2. Дискуссия по праву и справедливости

Для формирования навыков аргументации и умения работать с юридическими концепциями можно организовать дискуссии на тему справедливости и правосудия, используя примеры из романа. Например, студентам можно предложить рассмотреть следующие вопросы:

Можно ли оправдать нарушение закона с фило-

софской точки зрения, как это делает Раскольников?

Какова роль наказания в правовой системе? Насколько наказание оправдано в случае Раскольникова?

Какие альтернативы традиционному наказанию могли бы быть рассмотрены в ситуации, подобной той, в которой оказался герой романа?

При таком подходе студенты-юристы помимо поиска фактов и доказательств своей позиции учатся давать предложения по решению имеющихся проблем.

3. Роль следствия и правосудия в произведении

В романе «Преступление и наказание»⁴ важным аспектом является деятельность следователя Порфирия Петровича, который воплощает фигуру правосудия, ведя психологическую игру с Родионом Раскольниковым. Студенты могут проанализировать методы, которые использует Порфирий, чтобы выявить преступника, и сопоставить их с реальными методами расследования в правовой системе. Этот анализ способствует развитию критического подхода к профессиональной практике. На наш взгляд, здесь можно предложить следующие вопросы:

Как методы следствия, использованные Порфирием Петровичем, могут быть интерпретированы с точки зрения юридической этики?

Как следователь должен балансировать между правосудием и человеческим подходом в процессе расследования?

4. Этические и моральные дилеммы в юридической практике

Процесс правосудия в романе Достоевского подчеркивает важность взаимодействия морали и права. Студентам можно предложить ситуацию, в которой они должны принять решение, основанное как на правовых нормах, так и на моральных соображениях. Это упражнение помогает будущим юристам понимать, что юридическая практика не всегда имеет простые ответы и требует учета различных факторов, включая моральные и этические аспекты.

Также следует отметить, что на основе прочтения романа Ф.М. Достоевского «Преступление и наказание» студенты могут быть ознакомлены с различными теориями права, которые лежат в основе действий персонажей. Например, теория естественного права, которая включает в себя идею о том, что человек обязан соблюдать законы, исходя из моральных норм, присутствующих в природе человека. Как мы видим, Раскольников, оправдывая свои действия, также находит параллели с данной теорией.

Следующей теорией служит теория позитивиз-

1 Вартанян Е.В. Правовая культура студентов-юристов: проблемы профессиональной социализации. – Краснодар, 2013. <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kultura-studentov-yuristov-problemy-professionalnoy-sotsializatsii/viewer>

2 Достоевский Ф.М. Преступление и наказание / Ф. М. Достоевский. – Москва: Издательство Юрайт, 2025. – 408 с. – (Памятники литературы). – ISBN 978-5-534-12158-2. – Текст: электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. – URL: <https://urait.ru/bcode/566792> (дата обращения: 27.12.2024).

3 Кафка Ф. Процесс / Илл. А. Бисти. – СПб.: Вита Нова, 2003. – 408 с. – ISBN 5-93898-017-8.

4 Достоевский Ф.М. Преступление и наказание / Ф. М. Достоевский. – Москва: Издательство Юрайт, 2025. – 408 с. – (Памятники литературы). – ISBN 978-5-534-12158-2. – Текст: электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. – URL: <https://urait.ru/bcode/566792> (дата обращения: 27.12.2024).

ма, выступающая как противоположность естественному праву. Согласно этой теории законы должны быть соблюдены независимо от моральных соображений. Данный подход можно обсудить в контексте расследования и наказания Родиона Раскольникова.

На наш взгляд, одной из главных задач литературы в юридическом образовании является развитие у студентов способности к критическому мышлению. Через чтение и обсуждение литературных произведений студенты учатся анализировать различные точки зрения, рассматривать правовые ситуации с разных сторон и формулировать собственные оценки. Это особенно важно для будущих юристов, которые должны уметь оценивать законы не только с точки зрения их соблюдения, но и с позиции их справедливости и гуманизма.

Художественная литература учит смотреть на вещи с разных сторон, задавать вопросы, сомневаться в очевидном и искать скрытые смыслы. Эти навыки крайне важны для юристов, которым необходимо анализировать сложные юридические ситуации, разбираться в деталях дела, видеть нюансы и противоречия.

Литературные произведения могут предложить богатую палитру образов и архетипов, которые студенты могут использовать для анализа юридических ситуаций. Например, образы Клода Гё⁵, Гамлета⁶, Прометей⁷ или Софьи Ковалевской могут стать символами борьбы за права, человеческое достоинство или справедливость. Эти образы помогают студентам визуализировать такие абстрактные понятия, как справедливость, долг и человеческие права, превращая их в более понятные и связанные с реальной жизнью категории.

Для эффективного использования литературы в формировании правовой культуры и критического мышления важно применять такие методы, как аналитическое чтение, **дискуссии и дебаты, ролевые игры**. Например, при аналитическом чтении происходит разбор ключевых сцен и образов, выявление моральных дилемм и юридических коллизий в контексте текста. Во время **дискуссий и дебатов**

студенты-юристы участвуют в обсуждении действий персонажей, а также интерпретируют их мотивы с юридической точки зрения. **Ролевые игры же помогают** воссоздать судебные разбирательства или другие правовые ситуации, представленные в литературе, что позволяет студентам увидеть сложность процесса принятия решений.

Художественная литература при юридическом обучении может быть полезной, однако требует корректного и систематического подхода. Основными преимуществами изучения художественной литературы в неязыковых вузах, на наш взгляд, заключается в обогащении мировоззрения, так как литература позволяет студентам познакомиться с различными культурными, историческими и социальными аспектами права; развитию эмпатии и понимания человеческой природы, потому что правосудие немыслимо без способности понимать людей и их мотивы; обучении навыкам аргументации и убеждения, где чтение и анализ произведений художественной литературы учат правильно подбирать аргументы, анализировать события и искать логические связи.

Трудности связаны с необходимостью правильно подбирать произведения, которые будут близки студентам и вызовут у них интерес. Не всегда литературные произведения легко интерпретировать с правовой точки зрения, и в этом случае преподавателям следует помогать студентам направлять их мысли в нужное русло.

Использование литературы в юридическом образовании может стать эффективным инструментом формирования правового мышления у студентов-юристов. Через анализ художественных произведений они развивают аналитическое и критическое мышление, способность к сопереживанию и глубокому пониманию социальных процессов. Литература помогает студентам увидеть право, как динамичную и морально насыщенную сферу, что в итоге способствует формированию высоких этических стандартов и правовой культуры будущих юристов.

5 Гюго В. Избранное: в 2 т. – Государственное издательство художественной литературы, 1952

6 Шекспир У. Гамлет. Избранные переводы: сб. Сост., предисл. и коммент. А. Н. Горбунова. М., 1985

7 Нусинов И. Прометей // Литературная энциклопедия: В 11 т. – [М.], 1929–1939. Т. 9. – М.: ОГИЗ РСФСР, Гос. ин-т. «Сов. Энцикл.», 1935. – Стб. 314–320.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Вартанян Е.В. Правовая культура студентов-юристов: проблемы профессиональной социализации. – Краснодар, 2013. <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovaya-kultura-studentov-yuristov-problemy-professionalnoy-sotsializatsii/viewer>

2. Гюго В. Избранное: в 2 т. – Государственное издательство художественной литературы, 1952

3. Достоевский Ф.М. Преступление и наказание / Ф. М. Достоевский. – Москва: Издательство Юрайт, 2025. – 408 с. – (Памятники литературы). – ISBN 978-5-534-12158-2. – Текст: электронный // Образовательная платформа Юрайт [сайт]. – URL: <https://urait.ru/bcode/566792> (дата обращения: 27.12.2024).

4. Кафка Ф. Процесс / Илл. А. Бисти. – СПб.: Вита Нова, 2003. – 408 с. – ISBN 5-93898-017-8.

5. Нусинов И. Прометей // Литературная энциклопедия: В 11 т. – [М.], 1929–1939. Т. 9. – М.: ОГИЗ РСФСР, Гос. ин-т. «Сов. Энцикл.», 1935. – Стб. 314–320.

6. Шекспир У. Гамлет. Избранные переводы: сб. Сост., предисл. и коммент. А. Н. Горбунова. М., 1985

7. Мелвилл Г. Моби Дик, или белый кит. – Москва: Государственное издательство географической литературы, 1962.

Khojaniyazova Bazargul Mambetovna
Associate Professor, Department of Foreign Languages-2,
The university of Tashkent for Applied Sciences,
Gavhar str. 1, Tashkent 100149, Uzbekistan
E-mail: gulbahorxojaniyazova@gmail.com

THE USE OF TECHNOLOGY IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING

Annotation: the use of contemporary technology is a major advancement in the way that English is taught nowadays. In fact, according to Mohammad Reza Ahmadi (2018), instructors now choose electronic teaching programs since they may increase positive student-teacher interactions and encourage general English language acquisition. Nowadays, the majority of English language instructors actively use a variety of technology tools created to provide the best possible instruction. Therefore, the current study tackles several aspects of the technology used in English instruction by developing cutting-edge curricula that capitalize on recent scientific and technological advancements, giving teachers the technological know-how to guarantee efficient and high-quality subject delivery, offering technical media like audio-visual and contemporary technical programs and developing student-teacher platforms that optimize beneficial language learning outcomes.

The pertinent literature has been studied, technology has been characterized both linguistically and traditionally and its relationship to contemporary instructional techniques has been thoroughly assessed for the objectives of this study. As a result, the researcher provides the findings, clarifies the importance of the research aims and hypotheses and describes the basic research problem. To promote the wider use of contemporary technology, the report ends with several proposals that could further enhance teaching strategies.

Key words: *contemporary, advancement, acquisition, interactions, instructors, capitalize, technological.*

Аннотация: использование современных технологий является важным достижением в преподавании английского языка в наши дни. Фактически, по словам Мохаммада Резы Ахмади (2018), преподаватели теперь выбирают электронные программы обучения, поскольку они могут повысить позитивное взаимодействие между учениками и преподавателями и способствовать общему овладению английским языком. В настоящее время большинство преподавателей английского языка активно используют различные технологические инструменты, созданные для обеспечения наилучшего обучения. Таким образом, настоящее исследование затрагивает несколько аспектов технологии, используемой в обучении английскому языку, путем разработки передовых учебных программ, которые используют последние научные и технологические достижения, предоставляя учителям технологические ноу-хау, гарантирующие эффективную и качественную преподавание предметов, предлагая технические средства, такие как аудиовизуальные и современные технические программы, а также разработка платформ для студентов и преподавателей, которые оптимизируют полезные результаты изучения языка.

Соответствующая литература была изучена, технология охарактеризована как лингвистически, так и традиционно, а ее связь с современными методами обучения была тщательно оценена для целей настоящего исследования. В результате исследователь представляет выводы, уточняет важность целей и гипотез исследования, а также описывает основную проблему исследования. Чтобы способствовать более широкому использованию современных технологий, отчет заканчивается несколькими предложениями, которые могут еще больше улучшить стратегии обучения.

Ключевые слова: *современник, продвижение, приобретение, взаимодействие, преподаватели, капитализировать, технологично.*

Annotatsiya: zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bugungi kunda ingliz tilini o'rgatishda katta yutuqdir. Aslida, Muhammad Rizo Ahmadiyning (2018) so'zlariga ko'ra, o'qituvchilar endi elektron o'qitish dasturlarini tanlaydilar, chunki ular o'quvchilar va o'qituvchilarning ijobiy munosabatini oshirishi va umumiy ingliz tilini o'zlashtirishni rag'batlantirishi mumkin. Hozirgi kunda ingliz tili o'qituvchilarining aksariyati eng yaxshi ta'lim berish uchun yaratilgan turli xil texnologik vositalardan faol foydalanadilar. Shu sababli, ushbu tadqiqot ingliz tilini o'qitishda qo'llaniladigan texnologiyaning bir qancha jihatlarini ko'rib chiqadi, bu so'nggi fan va texnologiya yutuqlaridan foydalanadigan ilg'or o'quv dasturlarini ishlab chiqish, o'qituvchilarga mavzularni samarali va sifatli yetkazib berishni kafolatlash uchun texnologik nou-xaularni berish, texnik vositalarni taklif qilish. audio-vizual va zamonaviy texnik dasturlar va til o'rganishning foydali natijalarini optimallashtiradigan talaba-o'qituvchi platformalarini ishlab chiqish kabi.

Ushbu tadqiqot maqsadlari uchun tegishli adabiyotlar o'rganildi, texnologiya ham lingvistik, ham an'anaviy

tarzda tavsiflandi va uning zamonaviy o'qitish texnikasi bilan aloqasi har tomonlama baholandi. Natijada tadqiqotchi topilmalarni taqdim etadi, tadqiqot maqsadlari va farazlarining ahamiyatini aniqlaydi va asosiy tadqiqot muammosini tavsiflaydi. Zamonaviy texnologiyalardan kengroq foydalanishni rag'batlantirish uchun hisobot o'qitish strategiyasini yanada yaxshilashi mumkin bo'lgan bir nechta takliflar bilan yakunlanadi.

Kalit so'zlar: *zamonaviy, taraqqiyot, egallash, o'zaro ta'sirlar, o'qituvchilar, kapitallashtirish, texnologik.*

INTRODUCTION

Broadly speaking, the use of contemporary technology in English language instruction refers to the creative application of techniques, instruments, resources, equipment, systems and strategies that are specifically pertinent to teaching English and that result in the accomplishment of the intended objectives. Therefore, even though the technology is now widely acknowledged as a valuable educational and auxiliary tool in a variety of teaching and learning contexts, this is especially true for English language instruction since it presents several potential opportunities to improve the pedagogies typically associated with traditional English language instruction in terms of both content and delivery. This is mostly accomplished by allowing the teacher and/or student to go over difficult material again until it is completely comprehended and internalized.

Knowledge of modern technology extends beyond the usage of contemporary appliances and gadgets; it also includes the introduction of cutting-edge teaching strategies and systems that enable quicker and more thorough learning progression. Current pedagogical ideas state that students can improve their language proficiency and knowledge by making use of technology's learning potential. The integrated view of the current means system and its link with other components is strengthened by the use of technology in English instruction, which aids students in producing the desired outcomes.

Thus, the use of contemporary technology in English language instruction has become essential, particularly in light of the extraordinary advancements in a wide range of sectors and disciplines. To maximize English language instruction and provide teachers with the tools they need to engage with language learners in the classroom in a methodical and sophisticated manner, the education sector must keep up with the global technological revolution by implementing contemporary technological tools like computerization, multi-media devices, mobile phones, audio/visual effects applications and social media. English teaching and learning can be accelerated by the Internet's accessible, quick and nearly limitless access to software, programs and a variety of auxiliary platforms and resources.

Although everyone may have access to these affordances, it should be highlighted that teachers frequently have a major role in using the many resources and instructional strategies. Furthermore, a lot of these programs are made especially, to support

efficient English instruction while also raising student comprehension and proficiency in the language.

Previous Research

To ascertain the significance of the role of teachers, the applicability and accessibility of technology labs and individual components, and the impact of using technology on the process of learning a foreign language, Stepp-Greany (2002, p. 165) used survey data from Spanish language classes that employed a variety of technological approaches and methods. The findings emphasized the value of regularly scheduled language laboratories and the usage of CD Roms and they supported students' views of the teacher as the main learning facilitator. A follow-up study was suggested by Stepp-Greany to assess the impact of pertinent technology on the process of learning a foreign language.

Two distinct approaches to incorporating technology into the classroom were put forth by Warschauer (2000a): a cognitive approach that allows students to meaningfully increase their exposure to language and thereby create their knowledge and a social approach that allows students to practice real-life skills acquired through participation in authentic activities.

Bordbar (2010) looked into the motivations and contributing elements of language instructors' usage of computers in the classroom. The study also looked at how teachers felt about computers and information technology, as well as how they used their knowledge and experience of computer-assisted language learning in different ways while teaching language. According to the findings, practically all of the teachers had favorable opinions about students using computers in the classroom. The findings also emphasized the significance of teachers' general views on technology, their technological expertise, proficiency and competency, as well as the cultural context that surrounds the implementation of IT in educational institutions and influences attitudes toward computer technology.

The application of multimedia technology in language instruction was examined by Shyamlee (2012).

The study discovered that because it involves students in the real-world processes of language learning through conversation with one another, this type of technology improves student motivation and attentiveness. Because of its beneficial effects on the learning process and the continued effectiveness of the teacher function, Shyamlee advocated the use of multi-media technology in schools.

The study's conclusions affirm the shown ineffectiveness of conventional English teaching techniques and show that students are more engaged and engaged when learning English through the use of contemporary technology. Statistical evidence reiterates that a high number of persons learning English language skills do so using modern media such as smart boards, computers and displays, as contrasted to traditional teaching techniques. Furthermore, the study shows that utilizing contemporary methods in English instruction greatly enhances student engagement with teachers and general classroom response. The fact that pupils are more likely to learn from electronic curriculum and that English language teachers like using contemporary technology over more conventional teaching techniques are both evident.

LITERATURE REVIEW AND METHODOLOGY

Since studies have repeatedly shown low levels of student accomplishment at all levels, the question of teaching and learning English has become one of the main topics of discussion in the field of education today. Given that technology is used everywhere in the modern world, it stands to reason that technology has impacted education globally. Due to the demonstrated improved learning outcomes, particularly when compared to traditional teaching techniques, technological and/or media-based pedagogies have gained significant significance as the majority of educational institutions have included such technology into their present and future curricula.

Given the aforementioned challenges, the current study was conducted to pinpoint the root causes of the

issue and try to address it by integrating a variety of contemporary technologies into the English language instruction setting.

Discussion

Even if contemporary technology is becoming more and more commonplace in every area of contemporary life, its use and breadth in the field of education and specifically in English language instruction, have remained noticeably restricted. Recent studies in education have linked low student accomplishment to a lack of effective use of technology in the classroom, which is made worse by the persistence of traditional teaching methods (Tamimi, 2014; Salama, 1999).

CONCLUSION

In conclusion, it is evident that even with sincere attempts to update conventional English teaching methods, any remaining antiquated techniques should be phased out and replaced by the use of the technology that is currently available, including computers, smart devices, displays, audio-visual resources and electronic methods. This study highlights the important educational potential and many advantages of using technology in the classroom for both positive learning outcomes in the classroom and the wider world, as well as the costs associated with setting up the infrastructure and motivating teachers to get over their fears of using technology in the classroom. Naturally, the goal of both contemporary and classic technology is to optimize students' English proficiency and create an environment that best supports learning.

REFERENCES

1. Ahmadi, M. R. (2017). The impact of motivation on reading comprehension. *International Journal of Research in English Education*. <https://doi.org/10.18869/acadpub.ijree.2.1.1>
2. Alsaleem, B. I. A. (2014). The effect of "WhatsApp" electronic dialogue journaling on improving writing vocabulary word choice and voice of EFL undergraduate Saudi Students. *Harvard: 21st Century Academic Forum Conference Proceedings*. Retrieved from http://www.readwritethink.org/lesson_images/lesson782/Rubric.pdf
3. Arifah, A. (2014). Study on the use of technology in ELT classroom: Teachers' perspective (M.A. Thesis). Department of English and Humanities, BRAC University, Dhaka, Bangladesh.
4. Aydin, S. (2013). Teachers' perceptions about the use of computers in EFL teaching and learning: The case of Turkey. *Computer Assisted Language Learning*, 26(3), 214-233. <https://doi.org/10.1080/09588221.2012.654495>
5. Baytak, A., Tarman, B., & Ayas, C. (2011). Experiencing technology integration in education: Children's perceptions. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 3(2), 139-151. Retrieved June 17, 2018, from <https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/view/233>
6. Beatty, K. (2003). *Teaching and Researching Computer Assisted Language Learning*. New York: Longman.
7. Ahmadi, M. R. (2017). The impact of motivation on reading comprehension. *International Journal of Research in English Education*. <https://doi.org/10.18869/acadpub.ijree.2.1.1>
8. Alsaleem, B. I. A. (2014). The effect of "WhatsApp" electronic dialogue journaling on improving writing vocabulary word choice and voice of EFL undergraduate Saudi Students. *Harvard: 21st Century Academic Forum Conference Proceedings*. Retrieved from http://www.readwritethink.org/lesson_images/lesson782/Rubric.pdf

Arifah, A. (2014). Study on the use of technology in ELT classroom: Teachers' perspective (M.A. Thesis). Department of English and Humanities, BRAC University, Dhaka, Bangladesh.

Aydin, S. (2013). Teachers' perceptions about the use of computers in EFL teaching and learning: The case of Turkey. *Computer Assisted Language Learning*, 26(3), 214-233.
<https://doi.org/10.1080/09588221.2012.654495>

Ahmadi, M. R. (2017). The impact of motivation on reading comprehension. *International Journal of Research in English Education*. <https://doi.org/10.18869/acadpub.ijree.2.1.1>

Alsaleem, B. I. A. (2014). The effect of "WhatsApp" electronic dialogue journaling on improving writing vocabulary word choice and voice of EFL undergraduate Saudi Students. Harvard: 21st Century Academic Forum Conference Proceedings. Retrieved from http://www.readwritethink.org/lesson_images/lesson782/Rubric.pdf

Arifah, A. (2014). Study on the use of technology in ELT classroom: Teachers' perspective (M.A. Thesis). Department of English and Humanities, BRAC University, Dhaka, Bangladesh.

Aydin, S. (2013). Teachers' perceptions about the use of computers in EFL teaching and learning: The case of Turkey. *Computer Assisted Language Learning*, 26(3), 214-233.
<https://doi.org/10.1080/09588221.2012.654495>

7. Jacqui, M. (2015). 13 Reasons for Using Technology in the Classroom. Retrieved from <https://www.teachhub.com/13-reasons-using-technology-classroom>.

8. Shyamlee, S. D., & Phil, M. (2012). Use of Technology in English Language Teaching and Learning: An Analysis. In *International Conference on Language, Medias and Culture* (Vol. 33, pp. 150-156).

9. TESOL. (2008). TESOL Technology Standards Framework. Teachers of English to Speakers of Other Languages, Inc., USA

10. Warschauer, M., & Meskill, C. (2000). Technology and second language learning

11. Irgasheva, U.R. (2021), Formation of Professional Competencies of the Students in the Process of Studying the Educational Program "STEAM-Technologies in Education". November, *International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences* 1, Volume-6, 76-80.

12. Irgasheva, U.R. (2022), Interactive teaching methods in ESP. *Middle European Scientific Bulletin*, Volume 23, 168-172.

13. Irgasheva, U.R. (2020), Describing language learning and teaching. *Redakcionnaya kollegiya: Sovremenniy problem filologii*, 453-456. file:///C:/Users/User/Downloads/-%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20-2020.pdf%20(1).pdf

Ishanxodjaeva Feruza Abduboriyevna
*Acting Docent,
 "Teaching foreign languages" department,
 Tashkent State University of Economics*

USING VIDEOS TO INCREASE MOTIVATION IN FOREIGN LANGUAGE LESSONS

Annotation: in today's technology-driven era, learning a foreign language has become increasingly engaging for students. With the development and improvement of technological tools, teachers now have access to a wide variety of methods to enhance the learning experience. These tools not only facilitate the process of acquiring a foreign language but also serve to increase students' motivation, transforming language lessons into more dynamic and informative experiences. In this article is discussed about crucial role of video in teaching.

Key words: *use of video films, development of skills, activation of speech-thinking activity, internal psychological characteristics, a source of activity.*

Аннотация: в современную эпоху технологий обучение иностранному языку становится все более увлекательным для студентов. Благодаря развитию и совершенствованию технологических средств, преподаватели теперь имеют доступ к широкому спектру методов, которые делают учебный процесс более эффективным. Эти инструменты не только облегчают процесс овладения иностранным языком, но и способствуют повышению мотивации студентов, превращая уроки языка в более динамичные и информативные занятия. В статье рассматривается важная роль видео в обучении.

Ключевые слова: *видео, развитие навыков, активация речевой и мыслительной активности, внутренние психологические характеристики, источник активности.*

Annotatsiya: bugungi texnologiyalar davrida chet tili o'rgatish talabalar uchun tobora qiziqarli bo'lib bormoqda. Texnologik vositalarning rivojlanishi va takomillashuvi bilan o'qituvchilar endi o'quv jarayonini yanada samarali qilish uchun keng turdagi metodlarni qo'llashmoqda. Bu nafaqat chet tilini o'rganish jarayonini osonlashtiradi, balki talabalar motivatsiyasini oshiradi, natijada til darslarini yanada dinamik va ma'lumotlar bilan to'la bo'lishini ta'minlaydi. Ushbu maqolada videoning o'qitish qanday muhim ahamiyati o'ynashi haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: *video, malakalarni rivojlantirish, nutq-fikr faoliyatini faollashtirish, ichki psixologik xususiyatlar, faoliyat manbai.*

The incorporation of videos into foreign language instruction enhances the educational experience by introducing diversity, fostering student engagement and heightening interest in the subject matter. Videos serve as a powerful tool for developing oral communication skills and play a crucial role in reinforcing previously learned vocabulary, grammar and phonetics. They also aid in expanding students' vocabulary, preparing them to comprehend the speech of various speakers and establishing a natural linguistic environment within the classroom. Research conducted by Edgar Dale indicates that individuals retain 20% of what they hear, 30% of what they see, 50% of what they both hear and see, and 70% of what they articulate and write about. The primary objective of utilizing videos is to stimulate students' speech and cognitive activities during the acquisition of language material by simulating relevant speech scenarios. Enhancing motivation for learning is essential, as establishing a conducive learning environment. These factors significantly contribute to the enhancement of the learning process and facilitate conditions that promote students' independent work. In alignment with the principles of developmental learning,

video resources play a crucial role in teaching the four fundamental types of speech activities: reading, speaking, listening and writing. They aid in the development of linguistic skills through targeted language and speech activities, foster communication scenarios and enable direct engagement with the culture and history of the target language's country.

Despite the widespread utilization of video materials in foreign language education and the abundance of diverse video courses available, the methodologies for effectively working with these video resources remain underdeveloped. Contemporary psychologists and educators concur that the quality of activity performance and its outcomes are primarily influenced by the individual's motivation and needs. Motivation serves as the driving force behind purposeful activity, guiding the selection of methods and techniques necessary to achieve specific goals. As noted by I.A.Zimnyaya, motivation acts as a "triggering mechanism" for all human endeavors, whether in work, communication or comprehension. Motivation is an internal psychological characteristic of a person, which finds expression in external manifestations, in a person's attitude to the world around him,

in various types of activity. Educational and cognitive motivation is an activity-based approach to learning, the realization of the desire to study well. Any cognitive activity of students, along with operational components (knowledge, abilities, skills), includes motivational ones (motive, interest, attitude). Motivation is a source of activity and orientation of the personality towards objects and phenomena of reality, as a result of which activity arises. Nourishes and motivates tangible, real, milestone and ultimate success. If there is no success, then motivation fades and this negatively affects the performance of the activity. Among the various motives of the student, a special place is occupied by a cognitive motive, which is one of the most specific. Currently, the formation of cognitive motivation is necessary, since it gives students a special personal meaning, due to which the study of a subject acquires an independent value for it. Cognitive motivation is based on a disinterested thirst for knowledge, an irrepressible desire to learn everything new and new. With this motivation, the student copes with difficulties with great ease. It should be recognized that the psychological patterns of development of the motivational sphere in general and cognitive motivation in particular have been clearly insufficiently studied. Questions about the patterns of the formation of cognitive motivation, about the ratio of internal and external factors of its development, about the methodology of its formation remain unexplored. Iskrin C.A. identifies five types of motivation:

Target motivation - what is needed for this activity is well absorbed, what it is aimed at and with the help of what it is carried out;

Motivation for success - if the subject is successful, then it is studied with redoubled interest. Motivation in the study of foreign languages increases significantly if the prospects for the use of knowledge are realized not only in the lesson, but also in extracurricular activities;

Cultural motivation - the language quickly reacts to all social changes in the life of a particular country. It reflects the mores and customs of the country. All this is of great value for understanding the social nature of language;

Aesthetic motivation helps to make language learning a pleasure;

Instrumental motivation takes into account the students' temperament and enables each student to express themselves in their favorite form of work.

The formation of motivation is the creation of such conditions under which internal impulses (motives, goals, emotions) for learning appear; awareness by their student and further self-development by him of his motivational sphere. At the same time, the teacher does not act as a simple observer of how the motivational sphere of students develops, he stimulates its development with a system of psychologically thought-out

techniques. The motive that encourages learning is not one, but a number of motives of various properties, which can be divided into the following groups:

- educational and cognitive (interest in learning, desire to acquire knowledge, cognitive need, curiosity, etc.);
- directly motivating (brightness, novelty, amusement, fear of punishment, etc.);
- promising-motivating (responsibility, sense of duty, etc.).

Numerous studies show that in order to form a full-fledged educational motivation in students, it is necessary to carry out purposeful work. Educational and cognitive motives, which occupy a special place among the groups represented, are formed only in the course of active development of educational activity.

There are forms of work that serve to stimulate the cognitive activity of students, the formation of motivation for learning, such as:

- Didactic games and exercises;
- Person-centered approach to teaching and upbringing;
- Extracurricular activities in subjects;
- Creative work of students in various subjects;
- The use of various pedagogical technologies (problem learning, game forms, developmental tasks, etc.);
- integration of learning (conducting integrated lessons)

Regarding motivation as the most important spring of the process of mastering a foreign language, ensuring its effectiveness, it is necessary to keep in mind the following: motivation is a side of the student's subjective world, it is determined by his own motives and preferences, the needs he perceives. Hence all the difficulties of calling motivation from the outside. The teacher can only indirectly influence it, creating the prerequisites and forming the foundations on the basis of which students have a personal interest in work. The teacher will succeed in this the better, the more he succeeds in taking the place of the student, reincarnating into him. In this case, he will be able not only to recognize the motives of the student's activity, but also to evoke, develop and correct them from within. A prerequisite for such mental reincarnation is a good knowledge of your students. The teacher must also imagine the entire arsenal of motivational tools, all types and subtypes of motivation and their reserves. Then it will be possible to accurately correlate the content of the educational process throughout its entire course with the corresponding types of motivation, i.e. to create a persistent accompanying motivation that forms progress in mastering a foreign language. The successful start of learning a foreign language contributes to the creation of high motivation for learning foreign languages. The success of teaching and the attitude of students

to the subject largely depends on how interesting and emotionally the teacher conducts the lessons. Much attention is paid to the issue of increasing motivation, maintaining and developing students' interest in the subject "foreign language", both in psychology and in the

methodology of teaching this subject. How to motivate students to learn a foreign language? This question is especially relevant. Each student has a certain level of positive motivation that can be relied on and reserves for its development.

REFERENCE

1. Dale E. How to Learn Effectively? Edgar Dale's learning cone. 1969 article - p. 89-95
2. Rogova G.V., Rabinovich F.M., Sakharova T.E. Methods of teaching foreign languages in secondary school - M.: Education, 1991. - 287 p.
3. Iskrin S.A. Modeling communication situations in the process of teaching a foreign language. Foreign languages at school. - 2004, №2. - p. 95
4. Volokitina N.M. Essays on the psychology of primary schoolchildren. M., 1995. - p. 310

Ismoilova Diloromxon Rustamjon qizi

Associate professor at Renaissance Educational University

d.r.ismoilova@mail.ru

JOHN STEINBECK: WORKS AND LINGUOPOETICS

Annotation: the article discusses the writing style and linguopoetics of the works by John Steinbeck. The author explains the poetic license and grammatical deviance. Also, there are examples of different stylistic devices and expressive means utilized in John Steinbeck's literary works. Metaphor and literary simile are defined in a scientific way and examples are provided.

Key words: poetic license, grammatical deviance, stylistic devices, grammatical preferences, metaphor.

Аннотация: в статье рассматривается стиль письма и лингвопоэтика произведений Джона Стейнбека. Автор объясняет поэтическую вольность и грамматические отклонения. Также приводятся примеры различных стилистических приемов и выразительных средств, использованных в литературном творчестве Джона Стейнбека. Метафора и литературное сравнение даны научным путем и приведены примеры.

Ключевые слова: поэтическая вольность, грамматическая девиация, стилистические приемы, грамматические предпочтения, метафора.

Annotatsiya: maqolada Jon Steynbek asarlarining yozuv uslubi va lingvopoetikasi muhokama qilinadi. Muallif shoir litsenziyasi va grammatik og'ishlarni tushuntiradi. Bundan tashqari, Jon Steynbekning adabiy asarlarida qo'llaniladigan turli stilistik vositalar va ifoda vositalariga misollar mavjud. Shuningdek maqolada metafora va adabiy o'xshatishga ilmiy ta'rif berilib, misollar keltiriladi.

Kalit so'zlar: she'riy litsenziya, grammatik og'ish, stilistik vositalar, grammatik afzalliklar, metafora.

The primary characteristic of the language used by the great creator is that he doesn't directly convey the common meanings of words, but instead expresses them through figurative language to enhance their impact. His speech, though simple, is spiritually enriched, causing the reader to subconsciously experience the conclusion of the work in a flow of metaphors and spiritual transformations.

The concrete highway was edged with a mat of tangled, broken, dry grass and the grass heads were heavy with oat beards to catch on a dog's coat, and foxtails to tangle in a horse's fetlocks and clover burrs to fasten in sheep's wool;

In this context, Steinbeck's metaphors can be seen as a valuable legacy for learning. The most frequent method he uses to convey meaning is through meta-

phor, which has greatly influenced the development of English speech culture and is a key factor in making the language more captivating. The term "metaphor", derived from the Greek word for "transfer", refers to the act of transferring the name of one object to another based on similarity. Scholars and linguists have studied metaphors for many years and the theoretical insights gained are often seen in the metaphors present in the works of creative American writer.

"Metaphor is a means of transferring meaning without using words like "as" or "like", relying on indirect comparison". A metaphor must have a strong effect, with the qualities and characteristics it conveys being convincing and undeniable to the reader.

Sleeping life waiting to be spread and dispersed, every seed armed with an appliance of dispersal, twisting darts and parachutes for the wind, little spears and balls of tiny thorns and all waiting for animals and for the wind...

It can be seen from the above examples that the writer is a creator who can use these stylistic tools very effectively.

The charm and vividness of Steinbeck's language are immediately apparent to any reader who engages with even a single one of his works. Steinbeck can be considered a formidable rival to his contemporaries in terms of originality, elegant word choice, abundant creativity and innovation. Steinbeck skillfully utilized all forms of meaning transfer, with a particular emphasis on the use of metaphors.

The distinctive aspect of his approach to creating figurative meaning is that, for Steinbeck, the transfer of meaning often begins with a literary simile and culminates in a metaphor. As we know, a metaphor is essentially a condensed version of a simile. In other words, when words such as "like" or "as" are omitted, the similarity between two things merges seamlessly, much like the harmony between body and soul.

Numerous studies on metaphors exist worldwide, one of which was conducted by Wilson and Sperber. Their research classified metaphors into two types: highly standardized and highly creative. In simple terms, highly standardized metaphors are characterized by one or two dominant assumptions that ensure semantic equivalence. In contrast, highly creative metaphors are more complex, as they lack a clear dominant equivalent and are composed of subtle, weaker signals.

Then out of the broken sun-rotted mountains of Arizona to the Colorado, with green reeds on its banks and that's the end of Arizona.

Another aspect of Steinbeck's work that differs from other contemporary authors is his grammatical preferences. For example, in many cases, a writer uses several negative words in one sentence, although the English language is grammatically according to

the rules, only one word expressing the meaning of indivisibility must be present in one sentence. So, we can say that the writer worked under the right of "poetic license". Here are examples of such grammatical deviations from the novel "The grapes of wrath" by the writer:

I ain't out of mules I'll trade.

S'pose he comes home an' they ain't nobody here.

There ain't nbody can run a guy name of Graves outa this country.

But he better come shootin'...

"There ain't nothing left," said Joad.

The author's ability to subjugate verbs to his will and use them for his own purpose is a feature that distinguishes him from other writers.

Paying attention to the effectiveness of the speech, Steinbeck was able to compose and tune the phrases in his own way.

Another characteristic of Steinbeck's grammar is that he omitted auxiliary verbs in interrogative sentences. However, this type of speech device is very quickly absorbed into the minds of students and easily remembered.

In Steinbeck's works, almost every grammatical category is distinguished. Quality and its levels are used in the speech of literary characters on the basis of "poet's license" and increase the colorfulness of speech.

John Steinbeck's literary legacy shows how knowledgeable, experienced and broad-minded he is.

It is a proven fact that the talented writer was one of the wisest people of his time and every aspect of life is covered in his works at a high level and based on scientific principles. The development of those images that have not lost their value over the years, their timeless monologues and events that deliver the breath of the era depends to a large extent on the author's eloquence and deep awareness of the possibilities of the English language.

Pronouns appear in the speech of Steinbeck's characters. Although this aspect seems to prove the truth of the contemporary creators who accused the writer of illiteracy, in fact this situation is a practical manifestation of the terms "right" or "Poet's license".

However, these "grammatical deviations" served as one of the factors that increased the level of use of the English language over the centuries. In almost all of his works, the writer has remained faithful to his style and this style has become the reader's favorite speech and over the years it has been one of the subjects of study by linguists.

Among the peculiarities of the great American writer, talented author John Steinbeck to the English speech culture, the works created on the basis of his stylistic uniqueness and the beautiful spiritual transitions in them are undoubtedly the most significant.

Prose is such a world of words that, in contrast to ordinary spoken language, it has an infinite field of expression. Steinbeck's similes are so effective that many of them are still used in modern English without changing their form. Literary simile is a transfer of meaning expressed on the basis of comparison of two different things. But there will be at least one common aspect between them.

In the morning the dust hung like fog and the sun was as red as ripe new blood.

His hands were hard, with broad fingers and nails as thick and ridged as little clam shells.

Joad took a few steps, and the flourlike dust spurted up in front of his new yellow shoes, and the yellowness was disappearing under gray dust.

I was mean like a wolf. Now I'm mean like a weasel. "Well, the guy that come aroun' talked nice as pie".

Literary simile is recognized as almost the same as metaphor in many places. But it is in a broader form compared to literary simile-metaphor. Metaphor has the characteristic of brevity. Also, in the artistic simile, the things being compared appear side by side, in a parallel way, while in the metaphor, they are absorbed into each other and form a whole.

REFERENCES:

- Berry R. The Shakespearean metaphor; Studies in language and form. London: Macmillan 1998. – p 126.
 Marliangsih N. The metaphor in William Shakespeare's poem: Sonnet LXII, Deiksis vol. 08N 02, 2016. – p 9.
 Vilson D., D.Sperber. A deflationary Account of metaphors. Cambridge university press, 28012. – p 105.
 Steinbeck J., The grapes of wrath. Penguin books, 1967.
 Wren P., Martin H. High School English grammar and composition. New Delhi: S.Chand & Company Ltd, 1981. – p 384.

Tilavoldiyeva Feruzakhon Azizkhon qizi
 EFL teacher at UzSWLU Faculty of English Philology
 Feruza7005@gmail.com

ENHANCING READING AND WRITING SKILLS THROUGH COLLABORATIVE AND TASK-BASED APPROACHES

Annotation: this study investigates the implementation of collaborative and task-based approaches to improve reading and writing skills among B1-level ESL students in a tourism-focused academic program. The challenges faced by these learners include limited vocabulary, grammar inaccuracies and low confidence in reading comprehension and written expression. By utilizing field-specific materials and structured collaboration, the study aims to bridge academic and professional language needs. Results demonstrate significant improvements in comprehension, vocabulary acquisition, writing organization and collaborative skills, emphasizing the importance of contextualized and systematic teaching methods in specialized fields.

Key words: *ESL (English as a Second Language), collaborative learning, task-Based Learning (TBL), reading comprehension, writing skills, field-specific vocabulary, peer collaboration, systematic teaching methods, tourism education, contextualized learning.*

Аннотация: в данном исследовании изучается внедрение совместных и основанных на заданиях подходов для улучшения навыков чтения и письма среди студентов уровня B1, изучающих английский как второй язык (ESL) в рамках академической программы, ориентированной на туризм. Основными трудностями, с которыми сталкиваются эти учащиеся, являются ограниченный словарный запас, неточности в грамматике и низкая уверенность в понимании прочитанного и письменном выражении. Используя материалы, относящиеся к их профессиональной области, и структурированное сотрудничество, исследование направлено на преодоление разрыва между академическими и профессиональными языковыми потребностями. Результаты демонстрируют значительные улучшения в понимании текста, расширении словарного запаса, организации письменных работ и навыках сотрудничества, подчеркивая важность контекстуальных и систематических методов обучения в специализированных областях.

Ключевые слова: ESL (английский как второй язык), совместное обучение, обучение на основе заданий (TBL), понимание прочитанного, навыки письма, профессиональный словарный запас, сотрудничество, систематические методы обучения, обучение туризму, контекстуальное обучение.

Annotatsiya: ushbu tadqiqot B1 darajasidagi ESL (Ingliz tili ikkinchi til sifatida) talabalari orasida o'qish va yozish ko'nikmalarini rivojlantirish uchun hamkorlikka asoslangan va topshiriqqa asoslangan yondashuvlarning joriy etilishini o'rganadi. Ushbu talabalar duch keladigan muammolar cheklangan so'z boyligi, grammatik noaniqliklar va o'qish tushunchasi hamda yozma ifoda bo'yicha past ishonchni o'z ichiga oladi. Fanlarga xos materiallar va tuzilgan hamkorlikdan foydalangan holda, tadqiqot akademik va kasbiy til ehtiyojlari o'rtasidagi bo'shliqni bartaraf etishni maqsad qilgan. Natijalar tushunish, so'z boyligini oshirish, yozish tashkiloti va hamkorlik ko'nikmalarida sezilarli yaxshilanishlarni namoyish etadi hamda ixtisoslashgan sohalarida kontekstual va tizimli o'qitish usullarining muhimligini ta'kidlaydi.

Kalit so'zlar: ESL (Ingliz tili ikkinchi til sifatida), hamkorlikda o'qish, topshiriqqa asoslangan ta'lim (TBL), o'qish tushunchasi, yozish ko'nikmalari, sohaga oid so'z boyligi, hamkorlik, tizimli o'qitish usullari, turizm ta'limi, kontekstual ta'lim.

Introduction

English as a Second Language (ESL) learners often encounter difficulties in reading comprehension and writing fluency due to limited exposure to authentic language use, insufficient grammar accuracy and restricted vocabulary. These issues are compounded for students in specialized programs, such as tourism, where proficiency in field-related vocabulary and the ability to produce structured written content are crucial.

In the context of tourism, students must engage with industry-specific texts, interpret complex information and produce well-organized narratives or professional documents. However, traditional teaching methods often fail to address these specific needs. This study explores how collaborative and task-based learning approaches can help address these gaps by combining theoretical knowledge with practical, field-specific applications.

The objectives of this research are:

1. To develop a systematic framework for improving reading and writing skills among tourism students.
2. To assess the effectiveness of collaborative peer feedback in enhancing language confidence and proficiency.
3. To demonstrate the impact of contextualized teaching methods on learner engagement and motivation.

Methods

Participants

The participants comprised 12 freshmen aged 16–17 enrolled in a tourism college. Their linguistic backgrounds included Uzbek, Tajik and Kazakh, reflecting diverse cultural influences. Despite having studied English for three years, many struggled with grammar and vocabulary application, which hindered their confidence in reading and writing tasks.

Instructional Framework

The study adopted a pre-, during- and post-task instructional framework for reading and writing activities. Each stage incorporated strategies designed to:

Address skill-specific challenges.

Encourage active engagement with field-relevant materials.

Promote collaborative learning through structured peer feedback.

Reading Activities

1. Pre-Reading Stage:

- Students skimmed texts to identify key ideas and highlight unfamiliar vocabulary.
- Peer discussions helped clarify the meanings of new terms, setting the stage for detailed comprehension.

2. While-Reading Stage:

- Students performed matching exercises and identified appropriate headings for text sections to develop critical thinking and focus on details.
- Individual comprehension tasks reinforced vocabulary and contextual understanding.

3. Post-Reading Stage:

- Peer reviews allowed students to exchange answers, evaluate mistakes and explain their reasoning.
- Group discussions on text themes fostered collaborative critical thinking.

Writing Activities

1. Pre-Writing Stage:

- Students brainstormed ideas in pairs for a narrative titled "An Unusual Trip."
- Structured outlines were developed using targeted vocabulary to guide coherent writing.

2. Drafting Stage:

- Students wrote individually, addressing guiding questions and integrating vocabulary from the brainstorming sessions.
- Tasks focused on improving grammar, sentence variety and overall coherence.

3. Post-Writing Stage:

Peer feedback sessions allowed for detailed reviews of grammar, organization, and vocabulary use.

Discussions addressed common errors and encouraged creativity in expressing ideas.

Results

The implementation of these methods yielded the following key outcomes:

Reading Skills:

- Students demonstrated improved comprehension of field-specific texts, including better identification of main ideas and supporting details.

- Enhanced familiarity with new vocabulary allowed students to approach unfamiliar materials with increased confidence.

Writing Skills:

- The systematic approach improved students' ability to organize content logically, use complex grammatical structures, and apply context-appropriate vocabulary.

- Students displayed greater fluency in producing creative and professional written content.

Collaborative Skills:

- Peer feedback fostered a supportive environment that enabled students to critique and learn from each other's work.

- Increased interaction helped students build confidence in expressing their ideas and analyzing language effectively.

Engagement and Motivation:

- Contextualized materials related to tourism heightened student interest, making tasks more relatable and engaging.

- Students showed increased motivation to practice independently, recognizing the relevance of the skills to their future careers.

Discussion

This study highlights the significant potential of collaborative and task-based approaches in addressing the reading and writing challenges faced by ESL learners, particularly in specialized academic and professional contexts. The integration of collaborative learning and task-based activities allowed students to bridge theoretical knowledge with practical applications, enhancing their skill sets in meaningful ways. Collaborative learning emerged as a cornerstone of this approach, fostering comprehension, analytical skills and confidence among students. Through peer interaction, learners were encouraged to exchange perspectives, critique each other's work and collaboratively solve problems. This process not only helped to identify and correct errors but also created a supportive and inclusive learning environment that reduced anxiety and encouraged active participation.

ing environment that reduced anxiety and encouraged active participation.

Task-based learning added another layer of effectiveness by providing students with practical and tangible connections to their academic and career aspirations. The tasks were carefully designed to reflect real-world scenarios, particularly within the tourism field, which enhanced their relevance and applicability. This contextualization made the learning experience more engaging and motivated students to invest effort into mastering the required skills. By engaging with authentic materials and tasks, students were able to see the direct benefits of their learning, driving greater enthusiasm and retention of language concepts.

Moreover, the systematic framework of pre-, during- and post-task stages ensured that the learning process was structured and cohesive. The pre-task stage activated prior knowledge and prepared students for the upcoming activities, while the during-task stage provided focused practice that allowed for the application of new concepts. The post-task stage, emphasizing reflection and feedback, reinforced learning and encouraged the consolidation of skills. This step-by-step approach provided students with a clear pathway to success, helping them scaffold new knowledge effectively while building confidence in their abilities.

Overall, the combination of collaborative learning, task-based methods and a systematic instructional framework proved to be highly effective in addressing the cognitive and affective barriers that often impede ESL learners. These approaches not only enhanced students' reading and writing abilities but also nurtured essential soft skills such as teamwork, problem-solving and critical thinking. By creating an interactive, engaging and contextually meaningful learning experience, this study demonstrates the transformative potential of these methodologies in equipping ESL learners with the tools they need to succeed academically and professionally.

Conclusion

This study highlights the efficacy of collaborative and task-based approaches in enhancing ESL learners' reading and writing skills, particularly in specialized contexts like tourism. The structured activities not only addressed skill deficiencies but also nurtured creativity, critical thinking and confidence.

Future research should explore incorporating technology into these methodologies, such as digital tools for peer collaboration and interactive content delivery. Furthermore, scaling this approach to learners of varying proficiency levels and across different fields could validate its broader applicability.

By addressing both cognitive and affective barriers to learning, this study underscores the importance of contextually meaningful and learner-centered practices in ESL education.

REFERENCES

- Eskey, D. E. (2011). Reading and the Teaching of L2 Reading. *TESOL Journal*, 11(1).
- Maamujav, U., Krishnan, J., & Collins, P. (2020). The utility of infographics in L2 writing classes: A practical strategy to scaffold writing development. *TESOL Journal*.
- Metcalf, A., Layton, M. V., & Goslin, T. L. (2016). Three Ways to Improve Student Presentations. *TESOL Journal*, 7(2), 421–428.
- Richards, J. C. (2003). Current Trends in Teaching Listening and Speaking. *The Teacher*, 17–19.
- Stillar, S. (2013). Raising Critical Consciousness via Creative Writing in the EFL Classroom. *TESOL Journal*, 4(1).
- Thomason, B., Brown, C. L., & Ward, N. (2016). Rigor or Restriction: Examining Close Reading With High School English Language Learners. *TESOL Journal*, 8(4).

Irgasheva Umida Raimjanovna

The university of Tashkent for applied sciences, senior teacher
umida.igrasheva1978@gmail.com

DEVELOPING STEAM TECHNOLOGIES IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Annotation: the article describes how to teach English as a foreign language utilizing STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) technology. It demonstrates how integrating STEAM technology into English classes may offer a comprehensive educational experience that encourages critical thinking, creativity and interdisciplinary relationships. An inventive method of instruction and learning is the incorporation of STEAM technology into English classes. By encouraging creativity, critical thinking, teamwork and digital literacy, STEAM technologies—which are typically linked to technological and scientific fields—can improve English instruction. This article examines the ways in which STEAM technologies are changing the face of English instruction. Here are a few suggestions for using STEAM technologies into English classes, the foundation of contemporary methods, as well as proposals and ideas for improving the information methodological support.

Key words: leverage, critical thinking, digital storytelling, gamified learning, virtual, interactive, teamwork, integration, approach, innovative.

Аннотация: в статье описывается, как преподавать английский язык как иностранный с использованием технологии STEAM (наука, технология, инженерия, искусство и математика). В статье показано, как интеграция технологии STEAM в занятия по английскому языку может обеспечить всесторонний образовательный опыт, способствующий критическому мышлению, творчеству и междисциплинарным отношениям. Инновационным методом обучения является внедрение технологии STEAM в занятия по английскому языку. Поощряя креативность, критическое мышление, командную работу и цифровую грамотность, технологии STEAM, которые обычно связаны с технологическими и научными областями, могут улучшить преподавание английского языка. В этой статье рассматривается, как технологии STEAM меняют облик преподавания английского языка. Основы современных методик, а также предложения и идеи по совершенствованию информационно-методического обеспечения по использованию технологий STEAM на уроках английского языка показаны в статье.

Ключевые слова: использовать, критическое мышление, цифровое рассказывание историй, игровое обучение, виртуальное, интерактивное, командная работа, интеграция, подход, новаторство.

Annotatsiya: maqolada STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) texnologiyasidan foydalanish holda ingliz tilini chet tili sifatida qanday o'rgatish tasvirlangan. Bu STEAM texnologiyasini ingliz tili darslariga qanday integratsiya qilish tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va fanlararo munosabatlarni rag'batlantiradigan keng qamrovli ta'lim tajribasini taklif qilishi mumkinligini namoyish etadi. O'qitish va o'rganishning ixtirochi usuli bu STEAM texnologiyasini ingliz tili sinflariga kiritishdir. Odatda texnologik va ilmiy sohalar bilan bog'liq bo'lgan STEAM texnologiyalari ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, jamoaviy ish va raqamli savodxonlikni rag'batlantirish orqali ingliz tilini o'qitishni yaxshilashi mumkin. Ushbu maqola STEAM texnologiyalari ingliz ta'lim yuzini o'zgaruvchan bo'lgan yo'llarini tekshiradi. Zamonaviy uslublarning asoslari, shuningdek, axborot-uslubiy ta'minotni takomillashtirish bo'yicha kabi bir necha taklif va g'oyalar STEAM texnologiyalaridan ingliz tili darslarida foydalanish bo'yicha berilgan.

Kalit so'zlar: foydalanish, tanqidiy fikrlash, raqamli hikoyalar, gamified learning, virtual, interaktiv, jamoaviy ish, integratsiya, yondashuv, innovatsion.

INTRODUCTION

Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics (STEAM) integration into English language training has emerged as a creative and successful strategy for student engagement. Teachers can encourage students' critical thinking, creativity and teamwork by combining language proficiency with interdisciplinary study. STEAM technology can improve English instruction in a number of ways.

MATERIALS AND METHODS

Enhanced Engagement: STEAM-based approaches often involve interactive tools, digital platforms and multimedia, which cater to different learning styles. For English learners, especially younger students, interactive platforms like virtual storytelling apps, digital art programs and multimedia content increase motivation and make learning more immersive.

Development of Critical Thinking: STEAM activities encourage critical thinking, problem-solving and creativity. For instance, coding activities related to storytelling can require students to think logically while creatively expressing ideas in English.

Real-World Relevance: incorporating STEAM in English lessons makes learning relevant to the modern world. Language learning no longer happens in isolation but connects with real-world skills, preparing students for future workplaces where interdisciplinary skills are vital.

Improved Collaboration and Communication: many STEAM projects require teamwork, where students must discuss, negotiate and share ideas. This interaction strengthens their communication skills in English, encouraging them to use the language in a practical and collaborative environment.

Coding for Storytelling: although learning to code may seem unrelated to learning English, students can construct interactive stories using applications like Scratch or Twine. In order to code these stories, students must create English-language dialogue, narration and descriptions, which improves their writing and reading abilities.

3D Printing for Creative Expression: students are encouraged to create objects based on stories or lexical themes through 3D printing projects. To practice language skills in a novel and concrete way, kids could, for instance, print models that correspond to a tale they are reading, explain the steps in English and show their creations to the class.

Digital Arts and Media Creation: platforms like Canva, Adobe Spark and other graphic design tools allow students to create posters, presentations and infographics related to language topics. This enhances both their visual literacy and language skills, as they must convey messages clearly and creatively in English.

Robotics for Communication Skills: robots can be

used to follow verbal commands or prompts written by students. This encourages students to practice precise language and instructions, reinforcing vocabulary, syntax and sequencing in a fun, hands-on manner.

Virtual Cultural Field Trips: use VR headsets or online VR platforms to "visit" English-speaking countries, iconic landmarks or museums. Ask students to research and present what they "saw" using new vocabulary and descriptive language.

Collaborative Digital Storytelling: have students work in pairs to create stories on interactive storytelling platforms like Twine. They write dialogues, descriptive passages and develop a plot that incorporates key vocabulary and grammar.

Creative Design Projects with 3D Printing: assign students to design objects that represent concepts or themes in a book they're reading. For example, they could design an object representing a character or setting and write a descriptive paragraph explaining its significance in English.

Robot-Instructed Language Games: using simple programmable robots, students can practice giving instructions in English. For example, students could program a robot to move through a maze with instructions like "go forward three steps" or "turn left".

Digital Infographic Projects: use digital design tools to create infographics on grammar rules, vocabulary themes or literary analysis. This allows students to blend visuals and text in English, enhancing comprehension and retention.

RESULTS AND DISCUSSION

Students' interest and enthusiasm naturally rise when learning becomes more interactive and visually exciting thanks to STEAM technologies. Passive reading and listening exercises are common in traditional language classes, but STEAM uses digital and interactive techniques to make these exercises more engaging:

Gamification using Robotics and Coding: students can develop language-based games or stories using robotic kits like Sphero and coding platforms like Scratch, which makes learning entertaining and instructive. Storytelling and command-following exercises help students stay engaged and strengthen their language abilities.

Students are encouraged to think critically and use their language abilities in novel circumstances when STEAM is incorporated into English classes. STEAM assignments demand that students use English to solve problems, plan and make decisions, in contrast to typical rote exercises.

Language Development through Coding: students are forced to consider English speech, storyline and character development when they code interactive stories. This encourages logical sequencing and lan-

Design Thinking with Digital Art: using design tools such as Canva or Adobe Spark, students can create infographics, presentations and digital posters. This promotes both language and visual literacy as students convey messages concisely and clearly. They must think critically about how to best communicate their ideas, developing analytical skills alongside language proficiency.

Incorporating STEAM technologies into English teaching not only enriches the learning experience but also prepares students for a future where interdisciplinary skills are essential. By integrating tools like VR/AR, coding platforms and makerspaces, educators can inspire creativity, critical thinking and a deeper engagement with language. Embracing STEAM in language education paves the way for holistic development, equipping students with the skills needed for both academic and real-world success.

Jalilov J. (2012), Chet til o'qitish metodikasi, O'qituvchi, 79-118. <https://doi.org/10.6342/ol.40.202124>

Shipulina Ye.R. (2020), Formation of future teachers' professional competences on the bases of the course «STEM – technologies in education» master's dissertation, Ekaterinburg, 34-39.

Kasatkina N.E. (2011), Modern educational technologies in Higher education, Kemerovo, 42-63.

Berger, R. STEM Education: New Research Sheds Light On Filling The STEM Gap For Girls <https://www.forbes.com/sites/rodberger/2018/03/31/stem-education-new-research-sheds-light-on-filling-the-stem-gap-for-girls/#7a395f681cf9>

Irgasheva, U.R. (2024), The influence of STEAM Technologies to students' professional speech competence in English classes. Modern science and research, 3(1), 458-461. <https://inlibrary.uz/index.php/science-research/article/view/27999>

Irgasheva, U.R., Botirjonova, A.I. (2024), The importance of STEAM technologies in improving students' professional speech competence in English classes. Luchshiye intellektualniye issledovaniya 14(4), 228-233. <http://web-journal.ru/index.php/journal/article/view/3070>

Irgasheva, U.R. (2023), The advantages of using STEAM technologies in improving students, professional speech competence in English classes. Best journal of innovation in science, research and development 2 (10), 339-342. <https://www.bjisrd.com/index.php/bjisrd/article/view/716>

Irgasheva, U.R. (2023), English Learner Classification Status and Stem Access. Web of Synergy: International Interdisciplinary Research Journal, 2(1), 34-40.

Irgasheva, U.R. (2023), Relationship between language and STEAM learning for English learners. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(4-2), 257-266. <https://cyberleninka.ru/article/n/relationship-between-language-and-steam-learning-for-english-learners/viewer>

Irgasheva, U.R. (2021), Formation of Professional Competencies of the Students in the Process of Studying the Educational Program “STEAM-Technologies in Education”. November, International Journal of Discoveries and Innovations in Applied Sciences 1, Volume-6, 76-80.

Irgasheva, U.R. (2022), Interactive teaching methods in ESP. Middle European Scientific Bulletin, Volume 23, 168-172.

Irgasheva, U.R. (2020), Describing language learning and teaching. Redakcionnaya kollegiya: Sovremenniye problem filologiyi, 453-456. file:///C:/Users/User/Downloads/-%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20%20-%20%20%20-2020.pdf%20(1).pdf

O'tamova, N.N. (2023), Ways of productive word formation of mass media terms in English and Uzbek. GOLDEN BRAIN 1 (5), 104-107. <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/1702/2151>

Abdurakhimova, Sh.A. (2023), The role games in teaching foreign languages. Journal of Innovations in Social Sciences 3(3), 222-224.

Botirbekova, G.A. (2024), Yangi axborot texnologiyalari zamonamizning eng muhim yutuqlaridan biridir. Journal of education, ethics and value 3(4), 31-33. <https://jeev.innovascience.uz/index.php/jeev/article/view/577/484>

Amandjonovna, Durdona Ismatullayeva. “Pedagogical Aspects Of Professional Speaking Competence Improvement Of Students.” *Quality Of Teacher Education Under Modern Challenges* 1.1 (2023): 514-521.

Zuvaydullayevna, Shakarova Nilufar. “TALABALARINING NUTQIY KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI.” *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIIY JURNALI* 4.3 (2024): 273-276.

Ayatov Raximberdi Ibragimovich
*Alfraganus University, Faculty of Tourism,
 Department of "Interfaculty Foreign Languages",
 Senior English teacher
 rahim_ibragimovich2@yahoo.com*

DIDACTIC LEARNING IN BLENDED TEACHING OF ENGLISH LANGUAGE AND LITERATURE

Annotation: the process of teaching English language and literature occupies an important place in the modern education system. Mixed teaching methodology serves as an effective tool for developing students' language skills and expanding their literary thinking. Blended teaching, that is, adding elements of literature to teaching English, helps to increase students' interest, develop language skills and make the learning process more interesting.

Key words: *english language, literature, didactic teaching, culture, cultural context, language skills, audio materials.*

Аннотация: процесс преподавания английского языка и литературы занимает важное место в современной системе образования. Смешанная методика обучения служит эффективным инструментом развития языковых навыков учащихся и расширения их литературного мышления. Смешанное обучение, то есть добавление элементов литературы к обучению английскому языку, помогает повысить интерес учащихся, развить языковые навыки и сделать процесс обучения более интересным.

Ключевые слова: *английский язык, литература, дидактическое обучение, культура, культурный контекст, языковые навыки, аудиоматериалы.*

Annotatsiya: ingliz tili va adabiyotini o'qitish jarayoni zamonaviy ta'lim tizimida muhim o'rin tutadi. O'quvchilarning til ko'nikmalarini rivojlantirish va adabiy tafakkurlarini kengaytirish uchun aralash o'qitish metodologiyasi samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Aralash o'qitish, ya'ni ingliz tilini o'qitishda adabiyot elementlarini qo'shish, o'quvchilarning qiziqishini oshirish, tilni amaliyotda qo'llash ko'nikmalarini rivojlantirish va o'rganish jarayonini yanada qiziqarli qilishga yordam beradi.

Kalit so'zlar: *ingliz tili, adabiyot, didaktik o'qitish, madaniyat, madaniy kontekst, til ko'nikmalari, audio materiallar.*

INTRODUCTION

The main goal of didactic learning in the mixed teaching of English language and literature is to master the language not only theoretically, but also practically. Through literature, students have the opportunity to learn the richness of the language, different styles and genres. Such an approach also serves to develop students' thinking in a cultural and historical context. In the process of didactic learning, the teacher can present various literary works to students. For example, through classical works, modern novels, poems and stories, students learn the language and also learn the aesthetic and spiritual aspects of literature. This approach helps students develop their thinking skills, encourages them to think critically and express their opinions.

MATERIALS AND METHODS

Mixed teaching methodology allows students to understand the studied material more deeply. Learning through literature enlivens the language learning process and increases students' interest. For example, while reading literary works, students can discuss their content and author's purpose. This encourages students to freely express their opinions, exchange ideas and learn from each other. Another important

aspect of didactic learning in teaching English language and literature is the development of students' creative thinking. Literature introduces new ideas and concepts to students, encourages them to create their own thoughts and write their own works. Students can write new stories, poems or essays inspired by the works they read. This process helps to develop students' creative abilities and allows them to express their thoughts more fluently.

The use of technologies in the process of blended learning is also important. In modern education, multimedia tools, online resources and interactive platforms make the learning process of students more interesting and effective. For example, while reading literary works, students can view their screen versions, listen to audiobooks or participate in online discussions. This will help them develop their language skills and increase their interest in literature.

RESULTS AND DISCUSSIONS

In the process of didactic learning in the mixed teaching of English language and literature, the teacher can give certain tasks to the students. These tasks should be aimed at analyzing the works of the students that they have read, studying the author's style, determining the relationships between the characters

and expressing their thoughts. Students can develop the skills of expressing their thoughts more clearly and fluently through such tasks. Group work is also important in blended learning. Students can divide into small groups and study literary works together, discuss their content and author's ideas. Such activities develop mutual cooperation of students, encourage them to exchange ideas, learn from each other and develop collective thinking. Didactic learning process in mixed teaching of English language and literature helps to increase students' motivation to learn.

Students feel the process of language learning through literature more interesting and meaningful. This will help students to actively participate in the learning process and develop their learning ability. In the modern educational system, the methodology of mixed education is distinguished by its effectiveness in teaching English language and literature. Blended learning, that is, combining traditional classes with online resources and interactive materials, serves to make the learning process of students more interesting and effective. This approach makes it possible to increase students' motivation to learn, develop language skills and expand their literary thinking. One of the main benefits of blended learning is that it encourages active student participation. In traditional classes, the teacher is more of an informant, while in blended learning, students feel like active participants. They will have the opportunity to participate in discussions, work on group projects and express their opinions on online platforms. This helps students to freely express their thoughts and exchange ideas. In addition, blended learning methodology allows students to manage their time. Students can study course materials online, watch videos or listen to audiobooks. This makes their learning process more flexible and personalized. Each student can learn the materials at his own pace and at his own pace. This approach develops students' self-management skills and increases their ability to learn independently.

The use of technologies in mixed education is also important. Modern technologies, for example, interactive programs, online tests and multimedia materials help to attract the attention of students. They learn the language through interesting and interactive elements during the lesson. This increases students' interest in the learning process and helps to consolidate knowledge. For example, students can expand their knowledge while reading literary works by watching their screen versions or listening to audiobooks. Mixed education methodology also serves to develop students' creative thinking. Through literature, students acquire new ideas and concepts, which motivates them to create their own works. Students can write new stories, poems or essays inspired by the works they read. This process helps to develop students'

creative abilities and allows them to express their thoughts more fluently. Also, mixed education serves to develop students' thinking in a cultural and historical context. In the process of studying English language and literature, students get acquainted with different cultures, historical periods and literary styles. This broadens their worldview and increases their ability to accept different opinions.

In the process of reading literary works, students can understand the cultural context of the author and analyze the ideas in his work. This process helps to develop students' cultural and historical knowledge. In blended learning, the role of the teacher also changes. The teacher actively participates not only as an informant, but also as a guide, motivator and consultant in the learning process of students. The teacher helps students identify their strengths and weaknesses by providing an individual approach. This helps students to develop themselves and achieve their goals. Modern approaches to teaching English language and literature help to make the educational process more effective and interesting. Today, the use of new methods and technologies in the educational system serves to increase the interest of students and improve the quality of their learning process. One modern approach is blended learning. This approach allows students to learn through online resources and interactive materials in addition to traditional classes. Mixed education develops students' independent thinking and allows them to update their knowledge in time. A communicative approach is also important. This approach is aimed at developing students' communication skills in learning English. Students learn the language by communicating in English in real-life situations. This, in turn, improves their communication skills and increases their interest in English. The use of modern technologies also plays an important role in the educational process. Multimedia materials, interactive programs and mobile applications allow students to make language learning interesting and effective. For example, through video lessons, online tests and games, students are more involved in the language learning process. In addition, the project-based teaching approach is widely used in modern education. Through group projects, students develop English communication, problem solving, and creative thinking skills. This approach strengthens students' cooperation and increases their interest in the learning process. All modern approaches ensure the active participation of students and make their learning process interesting and effective. Such approaches to teaching English language and literature help not only to develop language skills, but also to increase students' creative thinking and communication skills. This is important in raising them as successful and independent individuals in the future.

CONCLUSION

In conclusion, the didactic learning process of mixed teaching of English language and literature serves to develop students' language skills, expand their literary thinking and increase their creative thinking. Mixed teaching methodology makes the learning process of students more interesting and effective,

encourages them to think independently and express their thoughts freely. At the same time, this process serves to develop students' thinking in a cultural and historical context. Using this approach, teachers can make the learning process of students deeper and more meaningful.

REFERENCES

1. Abdurahmanov, A. (2020). "Modern educational methods". Tashkent: Ministry of Higher and Secondary Special Education of the Republic of Uzbekistan.
2. Karimova, N. (2019). "Methodology of teaching English". Tashkent: Science and technology.
3. Tashkent, R. (2021). "Blended Education: Theory and Practice." Tashkent: National University of Uzbekistan.
4. Kholmatov, A. (2022). "Innovative technologies in education". Tashkent: Educational institutions of the Republic of Uzbekistan.
5. Kadyrov, A. (2023). "Interactive methods in teaching". Tashkent: Higher educational institutions of the Republic of Uzbekistan.
6. Mirzaeva, S. (2021). "English Literature and Culture". Tashkent: National University of Uzbekistan.
7. Sultanov, B. (2020). "Blended Approaches in Education". Tashkent: Ministry of Education of the Republic of Uzbekistan.
8. Developing listening and speaking skills in teaching tourism terms in English. R.I.Ayatov. "Экономика и социум" №3(118) 2024.
9. Turizmga oid inglizcha terminlar tarjimasi xususida ayrim mulohazalar. R.I.Ayatov. Language and literature. Scientific-methodological journal of the ministry of preschool and school education of the Republic of Uzbekistan. 2024-yil 4-son.
10. Methods of language teaching and learning using ICT. R.I.Ayatov. So'nggi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi. Respublika ilmiy-uslubiy jurnali. 2024 7-jild 1-son 13 yanvar. 132 bet.
11. Xorijiy tilda turizm va mehmonxona biznesi sohasiga oid so'z va iboralarni o'qitishda til ko'nikmalarini rivojlantirish. R.I.Ayatov. Science problem. Ijtimoiy- gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. www.scienceproblems.uz. ISSN: 2181-1342. 1 (4) 2024. 352-357
12. Development of language skills in teaching words and phrases related to tourism and hotel business in a foreign language. R.I.Ayatov. Science problem. Ijtimoiy- gumanitar fanlarning dolzarb muammolari. www.scienceproblems.uz. ISSN: 2181-1342. 1 (4) 2024.
13. Effective teaching of the practical English language module using the elicitation method. R.I.Ayatov. "Экономика и социум" №10(125) 2024.
14. Elicitation metodi orqali oliy ta'lim muassasalarida ingliz tilini o'qitishni rivojlantirish. Ayatov R. I. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. №11/2024. 39-46 b.b.
15. Improving the methodology of reading English to elementary school students based on the innovative pedagogical educational cluster. S.S.Mirbabayeva, Journal of multidisciplinary bulletin 7 (1), 37-48, 2024.
16. Effective ways of teaching reading to young learners. S.S.Mirbabayeva, Helsinki international scientific online conference. 2024.
17. Xorijiy tillarni o'qitishda zamonaviy innovatsion texnologiyalar va metodlar qo'llash samaradorligini oshirish tamoyillari. S.S.Mirbabayeva, "So'ngi ilmiy tadqiqotlar nazariyasi" Respublika ilmiy-uslubiy jurnali 7 (1) 2024.
18. Comparative analysis of teaching and pedagogy approaches in various school types. S.S.Mirbabayeva, Pedagog respublika ilmiy jurnali. 6 (12), 474-480. 2023.
19. Development stages of hotel terminology and tourism in English and Uzbek languages. S.S.Mirbabayeva, International Journal of Education, Social Science and Humanities 11 (6) 2023.
20. Using the innovative technologies in learning English lessons for primary students. S.S.Mirbabayeva, Хоразм Маъмун Академияси ахборотномаси 1 (3), 87-89, 2023.

Yarqinoy Qarshiyeva
Teacher of the Samarkand State
Institute of Foreign Languages.

USAGE OF MODERN TECHNOLOGY IN THE SECONDARY EDUCATION SYSTEM

Annotation: the integration of modern technology into the secondary education system has revolutionized the teaching and learning process. This article examines the various ways in which technological tools and platforms have enhanced educational experiences, focusing on digital resources, e-learning, interactive tools and the role of artificial intelligence. It explores the benefits, challenges and future potential of these technologies in fostering academic achievement, skills development and lifelong learning in secondary schools.

Keywords: *modern technology, secondary education, digital tools, e-learning, student engagement, interactive technologies, gamification, artificial intelligence, adaptive learning, classroom management, digital divide, teacher training, virtual reality, augmented reality, learning outcomes, educational equity, technology integration, online platforms, collaboration, educational resources*

Аннотаци: интеграция современных технологий в систему среднего образования произвела революцию в процессе преподавания и обучения. В этой статье рассматриваются различные способы, с помощью которых технологические инструменты и платформы улучшают образовательный опыт, уделяя особое внимание цифровым ресурсам, электронному обучению, интерактивным инструментам и роли искусственного интеллекта. В нем исследуются преимущества, проблемы и будущий потенциал этих технологий в содействии академической успеваемости, развитию навыков и обучению на протяжении всей жизни в средних школах.

Ключевые слова: *современные технологии, среднее образование, цифровые инструменты, электронное обучение, вовлечение учащихся, интерактивные технологии, геймификация, искусственный интеллект, адаптивное обучение, управление классом, цифровой разрыв, подготовка учителей, виртуальная реальность, дополненная реальность, результаты обучения, равенство в образовании, интеграция технологий, онлайн-платформы, сотрудничество, образовательные ресурсы.*

Annotatsiya: o'rta ta'lim tizimiga zamonaviy texnologiyalarning integratsiyalashuvi o'qitish va o'qitish jarayonini tubdan o'zgartirdi. Ushbu maqola texnologik vositalar va platformalar raqamli resurslar, elektron ta'lim, interaktiv vositalar va sun'iy intellektning roliga e'tibor qaratib, ta'lim tajribasini oshirishning turli usullarini o'rganadi. U umum-ta'lim maktablarida o'quv yutuqlari, malaka oshirish va umrbod ta'lim olishda ushbu texnologiyalarning afzalliklari, muammolari va kelajakdagi salohiyatini o'rganadi.

Kalit so'zlar: *zamonaviy texnologiyalar, o'rta ta'lim, raqamli vositalar, elektron ta'lim, o'quvchilarning faolligi, interfaol texnologiyalar, gamifikatsiya, sun'iy intellekt, adaptiv ta'lim, sinfni boshqarish, raqamli tafovut, o'qituvchilarni tayyorlash, virtual haqiqat, kengaytirilgan haqiqat, ta'lim natijalari, ta'lim tengligi, texnologiya integratsiyasi, onlayn platformalar, hamkorlik, ta'lim resurslari.*

Introduction

The rapid advancement of technology has significantly altered various sectors, with education being one of the most profoundly impacted. In secondary education, the advent of digital tools, online platforms and interactive technologies has transformed how students learn, how teachers teach, and how institutions operate. The use of technology in education is no longer a supplementary tool but an integral part of the curriculum, with the potential to foster student engagement, improve learning outcomes and prepare young individuals for an increasingly digital world. This paper aims to explore the role of modern technology in secondary education, focusing on its impact on teaching methodologies, student learning and educational equity. The use of digital tools in the secondary education classroom has been among the most significant changes in recent years. Digital textbooks,

educational apps and multimedia resources provide students with more diverse learning experiences. These tools facilitate visual and auditory learning, helping to engage different learning styles. For instance, apps like Google Classroom, Kahoot! and Quizlet allow students to access resources, submit assignments and engage in quizzes and interactive lessons that deepen their understanding of the subject matter. Interactive whiteboards (IWBs) and projectors also enable teachers to present content dynamically, combining text, videos and images in a way that is more engaging than traditional chalkboard teaching. The ability to immediately access online resources further enriches the educational process, allowing teachers to pull real-time information, current events and multimedia content into their lessons. The rise of e-learning platforms has reshaped secondary education, offering flexibility and expanded access to

learning. Platforms like Coursera, Khan Academy and edX offer students the opportunity to learn subjects beyond their standard curriculum, helping to enrich their education. E-learning allows for the integration of asynchronous learning, where students can engage with content at their own pace, contributing to personalized learning.

Methodology

This study employed a mixed-methods research approach to investigate the usage of modern technology in the secondary education system. The methodology was designed to capture both quantitative and qualitative data on how technology impacts teaching, learning outcomes and student engagement. The following steps outline the research process. A descriptive and exploratory research design was chosen to understand the various applications of technology in secondary schools. The study sought to examine how digital tools, online platforms, gamification, AI and interactive technologies are being integrated into the curriculum. The study focused on secondary schools in urban and rural areas to ensure a diverse representation. A total of 50 secondary schools were selected, with 30 schools located in urban areas and 20 in rural areas. These schools were chosen based on their willingness to incorporate technology into the classroom and their access to necessary technological resources. A structured questionnaire was developed to gather quantitative data from 500 secondary school students and 100 teachers. The survey aimed to assess the frequency of technology use, types of technologies utilized and the perceived impact on learning and teaching outcomes. b. **Interviews:** semi-structured interviews were conducted with 20 teachers and 10 school administrators. The interviews aimed to explore deeper insights into the challenges and benefits of using technology in the classroom. c. **Classroom Observations:** Observational data were collected in 10 classrooms (5 urban, 5 rural) where teachers were actively integrating technology into their lessons. The aim was to examine how technology was used in real-time, the types of interactions between teachers and students, and the level of student engagement. The survey data were analyzed using statistical methods such as descriptive statistics, frequencies and cross-tabulations to identify patterns and trends. The data were also analyzed using correlation tests to examine the relationship between technology usage and student performance or engagement. The interview transcripts and classroom observation notes were analyzed using thematic analysis to identify key themes and patterns related to the experiences of teachers and students in using technology in the classroom.

Results

The results of this study are divided into two main sections: the impact of technology on teaching and learning and the challenges and limitations encountered during its integration. According to the survey results, 85% of students reported feeling more engaged during lessons that incorporated technology compared to traditional teaching methods. Interactive tools such as multimedia presentations, digital quizzes and educational games were particularly popular, with 72% of students indicating that these tools helped them understand the subject matter better. Teachers noted that students using digital resources, such as e-learning platforms and interactive textbooks, demonstrated higher retention rates and faster completion of assignments. 78% of teachers stated that students who used technology performed better in tests and projects. Both students and teachers emphasized the role of technology in fostering collaborative learning. Tools like Google Classroom and Microsoft Teams allowed for seamless collaboration between students, with 65% of students indicating they participated more actively in group projects when technology was involved. Teachers observed that students worked together more effectively when using digital platforms for sharing resources, ideas and feedback. One of the most significant challenges identified was the digital divide. In rural areas, only 58% of students had access to personal devices, compared to 92% in urban areas. Furthermore, 40% of rural students reported inconsistent internet access, which hindered their ability to fully engage with online learning resources. This disparity in access resulted in a gap in learning outcomes between students from different geographical regions. While 80% of teachers expressed a willingness to integrate technology into their lessons, only 55% had received formal training in using digital tools effectively. Many teachers reported that, while they were familiar with basic technologies, they lacked the knowledge to fully utilize advanced tools like AI-based learning platforms or interactive whiteboards. As a result, the potential of these technologies was often underused in the classroom.

Discussion

The results of this study indicate that the use of modern technology in secondary education has a positive impact on student engagement, academic performance and collaborative learning. However, significant challenges remain, including the digital divide, the need for teacher training and issues with classroom management. To fully realize the potential of technology in secondary education, addressing these challenges is critical, with a focus on ensuring equal access, continuous professional development for teachers and creating strategies to minimize distractions. The use of gamified platforms such as Class-

craft and Kahoot! was highly effective in motivating students. 74% of students indicated that gamified elements, such as earning points and competing in quizzes, made learning more enjoyable. Teachers noted that gamification encouraged active participation, particularly in subjects that students traditionally found difficult or boring, such as mathematics and science. VR and AR were used in several classrooms to teach complex concepts. For example, 3D simulations of historical events and virtual field trips to remote locations allowed students to experience concepts in an immersive way. While only 20% of schools had access to these technologies, 90% of students who experienced VR lessons reported a greater understanding of the material. Teachers emphasized that technology facilitated personalized instruction, allowing them to cater to the diverse needs of students. However, they also expressed concerns about the increasing workload associated with incorporating technology, particularly in terms of preparing and maintaining digital content. Students overwhelmingly supported the use of technology, with 80% agreeing that it made learning more interactive and enjoyable.

Conclusion

Modern technology has dramatically reshaped secondary education, offering transformative tools and methods to enhance learning and teaching. From digital tools and interactive platforms to AI and gamification, technology has the potential to foster engagement, equity and innovation in education. However, the successful integration of these technologies requires addressing challenges such as the digital divide and the need for teacher training. By overcoming these obstacles, the future of secondary education promises to be more inclusive, personalized and aligned with the needs of a rapidly evolving digital society. The integration of modern technology into secondary education offers numerous benefits, such as Interactive and multimedia-rich content engages students more effectively than traditional methods. Adaptive technologies enable a tailored approach to learning, catering to individual strengths and weaknesses. Technology allows students from diverse backgrounds and regions to access quality education, bridging gaps in educational equity.

REFERENCES

1. Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2000). Video games and aggressive thoughts, feelings, and behavior in the laboratory and in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 772–790. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.78.4.772>
2. Bates, A. W. (2015). *Teaching in a digital age: Guidelines for designing teaching and learning*. Tony Bates Associates Ltd.
3. Beauchamp, G. (2012). *ICT in the secondary school: Teaching, learning, and the curriculum*. Routledge.
4. Cheung, A. C. K., & Slavin, R. E. (2013). The effectiveness of educational technology applications for enhancing mathematics achievement in K-12 classrooms: A meta-analysis. *Educational Research Review*, 9, 88–113. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2013.01.002>
5. Davis, D., & Wong, A. (2015). The use of digital technologies in secondary schools: A review of the literature. *Educational Technology Research and Development*, 63(6), 741–764. <https://doi.org/10.1007/s11423-015-9403-9>
6. Garrison, D. R., & Kanuka, H. (2004). Blended learning: Uncovering its transformative potential in higher education. *The Internet and Higher Education*, 7(2), 95–105. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2004.02.001>

Said-Akhmedova Shokhista Nuritdinovna

A teacher of SamSIFL

Shaibonu@mail.ru

EXPLORING LEARNIS PLATFORM: KEY FEATURES, ADVANTAGES, DISADVANTAGES, AND CREATING A WEB QUEST

Annotation: the article investigates the key features of Learnis platform, its advantages and disadvantages and creating a web quest in this platform. The Learnis platform is an innovative educational technology tool designed to enhance learning experiences through personalized, adaptive and engaging solutions. This platform offers a wide range of educational services, from interactive lessons to real-time feedback, catering to learners of all ages. This paper examines the Learnis platform's features, usability and impact on modern education, with a focus on its effectiveness in fostering student engagement, improving learning outcomes and supporting educators.

Keywords: *Learnis, web quest, online platform, education, resources, interactive, intellectual, technology, effectiveness, innovative, personalized.*

Аннотация: в статье исследуются ключевые особенности платформы Learnis, её преимущества и недостатки, а также создание веб-квеста на этой платформе. Learnis — это инновационный инструмент образовательных технологий, разработанный для улучшения учебного процесса с помощью персонализированных, адаптивных и увлекательных решений. Платформа предлагает широкий спектр образовательных услуг, от интерактивных уроков до обратной связи в реальном времени, предназначенных для обучающихся всех возрастов. В работе рассматриваются функции платформы Learnis, её удобство в использовании и влияние на современное образование, с акцентом на её эффективность в стимулировании вовлеченности студентов, улучшении результатов обучения и поддержке педагогов.

Ключевые слова: *Learnis, веб-квест, онлайн-платформа, образование, ресурсы, интерактивный, интеллектуальный, технологии, эффективность, инновационный, персонализированный.*

Annotatsiya: maqolada Learnis platformasining asosiy xususiyatlari, afzalliklari va kamchiliklari, shuningdek, ushbu platformada veb-kvest yaratish tadqiq qilingan. Learnis platformasi – bu o'quv jarayonini shaxsiylashtirilgan, moslashuvchan va qiziqarli yechimlar orqali yaxshilash uchun mo'ljallangan innovatsion ta'lim texnologiyalari vositasi. Ushbu platforma interaktiv darslardan tortib, real vaqtli fikr-mulohazagacha bo'lgan keng turdagi ta'lim xizmatlarini taqdim etadi va barcha yoshdagi o'quvchilarga xizmat qiladi. Ushbu maqolada Learnis platformasining xususiyatlari, foydalanish qulayligi va zamonaviy ta'limga ta'siri o'rganilgan, ayniqsa uning o'quvchilarning jalb etilishi, o'qish natijalarining yaxshilanishi va o'qituvchilarni qo'llab-quvvatlashdagi samaradorligiga e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: *Learnis, veb-kvest, onlayn platforma, ta'lim, resurslar, interaktiv, intellektual, texnologiya, samaradorlik, innovatsion.*

INTRODUCTION

For the last years, great attention has been paid to the education system in our country. In particular, systematic efforts are being made to improve the quality and effectiveness of the education and upbringing system, to develop modern knowledge and skills among students and youth, and to ensure close cooperation and integration between the field of science and the education system and. For this reason, the use of modern information and communication technologies in the educational process helps enhance students' creative abilities, reinforce knowledge, skills and competencies, and increase students' interest in education. In turn, the Learnis platform is a convenient and engaging mobile tool that, when applied in the educational process, allows for a fundamental transformation of the functions of the existing pedagogical system at this modern stage of education system modernization. Here the Learnis platform plays a crucial role in teaching by offering various features that enhance the learning experience. You can subscribe by simply entering your name, password, and email address,

with phone number entry being optional.

The platform offers both a free version with limited features and a premium account available for teachers or individual purchase. Despite its limitations, the free version includes many useful tools.

MATERIAL AND METHOD

This platform is convenient for all types of students. Because it aims for to make the more engaging and interactive and makes the students to work. Mostly inductive method is used here and student will always be alert. This platform is suitable for all types of learners including kinesthetic, auditory and visual learners. Because while doing the tasks, students have to use their all skills and this, in turn, help them improve their critical thinking and develop their language abilities immediately.

To evaluate the Learnis platform, a mixed-methods approach was employed. This included qualitative and quantitative data collection methods:

Survey of Users: a survey was conducted among 200

active users of the platform, including students, teachers and administrators. The survey gathered feedback on user satisfaction, ease of use, engagement levels and learning outcomes.

User Experience (UX) Evaluation: series of usability tests were performed to assess the platform's interface, accessibility and responsiveness. These tests included observing user navigation, analyzing time spent on different features and collecting feedback on user experience.

Academic Performance Analysis: Data from a cohort of students using Learnis for six months were compared to a control group not using the platform. Metrics such as test scores, completion rates and overall performance improvements were analyzed to gauge the impact of the platform on student learning.

RESULTS

As it is mentioned above, a great number of rooms which are specialized for improving the quality of education and concentration of learners are offered in this platform. As an example, the platform offers four interactive educational tools:

1. Web Quests "Escape the Room!"
2. Intellectual Game «Your Quiz»;
3. Terminology Game "Explain it to Me";
4. Web Service «Interactive Video».

The results from the data collected demonstrate that the Learnis platform significantly enhances the learning process for users. Key findings include:

Increased Engagement: 85% of survey respondents reported higher levels of engagement and motivation due to the interactive features of Learnis, such as gamified assessments, interactive lessons and real-time feedback.

Improved Learning Outcomes: students using Learnis saw a 15% improvement in average test scores compared to the control group. The personalized learning paths offered by Learnis allowed students to progress at their own pace, which contributed to better retention and understanding of the material.

Positive User Experience: in usability tests, the platform received high ratings for ease of use (90%), intuitive navigation (88%) and accessibility (92%). Teachers highlighted the usefulness of real-time performance tracking and adaptive learning tools in managing their students' progress.

Teacher Feedback: educators noted that Learnis helped

them differentiate instruction, cater to diverse learning styles and provide targeted interventions for struggling students. Approximately 80% of teachers indicated that the platform's data analytics helped them tailor their lessons to meet individual student needs.

DISCUSSION

The findings suggest that Learnis plays a pivotal role in modernizing educational methods around the globe. Its ability to personalize learning pathways allows for greater individualization, enabling students to work at their own pace and receive feedback immediately. This approach is considered adaptive and supports different learning styles, enhancing student retention and overall academic performance in their education.

Moreover, the platform's gamified elements encourage motivation and active participation of students. Students are more likely to stay engaged with their learning when the content is interactive and rewarding and this makes education a more enjoyable and effective process.

The feedback from educators further emphasizes the platform's utility. Teachers benefit from the real-time performance analytics, which help them identify areas where students need additional support. This level of insight allows for more focused interventions, improving the effectiveness of teaching methods.

However, some areas for improvement were noted, including the need for more customizable content for different educational systems and languages. While Learnis is adaptable, further localization could enhance its global appeal and usability.

CONCLUSION

All in all, this resource is very simple and convenient for teachers of different subjects. It requires minimal preparation time and helps make standard tasks more engaging and motivational and it is considered effective and productive for teaching. Teachers can easily utilize this modern type of platform during their lessons. This not only help them to improve the quality of education, but using this platform is a good way of attracting learners' attention to the lesson.

The Learnis platform is one of the most powerful tools that brings innovation to the educational landscape. Its personalized, engaging and data-driven features make it a valuable resource for both students and educators.

REFERENCES:

1. Smith, J., & Brown, R. (2023). *Personalized Learning Platforms in Education: A Review of Current Trends*. Journal of Educational Technology, 12(3), 45-59.
2. Johnson, A. (2024). *Impact of Gamification on Student Engagement: A Case Study of Learnis*. International Journal of Educational Research, 18(2), 102-117.
3. <https://www.learnis.ru>
4. https://joyteka.com/ru/learnis_to_joyteka
5. <https://www.sites.google.com/site/internetservisyinauroke/obrazovatelnaa-platforma-learnis>
6. https://www.youtube.com/watch?v=OIEaGMA_ZU
7. <http://didaktor.ru/obrazovatelnaa-platforma-learnis-plyusy-i-minusy>

Safiya NIYOZOVA,
Termiz davlat pedagogika instituti
maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti
boshlang'ich ta'lim kafedrasida katta o'qituvchisi

O'QUVCHILAR AQLIY TARBIYASINI SHAKLLANTIRISHDA SHARQ ALLOMALARINING QARASHLARI

Annotatsiya: ushbu maqolada sharq allomalarining o'quvchilarning aqliy tarbiyasini shakllantirishga oid qarashlari muhokama qilinadi. Maqolada, bilim, axloq va dono fikrlarning o'quvchilarning aqliy rivojiga ta'siri yoritiladi. Al-Farobiy, Ibn Sino va Al-G'azzoliy kabi mashhur allomalarining ta'lim falsafasiga qo'shgan hissalar ko'rib chiqiladi. Ularning aql va fazilatni rivojlantirishga qaratilgan kompleks ta'lim tamoyillari talabalarining aqliy va axloqiy o'sishida muhim o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: o'quvchilar, aqliy tarbiya, shakllantirish, sharq allomalari, pedagogika.

Аннотация: данная работа рассматривает взгляды восточных ученых на формирование интеллектуального воспитания студентов. В статье подчеркивается важность мудрости, этики и знаний в развитии интеллекта учащихся. Рассматриваются вклад таких известных ученых, как Аль-Фараби, Ибн Сина и Аль-Газали в философию образования. Их идеи о всестороннем обучении, направленном на развитие как разума, так и характера, являются ключевыми аспектами в формировании интеллектуального и нравственного роста студентов.

Ключевые слова: учащиеся, интеллектуальное образование, образование, восточные алламы, педагогика.

Annotation: this paper discusses the views of Eastern scholars on shaping the intellectual education of students. It highlights the importance of wisdom, ethics, and knowledge in the development of students' intellect. The contribution of famous scholars such as Al-Farabi, Ibn Sina, and Al-Ghazali to educational philosophy is explored. Their thoughts on holistic education, focusing on the development of both intellect and character, are examined as key aspects in shaping students' intellectual and moral growth.

Key words: students, intellectual education, education, eastern allamas, pedagogy.

Kirish. Sharq mutafakkirlari o'z asarlarida bilish hamda inson aqliy tafakkuri masalalariga alohida o'rin bergan. Xususan, *Abu Nasr Forobiy* inson tomonidan borliqning anglanishi, tabiat sirlarini anglashida ilm-fanning rolini hal qiluvchi omil sifatida baholaydi. Allomaning fikricha, inson tanasi, miyasi, sezgi organlari u tug'ilganda mavjud bo'lgan bo'lsa, aqliy bilimi, ma'naviyati, ruhiyati, intellektual va axloqiy sifatleri, xarakteri, dini, urf-odatleri, ma'lumoti tashqi olam, ijtimoiy muhit ta'sirida, odamlar bilan tashkil etayotgan munosabatlari jarayonida shakllanadi.

Tahlil va natija. *Abu Nasr Forobiyning* e'tiroficha, inson aqli, fikri uning ruhiy jihatdan yuksalishining mahsulidir. Inson bilimlarni o'zlashtirar ekan, borliqda tirik mavjudotning yaratilish tarixigacha bo'lgan ma'lumotlarni o'zlashtira oladi, ularni yaratadi, ilmiy jihatdan asoslaydi.

Allomaning mazkur fikrlarini davom ettirgan holda Abu Rayhon Beruniy quyidagilarni ilgari suradi: "Inson narsa va hodisalarning faqat tashqi sifati hamda xususiyatlari haqida bilim olmay, balki tafakkuri, aqli

tufayli narsa va hodisalarni taqqoslaydi, bir-biri bilan solishtirib ko'radi, o'z bilimlarining chinligini aniqlaydi"². Mutafakkir, shuningdek, odamlar tomonidan bilimlarning o'zlashtirilib borilishi yangi bilimlarning yaratilishiga olib kelishini aytadi: "Ilmlar ko'pdur. Ular zamoni iqqolli bo'lib, turli fikr va xotiralar ularga qo'shilib borsa, ko'payadi. Odamlarning ilmlarga rag'bat qilishi, ilmlarni va ilm ahllarini hurmatlashi o'sha iqqolning belgisidir. (Ayniqsa) hukmron kishilarning ilm ahlini hurmat qilishi turli ilmlarning ko'payishiga sabab bo'ladi"¹.

Sharq allomalarining o'quvchilar aqliy tarbiyasini shakllantirishga oid qarashlari ko'plab falsafiy, axloqiy va pedagogik masalalarni o'z ichiga oladi. Ushbu qarashlarda aqliy tarbiya faqatgina bilim olish emas, balki insonni ma'naviy, axloqiy va ruhiy jihatdan to'liq rivojlantirishga qaratilgan.

Mashhur sharq allomalaridan biri bo'lgan Al-Farobiy, insonning aqliy tarbiyasida ma'naviy yuksalishni alohida ta'kidlagan. Unga ko'ra, insonning aqliy rivoji uning ruhiy va axloqiy holati bilan chambarchas bog'liqdir. Al-Farobiy

1

²Beruniy Abu Rayhon. Tanlangan asarlar. III jild. – Toshkent, Davlat nashriyoti, 1966. 7-bet.

aqliy va axloqiy ma'naviyatni bir-birini to'ldiruvchi tushunchalar sifatida ko'rgan. Ibn Sino esa bilimni ikki asosiy yo'nalish bo'yicha ajratgan: ilmiy bilim va axloqiy bilim. U insonning ongini rivojlantirishda ilm-fan, falsafa, tibbiyot kabi sohalarini alohida ahamiyatga ega deb hisoblagan.

Al-G'azzoliy, o'z navbatida, ta'limni faqat intellektual bilimlarni o'rgatish emas, balki insonning ruhiy jihatlari, axloqiy qadriyatlarini shakllantirish deb bilgan. U shuningdek, aqliy tarbiyani sharqona axloqiy me'yorlar bilan bog'lagan va o'quvchilarning ichki dunyosini o'zgartirish orqali ularni yaxshi inson sifatida tarbiyalashni maqsad qilgan.

Umuman olganda, sharq allomalari o'quvchilarning aqliy tarbiyasida intellektual faollik, ma'naviyat va axloqiy fazilatlarining uyg'unligiga asoslangan yondashuvni taklif qilgan. Ularning fikrlariga ko'ra, har bir insonni to'liq tarbiyalash uchun uning aqlini va ruhini uyg'unlashtirish zarur.

Abu Ali ibn Sino o'z asarlarida bilim tushunchasiga sharh berish bilan birga bilimning chuqur o'zlashtirilishi donishmandlik ekanligini alohida qayd etadi: "Ilm narsalarning inson aqli yordami bilan o'rganilishidir. Bilim deb esa, narsalarni idrok qilishga aytiladi. Bu shundayki, inson aqli uni xato yo'ldan toymasdan turib unga erishishi kerak bo'ladigan narsadir. Bordi-yu, bu dalillar ochiq-oydin bo'lsa-yu, isbotlar chinakamiga bo'lsa, u holda bunga hikmat – donishmanlik deyildi"².

Ibn Sinoning aql va aqliy tarbiyaning tabiiy va psixologik asoslarini aniqlashga harakat qiladi. Uning fikricha, hayot, hayotiy quvvat uch shaklda: o'simlik, hayvonot va inson shaklida namoyon bo'ladi.

Ibn Sino bolaning ilm-fan yoki hunar egallashga intilishida o'qituvchining unga bilim, hunar o'rgatishi zarurligini uqtiradi.

Ilm - fanga intilish insonni eng oliy ma'naviy yuksaklikka ko'taradi, jamiyat ravnaqining asosiy omili bo'lib xizmat qiladi

Tark qil bor narsani, jon barchidin a'lodurur,

Jon kamoli ilmdandir, ilmdandir so'lu sog'.

Jon agar bir shisha bo'lsa, ilm sham chirog'.

Uning fikricha, ta'lim-tarbiya, avvalo, aqliy tarbiyani, yoshlarga ilm-fan o'rgatishni, jismoniy tarbiyani (bunga tibbiyot ilmi xizmat qiladi), axloqiy tarbiyani, nafosat tarbiyasini hamda yoshlarni ma'lum hunarga o'rgatish masalalarini o'z ichiga oladi. Axloqiy tarbiya inson uchun nihoyatda muhim ahamiyatga ega. Bolaning axloqiy tarbiyasi yoshlikdan, bolalikdan boshlanishi kerak.

Yusuf Xos Hojibning "Qutadg'u bilig" ("Saodatga boshlovchi bilim") asari ta'bir joiz bo'lsa, bilimning mohiyati, uning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati, inson kamolotini ta'minlashdagi roli, yovuzliklarni bartaraf etuvchi vosita

ekanligi to'g'risidagi qomus sanaladi. Allomaning fikricha, bilimli bo'lish ezgu ishlar tantanasini ta'minlovchi garov bo'lib, uning yordamida hatto osmon sari yo'l ochiladi.

Ushbu fikrlarni ifoda etganda alloma naqadar haq edi. Zero, oradan to'qqiz-o'n asr vaqt o'tgach, inson nafaqat osmonga ucha oldi, balki koinotni ham zabt etishga muvaffaq bo'ldi.

Bahouddin Naqshbandiy tariqatida avliyolik kuch-quvvatini ezgulikka, ilm-ma'rifatni rivojlantirishga yo'naltirish yetakchi o'rin tutadi. Binobarin, ilm-ma'rifat zulm va bid'atdan forig' bo'lish yo'lidir. Alloma tomonidan ilgari surilgan "Xilvat dar anjuman", "Safar dar vatan" g'oyalari mavjud bilimlarni suhbat hamda amaliyot yordamida o'zlashtirish maqsadga muvofiqligiga ishoradir. Zero, bahs-munozaralarda, doimiy izlanishlarda hosil bo'lgan ilm puxta va mustahkam bo'ladi.

Alisher Navoiy bilimlarni izchil, uzluksiz o'zlashtirish zarurligini uqtiradi. Shuningdek, ilm o'rganish mashaqqatli yumush bo'lib, uni o'rganishda ayrim qiyinchiliklarni yengib o'tishga to'g'ri kelishi, bu yo'lda chidamli, qanoatli, bardoshli bo'lish orqaligina mukammal bilimga ega bo'lish mumkinligini ta'kidlaydi.

Alisher Navoiy o'z asarlarida komil inson obrazlarini yaratib, ular qiyofasida namoyon bo'luvchi ma'naviy-axloqiy sifatlarni ulug'lagan bo'lsa, ta'limiy-axloqiy muammolarni yorituvchi asarlarida esa komil insonni shakllantirish jarayonining mazmuni, ushbu jarayonning o'ziga xos jihatlari, yo'llari, shakl va usullari borasidagi mulohazalarni bayon etadi.

Alloma tomonidan yaratilgan asarlar mazmunidan anglanadiki, ularda ilgari surilgan qarashlarning markazida inson va uning kamolotini ta'minlash g'oyasi turadi. Mazkur o'rinda navoiyshunos olim V.Zohidov quyidagi fikrni ifoda etadi: "Navoiy ijodi hamda amaliy faoliyatining eng asosiy, markaziy masalasi, yo'nalish nuqtasi har narsadan oldin inson, uning taqdiri, baxti, saodati, uning yaxshi yashashi, bu uchun zarur jamiyat masalalaridir".

Alisher Navoiy ilm-fanning inson kamolotidagi o'rni, bilimlarni o'rganish asosida hosil bo'lgan aql va idrokning inson hayotidagi ahamiyati hamda aqliy tarbiya va uning mohiyatini yoritishga alohida e'tibor qaratadi. Alloma insonga xos bo'lgan ma'naviy-axloqiy xislatlari xususida so'z yuritadi hamda mazkur sifatlarning har biriga to'laqonli ta'rif berib o'tadi. Qanoat, sabr, tavoze (adab), o'zgalarga nisbatan mehr-muhabbatli bo'lish, ishqda vafodorlik, saxovat, himmat, karam, muruvvat, yumshoq ko'ngillik (hilm) kabi xislatlarni ijobiy fazilatlar sirasiga kiritadi va ularning har biriga ta'rif berganidan so'ng tanbeh va hikoyatlar vositasida shaxsiy qarashlarini dalillar bilan to'ldiradi. Asarda shuningdek, axloqiy

2 ¹Beruniy Abu Rayhon. Tanlangan asarlar. II jild. – Toshkent, Davlat nashriyoti, 1965. 125-bet.

fazilatlarining antonimi hisoblangan salbiy illatlar va ulardan qutulish yo'llari ham bayon etilgan.

Xulosa. Mutafakkir axloqlilikning eng muhim mezonini odob deb hisoblaydi. Odobli, axloqli bo'lish insonga atrofdagi kishilar o'rtasida muayyan mavqe hamda hurmatga sazovor bo'lishga yordam beradi. Odobga ega bo'lishning inson hayotidagi rolini

ko'rsatib berar ekan, Alisher Navoiy shunday fikrlarni ifoda etadi: "Adab kichik yoshdagilarni ulug'lar duosiga sazovor etadi va u duo barokati bilan umrbod bahramand bo'ladi. Adab, kichkinalar mehrini ulug'lar ko'ngliga soladi va u muhabbat ko'ngilda abadiy qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Babamuratov, E., Ulmashon, D., & Zhurabek, Z. (2023). METHODS OF IDEOLOGICAL WORK FOR YOUTH WITH IDEOLOGICAL DEPRESSION. World Bulletin of Social Sciences, 27, 136 – 143.
2. Jovliev, J. (2023). EDUCATION OF PRIMARY CLASS STUDENTS IN THE SPIRIT OF NATIONAL AND GENERAL HUMAN VALUESTECHNOLOGY. Open Access Repository, 10(10), 51– 55.
3. KULMOMINOV, O. (2023). ISSUES OF DEVELOPMENT OF STUDENT'S CREATIVE SKILLS IN WORLD SCIENCE. World Bulletin of Social Sciences, 27, 54 – 56.
4. Kulmominov, O. (2023). TECHNOLOGY FOR DEVELOPMENT OF CREATIVE THINKING SKILLS OF PRIMARY CLASS STUDENTS IN NATURAL SCIENCE TEACHING. Open Access Repository, 9(10), 112-116.
5. Kulmuminov, U. (2023). CREATIVE TEACHING IN THE DEVELOPMENT OF CREATIVE EDUCATION. Open Access Repository, 4(2), 434 – 437.
6. Boynazov Z. BOSHLANG 'ICH SINFLARDA BUGUNGI TA'LIM JARAYONI VA USULLARI //Interpretation and researches. 2023. – T. 2. №.
7. Khudaiberdieva G. ACTIVITIES OF CULTURAL INSTITUTIONS IN SURKHANDARYA DURING THE SOVIET REGIME //Journal of Modern Educational Achievements. 2024. – T. 3. №. 1. C.

Bibisora AXTAMOVA,
NDU o'zbek tilshunosligi 2-kurs tayanch doktoranti
E-mail: bibisoraaxtamova9@gmail.com

SADRIDDIN AYNIYNING "ODINA" QISSASIDAGI MAQOLLARNING SOTSIOPRAGMATIK ASPEKTI

Annotatsiya: ushbu maqola Sadrididdin Ayniy asarlarining sotsiopragmatik tadqiqiga bag'ishlangan bo'lib, ijodkorning "Odina" qissasidagi maqollarning sotsiopragmatik aspekti, undagi kommunikantlarning nutqiy muloqot xulqi, ijtimoiy roli va nutqiy vaziyati haqida fikr yuritiladi. Asarda qo'llangan maqollardan misollar keltirilib, ular ifodalagan sotsial ma'no-munosabat tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: *nutqiy muloqot, kommunikant, nutqiy vaziyat, maqol, adresant, adresat, ijtimoiy rol*

Аннотация: данная статья посвящена социопрагматическому исследованию произведений Садриддина Айни и посвящена социопрагматическому аспекту пословиц в повести автора «Одина», поведению коммуникативных коммуникантов, их социальной роли и речевой ситуации. Приводятся примеры из пословиц, приведенных в произведении, анализируется их социальный смысл и отношение.

Ключевые слова: *речевое общение, коммуникант, речевая ситуация, пословица, адресант, адресат, социальная роль*

Annotation: this article is dedicated to a socio-pragmatic study of Sadrididdin Aini's works, reflecting on the socio-pragmatic aspect of the proverbs in the writer's story "Odina," the communicative behavior of the communicants in it, their social role, and the speech situation. Examples from proverbs presented in the work are cited, and the social meaning and attitude they express are analyzed.

Key words: *speech communication, communicator, speech situation, proverb, addressee, addressee, social role*

Inson – jamiyatning bir bo‘lagi, u jamiyat bilan muloqotga kirishar ekan, til unga yordamga keladi. Shu bois tilni insondan ayro tasavvur etish imkonsizdir. Til vositasida esa kommunikativ muloqot hosil bo‘ladi, nutqiy vaziyat shakllanadi. Ana shunday jarayonni antroposentrik tilshunoslikning bir tarmog‘i bo‘lmish sotsiopragmatikada kuzatamiz, tilshunoslikning yangi paradigmalarni o‘rganishga e‘tibor qaratilayotgan bir paytda sotsiopragmatik tadqiqotlar nutq vaziyati, nutq ishtirokchilari va ularning jamiyat bilan bog‘liq qirralarini tahlil qiladi.

“Badiiy matnni sotsiopragmatik aspektda tadqiq etish til birliklarining ijtimoiy-badiiy kontekstda qo‘llanish xususiyatlarini ochib berishda, muallifning matn yaratishdagi ijtimoiy vazifasi va rolini aniqlashda, badiiy asar personajlari nutqining pragmatik xususiyatlarini yaratishda muhim ahamiyatga ega”. [Yo‘ldosheva X, 2023:22]

Sadriddin Ayniy ijodiga mansub bo‘lgan “Odina” qissasidagi maqollarning sotsiopragmatik tadqiqiga e‘tibor qaratar ekanmiz, Ayniy nafaqat o‘zbek adabiyotining, balki tojik adabiyotining mohir ijodkori ekanligiga va uning asarda keltirgan maqollari nutqiy muloqotning ta‘sir kuchini oshirganiga guvoh bo‘lamiz. Maqol tushunchasi yaxlit va tilimizda tayyor manba sifatida ishlatiladi, ya‘ni ixcham shaklga ega, tugallangan fikr ifodalovchi, ko‘chma va o‘z ma‘nosida qo‘llanuvchi xalq tomonidan yaratilgan janr ekanini bilamiz. “Borliqdagi va tilimizdagi har bir hodisa kabi maqollar ham serqirra bo‘lib, o‘zining xususiyatlari bilan tilimizdagi turli birliklarga goh yaqinlashib, gohida uzoqlashib, alohidalikni tashkil etadi”. [Jo‘rayeva B, 2020:17] Ulardan kerakli o‘rinda foydalana olish yozuvchining mahoratiga va xalq maqollarini qay darajada bilishiga bog‘liqdir. Ayniy “Odina” qissasida qo‘llagan maqollar biz doim ham ishlatadigan maqollar emas, chuqur ma‘noli hamda nutqiy vaziyatga qolipday tushadigan maqollar hisoblanadi. Qissadagi maqollar makon va zamon, nutq kommunikantlarining hayotiy tajribasi, dunyoqarashini hamda qay bir darajada ularning saviyasi, ijtimoiy rolini ham bildirib keladi, ularning sotsiopragmatik tadqiqi jarayonida sotsiolingvistik aspektda tilning shaxs shakllanishidagi va shaxsning nutq hosil bo‘lishidagi roli, mavqeyini aks ettirganini ko‘ramiz. Bibish Jo‘rayeva o‘zining maqollarning lisoniy mavqeyiga oid dissertatsiyasida maqollarning tarkibidagi so‘zlar maqollik holatidan boshqa paytlarda aynan bir xil shaklda bo‘lmisligini aytib o‘tgan. [Jo‘rayeva B, 2002:17] Bundan kelib chiqadiki, maqollar xalq donoligidan, tajribasidan yaratilgan bo‘lib, nutqda tayyor til birligi bo‘libgina qolmay, kichik hajmli badiiy asar shaklidagi janr sifatida namoyon bo‘ladi.

Masalan, “Odina” qissasida ikki tildagi, ya‘ni o‘zbek va tojik tillaridagi maqollar uchraydi va tojikcha maqollarning aynan ma‘nosi hamda tarjimai berib o‘tiladi. Yoki o‘zbek tilida berilgan maqolning tojik

tilida ham izohi qayd qilinadi, bu esa nutq vaziyatini anglashga urinayotgan har xil toifadagi kitobxonga yengillik tug‘diradi.

– Bu ish qachon bo‘lgan? Nima uchun shu choqqacha hech kim eshitmagan? – Shu uchun, Oyshabibi jon bergach bo‘lgan. – *O‘likni qo‘y, tutxo‘rlik qil deng-a.* – Xoh tutxo‘rlik qil-u, xoh qilma, bo‘lar ish bo‘lgan... (*Murdaya man, tutxuriy kun* degan tojikcha maqolning tarjimai) [Sadriddin Ayniy ,2019:124] // Arbob erta-indin Odina o‘lib qolar deb qo‘rqdi. Shuning uchun Ibodni chaqirib: –O‘g‘lim, – dedi, – bir-ikki odam topib dardisarni (Odinani) o‘z uyiga eltib tashla, agar bu yerda o‘lib qolsa, uning go‘r-u kafan xarajati ham bizning bo‘ynimizga tushib, *o‘lik ustida yuz tayoq bo‘lar* . (Tojiklarning *“boloyi murdan sad cho‘b”* maqolining tarjimai) [Sadriddin Ayniy ,2019:26]

“Maqsadga erishish uchun maqol, matal, aforizm, turli hayotiy voqealar, rivoyatlar, masallardan namuna sifatida foydalanadi. Ularning matn ichiga singdirilgan tarzi turlicha bo‘ladi. Muallif bunday didaktik birliklarni matnga to‘g‘ridan to‘g‘ri olib kiradi va uning qaysi janrga taalluqli ekanligini aytib o‘tadi”. [Muhammedova S, Saparniyozova M, 2011:55] “Odina” qissasida ham bu kabi maqollar keltiriladi, Sadriddin Ayniy o‘z asari tilining adresant va adresat nutqiy muloqotining aynan xalqchil hamda haqqoniy chiqishiga erishganini kuzatamiz:

– *“Moli mo‘min, xuni mo‘min”* deganlar. Sen Arbob Kamolning molini o‘ldirib go‘yoki uning qonini to‘kkansan. Arbob to‘g‘ri gapiradi, bu gunohing uchun seni urib o‘ldirmoqqa ham uning haqqi bor edi. [Sadriddin Ayniy ,2019:19] Ushbu kommunikativ muloqot jarayonida vaziyatning qandayligini bildirish, bo‘rttirish va adresatga ta‘sir o‘tkazish maqsadida shunday maqollardan foydalangan va ular nutqiy muloqot vaziyatini yanada jonlantirib ko‘rsatgan. Yuqorida keltirilgan maqol nutq vaziyati bilan bog‘liq holda tanlangan va vaziyatning ijtimoiyligini ko‘rsatishga xizmat qilgan. Ya‘ni nutq ishtirokchisining kommunikativ vaziyatda o‘z foydasini o‘ylashi, niyatini amalga oshirishga urinishi sotsiopragmatik aspektda aks etadi. Bundan tashqari asardagi maqollar kommunikantlarning ijtimoiy mavqeyini, dunyoqarashini, jamiyatdagi o‘rnini ko‘rsatishga ham xizmat qilgan. Adresant va adresat o‘rtasida qo‘llangan maqollar xalqning turmush tarziga va ularning urf-odat, madaniyatlariga mos bo‘lib, nutqning soddaligini va samimiyligini oshirgan.

Arbob Kamol: –*“Nonni tandinning qizig‘ida yopgil”* deganlar, men eski hujjatni topib chiqarayin, shu majlisning o‘zida bu pul ham uning tagiga yozilsin,– deb ichkari hovliga kirib, eski hujjatni topib chiqadi. [Sadriddin Ayniy ,2019:20] Bu muloqot vaziyatidagi maqol *“temirni qizig‘ida bos”* maqoli bilan aynan ma‘nodosh bo‘lib kelmoqda, sotsiopragmatik aspektda esa nutqiy muloqot vaziyatida paytdan foydalanib qolish maqsadi borligini ko‘ramiz.

Bu voqea o‘z vaqtida Turkistonga yetishgan bo‘lsa

ham, bu yerning hokimlari *“bolta kelguncha, kunda dam olar”* masalicha podshoning taxtidan tushirilishini yashirar va bir-ikki kun bo'lsa ham o'z dabdabalarini uzaytirmoqqa urinar edilar. *Oftobni etak bilan yashirib bo'lmaydi*, podshoning taxtidan tushirilganligi butun xalqqa kundek ochiq va oydin bo'ldi. [Sadrididdin Ayniy, 2019:52] Sadrididdin Ayniy maqol va matallarni qo'llar ekan, birgina kommunikantlarning sotsial vaziyati, ijtimoiy nutqini emas, balki butun jamiyat va xalqning ijtimoiy holatini ifodalaydi, ko'rsatib beradi. “O'zbek xalqining obrazli tafakkuri va dunyoqarashi, turmush tarzi, qadriyatlar, fe'l-atvori, e'tiqod va an'analari maqollarda ifodalangan lingvomadaniy kodlarda ham yaqqol ko'zga tashlanadi va o'z ifodasini topadi. Hatto maqollardagi mavzular o'xshash bo'lsa-da, ulardagi obrazlar takrorlanmasligi bilan ajralib turadi”. [Xudoyberganova D, Muqimova Z, 2021:23] E'tibor qiladigan bo'lsak, biz uchratgan maqollarda *“oyni etak bilan yopib bo'lmaydi”* shaklida ishlatilgan, Ayniy ma'noning kuchini oshirib va matn ta'sirchanligini orttirish maqsadida oy emas, oftob shaklida qo'llagan ko'rinadi, chunki oyga nisbatan oftob yorqinroq, yorug'roq nurga ega. Aynan maqollar orqali jamiyat a'zolari, ularning yoshi, jinsi, kasbi, mavqeyi, ijtimoiy qarashlari nutq bilan birlashib, sotsiopragmatik tahlilga xos jihatlarni aniqlashga yordam beradi:

Shohmirza haq bermoq uchun cho'ntagini kovlayotganda doktor: – Yo'q kerak emas, sening rahming kelgan odamga mening ham rahmim kelmog'i kerak, holbuki sen keltirgan puli ko'p kasallarni davo qildim, birisi pulsiz bo'lsa, zarar qilmas, –dedi. Yana qo'shimcha qilib: – *Sizning yuz qovunning bir partovi* bor degan bir maqolingiz bor. Bu juda hikmatli so'zdir. Bu ham yuzta pulli kasallar orasida partov bo'lsin, – deb kulib qo'ydi. Partov leksemasi o'zbek tilining izohli lug'atida berilishicha, forscha so'z bo'lib, ekilmay

qolgan, qarovsiz, tashlandiq yer, ekin maydoni ma'nolarini ifodalaydi. [O'zbek tilining izohli lug'ati, 2007:229] Ushbu maqolning qissada ishlatilganligi Sadrididdin Ayniyning ancha-muncha yozuvchi qo'llay olmagan, o'sha ijtimoiy davr uchun xalqchil bo'lgan maqolni kommunikatsiya jarayonida topib keltirganining guvohi bo'lamiz. Ya'ni har doim pulli kasallarni olib kelganingda bir marta orada puli yo'q bemorga ham qarasak bo'ladi degan ma'noda keladi. Ayni shu muloqot shaklida shifokor kommunikator va uning huzuriga kasallarni olib kelgan boshqa bir kommunikatorning nutqi ifodalangan, nutqiy jarayonda adresantning maqsadi boshqa adresatlarning ruhiy holatiga ta'sir etish, o'rtadagi aloqani yaxshilash, bir xil ijtimoiy qatlam kishilari va ayni o'xshash bo'lgan bir-biriga foydasi tegadigan kishilarmiz degan sotsiopragmatik ma'no anglatgan. Yuqorida adresantning subyektiv bahosi bilan bir qatorda hissiy insoniy munosabati aks etadi. Bu esa sotsiopragmatik tahlil jarayonida adresant va adresat kommunikativ vaziyatini ochib berishda ahamiyatli bo'lib, o'zaro hurmat va hamkorlik nutqiy muloqot jarayonining samarali kechishiga olib keladi.

“Umuman muloqotning samarali kechishi uchun kommunikantlar bir-birini to'g'ri tushunishi, o'zaro hurmat, hamkorlik kabi tamoyillarga mos muloqot sharoiti yaratilishi lozim”. [Yo'ldosheva X, 2023:99]

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, Sadrididdin Ayniy “Odina” qissasida maqollardan faqat matnni boyitish vositasi sifatida emas, balki o'sha davrning ijtimoiy muhitini aks ettiruvchi muhim badiiy unsur sifatida foydalanadi. Asardagi maqollar sotsiopragmatik jihatdan ahamiyatli bo'lib, nutqiy vaziyatni ochib berishda, kommunikantlarning ijtimoiy roli, ijtimoiy mavqeyi va dunyoqarashlarini kuzatishimizga va o'sha davr tilining ijtimoiy- sotsial xususiyatlarini aniqlashimizga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yo'ldosheva X. Badiiy matnning sotsiopragmatik tadqiqi: Filol.fan.dok.(DSc)diss.– Qarshi, 2023. 227-b.
2. Jo'rayeva B.O'zbek xalq maqollari shakllanishining lingvistik asoslari: Filol.fan.dok.(DSc) diss.–Samarqand, 2020.
3. Sadrididdin Ayniy. Odina. – Toshkent: Kamalak, 2019. 152 - b.
4. Muhamedova S, Saparniyozova M. Matn lingvistikasi. –Toshkent, 2011.
5. Jo'rayeva B. Maqollarning lisoniy mavqeyi va ma'noviy - uslubiy qo'llanishi: Filol.fan.ilmij.dar.diss. – Buxoro, 2002.
6. Xudoyberganova D, Muqimova Z. Lingvomadaniy kodlar nazariyasi va o'zbek xalq maqollari. O'zbek tili va adabiyoti.–Toshkent, 2021.– № 4.
7. O'TIL III . O'zbek tilining izohli lug'ati. III jild. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2007.

Oqiljon MAVLONOV,
Farg'ona viloyati O'zbekiston tumani
faxriy o'qituvchisi, "Mehnat shuhrati" ordeni sohibi;
Parizoda RO'ZIBOYEVA,
mustaqil tadqiqotchi,
Zulfiya mukofoti sovrindori

GULBARG – GULOB QOZONIDAGI GULQATLAR RAMZI YOXUD MAY ILA YUVIB BOG'LANGIZ NA'SHIM BELIN TOKDIN...

(Adabiyot muallimlari va muxlislar e'tiboriga taqdim)

Annotatsiya: ushbu maqolada Alisher Navoiyning "Xazoyin ul-maoniy" kulliyotining birinchi devoni "G'aroyib us-sig'ar"dagi 371-g'azali tahlilga tortilgan. Boshqa navoiyshunos ustozlarimizning tahlillariga qo'shimcha tarzda yangi fikrlar ham qo'shildi.

Kalit so'zlar: yuz, ter, gulob, gulbarg, gultaxlam, rafi.

Аннотация: в этой статье приводится анализ 371-й газали в "странном ус-сигаре", первом девизе куллиота Алишера Навои "хазайин уль-Маони". В дополнение к анализу других наших наставников-навоистов были добавлены новые идеи.

Ключевые слова: лицо, пот, цветок, лепесток, букет, полка.

Annotation: in this article, Alisher is drawn into the analysis of the 371st ghazal in the first Devonian of Nawai's "Khazoyin ul-maoniy" Kulliyat "Wonder us-SIGAR". In addition to the analysis of our other nautical teachers, new ideas were also added.

Keywords: face, sweat, rose, petal, petal, petal, rack.

Alisher Navoiy tavalludining 584 yilligiga bag'ish-laymiz.

Assalomu alaykum, aziz yosh hamkasblar. Mana, "Qaro ko'zum" g'azali baytlari bo'ylab tahlil suhbatla-rini boshlaganimizga ham ancha vaqt bo'ldi. Bugun g'azalning 7-baytiga yetib keldik. Bayt misralari ifodasi quyidagicha:

Yuzida terni ko'rib o'lsam, ey rafi, meni

Gulob ila yuv-u gulbarg(i)din kafan qilg'il.

Suhbatlar davomida iqtiboslar aro lug'at kitobingiz bilan ishlash, o'zingizga ma'nosi to'liq ochiqdanmay qol-gan baytlarning nasriy bayonini xomaki qoralamangizda ifodalay olish malakangizni ham durustgina shakllan-tirib oldingiz degan o'ydaman, shubhasiz. Ishlashda davom eting! (Gulbarg so'zini baytdagi so'z birikmasi tarzidagi (qaratqich qaralmish) muxlisni chalg'ituvchi holatdagi mazmuni (gulning bargi, ya'ni novdadagi yashil barglari)ni emas, bir ma'noni ifodalovchi: qo'shma so'z GULBARG shaklidagi, shoir nazarda tutgan tarzidagi mazmunni berish va ochish maqsadida misradagi egalik qo'shimchasi i ni SHARTLI qavs ichida qo'lladik...)

Taqdim etilgan baytning birinchi misrasi Yuz so'zi bilan boshlangan. Biz siz bilan tahlillarimiz davomida **yuz** timsoli borasida ikki bor suhbatlashdik, shu bois o'sha ma'lumotlar kifoya, faqat uni qayta ko'rib bir yod-ga solib olishdan erinmang. Keyingi so'z – **ter** ekan. Bizningcha, terni juda chuqur, tagdor sharhlashga o'rin yo'q, u sizga shunday ham ayon. Faqat mumtoz adabi-yotda uning **xay**, **araq**, **gulob** kabi sinonim obrazlari

mavjudligini eslatamiz. **Gulob** – atirgul barglari (qizil, sariq, pushti, maygun, oq hatto qora)dan olinadigan ichimlik, obi guldir. Demak, ter – turkiy, xay – forscha, araq – arabcha so'z ekan. Navbatdagi so'z: **gulbarg** – turli xil rangdagi g'uncha ochilgach to'liq shakllanadigan yaproq (novdadagi yashil barg emas)lar jami, to'plami, qat-qat taxlami. **Rafi** – do'st, sirdosh, bir-birlarining ish-qi-y munosabatlaridan xabardor o'rtoq, ishqdosh, suluk-dosh. "**Ko'rib o'lsam**" – Navoiy she'riyatida "**o'lmoq**" juda ko'p va qayta-qayta qo'llanuvchi **ramziy so'z**. U **hayratga tushmoq, qotib qolmoq, sir bosmoq, ishq karaxti, tan bermoq, husn nokouti, ilkis ajablanish, yor suroni, kutilmagan ishva va noz hayrati** kabi boshqa ko'plab ma'nolarda qo'llanadi:

**"Netib o'lmaykim" yana ul sho'x usruk o'tlanib,
Ter suvi markab yelidin soldi to'fon har taraf.**
(1-306-g')

**Oshiq "o'ldurmak"ka chiqmish mast vah ishqim
so'zin, (kuyishin)**

Ey raqib, etsang ne ul beboki nodonimg'a arz...
(1-279-g')

Kuzatishimizcha, ter – ayniqsa, gulob so'zi (asliy va ko'chma ma'noda) shoir she'riyatida eng ko'p qo'llanadi-gan (reytingi baland) obrazlaridan biridir. Endi an'ana-mizga ko'ra Navoiy lirikasidan shu so'zlar qatnashgan iqtiboslar saralaymiz. Natija:

**Topmish ul yuz qatra-qatra xaydin o'zga ob-u tob,
Qayda vah- vah, muncha kavkab zohir aylar o'tob.**
(11-41-g')

*Yuzingda lab suv (ter) aro o't erur, bu orzu g'arib,
Labingda xay o't aro suv erur, bu asru g'arib. (11-46-g'.)*

Xay qatralari yuzdin la'linga bo'lib moyil,
Jonim uchun ul **mayg'a** mamjuz **gulob** aylab. (11-173-g'.)

Yuzingda **xay** emas, obi hayot qatrasidin,
Quyosh jamolig'a **sun`ilgi** taqdi zevarlar.
Subh yetkurdi sabo **GULBARG** xandon mujdasin,
Yo ko'ngul topti Masih anfosidin jon mujdasin
(I-462-g'.)

Terlagan la'li **gulob** ichramudur-**GULBARGi**
Yo'qsa usruk ko'zi o'q soldi **araq** ichra nabot
(I-83-g'.)

Gulshani husnungg'a ziynat berdi **terdin** qatralar,
Kim ko'rubdur bo'yla **GULBARG** uzra **shabnam**
gavhari. (I-640-g'.)

Demak, terlagan lab – la'l g'arqa gulob ichra su-
zayotgan **GULBARG** timsoli ekanligi ochilmoqda, bu
shoir tashbehi ...

Ruxsoring uza **xaydin** yuz qatraki ko'rguzdung,
GULBARGida shabnamdin gavharmu ekin ayo?!(I-36-g'.)

Chu tuzung husn bog'in – uzor-u qadni qilding:
Birini – **GULBARG** ra'no, birisin – sarvi chalok. (II-322-g'.)

Jonim uzra dog'lardin vah, qachon topgay xabar?
Ulki **GULBARG** uza xoli mushk fomiy bor aning.
(II-362-g'.)

Qad ermaskim, sarvi xiromon erur bu,
Lab ermaski, **GULBARGi** xandon erur bu. (II-511-g'.)
Terlagan yuz qatrasidinkim yuzum qonin yuvding,
Vah ne dekim, ishq aro **toptim ne yanglig' obro'**.
(II-512-g'.)

Yuzda **xay** tug'yonidin gar **kulsa og'zi yo'q ajab**,
G'unchaga bo'lmas ochilmoq, ichmayin gulzor suv.
Yuzy o'tig'aki **ter shabnami** qo'yar yuz xol,
Xazondin o'lmasun ofat bu **lolazorimg'a**.
(I-572-g'.)

Oqmadi **xay** uzoridin la'ling'akim hakimi sun'
Ezdi hayot sharbatin, emdi uzar gulob anga.
La'li labingga **ter** bo'lub **obi hayot qatras**,
Yoki Xizr suyi **labing qatra** bo'lub, xubob anga.
Har oyog'idin o'tuk tortib, **aritsam yuz bilan**,
Ter gulobin ul hino yoqqan **kafi gulzoridin**. (II-461-g'.)

Sitatalarni saralashda fors tilidan kirgan: "xay" va arab tilidan o'zlashgan "araq" so'zlari qatnashgan baytlarni olishga urindik. "Gulob" so'zi shoir ijodida bisyor qo'llanilganligi vajidan unga iqtiboslar keltirib yotmadik. Hazratning:

Ne **araq**durkim, ichinda g'arqdur nozuk taning
GULBARGdekkim, **gulob** ichra cho'mar sar to qadam, – baytida esa gulob ichra boshdin-ayoq cho'milayotgan **GULBARG** yorning "nozuk tan"iga tashbeh-

lanayotganining guvohi bo'lamiz...

Yuzingki ayni haroratdin o'ldi **g'arqi araq**,
De oni chashmai xurshid yo guli serob. (II-44-g'.)
Xijlat (uyatdin) da ne **terlarki** kavokibdin oqizdi,
Oy ko'rdi chu xurshid jamoling **araq** ichra. (II-539-g'.)

Biz boya yuqorida iqtiboslar bilan ochiqlaganimizdek, yor yuzidagi hayo, uyat va xijolatdan balqigan terlardan hayajonlanib, hayratga tushib oshiqning "o'lib qolish" tasvirlari shoir she'riyatida bisyor:

Qatra **xaylar** ichra ul orazni ko'rdim, **ey rafiq**,
O'lmagim ermas **ajabkim**, suvga tushmish axtarim.
(II-402-g'.)

Oshiqning o'zlari rafiqqa ta'kidlab bayon qilganidek:

Gar Navoiydek boshingga tushsa bir **qotil g'ami**
Anda dog'i ko'rgasen: ne **balo bo'lsa - qismat**,
ey rafiq.

Navoiy lirikasida **vasiyat**, **o'lim**, **mozor**, **qatl**, **qotil**, **qabr**, **kafan**, **dafn**, **tobutpo'sh**, **lahad**, **mozortosh**, **go'riston**, **shahid** kabi tanosibni yuzaga keltiruvchi so'zlar ketma-ketligi faolligi orqali yigitning YOR ishq va noz-u ishvasi, jamolidagi xay gulobi ifori, zulfi sirtmog'i, ko'z nazari chaqmog'i, muhabbat ila yoqmog'idan oshiqning "o'lib qolish" epizodlari ko'p:

Ul pari majnundin **o'ldum** bu sababdinkim, erur
Zulfining zanjiridin bo'ynumg'a **kullob** orzu.
Nechun **o'lmay** men bemorki isonafasim,
Ko'rdi holimni-yu ko'rmasga o'zin soldi yana.
Ko'ying ummedi, yuzing hasrati birla agar **o'lsam**,
Yovunmay ravzag'a volloh, tilamay hurni billah.
Yor g'ofilligidin **zulfida jon berdi** Navoiy,
Sayd **o'lar** domda sayyod agar bo'lmasa ogoh.
Gar **o'lsam**, dayr piri tang belim zunnor ila mahkam,
Manga **tobutpo'sh** aylab fono dayri pallosidin.
Qadi naxlidin **o'lsam**, do'stlar, budur **vasiyatkim**:
Boshim uzrsa ekib sarvi qiling mili **mozor** andin.
Shahid o'lsam libosi lolagun sarvi ravonimdin,
Yasang **qabrim** uzra mile, bo'yang **gulrang qonim**-din.

Qatl hukmi aylasa **o'lturtubon** ushshoqni,
Ishq aro chunkim men akmalmen toqaddum.
To tirikmen ishq harifdir ichida, ey rafiq,
O'lsam oni – o'q **mozorim toshig'a** marqum qil.
Qatlim elting, aylasunlar eltibon ko'yingda **dafn**,
Kim borur jannatga zulming tig'idin bo'lg'on **shohid**.
Qabrim uzra qo'ysangiz toshki za'f ayyomida,
Ul pari ko'yida yotmishmen boshimg'a yastanib.
Ishq ahli **go'ristonida qabrim** chu zohir bo'lg'usi,
Farhod aning **toshin yo'nub**, Majnun mujovir bo'lg'usi.

Surdi ko'nglumni buzib **xoki tanim** uzra samand,
Yelga berdi **tufrog'in**, bu uyni vayron aylagach.
Voqean, shoir g'azaliyotidagi "Ma'shuqani ko'rib oshiq joni tanni tark etishi o'rtasida qanday mantiqiylik

bor? Bu tushunarli emas... Mana shu muammo g'azal tadqiqotchilarini ko'p qiynagan, o'ylantirgan, adashtirgan va hanuzgacha o'z ilmiy, ishonarli yechimini namoyon etmagan" deguvchi shorihlar ham bor... Bu vaziyatda adabiyotda badiiylik: mubolag'a, vahimalashtirish, LOF bor ekan, bunday badiiy bo'rttirilgan O'LIM lavhalarini epizodlariga hech qanday **mantiqiy yoki ilmiy javob** izlashning hojati yo'q... Bu kabi oshiqning **haloki** bir badiiy to'qima, badiiy bo'rttirish va **lof** xolos. Bunday tasvirlarni ilmiy (tarixiy) asar deb emas, oddiy badiiy usul deb baholash sharhiy yechimdir.

Shoir xoki tanining yelga sovrilishi, yuqoridagi: **o'lim, qatl, qotil, qabr, mozor, mayyit, lahad, motam, go'riston, qabrtosh, tobutpo'sh, dafn, shahid, qabrtosh yo'nuvchisi** kabi "**o'lsam**" so'zi sabab eslanayotgan bu lavha-chizgilar oshiq ishq dardining haddi a'losiga yetkanini, visol umidlari ishq ko'yida oson kechmasligiga urg'u berib **mubolag'alab, LOFlashtirib** keltirilayotgan navoiyona tasvirlardir. Bu tasvirlar barchasi zulf zanjiridan bo'ynida kullobi, zulf tig'idan shahid bo'lgan oshiqning "**O'LIM**" sahnalari. O'zi ishq tariqati oson kechmasligini Navoiy g'azalida bunday sharhlaydi:

Ey ko'ngul, kelkim **balo** (ishq sinovi) **bazmida** jomi jam tutay,

O'z qattiq holimg'a **o'lmastun** burun **motam tutay**...

Yoki 517-g'azalda esa shunday yozadilar:

Eyki, berding dahr sho'xig'a ko'ngul **qatling uchun**,
Ishvai paydosimu, yo'q ofati pinhonimu?

Qatl qildilar Navoiy (oshiq)ni va lekin bilmadim:

Ko'nglin oldirmoqmu erdi, yo ko'ngo'l olg'animu?!

Mana bu misralardan ayonlashmoqdaki, oshiqning ishq iztiroblari sabab **o'limga duchor bo'lishi** shartli – **ramziy ekan**. Barchasi "kofir" yorning noz- azoblari, ishva-yu sehr, g'am-g'ussalari, firoqning dard-u alamlari, hijronning azob-u uqubat va **ofat**(sinov)lari ekan...

Bu azoblarning barchasi yor o'z ko'nglini oldirmoq (ovlatish, sevdirish) uchunmi, yo oshiq ko'nglini o'ldirmoq (bezillatib qo'yish)mi yoki noz-u karashma bilan o'zicha "ko'ngil olg'animu" bu – qolgani boshiga tushganga ayon...

Mana, qadrlı yosh hamkasb! Sizga olam-olam iqtiboslar gulshani, endi u yerdan gul saralab shoir ma'naviy olamidani no'shilab (gulbarg) istasangiz, sumurib-sumurib ichilgan navoiyona ma'ni maylari ichidan shoir aytganidek: "**GULBARG**"dek "nozik tan"ingiz gulob ichra shinah etarki sar to poy (qadam) suzish qilib" (cho'milish aylab) endi ma'nolar ummonidan gavharlar izlashga astoydil kirishing!

Navoiy "araq" so'zining **hayo, uyat** va **xijolat tortish** kabi ma'nolaridan foydalanib:

Xijlat (hayodan) **da ne** terlarki kavokibdin oqizdi,

Oy ko'rđi chu xurshidi jamoling araq ichra, – baytini yaratganlar...

Shoir: "uyat teri", "hayo xayi", "xijlat arag'i" deb o'xshatishlar yasamay ter, xay, araq so'zini istiora shaklida qo'llaganlar. (Ana shu ming bir xijolat ichra,

hayo-yu uyat hayajonidan qattiq ta'sirlanish aro yuzini ter bosgan yorni, bu manzuraning in'oni va iqrori, e'tibori va e'tirofi alomatlarini mahbuba yuzida ko'rib undan behad quvongan oshiq: "**Xay qatralari yuzingga bo'lib moyil**" "...xay emas, obi hayot qatrasidin". "**La-bingda xay o't aro suv erur**" "...xay tug'yonidan gar kulsa og'zi yo'q". "**Gulshan-u husningga ziynat berdi terdin qatralar**". "**Terlagan yuz qatrasidinkim yuzum qonin yuvding**", bu ishingdan o'zing ajablanib: "**Yuzungki ayni haroratdin o'ldi g'arqi araq**", so'ng esa ming: "xijlatda ne terlarki kavokibdin oqiz"ding, deya ishvagar va fitnakor **Yorga oshiq** o'zining **Vasiyatnomasini** so'zladi: "**O'z qattiq holimg'a o'lmastun burun motam tutay**", – deb: "...o'lsam libosi lolagun sarviravonimdan" "...do'stlar, buldurur **vasiyatim**": "...fano dayri pallosidan tobutpo'sh aylab" "...qatl hukmi aylasa o'turtubon". "**Qatlim eltibon yor ko'yida dafn**"qilib "**Qabrim uzra qo'ysangiz toshki za'f ayyomida**" "...oni-oq mozorim toshiga marqum qil **ing**". "**Ishq ahli go'ristonida qabrim chu zohir bo'lg'usi**" shunda "**Yasang qabrim uzra mili bo'yang gulrang qonimdin**". "**Farhod aning toshin yo'nub, Majnun mujovir bo'lsun**". "**Boshim uzra ekib sarvi qiling mili mozor andin**"... Tokim: "**O'lmayin ishq ichra kim lof ura bovar qilmag'il**"

Mana, aziz zamondosh navoiyxon do'stim! **Iqtiboslar yig'ishning mana shunday baytlardagi** so'z birikmalaridan qahramon nutqini tuzish, shoir misralari orqali uning kechinmalarini xayolan tiklash eng maza jarayon... Shoirning o'zlari "gapirdi-qo'ydi"lar-da... Sharhga ham hojat qolmadi, bizningcha!

Shoir g'azallarida oshiqning bunday qisqa muddatga "o'lishi" xuddi boks ringgida boksyorning **qattiq nok-out** olishiga o'xshaydi... Ko'z haqidagi maqolamizda so'zlaganimizdek sho'x va shaddod yorning ikki ko'zi oshiqqa ikki xil – biri: ishvagar va fitnakor, fatton va nozgar, jodugar va g'amzadorlik qilsa: ikkinchisi: kofirvash va qotilvash, yaxbin va badnigoh, mardamkush va jallodbin qarashlaridan otilgan **ishq paykonlari nokoutini** boshdan o'tkizib "**o'lib**" qolishi mumkin... Endi bizning syujetimizda bitta nuqtasanj ko'rinish yetishmayapti... Bu g'amzador oshiqning gulob bilan yuvilib, "**gulbarg**"dan kafanlanish sahnasi. Ana endi Yor yuzida **e'tirof** va **e'tibor** sabab balqigan **iqrar** va **in'on** terlarini ko'rib "o'lgan" oshiqni bir "**gulob ila yuvib, gul barg(i)din kafan**"lab qo'yaylik. Uni izohlash uchun yana nuqtadon bobomizning o'zlariga murojaat qilamiz. 549-g'azalda shunday tasvirlar keladi:

Gulobxonadagi gul kibi so'lub jismi,

Qilib gulob kibi terning o'rtasida shinoh...

Ma'lumki, shoir turli davlat lavozimlarida ham ishlagan, shunday kezlarda o'z davri korxonalarini aylanib borib ko'rganligi aniq... Shunday kuzatishlar Gulobxona korxonasida kechmoqda...

Keng sayhin hovli, u yer to'la atirgullarning aroba-aroba karvoni. Mamlakat bo'ylab yuborilayotgan atirgul gulbarglari. Uyum-uyum gulqatlar xirmoni...

Endi baytni o'zingiz tasavvur qiling... Bu yerda **gulbarglardan** gulob ishlab chiqariladi... Shoir kuzatishda davom etadi, xayolidan: **"Bu yerdagi gul kibi so'lub jismi"** degan o'ylar o'tadi. So'ng ichkariga kiradilar, qopqog'i berkitilsa, ulkan to'p shari shaklidagi qozon... Suv ichida bisyor **gulbarglar** suzib yuribdi. Qozon qopqog'i berkitilib maxsus ambig shisha naylari orqali **gulqatlardan** chiqayotgan bug'lar tepaga ko'tarilib, biroz yuqorilab sovigach, mis naylar vositasida xumlarga oqizilmoqda... **GULBARGlar** holatini ziyraklik bilan kuzatayotgan taxayyul piri: **"Qilib gulob kibi terning o'rtasida shinoh"**, – deya yangi tug'ilayotgan g'azal misrasini yakunlaydilar...

Bu baytdagi sizga notanish so'z: **shinoh** – suzish, cho'milish ma'nolarini beradi. Demak, yor yuzidagi terlarni ko'rgan oshiq ham shunday kechinmadan o'tadi... Xullas, Yorning e'tibor va hayajon, e'tirof va sharm, hayo va xijolatdan yurak urishi tezlashib gulobxona otashkadasidagi *harorat* yanglig' yor *harorati* ko'tarilib, **manzur yuzida terlar araqistoni tug'iladi...** Oshiq jussasi esa Gulobxonadagi maxsus qozonda gulob ichra qaynab suzayotgan gulbarglar kabi jismi ishqdan so'lib go'yo xayolan **"Qilib gulob kibi terning o'rtasida shinoh"** – suzish etadi. Guli oblar ichra cho'milayotgan gulqatlar esa obdon qaynagach, bor shirasini yo'qotib mutloq bo'shashib qolgan **baxmal matodek** shakl oladi. Mana shu gultaxamlar aro oshiq ham go'yo **o'z jismi-mayyitini** ishqning g'arqa aragi ichra bo'lishini xohlayapti... Va tanini mana shu **maygun baxmaldek gulqatlar ko'rpsiga** o'rashlarini do'stidan o'tinmoqda...

Baytning nasriy bayoni: **"Yor yuzida hayo haya-joni, sharm va xijolatdan balqigan terlarini ko'rib o'lsam, ey rafi, tanimni lolagun gulobga yuvib, bahmal matodek gulbarglar (gulqat) ko'rpsidan kafan qiling"**. Voqean, biz taraflarda hali ham nufuzli yoshi ulug' mo'ysafid o'tsa, tobut ustiga baxmal tashlash odati mavjud.

Qadam agar lahadim uzra qo'ysang ermas tong,
Ki bo'lsa **ravzayi jannat** bu **kulbai torim**.
(11-401-g'.)

Bil kull tamom... Lavhan yana shuni eslatib o'tamanki, shoirning birinchi devoniga kirgan 427-g'azal "o'lim" radifli asar bo'lib, unda shoir kishi hayotidagi **real o'limga** munosabat bildirib o'tadi. U shunday boshlanadi:

Hajr ila ko'rma ravo jonimg'a bepayon **o'lum**,
Tig' sururkim, xushturur **oz og'rig'-u oson o'lum**.

Shu devondagi 510-g'azal esa yor Teriga bag'ishlangan. G'azalda yor yuzida ter yuzaga kelishi holatining sababini quyidagicha izohlaydilar:

Uyolib ter oqizdi anjum emas, Shomi hajringda torami menu...

Yuqorida tez-tez ta'kidlaganimizdek bizni qiziqtirgan, qiynagan, o'ylantirgan va adashtirgan barcha savollarga javob shoirning o'zida mavjud. Faqat erinmay

g'azallarni kuzatish zarur bo'ladi. Mana bu baytdagi shoir javobidan aniq va ravshan ayon bo'lyaptiki, yor yuzida ter – araq balqishining navoiyona sababi: xay – **xijolat va sharmdan ekan: "uyolib ter oqizdi"** – anjum emas... "Xullas, ter – yordagi ibo, uyat, sharm va hayo belgisining ko'rsatkichi ekan. O'zi aqidaga ko'ra ham qizning yaxshiligi belgisining birinchisi – iymon bo'lsa, keyingisi uyat va hayo sanaladi... Demak, mumtoz adabiyotda **ter** – go'zallik, ibo, fitna, maftunkorlik, husn, sharm ohangrabosi tarzidagi **ramziy obraz ekan**. Adabiyotda yor yuzi – gul, ter – gul-u ob, ya'ni shabnam. Majoziy ma'noda mahbuba yuzidagi ter (husni ob) ikki vaziyatda yuzaga keladi. Avvalo, terni gul va obga qiyoslasak. Guli ob, ya'ni shabnam(shudring), odatda, gulga o'z oshig'i bulbuldan ayro tushgan pal-lada qo'nadi. Tongda bu **tomchi(qatra)lar**, gulning bulbuldan ayro "hayoti" qanday "azob" bilan, "sog'inch" bilan kechganini ayonlashtiruvchi belgi sifatida namoyon bo'ladi...

Keyingi holat: manzura orziqib kutilgan visol onlari juda tez va qisqa ekanligi, bu o'z fursat ichida ma'shuqqa **oshiq ko'ngil niyozini oshkora tez ting-lash aslo mumkin emasligini** anglagach, bir necha soniyalardan so'ng yana ayriliq onlari boshlanishini chuqur his qilgach ko'ngilda ishq o'ti g'alaba qilib tug'yon urg'ach, tez ayriliq xijolatidan ter balqiydi. Bu ham ayriliq va hijron terlari, ya'nikim: gul-u ob(yuz suvlari). Bu jihatdan har ikki jarayon o'rtasida mantiqiy o'xshashlik bo'lib, u tashbehni yuzaga keltiradi. Ba'zan aksincha ham bo'lishi mumkin, ya'ni qiz o'z oshig'ini ko'rganida, ro'baro' kelganida, ko'nglidagi ibo-hayo tufayli (so'zsiz, mungsiz kechgan daqiq "suhbat")yor yuzida uyalish, iymonish, tortinish, xijolat suroni sabab ham **sharm teri** bosishi muqarrar. Ana shu qiz yuzini ter bosish holati bilan gul yuzini tomchi (shabnam, qatra) qoplashi o'rtasidagi shakli o'xshashlik holati mantig'i tashbeh asosidir.

Xullas, agar uni gulob(ichimlik) deb tushunsak, unda ham bu voqelik o'rtasida o'xshashlik bor... Gulob – gul bargini (gulobxonani eslang...) maxsus qozon va asbob(ambig)da qizdirish va yuqori haroratda qaynatish tufayli olinuvchi suyuqlik. Bu otash sabab **gulbarg qatlaridan** par: guli oblar sizib chiqadi. Yor yuzidagi ter ham oshiq va ma'shuqaning kutilgan yoki tasodifan ro'baro – to'qnash kelib qolishi va qalbdagi ishq o'tining qaynashi, sevgi harorati, muhabbat otashining junbushga kelishidan balqisa bormi, qiz jamoli yanada ochiladi. Husn ustiga husn bo'ladi... Alhosil, bu mantiqiy, tadrijiy o'xshashlikni ko'rgan shoir(oshiq) so'zsizki:

Yuzida terni ko'rub o'lsam, ey rafi, meni

Gulob ila yuv-u gulbarg(i)din kafan qilg'il, – deydi-da... Va bu hol mana shunday dilbar tashbehni yuzaga keltirishi shubhasiz". ("Til va adabiyot ta'limi" jurnali, 2021-yil, 2-son.) Hazrat 621-g'azalida yozadilar:

Ter qatrasin yuzida ko'rub ishqim bo'ldi tez,

Afzun(ortiq) **bu suv(araq)din** o'ldi o'tumning harorati. (I-621-g'azal.)

Shoir ta'kidlashicha: "Yor yuzida terni ko'rgach ish-q(muhabbat)im otashi yanada kuchaydi(faollashdi)ki, bil(angla)sam barchasiga sababchi bo'lgan fitnagar: shu suv – gulob ekan..." Albatta, sevimli yor yuzida shunday gulob(araq) qatralarini ko'rgan oshiq badiiy mubolag'a – LOF bilan aytganda **"o'lish"**ga ham shay-da...

II devonning 467-g'azalida shunday bayt bor:

Mast agar mayxonada **o'ldum** meni, ey do'stlar,

May ila yuvib bog'langiz na'shim belin tokdin...

Navoiy g'azaliyotida **"o'lsa"**lar Gulob(may) bila yuvib, so'nggi libosi(kafan)ni gulbarg (gulqatlar, gulyafroqlar) yoki tokbargdan qilishlarini so'rab bitilgan baytlar shoir ijodiy laboratoriyasida mavjud.

337-g'azalda esa kiyimi-libosi(deylik kafanni) tokbarg(gulbarg kabi)dan qilishlarini so'ramoqdalar:

Chu men bir jom uchun dehqon asiriman ajab ermas,

Libosim tokbarg(i) rishta bel bog'larga **tok o'lmoq...**

Sharhiy yakun shuki, sharq adabiyotida Umar Xayyomda: **"...ko'z yumsam sharobga yuvib, tok zangidan tobut qiling"**, **"...o'lsam may bilan yuvishni ko'zlang"** kabi murojaatlar uchraydi. Navoiy fors tilida ham ijod qilganlari bois bu shoirlar motivlaridan xabardor bo'lganliklari shubhasiz, albatta... Xullas, oshiqning yor yuzidagi xijolat terlarini ko'rib **"o'lib qolsa"(m) "gulob ila yuvib gulbarg(i)dan kafan qil"** ishlarini so'rab murojaat qilishi sharq adabiyotida mavjud an'anaviy tasvirlar desak ham bo'laverar ekan...

Birinchi devondagi 620-g'azal maqta'sida yana o'zgacharoq bir motivga duch kelamiz:

Gar Navoiy mast agar maxmur o'tar bu dayrdin,

Boda polodin kafan, mug' dayridin madfan qilg'il.

Shoir bu baytda: "Boda suzgichidan kafan-u , majusiy(mayfurush) butxona(mayxona)sidan qabr (mozor) qiling" demoqchilar. **"Gulob ila yuv-u" iltimosining negizida yana shoir dunyoqarashi bilan bog'liq may motivlari(tasavvufiy ramzlar)ga taqaluvchi Navoiy munosabatlari ham berkitilgan** chog'i. Masalan, 622-g'azal maqta'sida:

Ey Navoiy, **istasang bo'lmoq zamiring lavhi pok,**

May(gulob) suvin kelturkim, oni g'ayr naqshidin yuvli.

Xullas, bizningcha, shu baytdan so'ng "gulob ila yuv-u" "vasiyati"ning asrori lozimicha ochiqlanganday bo'ldi... Voqean, yana shuni ochiqalaymizki, biz kuzatishlarimizni faqat I va II devon bo'ylab olib bordik, ehtimol, 3- va 4-devonda "gulob ila yuv"moq motivini yanada batafsil ochiqlaydigan bundan-da, ohorli baytlar bordir... Bu izlanishlar davomini esa endi yosh muxlis hamkasblar ixtiyoriga qoldiramiz... Qadrli hamkasblar, sizlarni ham hazrat lirik badiiyati bo'ylab ijodiy izlanish

va muxlisona tadqiqotlar olib borishga, ularni sevimli jurnalimiz sahifalarida bayon qilishga chorlab qolamiz.

Voqean, sharhimiz yakunida yana bir bahsli holga shorihlar e'tiborini qaratmoqchimiz. Shoir g'azallarida GULBARG – gulyaproq qizil lab, bilinar-bilinmas yor og'zi, gulbargi xandon – kulib turuvchi og'iz, gulbarg xandon mujdasi – jon bag'ishlovchi lablar yo so'zlar , Iso nafas qiz , "nozuk tan"(badan), kelishgan qomat, gulbargi serob singari ko'plab ma'nolarda qo'llanuvchi timsol. Uning yozilish imlosi: gul(ning)bargi singari aniqlovchi aniqlanmish shaklidagi birikma holatida qo'llanuvchi va GULBARG – g'uncha ichidagi qat-qat taxlami, gulyaproqlar to'plami ma'nosida keluvchi, shoir nazarda tutayotgan bir ma'noni ifodalayotganligi bois bu yerda qo'shib yoziluvchi qo'shma so'z shakli mavjud bo'lib, g'azallarda bu har ikki holat imlosiga to'liq amal qilinmasligini ko'ramiz. U g'azallarda gul bargi (qaratqich qaralmish) shaklidagi gul tanasi(shox) dagi **yashil yaproq** ma'nosi sifatida ko'proq o'z ifodasini topganligining guvohi bo'lamiz. Gulbarg – tarzidagi qo'shma so'z holatida esa u **aniq** g'uncha ichidagi **gultaxlam** – gulto'plam, qat-qat gulyaproqlar taxlami ma'nosida keladi. Endi "Qaro ko'zum" g'azali 7-baytining 14-misrasida **Gul bargidin** (gulning bargidin) birikmasidagi holat belgisiz qaratqich kelishigida turganligi munosabati bilan ajratib yozilsa, shoxdagi yashil barg(yaproq)larini ifodalaydi. Lekin bu yerda misrada anglatayotgan ma'nosi mantig'idan kelib chiqilsa, g'unchadagi gul qatlar ma'nosida (yashil barg emas) qo'llanilmoqda. Shu o'rinda yana bizning bu iddaomizni quvvatlovchi bir dalil shuki, misrada **gulob** so'zi mavjudligidir. Gulob esa gulning tanasidagi yaproqlardan emas, **g'uncha tarkibidagi barg taxlamlaridan olinadi**. Shu asoslarga ko'ra ham ushbu o'rinda GUL BARGIDIN birikmasi: **gulbarg shaklidagi qoshma so'z deb qabul qilinib qo'shilib yozilmog'i to'g'ri bo'ladi-yu ...** Ammo bu yerda bir paradoksl holat borki shu holat sabab ushbu joyda bu so'zni qo'shib yozolmaymiz. Buni qo'shib yozsak, birikma tarkibidagi i (egalik qo'shimchasi) qisqarishga uchrab, natijada, misra bir bo'g'inga kamayib aruz hijosi buziladi. Shuning uchun bu o'rinda **yechim** – ushbu birikmani shoir nazarda tutgan mazmunni saqlash uchun uni nazardagi sharhiy ma'noni berish va g'azal mazmunini to'liq saqlab qolish uchun bu yerda birikma tarkibidagi **i egalikni shartli qavs ichida berib ketish istisnosigina mavjud xolos**. Uni so'z birikmasi shaklida bersak, bu birikma g'unchadagi gulqatlar taxlamini emas, novdadagi yashil barglar ma'nosini beradi. Bu esa she'rda ifodalanayotgan, shoir nazarda tutgan ma'noga zid, muvofiq emas. Yashil barglardan Gulob olinmaydi, mazmun buziladi. Devonda bunday yozilishi mazmuniga zid (paradoksal) o'rinarlar bor. Shu bois bu holatni shoirlar o'zaro shartli kelishib olishlari zarur deb o'ylaymiz, bizningcha...

Zarifa Yoriyeva,
Buxoro davlat pedagogika
instituti o'qituvchisi

JON STEYNBEK ASARLARIDA SAHNAVIYLIK VA INSON FENOMENINING ESTETIK DARAJASI

Annotatsiya: ushbu maqolada Steynbek asarlarida inson fenomeni, ifoda ko'lamini va sahnaviylik masalalarining ekstensiv tasviri ilmiy – nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: ziddiyat, xarakter ruhiyati, inson obrazi, muallif remarkasi, fiziologik o'zgarishlar, jonli chiqish, dialog va hokazo.

Аннотация: в данной статье научно-теоретически проанализированы феномен человека, масштаб выражения и сценичность в произведениях Стейнбека.

Ключевые слова: конфликт, психология характера, образ человека, авторская ремарка, физиологические изменения, живая речь, диалог и т. д.

Annotation: this article provides a scientific and theoretical analysis of the human phenomenon, the scope of expression, and theatricality in Steinbeck's works.

Key words: conflict, character psychology, human image, author's remark, physiological changes, live speech, dialogue, etc.

Dunyo tamaddunida har bir millatning madaniy taraqqiyoti, qaysi bir davrga mansub bo'lishidan qat'iy nazar, mazkur xalqning ilm-fan, iqtisod, adabiyot va ma'naviyat sohalarida erishgan yutuqlari bilan chambarchas bog'liq. Har bir xalqning ma'naviy ravnaqi esa, eng avvalo, uning umumbashariy madaniyatga qo'shgan hissi bilan o'lchanadi va qadrlanadi. Zero, "Hozirgi yuksak texnologiyalar asrida mustahkam imon – e'tiqod bilan birga zamonaviy ilm-fan, kasb-hunarlar, xorijiy tillarni puxta egallash, innovatsiyalar sohasidagi yutuqlarni puxta o'zlashtirish, yoshlarimizni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash barqaror taraqqiyotga erishishning eng muhim sharti ekanini yaxshi tushunamiz"¹.

Jon Steynbek (1902–1968) amerikalik yozuvchi bo'lib, asarlari orqali inson ruhiyati, ijtimoiy adolatsizlik va oddiy odamlarning hayotini chuqur tasvirlagan. Uning ijodi romanlar, qissalar, hikoyalar va esse kabi turli janrlarni qamrab oladi. Badiiyat me'zonlariga ko'ra yozilgan asarlarda bir qancha talablarni ado etish zarur bo'ladi. Muallif turli xil vaziyatlarni yoritishda o'quvchilarni voqealarga nafaqat guvoh, balki hodisaning ishtirokchisiga aylantira olsagina, asarning muvaffaqiyatini ta'minlagan bo'ladi. Bu esa poetik mahorat bilan bog'liq. Xalqning o'sib borayotgan ko'p qirrali ma'naviy talabini qondirish, mustaqillikning ahamiyatini tushuntirish, estetik, ma'naviy va badiiy tafakkurini taraqqiy qildirish, zamonamiz qahramoni obrazini ochib beruvchi yangi, original, kompozitsion jihatdan mukammal bo'lgan badiiy asarlarni yaratish jarayonida jahon adabiyoti durdonalari va adiblari tajribasiga bevosita ehtiyoj seziladi.

Adabiy asarda xarakter ruhiyatini ochish, umuman, inson obrazini yaratishning muhim vositalaridan yana biri personaj nutqidir. Zamonaviy nasrda dialog

salmog'ining ortishi barobarida personaj nutqining obraz yaratishdagi ahamiyati, mavqeyi ham kuchaydi. Mohir yozuvchi personaj nutqini individuallashtirish orqali uning shaxsiyati, dunyoqarashi, muayyan hayotiy holatdagi ruhiyati haqida o'quvchiga ko'p narsalarni yetkaza oladi. Dialogda muallif remarkasi tarzida beriluvchi personajning yuz-ko'z ifodasi, mimikasi, undagi fiziologik o'zgarishlar haqidagi ma'lumotlar juda katta ahamiyat kasb etadi. Ular personaj nutqini "eshitish" va uning xatti-harakatini "ko'rib turish" imkonini – sahnaviylik effektini yaratdi, inson obrazining to'laqonli, jonli chiqishini ta'minlaydi. Avvalgi mavzu doirasida badiiy nasrda dialog salmog'ining ortishi milliy teatr san'ati rivoji bilan bog'liq ekanini aytdik. Shuni ham ta'kidlash kerakki, nasrdagi dialogning ifoda imkonini teatrdagiga qaraganda ancha kengaygan. Chunki, sahnadagidan farqli o'laroq, epik asardagi dialog kontekst doirasida tushuniladi, demakki, o'quvchining dialogdagi u yoki bu replika – gap mazmuniga ta'sir qilayotgan omillardan xabardorlik darajasi spektakl tomoshabiniga qaraganda ancha kengdir. Adabiyotshunoslikda inson obrazi bilan bog'liq holda badiiy obrazning yana muhim xususiyati – o'z xarakteri mantiqidan kelib chiqqan holda harakatlantirishga alohida diqqat qilinadi.

Bu olamda har bir inson, millat va xalq hayotining ma'nosini o'zini o'rab turgan muhitdan, milliy urf-odatlar, el-u yurtiga xos azaliy fazilatlardan kelib chiqqan holda tushunadi. Tabiiyki, bu tushunchalarning har birida hayotiy asos, ibratli jihatlar bor.

Badiiy obraz borliqning (undagi narsa, hodisa va b.) san'atkor ko'zi bilan ko'rilgan va ideal asosida ijodiy qayta ishlanib, hissiy idrok etish mumkin bo'lgan shaklda ifodalangan aksidir. Albatta, bu aksda borliqning ko'plab tanish izlarini topamiz, biroq bu endi biz bil-

gan borliqning aynan o'zi emas, balki tamoman yangi mavjudlik badiiy borliqdir. Ehtimol, kimlar uchundir tomoshabinning bu nav hayrati musavvir ijodiga berilgan yuksak baho bo'lib ko'rinar ham biroq haqiqatda bu san'atni tushunmasligimizdan dalolatdir. Zero, biz real manzara bilan tasvir orasidagi o'xshashlikni ko'roldik xolos. Tasvirda musavvir ayricha bo'rtirgan ranglarni, ularning qalb kechinmalariga "hamohang" jilosini, bizning nazarimizda ahamiyatsiz ko'ringani uchun e'tibor bermaganimiz, biroq muallif nazarida muhim bo'lgani uchun bo'rttirilgan berilgan chizgini, naturada bo'lsa-da asarda aks ettirilgan jazzi detalni ilg'ay olmadik, demak san'at hodisasiga oshno bo'lolmadik, undan bebahara qoldik. Boshqacha aytsak, biz obrazdagi obyektiv ibtidoni ko'rganimiz holda undagi subyektiv ibtidoni – asarga singdirib yuborilgan muallifni, muallif qalbini ko'ra olmadik. Modomiki badiiy obrazda faqat obyektiv ibtidonigina ko'rar ekanmiz, demak, asarni ko'rmagan – badiiyat ijod va retsepsiya (o'qish, tomosha qilish, tinglash) jarayonlaridagina mavjuddir. Ayon bo'ldiki, haqiqatda badiiy obrazning materiali real voqeliklarga emas, ijodkor shaxsiyati hamdir. Ya'ni badiiy obrazda obyektiv va subyektiv ibtidolar uyg'un mujassam topadi. Shu vajdan ham bir xil mavzuni qalamga olgan ikki yozuvchi, bitta narsaning suratini chizgan ikki rassom tomonidan yaratilgan obrazlar bir xil bo'lmaydi.

Jon Steynbekning "G'azab uzumlari" romanida asosiy mavzular: Ijtimoiy adolatsizlik: Roman boy va kambag'al o'rtasidagi tafovutni, yer egalari va mehnatkashlar o'rtasidagi ziddiyatni yoritadi. Joadlar oilasi kabi ko'plab oilalar o'z yerlaridan mahrum bo'lib, yangi joylarda ham adolatsizlikka duch kelishadi. Insonning chidamliligi va umidi: Qahramonlar qanchalik qiyinchiliklarga duch kelmasin, ular umidlarini yo'qotmaydi va yaxshiroq hayot uchun kurashadi. Ma Joad oilaning birligi va umidining ramzi sifatida namoyon bo'ladi. Hamjihatlik va birdamlik: Roman davomida qahramonlar bir-birlariga yordam berish va hamjihatlik orqali qiyinchiliklarni yengishga harakat qilishadi. Bu jamiyatdagi birdamlikning ahamiyatini ko'rsatadi.

Asarning mazmun va muallifning qayg'u-alamlarni yengish yo'lidagi jiddi jahdiga nazar solgan holda, shuni aytishimiz mumkin, tabiat muallifga ushbu kitobni nasib qilish barobarida, unga hamisha minnatdorlik tuyg'usi bilan yodga olinish baxtini ham ato etgan bo'lsa ne ajab. Zero, nafaqat bir kitob, balki bir malhamnoma, hayotiy do'st va yo'l ko'rsatuvchi mayoq hamdir. Shunday harflar yig'indisi, satrlar, jumlar, bo'limlar va hatto shunday kitoblar borki, hayotning ma'lum bosqichlari

va dunyo hayotining davomi – oxirat safarida ham yozuvchiga qarshi guvohlik beruvchi dalil sanaladi. Biroq shunday kitoblar ham borki, mutolaa qilingan sayin asar muallifining rahmat bilan yod etilishga, bu dunyoda, qabrda va oxirada ham najot topishiga vasila bo'ladi. Ushbu kitob, fikri ojizimcha, ana shunday asarlar sirasiga kiradi.

Steynbekning badiiy uslubi realizm va naturalizmga asoslangan. U tabiat va inson ruhiyatini chuqur tasvirlab, o'quvchini voqealar ichiga tortadi. Roman davomida lirik va epik elementlar uyg'unlashib, asarga o'ziga xos joziba bag'ishlaydi. Muallifning takrorlash usuli sur'atni kuchaytirish va inson tajribasining siklik xususiyatini ta'kidlashga xizmat qiladi.

Roman sarlavhasi "G'azab uzumlari" Injildagi ishora-ga ega bo'lib, adolatsizlikka qarshi g'azabning yig'ilishini anglatadi. Bu ramz orqali Steynbek ijtimoiy o'zgarishlar zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, Jim Keysi obrazi orqali diniy va falsafiy mavzular yoritiladi. Insonning muayyan maqsadga yo'naltirilgan xatti-harakatlari jami faoliyat deb yuritiladi. G'oyat umumiy tarzda berilgan ushbu ta'rifni aniqlash zarur. Avvalo maqsadga yo'naltirilganlik anglanganlikni taqozo etadiki, buni jonivorlarning maqsadli instinktiv harakatlaridan farqlamoq zarur. Zero, jonzorlar ichida qadim ajdodlarimizgina tabiatda tayyor holda mavjud narsalarning, shart-sharoitlarning o'zi bilangina qanoatlanib yashamadilar. Jonivorlardan farqli o'laroq, ular tabiat, mavjud narsalarni o'z talab ehtiyojlariga muvofiq o'zgartirdilar. Sirasi ular shunga majbur, bu ular uchun tirik qolish va naslni davom ettirishning bosh sharti edi. Demak, inson faoliyatining maqsadi borliqni o'zining talab – ehtiyojlariga muvofiq tarzda o'zgartirish ekan. Inson azaldan tabiatni, atrof-muhitni o'zgartirib keladi – o'zi va nasliga yashash uchun sharoit yaratadi, tirikchilik uchun oziq topadiki, buni biz "amaliy faoliyat" yoki qisqa qilib "mehnat" deb aytamiz. Borliqni o'zgartirish jarayonida o'zgartiruvchi (inson)ning o'zi ham o'zgarib boradi, chunki amaliy faoliyat davomida u tajriba orttirib, atrof-muhitni tobora chuqurroq bilib (o'zlashtirib) boradi: borliq haqidagi bilim va tasavvurlari boyishi hisobiga ongi rivojlanadi.

"G'azab uzumlari" romani insonning chidamliligi, ijtimoiy adolatsizlik va umid mavzularini chuqur tahlil qilgan asar bo'lib, u o'z davrining muhim ijtimoiy muammolarini yoritadi. Steynbekning badiiy uslubi va ramziy ma'nolari asarni jahon adabiyotining durdonalaridan biriga aylantiradi. Roman 1940-yilda Pulitser mukofotiga sazovor bo'lgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Aristotel. So'z tanlash, Axloqi qabr. – Toshkent. Yangi asr avlodi. 2011. 52-bet.
2. Normatov U. Hikoyada detal va tafsilot. O'zbek adabiyoti masalalari. – Toshkent. Uzdabiy nashr. 1962. 446-bet.
3. Qur'onov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Toshkent. Navoiy universiteti. 2018. 111-bet.

Munavvar FAYZULLAYEVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti
Ingliz tili tarixi va grammatikasi kafedrası o'qituvchisi
munavvar@samdchti.uz
Sevinch OVGANOVA,
Samarqand davlat chet tillar instituti talabasi
quvonchovganov@gmail.com

O'TKIR HOSHIMOV – NASR VA NAZMDAGI YULDUZ

Annotatsiya: ushbu maqolada O'tkir Hoshimovning serqirra hayot yo'li, boy-adabiy merosi va turli xil badiiy-tasviriy vositalardan foydalanish mahorati va badiiy ijodi tahlil qilinadi. O'tkir Hoshimov o'zbek adabiyotining tanikli vakillaridan biri bo'lib, u nafaqat nazmda iste'dodli shoir, balki nasrda ham qalami o'tkir romannavis sifatida tanilgan. Maqolada adibning asarlarida aks etgan mavzular, ularning ahamiyati haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: badiiy mahorat, badiiy-tasviriy vositalar, asarlar, ijod, adabiyot, badiiy tahlil.

Annotation: this article analyzes the multifaceted life path of Utkir Hashimov, his rich literary heritage, his skill in using various artistic and visual means, and his artistic creativity. Utkir Hashimov is one of the prominent representatives of Uzbek literature, known not only as a talented poet in poetry, but also as a novelist with a sharp pen in prose. The article discusses the themes reflected in the writer's works and their significance.

Key words: artistic skills, artistic and visual aids, works, creativity, literature, artistic analysis.

Аннотация: в этой статье анализируется многогранный жизненный путь, богатое литературное наследие Уткира Хашимова и его мастерство и художественное творчество в использовании различных художественно-изобразительных средств. Уткир Хашимов - один из известных представителей узбекской литературы, он известен не только как талантливый поэт в поэзии, но и как писатель-романтик в прозе. В статье рассматриваются темы, отраженные в произведениях писателя, их значение.

Ключевые слова: художественное мастерство, художественные средства, произведения, творчество, литература, художественный анализ.

Kirish. O'tkir Hoshimov o'zining sarmazmun va rang-barang asarlari realistik qissa-yu romanlari, adib o'zbek adabiyotining takrorlanmas yorqin namoyandalaridan biri sifatida, o'zining o'ziga xos uslubi, asarlarining chuqur mazmundorligi, va adabiy qahramonlari bilan tanilgan. Adib o'z asarlarida jamiyatdagi turli xil ijtimoiy-siyosiy masalalarni insonning his-tuyg'ularini va hayotda har xil murakkabliklarni o'ziga xos tarzda aks ettirishi bilan o'zbek adabiyotida alohida o'rin egallaydi. Adib asarlaridagi qahramonlarning ichki dunyosini o'rganish, asarlarining badiiy-psixologik tahlili kabilar jihatdan alohida ahamiyatga ega.

Metodlar va materiallar. O'zbekiston xalq yozuvchisi, O'tkir Hoshimov 1941-yil 5-avgustda Toshkentning Zangiota tumani Do'mbirobod dahasida tug'ilgan bo'lib uning bolaligi, turli qiyinchiliklar, muhtojliklar davrida o'tgan. Takrorlanmas iste'dod sohibi bo'lgan O'tkir Hoshimov adabiyot olamiga Omon Muhtor, Abdulla Oripov, Shukur Xolmirzayev singari bir qancha teng-qurlari bilan kirib keldi. Adib 1958-yilda o'rta maktabni bitirib, Toshkent davlat universiteti jurnalistika bo'limining dastavval sirtqi bo'limida, undan so'ng kunduzgi bo'limida tahsil olib, 1964-yilda tugatgan. O'tkir Hoshimovga "Hayot qozonida qaynagan yozuvchi" sifatida ta'rif beriladi. Darhaqiqat, adib 1959-1960 yillar davomida "Temiryo'lchi", nashriyotida, 1960-yilda hozirgi "O'zbekiston ovozi", 1960-1982 yillarda "Toshkent haqiqati" "Toshkent oqshomi" 1982-1983-yillarda

G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyotida, 1985-1995-yillarda "Sharq yulduzi" jurnaliga bosh muharrir sifatida faoliyat yuritgan. 1995-yildan 2004-yilgacha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining Matbuot va axborot qo'mitasi raisi sifatida faoliyat ko'rsatib keldi.

O'tkir Hoshimov o'zining adabiy faoliyatini ocherklar va takrorlanmas she'rlar yozishdan boshladi. Uning ocherklar to'plami "Po'lat chavandozlar" nomi ostida 1962-yilda bosilib chiqqan. Shu asaridan keyin adibning bir-biridan serqirra va sarmazmun hikoyalari, romanlari, qissalari kitobxonlar qalbidan chuqur joy oldi.

Adibning "Cho'l havosi" deb nomlangan ilk qissasi 1964-yilda nashr qilingach, jamoatchilik tomonidan yaxshi kutib olindi. Shuningdek adibning bu qissasi tanikli yozuvchi Abdulla Qahhorning maqtovi va olqishiga sazovor bo'lgan. Shu davrdan yozuvchining qizg'in ijodiy faoliyati va badiiy mashqlar davri boshlangan edi. Adibning dastlabki romani "Nur borki soya bor" nomi ostida 1997-yilda bosilib chiqqan. Ushbu asarda hayotiy ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb masalalar ko'tarilgan edi. Bular azal-azaldan hayotning falsafasi bo'lmish "nur va soya"lar o'rtasidagi ziddiyat, kurash, qarama-qarshiliklar fonida ko'rsatib beriladi.

Natijalar va muhokamarlar. O'tkir Hoshimov o'z asarlarida turli xil masalalarni, uslublarni qamrab oladi. U asosan, inson hayoti, muhabbat, adolat va jamiyatdagi dolzarb ijtimoiy muammolarni va boshqa masalalarni o'z asarlarida aks ettiradi.

O'tkir Hoshimov insonning ichki ruhiy olami, kechinmalari va ichki ziddiyatlari haqida chuqur mulohaza yuritadi. Yozuvchi sodir bo'layotgan murakkab ijtimoiy masalalar, iqtisodiy qiyinchiliklar kabi mavzularni o'z asarlarida ko'rsatadi. Adib ijodi hayotning rang-barangligi, murakkabliklari va go'zaliklarini o'ziga xos tarzda aks ettiradi. Yozuvchi inson qalbining ichki kurashini, hayotning mazmun-mohiyatini, uning qadr-qimmatini hayotga bo'lgan muhabbatni chuqur va ta'sirli usulda tasvirlaydi. Masalan, "Quyoshli kun", "O'tkan kunlar" kabi she'rlari hayotning qimmatbaho qadriyatlarini, uning nozikliklarini tasvirlaydi.

Shuningdek, O'tkir Hoshimov insoniyatning ichki ruhiy olamini, qarashlarini va fikrini tushunadi va ularni tahlil qilishga urinadi. Adib insonning kuchli va zaif tomonlarini, uning orzu-maqсадlarini, muammolarini, ruhiy olamini haqiqatga yaqin tarzda tasvirlaydi. O'tkir Hoshimov adabiyotda o'ziga xos uslub va metofaralar bilan ajralib turuvchi yozuvchidir. Uning uslubidagi o'ziga xos jihat shundaki, u asarlarida odam va tabiat orasidagi munosabatlarni, bog'liqlikni chuqur tasvirlaydi va ularni badiiy talqin qilishga urinadi. Adib o'z asarlarida oddiy, tushunarli va ravon tildan foydalanadi. Bu esa kitobxonlarni o'ziga jalb qiladi.

O'tkir Hoshimovning metaforalari chuqur mazmunga ega. U odatiy va oddiy narsalarni o'zaro bog'lab, yangi kutilmagan mazmunlar yaratadi. Metaforalar o'quvchiga bir narsaning ichki mohiyatini ochib berishga yordam beradi. Misol uchun, asar boshidagi "Oq oy-din kechalar" hikoyasida yoshlik davrlari quyidagicha tasvirlangan: "Bolaligimni eslasam, iliq yoz kechalari ko'chalari ko'z oldimga keladi. Hovlimizda bir tup bodom bo'lardi. Erta bahorda qiyg'os gullardi-yu, hech meva tugmasdi. Onam: "Bodom yolg'iz bo'lgani uchun meva qilmaydi", deb tushuntirardi. Shu bodom tagida supa bor edi. Kun botishi bilan onam hovliga ko'loblatib suv separ, kunbo'yi oftobda qizigan yer hidi supa oldidagi rayhonlar isiga qo'shilib ajib bir tarovat taratar, atrof jimjit bo'lib qolar edi. Keyin yirik-yirik yulduzlar bilan

to'lgan osmonga tillaqoshdek ingichka oy suzib chiqardi". Iliq yoz kechalari, erta bahor yer hidi ingichka oy metaforalari orqali adib takrorlanmas yoshlik damlarini ulkan mahorat bilan tasvirlab bergan.

Adibning onasi o'z xatti-harakatlari, dunyoqarashi, fikr-mulohazalari bilan sharq ayolining yorqin timsolini batafsil tasvirlaganini kuzatishimiz mumkin. Adibning ijodi faqatgina insonning ichki dunyosini yoki ijtimoiy muammolarni aks ettirishi bilan chegaralanmaydi. Yozuvchining asarlarida o'zbek madaniyati va an'alariga bo'lgan chuqur hurmatni o'zbek xalqining boy tarixi, urf-odatlarini, ma'naviy qadriyatlarini tasvirlangan.

Adibning "Dunyoning ishlari" asari 1981-1982-yillarda yozilgan. Biz bu asarni dunyodagi barcha onalar haqida Madhiya deb aytishimiz mumkin. Chunki yozuvchi bu asarida onalar haqida ko'plab katta-kichik hikoyalarni keltirib o'tadi. Kitobni o'qir ekanmiz, bevosita ko'z oldimizga onamiz, uning bizga qanchalar mehribonligi va fidokorligi keladi. Bu kitobda "butun dunyo onalari bu asarni o'qishini xohlardim" degan jumla keltirilgan. Bu jumla orqali adib asarining "butun dunyodagi onalar" haqida ekanligini yaqqol aks ettirgan bo'lsa ajab emas.

O'tkir Hoshimov asarini 2005-yilgi nashrida shunday ta'riflagan: "Bu qissa katta-kichik novellalardan iborat. Biroq ularning barchasida eng Aziz odam – onam siymosi bor. Bunday odamlarning hammasini o'z ko'zim bilan ko'rganman" faqat ba'zilarning ismi o'zgardi, xolos. Bu odamlarning qismati ham qaysidir jihatdan onamga bog'langan".

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, O'tkir Hoshimovning ijodi – bu o'zbek adabiyotining boy adabiy xazinasidir. Uning asarlari badiiy tasvirlar, metaforalar, ramziylik va boshqa she'riy vositalarining uyg'unlashgani orqali kitobxonlarni olamning turli jihatlarini haqida mulohaza yuritishga va o'z shaxsiy fikrlarini shakllantirishga undaydi. Hoshimovning "Dunyoning ishlari" qissasi bu uning uslubini, badiiy-tasviriy vositalarini o'zining tarbiyaviy ahamiyatga ega ekanligi, mislsiz darajada takrorlanmasligi bilan alohida ajralib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. M.Fayzullayeva, F.Boliqulova. O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari" asaridagi "Ona" obrazining o'ziga xos xususiyatlari. Models and methods in modern science. –2023. –T.2. –№.12. 94-97-b.
2. M.B.Fayzullayeva. "O'TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA "ONA" VA "AYOL" OBRAZLARI TALQINI". Экономика и социум. –2023. –№. 6-2 (109). –С. 131-134.
3. Usmonova Sharifa Gulamovna. O'TKIR HOSHIMOV ASARLARIDA INSONIY FAZILATLARNING IFODALANISHI. Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. –T., 2.№ 4.2022.
4. Internet resources
5. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=9NS0PMkAAAAJ&citation_for_view=9NS0PMkAAAAJ:MXK_kJrjXJIC
6. https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=ru&user=9NS0PMkAAAAJ&citation_for_view=9NS0PMkAAAAJ:5nxA0vEk-isC

IJOZAT VA TAQIQ NUTQIY AKTLARI VOQELANISHINING SOTSIOPRAGMATIK OMILLARI

(O'zbek va yapon tili misolida)

Annotatsiya: maqolada o'zbek va yapon muloqot matnida ijtimoiy omillar (gender tengligi, yosh, jins kabi)ning o'rni va ahamiyati, ijozat va taqiq mazmunidagi nutqiy aktlarda sotsiopragmatik omillarga tayanish usullari haqida fikr yuritilgan. Jamiyatda inson xulq-atvorini boshqarib turish usuli sifatida hurmat tamoyiliga amal qilishning o'rni va bu turdagi jumalarning yasaliş formulalari haqida fikr keltirilgan. Shuningdek, hurmat va kamtarlik me'yorlarini muloqot jarayonida tartibga solib, uning samaradorligini ta'minlovchi qoidalarga, asosan, norasmiy dialogik nutq jarayonida amal qilish tartibi haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: taqiq, ijozat, hurmat, buyruq, nutq, mahorat, rasmiy muloqot, norasmiy muloqot.

Аннотация: в статье рассматриваются роль и значение социальных факторов (таких как гендерное равенство, возраст, пол) в тексте узбекско-японского диалога, а также методы опоры на социопрагматические факторы в контексте разрешения и запрета. Приведена роль соблюдения принципа уважения как способа управления поведением человека в обществе и формулы составления предложений такого типа. Также было высказано мнение о порядке соблюдения норм уважения и скромности в процессе общения и обеспечении его эффективности, преимущественно в процессе неформальной диалогической речи.

Ключевые слова: запрет, разрешение, уважение, приказ, речь, умение, формальное общение, неформальное общение.

Annotation: the article discusses the role and importance of social factors (such as gender equality, age, sex) in Uzbek and Japanese dialogue texts, methods of relying on sociopragmatic factors in speech acts containing permission and prohibition. The role of adhering to the principle of respect as a method of regulating human behavior in society and the formulas for constructing sentences of this type are considered. Also, the rules that regulate the norms of respect and modesty in the communication process and ensure its effectiveness, mainly in the informal dialogical speech process, are discussed.

Keywords: prohibition, permission, respect, order, speech, skill, formal communication, informal communication.

Kirish. Hurmat – ehtirom (nutq odobi)ni ifodalovchi omillar-ni yapon tilida ikki xil ko'rinishda talqin etilishi e'tiborga loyiq:

1. Norasmiy muloqot aktlari (非公式発表)
2. Rasmiy muloqot aktlari (公式発表)

Shuni ham ta'kidlash joizki, muloqot aktining har bir turiga kommunikantlararo munosabatlarning o'ziga xos me'yorlari tegishlidir.

Yuqorida ta'kidlangan hurmat va kamtarlik me'yorlarini muloqot jarayonida tartibga solib, uning samaradorligini ta'minlovchi qoidalarga, asosan, norasmiy dialogik nutq jarayonida amal qilinadi. Ammo rasmiy muloqot jarayonida harakatga undovchi nutqiy aktlar tarkibida yuqorida keltirilgan formulalarning aksariyati “辞書形+こと, ない+こと” tarzida namoyon bo'ladi (Xalmurzayeva, 2018). Masalan:

Norasmiy muloqot:

よくお母さんが言っていた。「人様に笑われないように。人様に迷惑をかけないように」と。

Oyim: “Odamlarga kulgi bo'lma. Odamlarga noqulayliklar tug'dirma”, deb aytar edilar. (高木敏子「ガラスのうさぎ」:82-b).

Rasmiy muloqot:

よくお母さんが言っていた。「人様に笑われないこと。人様に迷惑をかけないこと」と。 Oyim: “Odamlarga kulgi bo'lmaslik kerak. Odamlarga noqulayliklar tug'dirmaslik

kerak”, deb aytar edilar.

Ushbu jumalar har ikkala ko'rinishda ham bir xil ma'no kasb etsa-da, ularni rasmiy va norasmiy muloqot matnlaridan olingan namunalar ekanligini darhol idrok etish mumkin bo'ladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Yapon tili sohiblari muloqot jarayonida ijro etiladigan har qanday nutqni hurmat va kamtarlik yoki kamtarlik hamda xushomad nutqiy aktining mezonlari bilan boyitishga va bu esa nutqiy muloqot bardavomligini belgilashga hamda samarali kechishiga katta umid bog'lashiga asos bo'la oladi deb hisoblashadi. Ushbu fikr yapon millatining diniy e'tiqodlari, dunyoqarashi va asosiysi tabiatga bo'lgan muhabbatini hurmat va ehtirom bilan izhor qilishi orqali sayqallanib kelgan (浅田 秀子, 2009).

Darhaqiqat, nutq vaziyatiga ta'sir o'tkazib turishda nafaqat ijtimoiy omillar, hurmat va kamtarlik yoki kamtarlik hamda xushomad kategoriyalarini ifodalayotgan lisoniy vositalar va bu vositalar anglatayotgan semantik, sintaktik va pragmatik xususiyatlar, balki muloqot ishtirokchilarining ijtimoiy maqomi va ular bajarayotgan ijtimoiy vazifalar munosabatlari ham inobatga olinadi. Muloqot paytida hurmat va kamtarlik yoki kamtarlik hamda xushomadning muloqot odobi nuqtayi nazaridan majburiy ekanligi ham hisobga olinadi. Zero, xushomadga nisbatan namoyon etilayotgan munosabat ham ijtimoiy-me'yoriy shartlardan hisoblanadi.

Natijalar. Yapon tilida permissiv va proxibitiv nutqiy aktning samaradorligini ta'minlovchi, mazmunini va strukturasi shakllantiruvchi sotsiopragmatik omillarni tahlil etish maqsadida xushmuomalalikni namoyon qiluvchi ko'rinishlar quyidagi ikki tamoyilga ko'ra tasniflandi:

1) Muloqot ishtirokchilarining o'zaro tanishlik darajasiga ko'ra;

2) Ishtirokchilar orasida mavjud bo'lgan ijtimoiy masofaga ko'ra.

Birinchi tamoyil, muloqot kechayotgan muayyan nutqiy vaziyatning tahliliga asoslanadi. Bunday holatlarda, asosan, maxsus grammatik qurilmalardan foydalanish nutq samaradorligini ta'minlashda yordamga keladi. Ushbu qurilmalarni 「さて、明日の朝はそうゆっくりしてられない。もう休んだほうがいいよ。」 (赤川次郎「赤いこうもり」:136-b)

(*Xo'sh, ertaga ertalab vaqtimiz yetarli bo'lmaydi. Endi dam olgan ma'kul*) nutqiy akti misolida tahlil qilinganida quyidagicha izohlanadi:

fe'lning -te shakli;

–さて、明日の朝はそうゆっくりしてられない。もう休んで。 . .

“Xo'sh, ertaga ertalab vaqtimiz yetarli bo'lmaydi. Endi dam ol.”

–*fe'lning* -te shakli+ (も) いい

–さて、明日の朝はそうゆっくりしてられない。もう休んで (も)

いい. . . *“Xo'sh, ertaga ertalab vaqtimiz yetarli bo'lmaydi. Endi dam olsang ham bo'ladi.”*

–*fe'lning* -te shakli+ ごらん

–さて、明日の朝はそうゆっくりしてられない。もう休んでごらん. . .

“Xo'sh, ertaga ertalab vaqtimiz yetarli bo'lmaydi. Endi dam olishga harakat qil.”

–*fe'lning* -te shakli+ (も) かまわない

–さて、明日の朝はそうゆっくりしてられない。もう休んで (も)

かまわない. . . *“Xo'sh, ertaga ertalab vaqtimiz yetarli bo'lmaydi. Endi dam olsang ham bo'laveradi.”*

Shu kabi permissiv va proxibitiv nutqiy aktlarini hosil qiluvchi grammatik qurilmalarni ko'plab keltirish mumkin. Bular bir qarashda so'zlovchining suhbatdoshga ma'lum bir ish-harakat-

ni bajarishiga bevosita ijozati yoki tagma'nodagi taqiqi deb qaralsa-da, har bir qurilmani yakka tarzda tahlil qilganimizda, ularda namoyon bo'ladigan suhbatdoshlararo munosabat asosida belgilanadigan hurmat va kamtarlik nisbatini kuzatish mumkin.

Muhokama. Takuro Moriyama (森山卓郎, Taro Adachi (安達太郎) kabi tilshunoslarning olib borgan ilmiy izlanishlari natijasi shuni ko'rsatadiki, permissiv nutqda so'zlovchilarning aksariyati “*fe'lning*-te shakli+もらう型” ijozat so'rash qurilmasi va hurmat kategoriyasining yuqori darajasini o'zida mujassam etgan “*fe'lning*-te shakli+もらってもいいですか” qurilmasiga ko'proq murojaat qilishar ekan (野呂健一, 2015).

Darhaqiqat, yapon tilida bo'ladigan muloqot jarayonida so'zlovchining beixtiyor “*fe'lning*-te shakli+もらう、*fe'lning*-te shakli+もらってもいいですか” kabi permissiv nutqiy aktini hosil qiluvchi birikmalarga murojaat qilmasdan iloji yo'q. Shuningdek, “*fe'lning*-te shakli+ください” qurilmasi suhbatdoshni bevosita ish-harakatni amalga oshirishga undovchi nutqiy aktlarini hosil qilsa, “*fe'lning*-te shakli+もらってもいいですか” tuzilmasi so'zlovchining o'zi ma'lum bir ish-harakatni bajartira olishga izn so'rash imkonini bor yoki yo'qligini bildirib, “*fe'lning*-te shakli+ください” kabi suhbatdoshni ish faoliyatni amalga oshirishga majbur qilishi va ma'suliyat yuklashi kabi xususiyatlardan xoli bo'lib, hurmat nisbatining o'ta yuqori darajada ekanligi sezilib turadi. Masalan:

「デジカメのシャッター押してもらってもいいですか? (旅行先で)」 (*Sayohat paytida*) *Raqamli kameramni bosib yubora olasizmi...*

「もう少し上にあがってもらってもいいですか? (美容院で)」

(*Muzeyda*) *Yana biroz yuqoriga harakatlana olasizlarmi...*

<https://allabout.co.jp/gm/gc/397837/>

Xulosa. Aytish joizki, ko'rinishidan ko'proq urg'u iltimosni ifodalovchi bu turdagi grammatik konstruksiyalar muloqot vaziyatiga bog'liq holda, suhbatdoshni ma'lum bir harakat ijrosiga undovchi vosita sifatida ham namoyon bo'lishini kuzatish mumkin.

Muloqot jarayonida suhbatdoshlarning o'zaro munosabati, mavqeyi va ijtimoiy kelib chiqishiga muvofiq yuqorida tahlil qilingan guruhlardan mosi tanlab olinadi va nutqda o'z ifodasini topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Абе Кейко (阿部佳子) 疑問命令文について：関連性理論の立場から//人間文化研究科年報、№ 16. - 奈良女子大学. 2000.
2. Achilova O. F. **MULOQOT MATNIDA MAQOLLARNI FAOLLASHTIRUVCHI OMILLAR (o'zbek va yapon tili misolida).** Til va adabiyot, №. 19. 2024. 221-223-betlar.
3. Achilova O. F. **ИМПЕРАТИВ МАҚОЛЛАРДА МУҚОБИЛ ТАРЖИМА УСУЛЛАРИ.** Xorazm Ma'mun akademiyasi axborot-nomasi. 2024-10/4. 311-313-b.
4. Исикава Микико (石川美紀子) 「命令に関する試論一語用論的条件と構文的条件との関係から一」 - 2002.
5. Лутфиллоева Ф. Япон иероглифларини ўқитиш методикаси ва ривожланиш тенденциялари //Хорижий филология. Тил. Адабиёт. Таълим.-Самарқанд,-2020. №. 77. – С. 93-100.
6. Сафаров Ш.С. Лингвистика дискурса. – Челябинск: 2018.
7. Халмурзаева Н.Т. Япон иш дискурсида ҳурмат коммуникатив категорияси (прагмалингвистик аспекти). Филол.фан бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс.автореферати. – Т., 2018. - Б.49.
8. Hamidov X. “Devoni lug'atit turk”dagi maqollar va hozirgi turk tili paremiologiyasi. Turkologiya xalqaro ilmiy jurnal. – Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti, 2021. 89-b.

Gulnoza IBRAGIMOVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti
o'zbek tili va adabiyoti fakulteti 1- kurs magistranti
ibragimovagulnoza.0328@gmail.com

O'ZBEK TILIDAGI MATNLARNING O'QISHLILIK DARAJASINI ANIQLASH: ILMIY – METODIK ASOSLAR

Annotatsiya: ushbu maqola o'zbek tilidagi matnlarning o'qishlilik darajasini aniqlashga oid ilmiy-metodik asoslarni tahlil qiladi. O'qishlilik darajasi – matnning o'quvchilar tomonidan qanchalik oson va tushunarli o'qilishi mumkinligini belgilovchi muhim ko'rsatkichdir. Maqolada leksik, grammatik, strukturaviy tahlillar chuqur o'rganiladi. Shuningdek, Flesch, Smog va Gunning fog index kabi usullar ham ko'rib chiqiladi. O'zbek tiliga xos metodologiyalarni ishlab chiqish zarurati ta'kidlanadi, bu esa ta'lim jarayonini yaxshilash va o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini oshirishga yordam beradi. Ushbu tadqiqot O'zbekiston sharoitida o'qishlilik darajasini aniqlash uchun yangi yondashuvlar va metodlarni ishlab chiqishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *o'qishlilik darajasi, Flesch, SMOG, Gunning fog index.*

Аннотация: в данной статье анализируются научно-методические основы определения уровня читабельности текстов на узбекском языке. Уровень читабельности является важным показателем, определяющим, насколько легко и понятно текст может быть прочитан учащимися. В статье углубленно изучаются лексический, грамматический, структурный анализы. Также рассматриваются такие методы, как индекс тумана Флеша, Смога и Ганнинга. Подчеркивается необходимость разработки специфичных для узбекского языка методик, которые помогут усовершенствовать учебный процесс и улучшить навыки чтения учащихся. Данное исследование служит разработке новых подходов и методов определения уровня грамотности в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: *читаемость, Флеш, СМОГ, индекс тумана Ганнинга.*

Annotation: this article analyzes the scientific and methodological foundations for determining the readability level of texts in the Uzbek language. Readability is an important indicator that determines how easily and understandably a text can be read by students. The article thoroughly examines lexical, grammatical, and structural analyses. Additionally, methods such as the Flesch, SMOG, and Gunning fog index are discussed. The necessity of developing methodologies specific to the Uzbek language is emphasized, as this will help improve the educational process and enhance students' reading skills. This research contributes to the development of new approaches and methods for determining readability in the context of Uzbekistan.

Keywords: *readability level, Flesch, SMOG, Gunning fog index.*

Kirish. O'qishlilik darajasi matnning o'qilishi, tushunilishi va samarali o'rganilishi uchun muhim omil hisoblanadi. Matnlarning o'qishlilik darajasini aniqlash, nafaqat ta'lim tizimi uchun, balki tahlil, ilmiy izlanishlar va lingvistik tadqiqotlar uchun ham zarur. O'zbek tilidagi matnlarning o'qishlilik darajasini aniqlash, o'qitish samaradorligini oshirish va adabiyotlarni yanada tushunarli qilishga yordam beradi. Ushbu maqolada o'qishlilik darajasini aniqlashning ilmiy-metodik asoslari, ularning tahlil usullari, metodologik yondashuvlar va amaliy ahamiyati ko'rib chiqiladi.

Jahon tilshunosligida matn yaratilishi, tuzilishi borasidagi muammolarga alohida e'tibor qaratilib kelinmoqda. Bunga qadar matn lingvistikasi muammolari tilshunoslar tomonidan semantik, sintaktik nuqtayi nazardan o'rganilib kelindi. Bugungi kunda matnlarning o'qishlilik darajasini aniqlash ta'lim va ilmiy tadqiqotlar sohasida dolzarb masalalardan biridir. O'qishlilik darajasi – bu matnning o'quvchi tomonidan qanchalik oson va

tushunarli o'qilishi bilan bog'liq bo'lgan ko'rsatkichdir. O'quvchilar matnni qanchalik tez va samarali tushunsa, uning o'qishlilik darajasi yuqori hisoblanadi. O'qishlilik darajasi ko'pincha matnning til xususiyatlari, sintaksisi, morfologiyasi, leksik qurilmalari va stilistik o'ziga xosliklari bilan bog'liq. Matnni tushuna olish o'quvchiga turli manbalarga kirish orqali yangi ma'lumotlar, hodisalar, vaziyatlar va tajribalar bilan tanishish imkonini beradi. Matnni qayta tahrir qila olish va sharhlay olish qobiliyatini rivojlantirishda matnni tashkil qiluvchi lingvistik xususiyatlar muhim ahamiyatga ega. Bu ko'rsatkich ta'lim jarayonida o'quvchilarning mavzuni qabul qilish va tushunish darajasini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonning o'quv tizimida o'quv materiallarining sifatini oshirish va o'quvchilarning fikrlarini ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish maqsadida o'qishlilik darajasini baholashning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish zarurati yuzaga kelmoqda.

O'qishlilik darajasini aniqlash uchun bir qator ilm-

iy-metodik yondashuvlar va usullar mavjud. Eng keng tarqalgan usullar quyidagilardir:

1. Sintaksis va morfologik tahlil: Matnning sintaktik tuzilishini va morfologik jihatlarini o'rganish o'quvchi uchun uning o'qishlilik darajasini belgilaydi. Matnda murakkab jumlar, uzun so'zlar yoki o'ziga xos grammatik qurilmalar bo'lsa, bu o'qish qiyinligini oshiradi.

2. Leksik tahlil: Matndagi so'zlarning murakkabligi va tushunarli bo'lishi o'qishlilikni belgilaydi. So'z boyligi, jargon, dialekt va maxsus atamalar matnning o'qish darajasini pasaytirishi mumkin.

3. Matn uzunligi va struktura tahlili: Matn uzunligi va bo'limlarga ajratilish darajasi ham o'quvchining uni o'qishlilik darajasiga ta'sir qiladi. Qisqa va aniq matnlar o'quvchiga oson tushunarli bo'ladi.

4. O'qishlilik ko'rsatkichlari: O'qishlilikni aniqlashda maxsus matematik modellardan foydalanish mumkin. Masalan, Flesch-Kincaid yoki SMOG kabi usullar ingliz tilida keng qo'llaniladi, o'zbek tilida ham moslashtirilgan versiyalarini ishlab chiqish mumkin.

Lingvistik xususiyatlar bu jarayonga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi tadqiqotlarda aniq ko'rsatilgan (Flesch, 1948; Powers, Summer ve Kears, 1958; Klare, 1963-1968). Ushbu tadqiqotlarning muhim qismi matn tushuna olishlik formulasini yaratishdan iborat. Bu formulalar shunchaki taxminiy bo'lib, tushunilishlik darajasining qiyin yoki oson bo'lishi, matnning strukturaviy xususiyatlaridan kelib chiqadi¹. Turli tillardagi matnlarning tushunarlilik darajasini aniqlovchi va tasniflovchi formulalar so'z va gapdagi lingvistik o'zgaruvchilarga asoslangan va tadqiqotlarda buning ishonchiligi tasdiqlangan. O'tkazilgan tadqiqotlarda ma'lum bir sinf uchun olingan materiallar, o'sha sinf o'quvchisining fikrlash qobiliyatiga to'g'ri kelishi lozimligi ko'rsatib berilgan. Turli tillarda yaratilgan bunday formulalar boshqa bir til uchun muvofiq kelmaydi². Kose tadqiqotiga ko'ra, ingliz tilida yaratilgan formulalar turkcha matnlarni belgilashda noto'g'ri natija beradi. Shundan aytishimiz mumkin, har bir tilning tushunarlilik darajasini aniqlashda uning lug'at boyligi, ya'ni iboralar, qo'shma, juft, takror so'zlar muhim rol o'ynaydi. Ona tilning asosiy vazifalaridan biri bo'lgan tushunarlilik qobiliyati shaxsning maktab hayoti va ijtimoiylashuvda muhim ahamiyat kasb etadi. O'quvchilarda matnlarni tushuna olishlik qobiliyatini shakllantirish jarayonida darslikdagi matnlarni tanlashda bir nechta mezonlarga amal qilish lozim. Matnlarning tushunarli bo'lishini aniqlash maqsadida bir nechta usullardan foydalanilgan. Eng ko'p qo'llanilgani so'zlar bo'yicha, ya'ni o'rta so'z uzunligini o'lchashga qaratilgan (Ateşman, 1997: 72). Matnning strukturaviy xususiyati bilan birinchi bo'lib Vogel va Uoshbern (1928)

shug'ullanganlar va birinchi marta matnni empirik baholashda o'qishlilik formulalaridan foydalanganlar. So'zning qiyinligi, gap uzunligi va qo'shimcha iboralar, gap turlari kabi o'zgaruvchilardan foydalanganlar.³

Tushunarlilik formulasini yaratish juda murakkab jarayon bo'lib, bu haqida 1930-yillardan to hozirgi kunga qadar juda ko'plab olimlar ilmiy izlanish olib borgan va har bir til olimlari o'zining tushunarlilik darajasini aniqlash formulasini ishlab chiqdilar. Ushbu tadqiqotlar ichida eng ko'p qo'llangani "Dale Chall formulasini", "Powers-Sumner- Kears", "Smog", "Fry grafic" va "Coleman o'qishlilik formulasini"⁴. "Pausers – Summer - Kears" matnlarning tushunarlilik formulasini 1958- yilda Pauser, Summer va Kears tomonidan " Gunning Fog Index" asosida ishlab chiqilgan. Matnlarning o'qilish darajasini aniqlash uchun "O'rtacha so'z uzunligi" va bo'g'inlarning umumiy soni hisoblanadi. Ishlab chiqilgan formula faqat 7-12 yoshlar uchun ishlab chiqilgan bo'lsa, 12 yoshdan kattalarga bu ko'rsatkich amal qilmaydi. Formulani qo'llash quyidagicha amalga oshiriladi:

1-bosqich: 100 ta so'zdan iborat matn tanlanadi.

2-bosqich: Olingan qismdagi gaplar soni sanaladi.

3-Bosqich: o'rtacha gap uzunligini topish uchun so'zlarning umumiy soni gaplarning umumiy soniga bo'linadi.

4-Bosqich: 100 so'z bo'limidagi bo'g'inlar soni sanaladi.

5-Bosqich: topilgan qiymatlar almashtiriladi va formulaga solinadi.

6-Bosqich: o'qish yoshi quyidagi formulani qo'llash orqali baholanadi.

SMOG o'qish formulasini

Laughlin (1969) "O'rtacha gap uzunligi" va "3 yoki undan ortiq bo'g'inli so'zlarning nisbati" o'zgaruvchilari asosida o'qish formulasini yaratadi. Buning o'ziga xos jihati boshqa formula kabi o'zgaruvchilar qo'shilmasdan ko'paytiriladi. Gunning "Fox index" formulasini 1952- yil ishlab chiqilgan⁵. Sherman tomonidan 1893-yilda o'tkazilgan tadqiqotda matnlarni diaxron va sinxron jihatdan o'rganadi va vaqt o'tishi bilan asarlardagi jumlar o'zgarishini isbotlagan. U o'zining adabiy asarlarida 100 ta gapdan iborat jumla uzunligi formulasini yaratdi va bu vaqt o'tishi bilan o'rtacha jumla uzunligi qisqarishini isbotladi⁶.

Bu tadqiqotlardan keyin turk olimlari ham o'zlari- ning formulalarini ishlab chiqish borasida izlanish olib borishgan. Demir (2008) "Boshlang'ich maktab 7- sinf turk tili darsliklarida matnlarning o'qilishi darajasini baholash" nomli tadqiqotida Ateşman tomonidan turkchaga moslashtirilgan Flesch formulasidan foydalanib

1 Gökhan ÇETINKAYA. (2010) Türkçe metinlerin okunabilirlik düzeylerinin tanımlanması ve sınıflandırılması,5

2 Klare,G.R.(1984).Readability. Handbook of reading research, ed.P.D. Pearson. New York: Longman, 681-744.

3 Vogel, M. and Washburne. (1928). An Objective Method of Determining Grade Placement of Children's Reading Material. Elementary School Journal, 28: 378-381.

4 Gökhan Çetinkaya. (2010) Türkçe metinlerin okunabilirlik düzeylerinin tanımlanması ve sınıflandırılması,41-42

5 Gökhan Çetinkaya (2010) Türkçe metinlerin okunabilirlik düzeylerinin tanımlanması ve sınıflandırılması,41-42

6 Sherman,L. A. (1893). Analytics of literature: A manual for the objective study of English prose and poetry.Boston.34.

tadqiqotidagi matnlarni o'qishni maqsad qilgan. Tadqiqot natijalaridan olingan ma'lumotlarda matnlarning o'qilish darajasi juda oson ekanligi aniqlangan⁷. Biroq juda ko'p olimlar o'qish darajasini aniqlovchi bunday formulalar ma'no yaratish jarayoniga salbiy ta'sir qilishi haqida fikr bildirishgan. Olib borilgan izlanishlar buning noto'g'ri ekanligini isbotladi.

O'zbek tilida o'qishlilik darajasini aniqlashda, tilning o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish zarur. O'zbek tilida morfologik tuzilishning murakkabligi, sintaksisning o'ziga xos xususiyatlari, shuningdek, turli dialektal farqlar va leksik imkoniyatlar o'qish darajasiga ta'sir qiladi. Bu ko'rsatkich ta'lim jarayonida o'quvchilarning mavzuni qabul qilish va tushunish darajasini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. O'zbekistonning o'quv tizimida o'quv materiallarining sifatini oshirish va o'quvchilarning fikrlarini ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish maqsadida, o'qishlilik darajasini baholashning ilmiy-metodik asoslarini ishlab chiqish zarurati yuzaga kelmoqda. O'zbek tilidagi matnlarning o'qishlilik darajasini aniqlashda, quyidagi ilmiy metodologiyalarni qo'llash mumkin:

1. O'zbek tilining leksik va morfologik xususiyatlarini hisobga olish: O'zbek tilining leksik boyligi va murakkab morfologik tuzilmalari o'qishlilikni aniqlashda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, so'zlarning turli shakllarining ko'pligi o'quvchi uchun qiyinchilik tug'dirishi mumkin.

2. Sintaksisning soddaligi va murakkabligi: O'zbek tilidagi matnlarning sintaktik tuzilmasini o'rganish, masalan, jumlar uzunligi, bog'lovchilarni qo'llash va so'z tartibini tahlil qilish o'qishlilik darajasini aniqlashda muhim ahamiyatga ega.

3. O'zbek tili o'qishlilik ko'rsatkichlarini ishlab chiqish: O'zbek tiliga xos o'qishlilik ko'rsatkichlari va formulalarini ishlab chiqish zarur. Bunday ko'rsatkichlar matnning murakkabligini va tushunilishini baholashga yordam beradi.

Amaliy ahamiyat va tavsiyalar:

1. Matnlarning o'qishlilik darajasini aniqlashning amaliy ahamiyati katta. Ta'lim sohasida o'qishlilik darajasini aniqlash o'quvchilarning o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Shuningdek, ilmiy tadqiqotlar va adabiyotlarni yozishda aniq va tushunarli matnlar yaratish uchun o'qishlilik darajasini hisobga olish zarur.

2. O'qishlilik darajasini oshirish uchun quyidagi tavsiyalarni berish mumkin: matnning soddaligi va aniq ifodalanishi, murakkab grammatik qurilmalardan foydalanishni minimallashtirish, o'zbek tilining o'ziga xos leksik va sintaktik xususiyatlarini o'quvchilar uchun tushunarli qilish.

Xulosa. O'zbek tilidagi matnlarning o'qishlilik darajasini aniqlash, tilshunoslik va ta'lim tizimi uchun muhim ilmiy-metodik asoslarni tashkil etadi. Ushbu sohada amalga oshirilgan tadqiqotlar o'quvchilarning matnni tushunish qobiliyatini yaxshilashga va ilmiy tadqiqotlarning samaradorligini oshirishga xizmat qiladi. O'qishlilik darajasini aniqlash metodlari, o'zbek tilining tilshunoslik xususiyatlariga moslashtirilgan holda, nafaqat ta'lim sohasida, balki keng miqyosda ilmiy va amaliy tahlillar uchun ham zarur.

⁷ Atesman, E. (1997). Türkçede Okunabilirliğin Ölçülmesi. A.Ü. TÖMER Dil Dergisi, sayı:58,s.171-174

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Atesman, E. (1997). Türkçede Okunabilirliğin Ölçülmesi. A.Ü. TÖMER Dil Dergisi, sayı:58,s.171-174.
2. Gökhan ÇETINKAYA. (2010) Türkçe metinlerin okunabilirlik düzeylerinin tanımlanması ve sınıflandırılması
3. Klare,G.R.(1968). "The Role of Readability". Elementry English, 45:12-22.
4. Klare,G.R.(1984).Readability. Handbook of reading research, ed.P.D. Pearson. New York: Longman, 681-744.
5. Laughlin, G. H. (1969). SMOG Grading- A New Readability Formula. Journal of Reading 22: 639-646.
6. Vogel, M. and Washburne. (1928). An Objective Method of Determining Grade Placement of Childeren's Reading Material. Elementry School Journal, 28: 378-381.
7. Sherman,L. A. (1893). Analytics of literature: A manual for the objective study of English prose and poetry. Boston.34.

Iroda TEMUROVA,
ToshDO'TAU 1-kurs magistranti
E-mail: temurovairoda@gmail.com

UBAYDIY RUBOIYLARINING O'ZIGA XOSLIGI

Annotatsiya: mazkur maqolada XVI asr o'zbek adabiyoti namoyandasi Ubaydiyning hayoti, ijodiy faoliyati, xususan, ruboiylari o'rganiladi. Shoir ruboiylarining mazmuniy tahlili, tasavvufiy jihati va poetik mahorati yoritilib, ularning adabiy ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, ijodkorning forsiy ruboiylaridagi Sharq mumtoz adabiyoti an'alariga alohida e'tibor qaratiladi.

Kalit so'zlar: *Ubaydiy, ruboiy, tasavvuf, poetika, o'zbek adabiyoti, forsiy she'riyat*

Аннотация: в данной статье исследуются жизнь и творческая деятельность представителя узбекской литературы XVI века Убайдия, в частности его рубаи. Анализируется содержание рубаи поэта, их суфийские аспекты и поэтическое мастерство, а также их литературное значение. Особое внимание уделено традициям восточной классической литературы в его персидских рубаи.

Ключевые слова: *Убайдий, рубаи, суфизм, поэтика, узбекская литература, персидская поэзия*

Annotation: this article explores the life and creative activity of Ubaydi, a representative of 16th-century Uzbek literature, with a particular focus on his rubaiyat. The content analysis highlights the poet's sufi elements, poetic craftsmanship, and literary significance. Special attention is given to the traditions of Eastern classical literature in his Persian rubaiyat.

Keywords: *Ubaydi, rubaiyat, Sufism, poetics, Uzbek literature, Persian poetry*

Kirish. Ubaydiy o'zbek adabiyotining yirik namoyandalardan biri bo'lib, uning ruboiylari o'z davrining ma'naviy va badiiy hayotini yorituvchi noyob manba hisoblanadi. Uning ijodida Navoiy asarlari ta'siri sezilarli bo'lib, ruboiynavisning turkiy ruboiylari mazmunini g'oyat teran, shu bilan birga ifoda tarzining juda sodda, fikrning murakkab va ayni paytda ochiqligi, badiiy san'atlarga boy va go'zalligi, umidbaxsh dard va hasratga yo'g'rilgan jozib ruhi, ko'ngilga yaqin ohangi bilan Bobur ruboiylarini yodga soladi.

Shoirning forsiy ruboiylarida esa Umar Xayyom, Abusaid Abulxayr, Najmiddin Kubro, Hofiz Sheroziy, Jaloliddin Rumi, Pahlavon Mahmud kabi Sharqning mumtoz ruboiynavislarining ta'sirini his etamiz. Mazkur maqola Ubaydiy ruboiylarining tahliliga bag'ishlanib, unda tasavvufiy ruh va insoniylik tushunchalarining aks etishi o'rganiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Ubaydiy hayoti va ijodiga oid tarixiy manbalar ichida Hasanxoja Nisoriyning "Muzakkiri ahbob", Fazlulloh ibn Ruzbehonning "Mehmonnomai Buxoro", Mirzo Muhammad Haydarining "Tarixi Rashidiy", Zayniddin Vosifiyning "Badoye' ul-vaqoye", Hofiz Tanish Buxoriyning "Abdullanoma", Fakhriy Hirotiyning "Ravzat us-salotin", Mas'ud ibn Usmon Kohistoniyning "Tarixi Abulxayrxoni", Mutribiyning "Tazkirat ush-shuaro", Mahmud ibn Valiyning "Bahr ul-asror", Muhammad Yusuf Munshiyning "Tarixi Muqimxoniy", Sharofiddin Roqimiyning "Tarixi tomm", Mahdumi A'zamning "Tanbihat us-salotin" asarlarida¹ hayoti, faoliyati va ijodiga yuksak baho berilgan.

Ubaydullaxonning o'z davri siyosiy, ijtimoiy, madaniy va adabiy hayotida katta rol o'ynagan serqirra shaxs, xalqning buyuk farzandi ekanligini tasdiqlaydi. Ularning Ubaydiy haqida bergan ma'lumotlari shoir shaxsiyati va ijodini tushunishda katta ahamiyatga ega.

XX asrda Abdurauf Fitratning "Ahmad Yassaviy maktabi shoirlari haqida" maqolasi va boshqa yevropalik tadqiqotchilarning asarlari Ubaydiy ijodini o'rganishda dastlabki bosqichni tashkil qiladi². Mustaqillik davrida Abduqodir Hayitmetov va Ziyodulla Muqimovning izlanishlari bu yo'nalishda yangi sahifa ochdi.

Chet el olimlaridan G.Vamberi, M.F.Kupruli, J.Ekman, Annemariy fon Shimmel shoh – shoir hayoti va ijodiyoti bo'yicha juda ko'p yangiliklarni amalga oshirganlar³. Hozirgi kunda ham Ubaydiy ijodini o'rganish adabiyotshunosligimizning dolzarb masalalaridan bo'lib kelmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Maqolada Ubaydiyning turkiy va forsiy ruboiylari mazmun-mohiyatini o'rganish uchun quyidagi metodlar qo'llanildi:

1. Komparativ tahlil: Ubaydiyning ruboiylari boshqa ijodkorlarning ruboiylari bilan solishtirilib, o'ziga xos jihatlari aniqlanadi.

2. Konseptual tahlil: Ruboiylar mazmunidagi asosiy g'oya va tasavvufiy tushunchalar tahlil qilinadi.

3. Tarixiy-badiiy tahlil: Ruboiylar yaratilgan davr kontekstida baholanadi.

Tahlil natijalari. Shohlik taxtlarida o'zgaruvchan dunyoning nozik sirlarini chuqur anglab, ruboiylarida o'zlarini zamonning hukmdorlari emas, balki dunyoning

1. Азизова И. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. – Тошкент: Фан, 2009. 76-б.

2. Очилов Е. Дийдор орзуси. Рубойилар тўплами. – Тошкент: 2007. 24-б.

3. Abdullayev M. Oriflar xolis suhbat tutarlar... - SCIENTIFIC WORK (international scientific journal) 2020 №10/59.

go'zalligini tarannum etadigan aql-idrok sohiblari Bobur va Ubaydiy ruboiylarining o'xshash va farqli jihatlarini ko'rib chiqamiz.

Ubaydiy va Bobur ruboiylarida inson hayoti, umrning o'tkinchiligi va tiriklik ma'nosi haqida chuqur falsafiy fikrlar mavjud. Ubaydiy ruboiylarida odamning taqdiri va hayotning cheklovlari haqida fikr yuritiladi. Bobur esa o'z hayot tajribalari asosida, umrning o'tkinchi va inson hayotining nisbiyligi haqida mulohaza qiladi.

Ularning ruboiylari orasida insoniyatning ma'naviy kamoloti, dunyoqarashi va hayotiy hikmatlarga bag'ishlangan o'xshash mavzular mavjud. Quyida ikkita ruboiy solishtiriladi:

Ubaydiyning ruboiysi:

Dil bandai mulku davlat aylab bo'lmas,
Jon mol ila osoyish topib bo'lmas.
Nodon kishi mulku davlat istar, lekin,
Ul holda inson bo'lib yashab bo'lmas.

Mazmun: Hazaji musammani axrabi solim vaznida yozilgan bu ruboiyda Ubaydiy dunyo boyliklari insonga chinakam baxt keltira olmasligini ta'kidlaydi. U insonni boylig-u davlatga bandi bo'lish o'rniga ma'naviy yuksalishga – bu o'tkinchi dunyoda chin inson bo'lib yashamoqlikka chaqiradi.

Boburning ruboiysi:

Mol-u davlat yetsa gar, ko'p boqma,
Bu dunyo bir kun o'tadi, har boqma.
Kim, oxiratdir qadrli ish har vaqt,
Dunyo deb o'zingni xor-u zor boqma.

Pand-nasihat ruhida ushbu ruboiyda Bobur dunyoning o'tkinchiligi va boylikka mukkasidan ketmaslik zarurligini uqtiradi. U oxiratni o'ylash va hayotning qadrlini bilishga targ'ib qiladi.

Ikkala ruboiy ham dunyo boyliklariga bo'lgan noto'g'ri munosabatning zararini tushuntiradi. Ubaydiy keskin tanqid qilib, insonni quvonch va baxtga chaqirsa, Bobur mulohazali, nasihat ohangida boylikning o'tkinchiligini aytadi. Har ikki ruboiyning g'oyasi o'zaro yaqin bo'lib, ma'naviy kamolotga undagan.

Bobur ruboiylari sodda, ravon va ma'rifiy ohangda yozilgan. Uning ruboiylari voqeabandligi bilan ajralib turadi. Ubaydiy esa ruboiylarida ko'proq murakkab metafora va qiyoslarga murojaat qiladi, bu esa ularning falsafiyligini oshiradi.

Ubaydiy ko'proq umuminsoniy mavzularni yoritishga e'tibor qaratadi va shaxsiy tajribalarni falsafiy umumlashmaga olib keladi. Bobur esa o'z ruboiylarida shaxsiy kechinmalarini ochiq-oydin ifoda etgan. U hayotdagi og'irliklarni hamda o'zining iztiroblarni aks ettiradi.

Bobur ruboiylarida Hindiston madaniyati va tabiat manzaralari aks etsa, Ubaydiy ruboiylarida markaziy Osiyo madaniyati va sufiyona an'analarning ta'siri seziladi.

Ubaydiyning ruboiylari mazmun va uslub jihatidan xilma-xildir.

4 Isteza (snteza) – jang, urush; adovat, dushmanlik; g'azab.

5 Шайхзода М. Тазкирачилик тарихидан. // Навоийга армуғон. (Мақолалар тўплами.). – Тошкент: 1968. 63-64-бетлар.

Isteza⁴ bila ulusni vayron qilma,
Vayron qilibon yer bila yakson qilma.
Yaxshiliq agar umiding o'lsa Haqdin,
Yaxshiga jafo, yomonga ehson qilma.

Qofiyalanishi a-a-b-a shaklidagi ushbu xosa ruboiy pand-nasihat mavzusidadir. Umrining juda katta qismini jang-u jadallarda o'tkazgan Ubaydullaxon ko'p vayronagarchilikka, xalqning notinchligiga sabab bo'lgan va bundan ko'ngli aziyat chekkan. Yuqoridagi ruboiyda ham aynan shunga ishora etgan. O'zaro urushlardan eng ko'p qiynalgan oddiy xalqdir. Yurtdagi bu vayronalik, xalqning qiyin ahvolidan vijdoni qiynalgan Ubaydiy Haqdan yaxshilikka yaxshilik, yomonlikka albatta, yomonlik qaytishini uqtiradi, insonlarni o'ylamasdan ish qilmaslikka chaqiradi.

Bu ruboiy Zahiriddin Muhammad Boburning:

Har kimki vafo qilsa vafo topqusidur,
Har kimki jafo qilsa jafo topqusidir.
Yaxshi kishi ko'rmagay yomonlik hargiz,
Har kimki yomon bo'lsa jazo topqusidir.

ruboiysi bilan hamohangdir. Har ikki ruboiy ham insonni yaxshilik qilishga, yomonlikdan qaytishga undaydi. Lekin Ubaydiy ruboiylarining o'ziga xosligi shundaki, unda tasavvufiy qarashlar yorqin ifodalangan. Uning ijodida Yassaviya va Naqshbandiya tariqatiga xos unsurlar yaqqol namoyon bo'ladi.

Bobur va Ubaydiy ruboiylari o'zbek she'riyati xazinasi ikki yuksak cho'qqisidir. Ularning ruboiylari mavzular jihatidan yaqin bo'lsa-da, har bir shoirning o'ziga xosligi ularning she'rlariga betakrorlik bag'ishlaydi. Bobur o'zining tirikchilikdagi faoliyati, Ubaydiy esa ruhiy kamolot yo'lidagi izlanishlari bilan adabiy merosimizni boyitgan.

XVI asrning ikkinchi yarmi — XVII asr boshlarida yashab ijod qilgan ozarbayjonlik Sodiq Kitobdor "Tazkirai majma' ul-xavos" ida Ubaydiy xususida ham ma'lumot berib, uning bir forsiy ruboiysini keltiradi:

"Ubaydxon o'zbek ziyoda rost saliq va shoirtabiat va xush tab' podshoh erdi. O'zbekiyada ul podshohdek daler biroq bo'lmabdur. Shoh jannatmakon bila muqobala bo'ldi. Agar mag'lub bo'ldi va illo ko'p bahodurluq qilib, mardona jang qildi. Tab'i aqsomi she'rda yaxshi bordur. A'dosining kinoyasi izhorida va o'zining shamotati isbotida bu rubo'ysi ziyoda xush tab'ona bo'lubdurkim:

Ey qavm eki, az shumo atoe narasad,
Naf'e ba faqiru benavo'e narasad.
Sahl ast agar sari shumo mebarand,
Boyad qadami shumo ba jo'e narasad.

("Ey, hech bir barakasi bo'lmagan qavm, faqirlarga, ojizlarga sizdan hech bir naf yo'q. Undan ko'ra kallalar-ingizni olib tashlagan ma'qulroq. Toki qadamlaringiz hech qayerga borib yetmagay!")⁵

Bu ruboiyda Ubaydiy jamiyatdagi adolatsizlik, kambag'allar va ojizlar huquqlarining e'tiborsiz qolayotganini tanqid qiladi. Ushbu ruboiydan uning insoniylikka doir

chuqur falsafiy qarashlari va tasavvufiy e'tiqodning aksini ko'ramiz. She'rda oddiy va ta'sirchan ifodalar orqali keng ma'nolar ochib beriladi.

Tasavvufiy mazmun: Bu dunyoviy mavzularga diniy-falsafiy yondashuv orqali yangi talqin kiritilgan.

Yetkurdi Nabiy payom: "Oллоhu ahad!"

Ummatlarga salom: "Oллоhu ahad!"

Nozil bo'ldi hiynig'a ro'za oyi,

Qur'onkim erur kalom: "Oллоhu ahad!"

Ushbu ruboiyda esa tavhid g'oyasi yetakchilik qilgan. Tavhid – bu Alloh taoloning yagonaligiga iymon keltirish, unga shirk keltirmaslik va Alloh qudratli zot ekanligini e'tirof etish. Ruboiyning ilk misrasida Nabiy alayhis-salomning ummatlariga payom (mujda, xabar) keltirgani ta'kidlangan. Ikkinchi misrada esa bu xabarning ummatlarga salom ekanligi aytilgan. Ushbu xabar va salom esa "Oллоhu ahad", ya'ni "Alloh yagona" kalimasi ekanligi aytilmoqda. Ubaydiyning yoshlikdan tasavvuf namoyandalaridan saboq olganligi uning ruboiylarida aniq-ravshan bilinadi. Negaki bu she'rlarda Allohning yagonaligi, unga qilingan munojotlar, faqat undagina panoh tilash va undan umid qilish lozimligi bot-bot tilga olinadi. Ruboiyning oxirgi misralarida ro'za oyida nozil qilingan Qur'oni Karimning tavhid g'oyasiga tayanch ekanligi ta'kidlab o'tilgan.

Mardona bo'lub g'amima, ey pokzamir,

Har necha Vazir ahli qilsa tadbir.

Oz kunda ko'runski, bot nigunsor bo'lub,

Bo'lg'usidurur zeru zabar shahri Vazir.

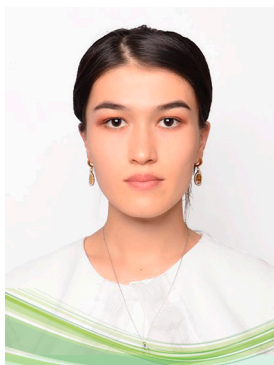
Shoir va hukmdor Ubaydiy she'riyatida tavhid, kalom ilmi va hadislarga murojaat bilan birga ijtimoiy-si-

yosiy masalalarga ham alohida e'tibor qaratilgan. Yuqoridagi ruboiyda Ubaydullaxonning Buxoro xoni sifatida Xorazmning Vazir shahriga qilgan yurishi haqida gap ketadi. Tarixdan ma'lumki, XVI asr boshlarida Movarounnahr mintaqasi Xiva xonligi va Buxoro xonligi deb atalgan ikki o'zbek davlatiga bo'linadi. Bu ikki davlat bir-biri bilan tinimsiz urush olib borar, kurashlarda yuzlab begunoh insonlar qurbon bo'lardi. Ana shunday yurishlardan biri 1537-1538-yillarda Buxoro xoni Ubaydullaxonning Xivani bosib olish uchun olib borgan yurishidir. Bu yurish natijasida Xorazmning bir qancha yirik markazlari vayron etiladi, Xiva xoni Avaneshton va uning oilasi qatl qilinadi, Xorazm xalqiga zulm ortadi. Ruboiyda ham Xorazmdagi bu shahar qanchalik chora-tadbir qilmasin, tez orada yer bilan yakson etilishini ta'kidlamoqda. Bu she'rda Ubaydiyning hukmdor sifatлари yaqqol ko'zga tashlanadi. U mintaqani yagona davlatga birlashtirishga harakat qiluvchi, bu yo'lda barcha raqiblarga nisbatan shafqatsiz, dushmanga qattiqqo'l, harb ilmi va siyosatda ehtiyotkor hamda mohir ekanligini anglash mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, shoh va shoir tasavvufiy adabiyot vakili bo'lmish Ubaydiy ruboiylari o'zining sodda va aniq ifodasi bilan she'r ahlini o'ziga tortadi. Ubaydiy ruboiylarida ilm olish, Haqdan qo'rqish, davlatga berilmaslik, insoniy tuyg'ularni ulug'lash g'oyalari kabi tasavvufiy mazmun ham yetakchilik qiladi. Faxriy Hirotiy ta'biri bilan aytganda, "Darvesh kiyimidagi shoh", uning ruboiylarida shohlarga xos tantilikni, Yassaviy va Naqshbandiyga xos xokisorlikni, javonmardlikni, insonparvarlikni ko'rishimiz mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdullayev M. Oriflar xolis suhbat tutarlar... SCIENTIFIC WORK (international scientific journal) 2020 №10/59 41-46-betlar. https://www.aem.az/uploads/files/2020-11/1605096004_elmi-ish_1059_41-46.pdf
2. Азизова И. Ўзбек мумтоз адабиёти тарихи. – Тошкент: Фан, 2009 74-88- бетлар.
3. Очиллов Э. Дийдор орзуи. Рубоийлар тўплами. – Тошкент, 2007, 22-23-25-30- бетлар.
4. Шайхзода М. Тазкирачилик тарихидан // Навоийга армуғон. (Мақолалар тўплами.) – Тошкент, 1968. 63-64-бетлар.
5. Hayitmetov A. Ubaydiy. "Sharq yulduzi" jurnali, 1991. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-sheriyati/o-zbek-mumtoz-adabiyoti/ubaydiy-1486-1540>

Kumush ABDURAZAQOVA,
ToshDO'TAU 1-kurs magistranti
E-pochta: kumushabdurazaqova@gmail.com

“JALOLIDDIN MANGUBERDI” DRAMASIDA TARIXIYLIK VA BADIYLIK MASALASI

Annotatsiya: mazkur maqolada “Jaloliddin Manguberdi” dramasi yaratilishiga turtki bo'lgan asarlar, sabablar va unga qanday tarixiy manbalar asos qilib olinganligi haqida fikr yuritiladi. Ma'fkuraviy qarashlar va ijodkor yondashuvidagi o'xshashliklar, o'ziga xoslik, ziddiyatli holatlar tahlil qilinadi. Mengburni laqabiga ijodkor munosabati va bosh qahramon obrazini yaratish xususiyatlari yoritiladi.

Kalit so'zlar: “Muqanna” tarixiy dramasi, ijtimoiy davr mafkurasi, umuminsoniy qadriyatlar, Mengburni laqabiga munosabat, badiiy talqin masalasi.

Аннотация: в данной статье рассматриваются произведения, причины и исторические источники, побудившие к созданию драмы “Джалалуддин Мангуберди”. Анализируются сходства, своеобразие, конфликтные ситуации в идеологических взглядах и творческом подходе. Выделено отношение создателя к прозвищу Менгбурни и особенности создания образа главного героя.

Ключевые слова: историческая драма “Муканна”, идеология социальной эпохи, общечеловеческие ценности, реакция на прозвище Менгбурни, проблема художественной интерпретации.

Annotation: this article discusses the works, reasons and historical sources that motivated the creation of the drama “Jalaluddin Manguberdi”. Similarities, originality, conflict situations in ideological views and creative approach are analyzed. The creator's attitude to the nickname Mengburni and the characteristics of creating the image of the main character are highlighted.

Key words: historical drama “Mukanna”, ideology of the social era, universal values, reaction to the nickname Mengburni, the issue of artistic interpretation.

Ma'lumki, ulkan yozuvchilar biror yirik asarni yozishga kirishganlarida shu asarning yaratilish tarixiga oid ma'lumotlarni qariyb qoldirmaydilar. Biz esa u yoki bu yozuvchining qaysi tarixiy memuar asardan ko'proq foydalangani, o'z asarini qachon yoza boshlagani va asar ustida qanday ishlaganidan ko'pincha bexabar qolamiz. Shayxzodaning “Jaloliddin Manguberdi” asari ustida olib borgan ishi ham bizga to'la ma'lum emas. Buning boisi shundaki, Shayxzoda odatda, muayyan mavzuga doir manba bilan tanishib chiqqach, bo'lajak asarda ishtirok etajak tarixiy va notarixiy shaxslarni tanlab, asarning syujet chizig'ini pardama-parda o'z xayolida, boshida shakllantirgan. U hatto asarning qanday boshlanib nima bilan tugashigacha – hammasini xayolida pishirib, so'ng qog'ozga tushirgan. Lekin shunga qaramay, bir nechta tarixiy asarlar: Shihobiddin Muhammad an-Nasaviyning “Siyrat as-sulton Jaloliddin Mengburni” va Atomalik Juvayniyning “Tarixi Jahonkushoy” asarlari asosida Jaloliddin Manguberdi obrazini bosh qahramon sifatida yaratilish xususiyatlarini yetarlicha ko'z oldimizga keltirishimiz mumkin.

Dramani yaratish va uning bosh qahramoni xususiyatlarini belgilashda muallifga juda ko'p voqealar turtki bo'lgan. Atoqli matnshunos Jaloliddin Jo'rayevning fikricha: “Hamid Olimjon respublika rahbarlari tomonidan mashhur sarkardalar va xalq qahramonlari to'g'risida asar yozish vazifasi topshirilmasdan biroz avval, o'zbek yozuvchilari orasida birinchi bo'lib, arab istilochilariga qarshi qo'zg'olon ko'targan Muqanna to'g'risida asar

yozmoqchi bo'lgan. U 1941-yil boshlarida yoza boshlagan asariga 1942-yil 31-may kuni so'nggi nuqtani qo'ygan. Shu yilning 21-avgustida esa mazkur tragediya hozirgi O'zbekiston Milliy teatrida sahna yuzini ko'rdi. Hamid Olimjon asari asosida yaratilgan “Muqanna” spektaklining tomoshabinlar o'rtasida katta muvaffaqiyat qozonishi, bizningcha, Shayxzodani befarq qoldirmagan”. [1] Shundan so'ng Shayxzodaning adabiy iste'dodi va tezkorligini bag'oyat qadrlagan respublika rahbarlari o'sha vaqti undan mo'g'ul istilochilariga qarshi qahramonona kurashgan Jaloliddin to'g'risida shunday sahna asarini yozib berishni so'ragan. Ko'rinib turibdiki, Jaloliddin obrazining yaratilishida qaysidir ma'noda “Muqanna” tarixiy dramasi hissi bor. Ijtimoiy davr nuqtai nazaridan olib qaraydigan bo'lsak, Jaloliddin Manguberdi obrazi bosh qahramon sifatida mafkuraga xizmat qilishi kerakligi ko'zda tutilib, u haqida yaxshi bir asar yozish talab qilingan. Dramaning prolog qismida vatanparvarlik ruhi juda yuqori pardalarda aks ettirilgan misralar fikrimizga dalil bo'la oladi.

“Biz dilo'var askarlar jangga boramiz,
Mal'un yovni qirmoqdur ulug' choramiz.
Yasha, yasha, ulug' yurt, ey dilporimiz!
Qaytarmaydi o'lim va qonli yoramiz!
Bir-ikki! Bir-ikki!
Zafar bizniki” [1]

Sovet davlatining mafkurasi esa qay yo'l bilan bo'lmasin, dushmanlarni yengishni maqsad qilib olgan edi.

“Shayxzoda mazkur asarni tezroq yozib tugallash uchun Markazqo‘mning, shaxsan Usmon Yusupovning topshirig‘i bilan 1944-yil bahor oylarida Farg‘ona vodiysining Vodil qishlog‘idagi kolxoz bog‘iga chiqib ketgan”. [2]

Shayxzoda taxminlarga ko‘ra, 1943-yilning avgust oyidan boshlab Jaloliddin haqidagi ilmiy va memuar adabiyot bilan tanisha va ayrim ko‘rinishlarini yoza boshlagan. Uning Jaloliddin Manguberdi obrazini yaratishdan maqsadi faqatgina ijtimoiy muhit talabini bajarishdan iborat emas edi. Balki, shu talab bahonasida millatning haqiqiy jonkuyar, vatanparvar sarkardasini to‘laqonli shakllantirish, kelajak avlodning ham shunday kamolga erishishiga umidi bor edi. Buni uning Jaloliddin obrazini tarixiy haqiqatlarga tayanib yaratganligida va hatto, bosh qahramon ismiga nisbatan munosabatidan ham bilib olishimiz mushkul emas, Naim Karimov o‘zining “Maqsud Shayxzoda” nomli ma‘rifiy-biografik romanida: “Shuni alohida qayd etish joizki, Jaloliddin haqidagi noyob manbalardan biri – Nasaviyning nomi yuqorida qayd etilgan asarida mashhur sarkardaning ismi Jaloliddin Mangburni deb atalgan. “Mangburni” laqabini ayrim tarixchilar “burnida xoli bor”, “xoldor” deb talqin qiladilar. Ammo Shayxzoda o‘z asarida Jaloliddinni, tarixiy manbalardan farqli o‘laroq, “Manguberdi” deb atagan va Nasaviy kitobidagi “Mangburni” so‘zini o‘zbek tiliga shunday tarjima qilgan. Va mashhur sarkarda o‘zbek xalqi o‘rtasida hanuzgacha shu nom bilan yashab keladi”. [2]

Tarixdan ham ma‘lumki, Shihobiddin Muhammad an-Nasaviy Jaloliddin Manguberding tarixchisi bo‘lgan, mazkur dramada ham bu aks etadi va hech bir yaqin hamroh o‘z xojasi haqida salbiy fikr yuritmaydi. Uning faqat yaxshi jihatlari ko‘radi, ko‘rsatishga harakat qiladi. (Shu o‘rinda Nasaviyning tarixiy ma‘lumotlarini yozishga xolis yondashganligini aytib o‘tish joiz). Dramada ham muallif shunga ishora qilib o‘tadi:

Nasaviy daftariga qarab:

Xarob bo‘ldi Xorazm, mahv bo‘ldi Urganch,
Beklar tushdi nifoqqa, umarolar lanj.
Ammo she‘r Jaloliddin tortib na‘rasin,
Tig‘ sug‘urib o‘pirdi mo‘g‘ul marrasin,
Beshta ulug‘ janglarda qochdi yov vahshiy,
Al-haq derlar: “Mo‘g‘ulni qochirgan kishi!”
Shunqor yuring, lochin ko‘z, arslon luchi.

Nasaviy so‘zlariga nisbatan Jaloliddinning quyidagi javobi uning shoh bo‘lishiga qaramay, naqadar kamtar inson sifatida ko‘z oldimizda gavdalanishiga yordam beradi:

Xiyla bizni maqtabsan do‘stim tarixchi! [3]

Aslida ham, Jaloliddin Manguberdi tarixiy shaxs va badiiy obraz sifatida haqiqiy vatanparvarlikning chinakam timsolidir. Bugungi kunda ham buni tan olmaslikning aslo iloji yo‘q. Bu obrazning mukammal qiyofasini chizish va isbotlash uchun esa xorijiy manbalar asosida yaratilgan Vasiliy Yanning “Chingizxon” asari bilan ham tanishish o‘rinli. Chunki bu asarda ko‘proq mo‘g‘ullar

ulug‘langan. Dramada esa Jaloliddinning fojiasi emas, millat, yurt fojiasi keltiriladi. Bunga sabab, agarda bosh qahramon o‘limi berilganda, o‘sha vaqtda urushga otlangan jangchilar onggiga ruhiy zarba yetkazilishi mumkin edi. Jangchilar Jaloliddindan ma‘naviy quvvat olishgan.

Dramada o‘zbek xalqi mentaliteti, urf-odatlar, qadriyatlar, milliy o‘ziga xosligi, vatanparvarligi va boshqa muhim xislatlarni obrazlar misolida Shayxzoda ustalik bilan chizadi. Asarning bosh qahramoni Jaloliddin Manguberdi qiyofasida esa milliy ruh, turkiylarga xos shiddat, yovqurlik kuchli tasvirlanadi. Tarixiy manbalarda yozilishicha, Jaloliddin harbiy ustozlari, jumladan, Temur Malik ishtirok etgan ma‘ruzalaridan birida: “Vatan uchun o‘lish, jang qilib o‘lish – bayram biz uchun, chunki biz Allohning yoniga har qanday gunohlardan forig‘ bo‘lib boramiz, eng ulug‘ tuyg‘u – vatanparvarlik tuyg‘usidir” – degan ekan. Ma‘lumki, Najmiddin Kubro unga yoshligidan ilohiy tarbiya bergan, 14 yoshigacha harbiy vatanparvarlik tuyg‘usini singdirib, miya hujayralari to‘liq vatan manzarasi bilan shakllangunicha qunt bilan ta‘lim bergan. Undagi vatanparvarlikni otasiga qarata aytgan so‘zlarida ham namoyon bo‘lganini ko‘ramiz:

Otamsiz vallomat va shahanshohim,
Go‘daklik chog‘imdan pushti panohim.
O‘sdim bu hayotta poyama-poya
Endi men yurtimni qilay himoya. [1]

Asarning to‘y tasviri bilan boshlanishi tarixiy, fojiaiy drama uchun noan‘anaviy usul bo‘lsa-da, muallif uchun g‘oyaviy maqsad vazifasini ham o‘tab beradi. Agar Xorazmshoh to‘y marosimida o‘zining mislsiz qudrat sohibi ekanligi haqida: “Parvardigor aylab ulug‘ inoyat, Besh iqlimda qura oldim shonli bir davlat... Bir puflasam irg‘ib tushar shohlarning toji, Karvonlarning tashigani – xazinam boji”, deb kerilgan bo‘lsa, Chingizning qo‘shin tortib kelayotgani xabarini eshitgandan so‘ng “Qulasa qal‘amda birgina devor, Ostida ming Chingiz bo‘lur xokisor”, deb oldindan g‘alaba karnayini chaladi. Jaloliddin Manguberdi shu vaziyatda ham shoshqaloqlik qilmasdan mulohaza bilan ish tutishni, mo‘g‘ullarga qarshi urushga yaxshi tayyorgarlik ko‘rishni ko‘p bor ta‘kidlaydi. Xorazmshohning esa o‘ziga haddan tashqari ishongani, tarixiy vaziyatni o‘rganish va shu vaziyat bilan hisoblashish lozimligini xayoliga ham keltirmagani uni mag‘lubiyatga olib kelgan omillardan biri bo‘lib qoladi”

Jaloliddin Manguberdi tarixiy shaxs sifatida o‘rgan-gan mashhur tarixchi Bartold Manguberdiga baho berar ekan, buni shunday ifoda etadi: “...Xorazmshoh Aloud-din Muhammad keyinchalik Jaloliddin ko‘rsatgan va mumkin bo‘lgan qarshilik harakatining uchqunini ham ko‘rsata olmadi”. Haqiqatan ham, asar voqealari davomida Xorazmshohning turli maqtovlardan mast bo‘lish tasvirlaridan boshqa biron bir sahnasi, jasorati aks etmagan. Hatto Amir Badriddin xiyonat qilib xor-u zor bo‘lganida, Jaloliddinga o‘lmaslik uchun yolvorganida ham Xorazmshohning ozod qilish haqidagi hech bir hukmi ahamiyatga ega bo‘lmay qoladi. Jaloliddin uni

o'limga mahkum etadi:

Chirik farmon yirtilar, yirtidim, vassalom!
Shunday najotkor ekan hazrati sulton,
Nega qilar xoinga najotni ehson?
Asoratda yurarkan haramxonasi,
Unga kimdir o'lkani bir begonasi?!
Yo'qdur mendan boshqa hech sohibi farmon,
Ogoh bo'lgay amrimdan darbadar sulton!
...Ammo ablah tulkingi yana aybi bor:
Yurtfurushlik uchun u o'lsin ikki bor.

Dramaning ikkinchi pardasidagi sahnalardan biri-
da Xorazmshoh butun ahli ayoli bilan Xorazmni tark
etib ketish voqeasi aks etgan va mana shu holatga
birgina Sultonbegim chiday olmasligini ko'ramiz. U
Yurti tashlab ketgisi kelmaydi. Jaloliddin ham birgina
Sultonbegimga achinadi. Uni ketishini istamaydi, biroq
u erlik xotirligini o'ylab unga hech narsa deyolmaydi.
Bu voqealar Jaloliddinning sharqona islom odatlariga
amal qiladigan shaxs ekanligini yoritishga xizmat qilgan.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Maqsud Shayxzoda
mazkur dramani yaratishda mafkuraga xizmat qilishni
o'z oldiga maqsad qilib qo'ymagan, garchi bu asar
yaratilishiga turtki bo'luvchi yondosh asarlar mavjud
bo'lsa ham, muallif yaratig'ini umuminsoniy qadriyatlarni
tarannum etgan holda insoniyatga xizmat qilishi lozim-
ligini bosh vazifalaridan biri deb bilgan. Shuning uchun
ham bu asar hozirgacha sevib o'qiladi. Ijodkor tarixiy
haqiqatni bosh qahramon obrazida badiiy talqin etishda
o'z fantaziyasi bilan bir qatorda "tarix fantaziyasi"ga ham
asoslandi. Bu esa dramada tarixiy haqiqatning, sharoit-
ning real tasvirlanishiga va kitobxonga ishonarli ta'sir
etishi uchun badiiy fantaziyaning qo'llashga asos bo'ldi.
Muallif asarining bosh qahramoni Jaloliddin Manguberdi
qiyofasida milliy ruh, turkiylarga xos shiddat, yovqurlikni
tasvirlashda tarixiy haqiqatlarni badiiy jihatdan talqin
qilishga harakat qildi va Jaloliddin obrazida qadriyat,
millat, vatan qiyofasi turli badiiy tasvir vositalaridan
unumli foydalanilgan holda yaqqol gavdalanirildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Jaloliddin Manguberdi. Nashrga tayyorlovchi Jo'rayev J. – T.: Mumtoz so'z, 2015. 172 - b
2. **Каримов** Н. Мақсуд Шайхзода: Маърифий-биографик роман. – Т.: Шарқ, 2009. 356 - б.
3. Olimov S., Ahmedov S., Qo'chqorov R. Adabiyot 8: darslik/ – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2019. 352- b.
4. Shomansur Y. Shayxzoda – bunyodkor shoir. – T.: Fan, 2012. 256- b.
5. Zokirov M. Maqsud Shayxzoda: Adabiy-tanqidiy ocherk. – T.: O'qituvchi, 2009. 388 - b.
6. Ulug'ov A. Adabiyotshunoslikka kirish. – T.: Universitet, 2005. 308- b.

Aziza RO'ZIYEVA,
ToshDO'TAU 1-bosqich magistranti
azizaruzieva200205@gmail.com
+998914167616

MUHOKAMA MATNIDA QO'LLANADIGAN TIL BIRLIKLARI VA ULARNI SHAKLLANTIRUVCHI TOPSHIRIQLAR

Annotatsiya: mazkur maqolada muhokama matni yozish jarayonida kerak bo'ladigan til birliklari haqida ma'lumot berilgan. Xususan, harakat nomi, modal so'zlar, ko'rsatish olmoshlarning keng qo'llanishi va ularning sabablari izohlangan. O'quvchilarda yuqoridagi til birliklarini faol qo'llay olishlari, ularning takroriga yo'l qo'ymasliklari uchun bir qancha topshiriqlar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: harakat nomi, modal so'zlar, ko'rsatish olmoshi, bog'lovchilar, yuklama.

Annotation: this article provides information about the language units needed in the process of writing a discussion text. In particular, the name of the action, modal words, the wide use of demonstrative pronouns and their reasons are explained. A number of tasks have been developed so that students can actively use the above language units and avoid repeating them.

Key words: action noun, modal words, demonstrative pronoun, conjunctions, preposition.

Аннотация: в данной статье представлена информация о языковых единицах, необходимых в процессе написания дискуссионного текста. В частности, поясняются название действия, модальные слова, широкое употребление указательных местоимений и их причины. Разработан ряд заданий, позволяющих учащимся активно использовать вышеуказанные языковые единицы и избегать их повторения.

Ключевые слова: существительное действия, модальные слова, указательное местоимение, союзы, предлог.

O'quvchilarning yozma nutqini rivojlantirishda ularning muhokama matn yaratish ko'nikmasini rivojlantirish muhim o'rin tutadi. O'quvchilarda ushbu ko'nikmani rivojlantirish bo'yicha turli metodist olimlar tomonidan tadqiqot ishlari amalga oshirilib kelinmoqda. Ayni paytda ona tili va unga oid yo'nalishlarda ham yangilanishlar va rivojlanishlar yuz bermoqda. Ayniqsa, til o'qitish metodikasini takomillashtirish borasida, ta'lim mazmunining sifatini yanada oshirish, ilg'or tajribalarni joriy etish bo'yicha samarali ishlar amalga oshirilmogda. Bugungi kun o'quvchilaridan o'z fikrini mustaqil og'zaki va yozma bayon eta olishi, o'zining mustaqil fikriga va keng dunyoqarashga ega bo'lishi talab etiladi.

Muhokama matni haqida o'quvchilarning malakasini shakllantirish uchun ularni muhokama matni yozish jarayoniga spiralsimon tarzda olib chiqish kerak. Ushbu matn turini yozish hikoya va tasviriy matnga nisbatan murakkabroq sanaladi va o'quvchidan o'z fikrini dalillar va aniqroq faktlar asosida qurishni taklif qiladi. Matnda qo'llanayotgan til birliklarini ham xuddi shu tartibda o'qitish lozim.

Ona tili ta'limida o'quvchilarning yozma savodxonligini oshirish, matn yozish malakasini shakllantirish masalasi metodist olimlarning diqqat-e'tiborida bo'lib, ular tomonidan yaratilgan tadqiqot ishlari, monografiya, metodik qo'llanmalarda hamda amaldagi ona tili darsliklari yuzasidan o'qituvchilar uchun yozilgan metodik adabiyotlarda yozma ishlarni tashkil qilish, bog'lanishli nutq tuzish, matn, matn strukturasi, tuzilishi, turlari, o'ziga xos xususiyatlari ilmiy jihatdan o'rganilgan.

Muhokama matni yozish bo'yicha topshiriqlarda bir qator kamchiliklarni kuzatish mumkin:

- muhokama matnida uchraydigan til birliklari berilmagan;
- matn va uning tuzilishini o'rgatishga qaratilmagan;
- matn qismlari ajratilmagan va alohida izohlanmagan;
- matn yozishga qaratilgan topshiriqlarning mazmuni asosan bir xil;
- muhokama matni asosan lingvistik kompetensiya sifatida kiritilgan.

Umuman matn deyilganda, nutqiy jarayon mahsuli bo'lgan, tugallangan, yozma shaklda mavjud bo'lgan, adabiy shakllangan, superfrazali birliklardan tuzilgan, leksik, **grammatik**, logik, stilistik aloqalar bilan bog'langan, aniq maqsadli va pragmatik qurilmali nutqiy asarni tushunmoq kerak [5: 5].

Matn grammatik tasviriy va ma'naviy jihatdan yaxlit bo'lganida uning ta'sir kuchi ortadi. Shuning uchun har qanday nutq shaklidan lisoniy to'kislik talab qilinadi. Shuning bilan birga, unda milliy joziba ham bo'lishi kerak. Matn tuzishga o'rgatilayotgan o'quvchidan ana shu jihatlariga e'tibor qaratish lozimligi talab qilinadi.

Har qanday matn yozish jarayonida o'quvchilar til birliklaridan samarali foydalana olishlari lozim. Qo'llanadigan til birliklari ma'lum ma'noda matnning mazmunini ochib berishda ishtirok etadi. Matnda faol qo'llanadigan til birliklarini bilmaslik bugun bizning matn turlarini ajrata olmasligimizga ham sabab bo'lyapti.

Muhokama matnida faol qo'llanadigan til birliklari quyidagilar:

T/r	Faol qo'llanadigan til birliklari	Misollar
1.	harakat nomi	chekish, yolg'on gapirish, internetdan foydalanish, uxlash, fast-fud iste'mol qilish
2.	ko'rsatish olmoshi	bu, shu
3.	majhul nisbat	aytilgan, deyilgan, fikr bildirilgan
5.	modal so'zlar	demak, umuman, masalan, jumladan, aksincha, balki, haqiqatan, darhaqiqat, albatta, xususan, afsuski, kerak, lozim, mumkin, shart
6.	bog'lovchilar	shu sababli, chunki, shuning uchun, agar, ya'ni, ammo, lekin, va, ham
7.	bo'lsa, esa so'zlari	-
8.	Yuklama	-ki

Harakat nomini qo'llashga o'rgatishga doir topshiriq.

1-topshiriq. Ajratib ko'rsatilgan so'zlarni harakat nomiga aylantiring. Gaplarni qayta yozing. Bunda -ish, -uv, -moq qo'shimchalaridan foydalaning.

1. Olimlarning tadqiqotlariga qaraganda, dunyo aholisining 60 %i tamaki chekadi. _____ sog'liq uchun zararli, u erta o'limga sabab bo'ladi.

2. Dunyo bo'yicha har kuni 2 mlrd inson fast-fud iste'mol qiladi. _____ semizlikka olib keladi.

3. Transportlarning ko'p qo'llanishi havoni zaharlaydi. _____ insonlar sog'ligida yetarlicha muammolarni keltirib chiqaradi.

4. Yoshlarning deyarli 50 %i har kuni 8 soatdan ortiq telefondan foydalanadi. Ko'p _____ ko'zlarning ko'rish qobiliyatini pasaytiradi hamda o'sishni sekinlashtiradi.

Matn tuzuvchilik xususiyati barcha ko'rsatish olmoshlariga xosdir. Bu, shu, u o'sha bu vazifada ko'proq qo'llanadi. Bundan tashqari, ko'rsatish olmoshi mavhum, umumlashgan ma'nolarni ifodalashda qo'llanadi [1: 254]. Muhokama matnida ham ma'nolar umumlashgan holda bayon etiladi, shu sababli ko'rsatish olmoshlaridan ko'proq foydalaniladi. Olmoshlar matn tarkibida so'z takroriga yo'l qo'ymaslikni ham ta'minlaydi. Aksariyat o'quvchilar matn yozish jarayonida so'zlarni takror qo'llab taftalogiyani yuzaga keltirishadi. Shu sababli o'quvchilarda topshiriqlar orqali olmoshlarni o'rinli qo'llash malakasini hosil qilish lozim.

2-topshiriq. Matnda ajratib ko'rsatilgan so'zlarni ko'rsatish olmoshlari orqali ifodalang. Ko'rsatish olmoshining ahamiyatini izohlang.

Bugungi kunda texnologiyalar shiddat bilan rivojlanib bormoqda. Texnologiyalarsiz hayotimizni tasavvur qilish qiyin. **Texnologiyalar** orqali biz ishimizni tez va oson bajaramiz hamda vaqtdan yutamiz. **Vaqtdan yutish** esa bizga sevimli mashg'ulotlarimiz bilan ko'proq shug'ullanish imkonini beradi.

Texnologiyalar bizga har jabhada yordam beradi. Telefon orqali suhbat qurish, chet ellik do'stlar orttirish, yangiliklar o'rganish texnologiyalar bilan bog'liq jarayon hisoblanadi. **Suhbat qurish, chet ellik do'stlar orttirish, yangiliklar o'rganishning** barchasiga biz kundalik hayotimizda juda ko'p duch kelamiz.

Demak, texnologiyalar va biz bir butunlikka aylanib bormoqdamiz. Ammo **texnologiyalarga** haddan ziyod o'r-ganib qolishning salbiy oqibatlari haqida ham unutmasligimiz lozim.

Sizningcha texnologiyalar qanday salbiy oqibatlarga olib keladi?

Fe'l nisbatlarini olgach har bir fe'l turli xususiyatli matnlar tashkil etishi mumkin. Misol uchun, majhul nisbatdagi fe'llar ko'proq muhokama matnida qo'llaniladi. Chunki muhokama matnida shaxs emas, faoliyat, vaziyat muhimroq ahamiyat kasb etadi. S.Sultonsaidova ham majhul nisbatda so'zlovchi bajaruvchisini aniq ko'rsatishni emas, uning uchun muhimi faoliyatning amalga oshirilishini aytib o'tgan [1: 224–226].

3-topshiriq. Matndagi ma'nodosh modal so'zlarni qo'llang hamda gapni davom ettiring.

Men xonamni toza tutaman, _____ (chunki, shu sababli, shuning uchun) _____

_____ (demak, xulosa qilib aytganda, umuman), insonlarning fikriga qarab ish tutmaslik kerak.

_____ (darhaqiqat, haqiqatan) telefondan uzoq vaqt davomida foydalanish juda ko'p zararli oqibat-larga olib keladi, _____ (jumladan, masalan) _____.

Grammatik tushunchalarni berish jarayonida o'quvchining so'z boyligini oshirish ona tili ta'limi oldiga qo'yiladigan talablardan biri ekan, turli usullarni izlash kerak bo'ladi.

O'quvchilarga beriladigan topshiriqlar darslikdagi mashqlar asosida bo'lib qolmay, o'tilgan mavzuga mos bog'la-nishli matnlar tuzishga qaratilgan bo'lib, shu matnlardagi gaplarni tahlil qilishga e'tibor tortilsa, o'quvchilarning faolligi oshadi [2].

Demak, har bir grammatik mavzu o'tilgan paytda o'quvchilarga bog'lanishli nutq tuzishni vazifa sifatida berish, ularning matn yozish ko'nikmasini yaxshilaydi.

Albatta, matn yozish ko'nikmasi bosqichma-bosqich shakllanadi. 5–11-sinflar ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilar-ni matn tuzishga o'rgatish markaziy o'rinni egallaydi. Bu davrda ular rivoya, tasvir, muhokama kabi bayon usullari yetarli darajada shakllanib, kuzatilgan ko'rilgan narsa-buyumlar yoki voqea-hodisalarning ko'zga tashlanmaydigan mavhum qirralari ustida bimalol fikrlay oladilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. "O'zbek tili" doimiy anjumani to'rtinchi yig'ilishi tezislari. Ta'lim jarayonida matn ustida ishlashning asosiy omillari. – Toshkent, 1997.

2. M.Sobirova. Ta'lim jarayonida matn ustida ishlashning asosiy omillari. O'zbek tili doimiy anjumani – Toshkent, 1997. O'quvchilarni matn yaratishga o'rgatish tajribasidan

3. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh., Hakimova N., Siddiqov M. Ona tili. Umumiy o'rta ta'lim maktablarining 7–sinfi uchun darslik. – Toshkent: Respublika ta'lim markazi, 2022.

4. Mavlonova K. Ona tili darslarida matn tuzilishini o'rgatish metodikasi. Ped.fan.dok...dis. – Toshkent, 2023.

5. Yo'ldoshev M., Muhamedova S., Saparniyozova M. Matn lingvistikasi. – Toshkent, 2021.

Rahmatullo BERDIYOROV,
Alisher Navoiy nomidagi TDO'TAU O'zbek tili va adabiyoti
yo'nalishi 1-bosqich magistranti
Pochta: berdiyorovrahmatullo@gmail.com

ISAJON SULTONNING "ALISHER NAVOIY" ROMANIDA TARIXIY VOQEALARNING ZAMONAVIYLIK BILAN BOG'LANISHI

Annotatsiya: mazkur maqolada Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romanida tarixiy voqealarning zamonaviylik bilan bog'lanishi tahlil qilinadi. Roman orqali adib buyuk mutafakkir va shoir Alisher Navoiy hayoti, uning ijtimoiy, siyosiy va madaniy faoliyati haqida keng tasavvur beradi. Asarda tarixiy voqealar va shaxslarning zamonaviy masalalar bilan uzviy aloqada talqin qilinishi milliy ongini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqola davomida Isajon Sultonning tarixiy voqealarga badiiy yondashuvi, tarixiy haqiqatni zamonaviy fikrlar bilan uyg'unlashtirish usullari va bu jarayonda qo'llangan obrazlar tahlil etiladi. Ushbu tadqiqot Isajon Sulton ijodining noyob xususiyatlarini o'rganishga hamda mustaqillik davri o'zbek adabiyotining rivojlanishidagi o'rnini aniqlashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: tarixiy roman, tarixiy haqiqat, badiiy to'qima, tarixiy obraz, tarixiy voqealik, qiyosiy tahlil.

Annotation: this article analyzes the connection of historical events with modernity in the novel "Alisher Navoiy" by Isajon Sultan. Through the novel, adib gives an extensive picture of the life of the great thinker and poet Alisher Navoi, his social, political and cultural activities. In the work, the interpretation of historical events and personalities in continuous contact with modern issues is important in the formation of national consciousness. During the article, Isajon Sultan's artistic approach to historical events, methods of harmonizing historical reality with modern thoughts and images used in this process are analyzed.

Keywords: historical novel, historical reality, artistic fabric, historical ob.

Аннотация: в данной статье анализируется связь исторических событий с современностью в романе Исаджана Султана "Алишер Навои". В романе писатель дает широкое представление о жизни великого мыслителя и поэта Алишера Навои, его социальной, политической и культурной деятельности. Трактовка исторических событий и личностей в произведении в тесной связи с современными проблемами приобретает важное значение для формирования национального сознания. В статье анализируется художественный подход Исаджана султана к историческим событиям, способы гармонизации исторической правды с современной мыслью и образы, использованные в этом процессе.

Ключевые слова: исторический роман, историческая правда, художественная ткань, исторический оби.

Kirish. Mustaqillik davri ijodkorlarining nasriy hamda she'riy asarlarida o'ziga xos milliy g'urur timsoli gavdalanadi. Xususan, Isajon Sulton, Abduqayum Yo'ldosh, Nazar Eshonqul va Ulug'bek Hamdam kabi ijodkorlar nasrida o'zbek millatiga xos bo'lgan detallardan foydalanish, xalqona muhit hamda obraz tasvirini yoritishga keng o'rin berilgan.

Badiiy asarning qimmati va uning o'z kitobxonlarini topa olishi, bir jihatdan, adibning hayot haqiqatini qanchalik chuqur va haqqoniy aks ettirishi bilan belgilanadi. Biz badiiy asarlarda hayot haqiqatining murakkabliklari, turli-tuman qirralari qanchalik yorqin va haqqoniy ochilganligini, adabiy shakl vositalari hayot haqiqatini badiiy haqiqatga aylantirishga qanchalik xizmat qilganligini tahlil qilish va yoritishga alohida e'tibor bilan qarashimiz kerak.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Tarixiy romanlar

dunyo bo'ylab turli davrlarda va hozirgi kunda ham adabiyotshunoslar, tarixchilar va madaniyatshunoslar tomonidan o'rganib kelinmoqda. Quyida dunyo miqyosida tarixiy romanlarni o'rgangan muhim shaxslar va ularning yondashuvlari keltiriladi.

Gyorgiy Lukach¹ "The Historical Novel"² ("Tarixiy roman) asarida tarixiy romanlarning badiiy shakli va tarixiy voqealarning adabiy aks ettirilishi o'rtaidagi bog'liqlikni o'rganib, tarixiy romanlarni "xalqning tarixiy ongini shakllantiruvchi vosita" deb hisoblaydi. Mixail Baxtin³ roman turlari va ularning tarixiy voqealar bilan aloqasini tadqiq qilgan. Uning tadqiqotlarida vaqt va makonning (xronotop) tarixiy romanlarda o'ynagan roli muhim ahamiyatga ega. Amerikalik tarixchi Hayden Veytning (Hayden White⁴) postmodern tarixshunoslikning muhim vakillaridan biri bo'lib, uning neotarixiylik (yoki metatarixiylik) haqidagi yondashuvi tarixni

- 1 Vengriyalik olim, faylasuf va adabiyotshunos. - https://en.wikipedia.org/wiki/Gy%C3%B6rgy_Luk%C3%A1cs
- 2 Georg Lukacs. The historical novel. Boston – 1962.: 363- b.
- 3 Rossiyalik faylasuf va tilshunos - Бахтин, Михаил Михайлович — Википедия
- 4 Amerikalik tarixchi - Hayden White - Wikipedia

tushunish va talqin qilishning yangi yo'llarini taklif etgan.

Isajon Sulton romanida tasvirlangan voqealar va shaxslar tarixiy asosga ega. Shuning uchun avvalo, Alisher Navoiy hayoti va faoliyati bo'yicha muhim tarixiy manbalar, jumladan, Navoiyning "Xazoyin ul-maoniyy"⁵, "Mahbub ul-qulub"⁶ va boshqa asarlari, shuningdek, Boburning "Boburnoma"⁷si kabi manbalar asos hisoblanadi.

Nasimxon Rahmonov tarixiy romanlar haqida fikr yuritayotib, "Tarixiy romanning bitta xususiyati bor: bu ham bo'lsa tarixiy voqea bilan roman o'rtasida muvozanatni saqlash va kitobxonni romandagi voqealarga ishonтира olishdir. Yozuvchi mahorati bilan o'quvchi ishonchi uyg'unlashgan nuqta adabiyotning yutug'i sanaladi"⁸. – deydi. Demak, tarixiy romanda tarixiy haqiqat va badiiy to'qima o'rtasidagi muvozanat bo'lishi shart hisoblanib, tadqiqotchi tarixiy romanlar poetikasini o'rganishda buni yodda tutishi lozim bo'ladi.

Muhokama va natijalar. Xususan, Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romanida tarixiy haqiqat va badiiy to'qimaning uyg'unlashgan holatini ko'rishimiz mumkin. Asarni o'qish jarayonida yozuvchi kitobxonni o'tmish voqealari sari chorlar ekan, badiiy to'qimadan unumli foydalanadi, o'z badiiy mahoratini o'sha davrda yuz bergan voqeadan yetkazib bera oladi. Romandagi voqealar rivojining kaliti sifatida "Dumli yulduz siri" bobi asosiy o'rin tutadi. Unga ko'ra Iroq safaridagi bola Alisher ilk bor dumli yulduzga duch keladi:

–Tag'oyi, qarang! –deb qichqirdi Alisher. –Anavi yulduzning xuddi kuchukcha kabi dumi bor ekan!

Mirsaid Kobuliy u ko'rsatgan tomonga qarab qoldi. Haqiqatan ham o'zga yulduzlar oralab yorug'roq bir yulduz uchar, quyrug'i tikka ko'tarilgan edi...

–Jonimning egasi bo'lmish zotga qasamki, mo'jiza yuz berdi! –Mirsaid tag'oyi jiyanini mahkam quchib, peshanasidan o'pdi. –Aytadilarki, kim quyrug'i tikkaga ko'tarilgan dumli yulduzni hayotida uch karra ko'rsa,

5 Xazoyin ul-maoniyy - Vikipediya

6 Mahbub ul-qulub - Vikipediya

7 Boburnoma - Vikipediya

8 Rahmonov N. Tarixdan oziqlanib. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2019. 15-bet.

9 Isajon Sulton. Alisher Navoiy. – Toshkent. Adabiyot, 2021. 60-bet.

10 Isajon Sulton. Alisher Navoiy. Toshkent. Adabiyot, 2021. 264-bet.

firdavsi a'loga kirarmish. Tangri hech shubhasiz, bilguvchidir."⁹

"Favoyid ul-kibar" bobida berilgan uchinchi bor dumli yulduz uchishi voqeasi buyuk "Xamsa" asarining yozilishi darakchisi sifatida beriladi.

"Mana shu to'lg'in asnoda, yigitlik chog'idan buyon muddao qilingan shoh asarga — "Xamsa"ga qo'l urish niyat qilingan edi.

Lekin bu ulug' ishning ibtidosida Alisher Navoiy hayotiga yuksaklik mujdasini olib kelgan yana bir hodisa ro'y berdi. O'sha tun ko'zga uyqu kelmay, binafshazorni aylanarkan, tungi samodagi son-sanoqsiz yulduzlar orasida harakatlanayotgan bir yorug' yulduz ko'rindi. U samo toqidan qibla sari shitob bilan uchib, quyrug' paydo qildi. Ko'kdagi bu mo'jizaning dumi supurgi misol xurpayib, yuqoriga qarab o'rlagan edi!"¹⁰

Ushbu voqeadan so'ng shoir "Xamsa", "Xazoyin ul-maoniyy", "Lison ut-tayr" singari asarlar yozadi, xalqqa yordam beradi, ota-bola o'rtasidagi nizolarga chek qo'yadi.

Yuqoridagi voqea badiiy to'qima hisoblansa-da, yozuvchi tomonidan shu qadar mahorat bilan ishlanganligi bois, voqealar rivojidagi izchillikni ta'minlab bera olgan.

Xulosa. Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romanida tarixiy voqealar zamonaviylik bilan uzviy bog'langan holda tasvirlanadi. Asar o'zbek adabiyotining buyuk siymosi Alisher Navoiyning hayoti va faoliyatini, uning ijtimoiy, siyosiy hamda madaniy o'rnini yoritib berishga qaratilgan. Bunda muallif nafaqat tarixiy haqiqatni saqlab qoladi, balki undagi voqealar orqali zamonaviy jamiyat uchun dolzarb bo'lgan mavzularni ham aks ettiradi.

Romanda Navoiyning adolat, insonparvarlik va ma'naviyatga oid qarashlari bugungi kun bilan uyg'unlashadi. Ustoz shoirning faoliyati orqali muallif adabiyot va madaniyatning jamiyat rivojidagi o'rniga urg'u beradi, o'quvchini milliy qadriyatlar va ma'naviy merosni qadrlashga chaqiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Isajon Sulton. Alisher Navoiy. – Toshkent. Adabiyot, 2021. 445 - b.

Rahmonov N. Tarixdan oziqlanib. – Toshkent: Mumtoz so'z, 2019. 120 - b.

Nazarov B. Hayotiylik – bezavol yangilik. – Toshkent: Yosh gvardiya, 1985. 104 - b.

Georg Lukacs. The historical novel. – Boston, 1962.: 363 - b.

Isajon Sulton nasri badiiyati. Ilmiy maqola va risolalar to'plami. – Toshkent. "Turon zamin ziyo", 2017.

Abdulkhamidova Hikmatoy Akhrorjon qizi. International Journal on Integrated Education Poetic Characteristics of Chronotopy of Photos in Isajon Sultan's Novel "Free" Indaneziya 2021.

Abdulkhamidova Khikmatoy Akhrorjon Qizi. Хоразм Маъмун Академияси Ахборотномаси. Isajon Sultonning "Ozod" romanida aks xronotopi. – Xorazm, 2021.

<https://cyberleninka.ru/articles>

<https://uz.wikipedia.org>

Feruzabonu Komilova,
Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston
Milliy universiteti, Matnshunoslik va adabiy
Manbashunoslik o'zbek tili yo'nalishi
magistratura 1-kurs talabasi

BEHBUDIYNING "OYNA" JURNALIDAGI MUMTOZ MATNLAR TADQIQI

Annotatsiya: mazkur maqola Behbudiyning "Oyna" jurnalida chop etilgan mumtoz matnlarning tadqiqiga bag'ishlangan. Tadqiqotda "Oyna" jurnalida nashr etilgan adabiy, ilmiy va madaniy meros sifatida qaralgan matnlarning mazmuni va ularning milliy o'zlikni shakllantirishdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Jurnalning o'z davridagi ma'rifiy-ma'naviy vazifalari va uning yangi o'zbek adabiyoti rivojidagi o'rni tadqiqot markazida bo'lgan. Shuningdek, maqolada Behbudiyning islohcilik g'oyalari, mumtoz matnlar orqali ma'naviyatni oshirish va milliy qadriyatlarni targ'ib etish masalalari chuqur tahlil qilinadi. Mazkur ish "Oyna" jurnalidagi mumtoz matnlarning stilistik va mazmuniy xususiyatlarini ochib berish bilan birga, ularning bugungi kunda ham dolzarb ekanligini ko'rsatadi. Behbudiyning jurnal orqali ilgari surgan maqsadlari va milliy uyg'onish harakatiga qo'shgan hissasi kengroq yoritiladi.

Kalit so'zlar: Behbudiyning "oyna" jurnali, mumtoz matnlar tadqiqi, islohcilik g'oyalari, milliy uyg'onish, adabiy meros, madaniy qadriyatlar, milliy o'zlik, stilistik tahlil, adabiy islohotlar.

Annotation: this article is devoted to the study of Bekhbudi's classical texts published in the magazine "Oyna". The research analyzes the content of the texts published in the "Oyna" magazine, considered as literary, scientific and cultural heritage, and their significance in the formation of national identity. The educational and spiritual tasks of the magazine in its time and its role in the development of new Uzbek literature were in the center of research. Also, the article deeply analyzes Bekhbudi's ideas of reform, raising spirituality and promoting national values through classical texts. This work reveals the stylistic and substantive features of the classic texts in the "Oyna" magazine, and shows their relevance even today. Bekhbudi's goals and contribution to the national revival movement will be covered more widely through the magazine.

Key words: Bekhbudi's "mirror" magazine, study of classic texts, reformist ideas, national renaissance, literary heritage, cultural values, national identity, stylistic analysis, literary reforms.

Аннотация: данная статья посвящена исследованию классических текстов Бехбуди, опубликованных в журнале "Ойна". В исследовании анализируется содержание текстов, опубликованных в журнале "Ойна", отнесенных к литературному, научному и культурному наследию, и их значение в формировании национальной идентичности. В центре исследования находились просветительские и духовные задачи журнала в свое время и его роль в развитии новой узбекской литературы. Также в статье глубоко анализируются реформаторские идеи Бехбуди, поднятия духовности и пропаганды национальных ценностей через классические тексты. Данная работа раскрывает стилистические и содержательные особенности классических текстов журнала "Ойна" и показывает их актуальность и в наши дни. Цели и вклад Бехбуди в движение национального возрождения будут более широко освещаться в журнале.

Ключевые слова: журнал Бехбуди "Зеркало", изучение классических текстов, реформаторские идеи, национальное возрождение, литературное наследие, культурные ценности, национальная идентичность, стилистический анализ, литературные реформы.

Kirish. Behbudiyning "Oyna" jurnali o'zbek matbuot tarixida alohida o'rin egallagan nashrlardan biri bo'lib, XX asr boshlarida ma'rifatparvarlik harakatining muhim ko'zgusi sifatida namoyon bo'lgan. Bu jurnal millatning ma'naviy-ma'rifiy yuksalishi va adabiy uyg'onishi yo'lida betimsol ahamiyat kasb etgan. "Oyna" jurnali sahifalarida chop etilgan mumtoz matnlar o'sha davr ziyolilarining maqsad va intilishlarini aks ettirib, milliy o'zlikni anglash va madaniy qadriyatlarni targ'ib qilishda muhim manba bo'lib xizmat qilgan.

Mazkur tadqiqot "Oyna" jurnalida chop etilgan mumtoz matnlarning mazmuniy va stilistik xususiyatlarini

o'rganish, shuningdek, ushbu matnlarning Behbudiyning islohcilik g'oyalari bilan bog'liq jihatlarini yoritishga qaratilgan. Tadqiqot jarayonida "Oyna"ning o'z davridagi ijtimoiy-siyosiy va madaniy ahamiyati, jurnal orqali ilgari surilgan g'oyalar va ular orqali millat ma'naviyatini boyitish yo'lidagi harakatlar chuqur tahlil qilinadi.

Ushbu ish nafaqat tarixiy-adabiy merosni o'rganishga, balki bugungi kunda ham dolzarbligini saqlab qolgan milliy va madaniy qadriyatlar mohiyatini anglashga yordam beradi. Shu bois "Oyna" jurnalining mazmunini chuqur tadqiq etish milliy uyg'onishning adabiy-madaniy jihatlarini kengroq anglash imkonini beradi.

Asosiy qism. Behbudiyning ta'limiy va axloqiy qarashlariga ko'ra, insonning ma'naviy barkamolligiga erishishi uchun bir qator talablar bajarilishi kerak. Ular orasida ilm orqali orttirilgan fazilatlar, ichki va tashqi ko'rinishdagi haqiqat, aql orqali shakllangan xulq-atvor va mol-mulkdan ustun bo'lgan salomatlik alohida o'rin tutadi. Ushbu talablar hozirgi kunda ham barkamol insonni shakllantirishda mardlik, halollik, vafodorlik, adolatparvarlik, saxiylik, mehr-oqibat va insonparvarlik kabi xislatlarni tarbiyalashning ahamiyatini belgilaydi.

Behbudiyning ma'rifiy qarashlari o'z davrining asosiy g'oyasi sifatida shakllanib, uning safdoshlari uchun yo'lboshchi bo'ldi. U millatni qullikdan ozod qilish va ma'naviy yuksalishga erishish yo'lida o'zini fido qilib faoliyat yuritdi. Behbudiy yangi maktablarni tashkil etib, diniy va dunyoviy bilimlarni o'rgatish orqali yoshlarni barkamol shaxs sifatida shakllantirishni maqsad qildi. Gazeta va jurnallar nashr etib, xalqning ma'naviy bilimini oshirish, teatr orqali esa madaniy darajasini rivojlantirishga intildi.

Behbudiyning yetuk ma'rifatparvarlik jihatlaridan biri shundaki, u faqat musulmon dunyosi g'oyalari bilan cheklanmasdan, butun dunyo qarashlarini o'rganib, Sharq donoligi va G'arb mehnatsevarligini uyg'unlashtirishga intildi. U fozil jamiyatni shakllantirishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ygan va ma'naviyatni rivojlantirishning eng muhim yo'li sifatida ta'lim va tarbiyaga alohida e'tibor bergan. Prezident Sh. Mirziyoyevning "Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir" degan fikrlari Behbudiyning ta'limga doir qarashlariga hamohangdir.

Behbudiy ta'lim tizimini rivojlantirishda katta islohotlarni amalga oshirdi. Yangi maktablarda yoshlar uchun darsliklar yaratib, ular savodini tez va samarali chiqarish yo'llarini izlab topdi. Eski maktablardagi yodlashga asoslangan o'qitish usulidan farqli ravishda, ijodiy va ko'rgazmali ta'limni joriy qildi. Bu orqali yoshlarning kuzatuvchanlik va tafakkur qobiliyatlarini rivojlantirishni yo'lga qo'ydi. Ta'limning tizimliliigi va izchilligiga, nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligiga alohida e'tibor qaratdi.

Bundan tashqari, Behbudiy yurt va millat taraqqiyoti uchun aholiga ilm-fanni targ'ib etish, ularning savodxonligini oshirish va diniy hamda dunyoviy bilimlarni birgalikda o'rgatish zarurligini uqtirdi. U ilm va fanning taraqqiyotdagi muhim o'rnini ta'kidlab, dunyoviy fanlar bilan bir qatorda bir nechta xorijiy tillarni o'rganishni ham taklif qildi.

Behbudiy xalqni o'zligini anglashga, huquq va erkinliklarini bilishga hamda ma'rifatli bo'lishga chorladi. U o'z faoliyatida nazariy va amaliy jihatdan namuna ko'rsatdi. Uning safdoshi Munavvarqori Abdurashidxonov ham savodxonlik, maktab va madrasalardagi ta'limni takomillashtirish va fuqarolarning ta'lim olish huquqini ta'minlash bo'yicha ko'plab qarashlar qoldirgan.

U jadidlarning bosh shiorini "Ozodlik, tenglik, adolat" so'zlari bilan ifodalagan. Behbudiy va uning safdoshlari ilm-fanning inson hayotini yaxshilashdagi o'rni va afzalliklarini doimiy ravishda targ'ib qilganlar.

Behbudiy va Munavvarqori fikrlariga ko'ra, ilm insonni ma'naviy va moddiy jihatdan boyitadi, uni dunyo va oxiratda baxtli qiladi. Behbudiy o'z amaliy faoliyati orqali xalq uchun bilimning nechog'lik zarur va foydali ekanligini isbotladi.

Mahmudxo'ja Behbudiy XX asr boshlarida Turkistonning ijtimoiy-siyosiy harakatlarida eng muhim shaxs sifatida maydonga chiqqan, xalq ongining uyg'onishiga katta hissa qo'shgan ulug' mutafakkir va olimdir. U yangi davr o'zbek madaniyatining asoschilaridan biri bo'lib, Turkiston jadidlarining yetakchisi, mustaqillik g'oyasining faol targ'ibotchisi va zamonaviy maktablar tizimining nazariyotchisi hamda amaliyotchisi sifatida tanilgan. Behbudiy o'zbek tarixining nihoyatda og'ir va murakkab bir davrida faoliyat ko'rsatgan. XVI asrdan boshlangan inqiroz, ichki nizolar va urug'-aymoqchilik muammolari xalqni zaiflashtirib, shu vaziyatdan foydalanmoqchi bo'lgan Rossiya hududni zo'rlik bilan o'z nazorati ostida ushlab turishga harakat qilardi.

Shunday sharoitda Behbudiy millatni yo'qolib ketish xavfidan asrab qolish, kelajak avlodni ozodlik, mustaqillik va erk g'oyalari ruhida tarbiyalash hamda ma'rifat va taraqqiyot sari yetaklashdek ulkan vazifani o'z zimmasiga oldi.

Inson ma'naviyatini rivojlantirish va barkamol avlodni tarbiyalashda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning o'rni beqiyosdir. Ma'naviy-axloqiy ruhda kamol topgan inson jamiyatda milliy ongni uyg'otishga, xalq ma'naviyati va ma'rifatini yuksaltirishga hissa qo'shadi. Shuningdek, u yurt taraqqiyoti uchun o'z mas'uliyatini anglab, ota-ona va Vatan oldidagi burchlarini chuqur his etadi.

Yuzlab yillar davomida xalqimizning ma'naviy merosi sifatida qadrlangan mumtoz adabiyot namunalari yosh avlod ongiga singdirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri sanaladi. Hozirgi kunda yoshlarning ma'naviyatini boyitish uchun mumtoz adabiyot asarlariga singdirilgan g'oyalar muhim ahamiyat kasb etadi. Shu maqsadda, ta'lim jarayonida o'quvchilarga mazmunli ta'lim va tarbiya berish, shuningdek, pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish yo'nalishida ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda.

Respublikamiz ta'lim tizimidagi yangi islohotlar ta'lim-tarbiya jarayonini yanada takomillashtirish, bu borada "Ta'lim to'g'risidagi qonun" va unga mos normativ hujjatlarni yangilashni talab etmoqda. Ushbu o'zgarishlar o'qituvchilar uchun sharoitlarni yaxshilash, moddiy va ma'naviy rag'batlantirish, shuningdek, o'quvchilarning bilim va ma'naviy saviyasini oshirishga qaratilgan. Ushbu vazifalarning muvaffaqiyatli bajarilishi uchun har bir fan, jumladan, mumtoz adabiyotning ta'lim jarayonidagi holati tahlil qilinishi lozim.

Mumtoz adabiyotni ta'limda qo'llashning dolzarb muammolari

Bugungi kunda maktablarda mumtoz adabiyotning o'qitilish holati qoniqarli emasligi ko'zga tashlanadi. Bu qoniqarsiz holatning sabablari obyektiv va subyektiv omillarga bo'linadi. Obyektiv sabablar ta'lim mazmunini belgilovchi standartlar, dasturlar va darsliklar bilan bog'liq bo'lsa, subyektiv omillar, asosan, o'qituvchilarning dars jarayonida mumtoz asarlarni talqin qilish usullaridan kelib chiqadi.

Davlat ta'lim standartlari (DTS) ta'lim mazmuniga qo'yiladigan umumiy talablarni belgilasa-da, mumtoz adabiyotning o'qitilishiga oid aniq mazmuniy va metodik yo'riqnomalar yetarlicha aks etmagan. Natijada o'qituvchilar ko'pincha mumtoz asarlarni yuzaki talqin qilishga yoki ularning nasriy bayoniga asoslanishga moyil bo'ladi. Bu esa o'quvchilarda asarning badiiy mahorati va o'ziga xos xususiyatlarini anglashda qiyinchilik tug'diradi.

Behbudiyning "Oyna" jurnalidagi mumtoz matnlar o'zbek adabiyoti tarixida nodir manba sifatida alohida ahamiyatga ega. Ushbu matnlar o'zbek mumtoz adabiyoti an'analari va ularning XX asr boshidagi ma'rifiy jarayonlarga integratsiyasini ko'rsatadi.

"Oyna" jurnalida chop etilgan mumtoz matnlar va ularning tahliliy yondashuvlarini tadqiq qilish.

Behbudiyning mumtoz adabiyotga bo'lgan yondashuvi va uni zamonaviy ta'limga moslashtirish bo'yicha olib borgan ishlarini yoritish.

Mumtoz adabiyot namunalarini yosh avlod ma'naviyatiga singdirish bo'yicha ilgari surilgan uslubiy takliflarni aniqlash.

Bugungi kunda milliy ma'naviyatni rivojlantirish, yoshlar ma'naviyatini yuksaltirishda mumtoz adabiyotning roli ortib bormoqda. Behbudiyning "Oyna" jurnalida chop etilgan mumtoz matnlar bu borada bebaho ma'lumot manbasi hisoblanadi. Ular xalqning milliy o'zligini anglash, tarbiyaviy qadriyatlarni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Tadqiqotda tarixiy-tahliliy yondashuv va zamonaviy ilmiy metodlar qo'llanildi. "Oyna" jurnalidagi mumtoz matnlar tahlil qilinib, ularning mazmuni, g'oyaviy asoslari va didaktik ahamiyati o'rganildi.

Mumtoz matnlarning tanlanishi va mazmuni: Behbudiyning mumtoz adabiyotga bo'lgan hurmati va zamonaviy yoshlar uchun ularni tushunarli qilishga qaratilgan sa'y-harakatlari aniqlandi.

Tarbiyaviy jihatlar: Matnlar milliy ongini shakllantirish va ma'naviy qadriyatlarni singdirishga yo'naltirilgani tahlil qilindi.

Pedagogik usullar: Behbudiyning mumtoz matnlarni o'qitishdagi uslublari, ularning zamonaviy ta'limga tatbiqi bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqildi.

Mumtoz adabiyot namunalarini yosh avlod ongiga singdirishda Behbudiyning yondashuvlari amaliy qo'llanilishi kerak.

Adabiyot darsliklarida mumtoz matnlarni o'rgatish

uchun yangi metodik materiallar ishlab chiqish lozim.

"Oyna" jurnalidagi matnlar milliy ma'naviyatni o'rganish bo'yicha asosiy manba sifatida qayta tahlil qilinishi kerak.

Tadqiqot ahamiyati:

Mazkur ish Behbudiyning milliy-ma'naviy merosini chuqurroq o'rganishga va uni zamonaviy ta'lim jarayonlariga tatbiq etishga yo'naltirilgan. Shu orqali, yoshlarning ma'naviy ongini yuksaltirish va badiiy tafakkurini shakllantirishga xizmat qiladi.

Takomillashtirish yo'nalishlari

Nazariy ma'lumotlarni boyitish: Mumtoz adabiyotning asosiy xususiyatlarini tushuntirishga yordam beruvchi nazariy bilimlar dastur va darsliklarga sinfma-sinf tarzda kiritilishi zarur. Bu o'quvchilarning asarni chuqur anglashiga ko'maklashadi.

Matn tahlilini mukammallashtirish: O'qituvchilar matnni tahlil qilishda badiiy mahorat, tasvir usullari va asarning o'ziga xosligini ochib berishga e'tibor qaratishlari lozim.

Metodik qo'llanmalarni takomillashtirish: Mumtoz adabiyot darsliklarida nasriy bayonlarni asosiy matnni tushunishga ko'maklashuvchi vosita sifatida ishlatish zarur. Bu esa o'quvchilarni asliy matnga qiziqtirish va mustaqil tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi.

Pedagogik malaka oshirish: O'qituvchilarning mumtoz adabiyot bilan ishlash ko'nikmalarini oshirish uchun maxsus treninglar va metodik seminarlar tashkil etilishi lozim.

Mumtoz adabiyot namunalarini o'qitish jarayonida nazariy bilimlarni takomillashtirish va o'qituvchilarning malakasini oshirish yuqori samaradorlikni ta'minlaydi. O'quvchilarda mumtoz asarlarni anglash va baholash uchun zarur bo'lgan bilim va malakalarni shakllantirish bugungi ta'lim tizimi oldidagi muhim vazifadir. Shu yo'l bilangina yosh avlodning badiiy tafakkuri va ma'naviy olamini boyitish mumkin bo'ladi.

Behbudiyning "Oyna" jurnali XX asr boshlarida Turkiston xalqlarining milliy uyg'onish va ma'rifatparvarlik harakati uchun muhim minbar vazifasini o'tagan. Jurnal sahifalarida chop etilgan mumtoz matnlar o'z mazmuni bilan xalq ma'naviyatini yuksaltirishga, ilm-fanni ommalashtirishga va milliy o'zlikni shakllantirishga xizmat qilgan. Ushbu matnlar nafaqat o'z davridagi adabiy-madaniy holatni aks ettirgan, balki jamiyatni yangilashga qaratilgan islohiy qarashlar manbai sifatida ham namoyon bo'lgan.

Mumtoz matnlarning tahlili

"Oyna" jurnalida chop etilgan mumtoz matnlarning badiiy va ilmiy-tarbiyaviy xususiyatlari alohida e'tiborga loyiqdir. Bu matnlar turli mavzularni qamrab olgan bo'lib, ular orasida tarixiy asarlar, diniy-ma'rifiy yozuvlar, adabiy she'rlar va maqolalar uchraydi. Masalan:

Adabiy va she'riy matnlar: Ushbu toifadagi matnlar ko'pincha milliy uyg'onish, vatanparvarlik, iymon va

axloqiy tarbiyani targ'ib etishga qaratilgan. Ular orqali xalqning ma'naviy o'sishini ta'minlash va yangi o'zbek adabiyotiga asos yaratish maqsad qilingan.

Ilmiy-ma'rifiy maqolalar: "Oyna" sahifalarida ilmiy taraqqiyoti, texnologiyalar, ta'lim-tarbiya masalalari bo'yicha maqolalar e'lon qilingan. Ushbu maqolalar aholining savodxonligini oshirish va dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qilgan.

Tarixiy matnlar va diniy islohlari: Tarixiy voqealar bayoni va diniy mavzudagi yozuvlar milliy qadriyatlarni mustahkamlashga hamda millatning o'z tarixiy ildizlarini anglashga yordam bergan.

Behbudiyning islohchilik g'oyalari

Muhammad Sodiq Behbudiyning asosiy maqsadi xalqni yangicha dunyoqarashga, ilm-ma'rifatga da'vat qilish edi. Jurnal orqali u o'sha davrdagi ijtimoiy muammolarni yoritib, ularga yechim taklif etishga intilgan. Mumtoz matnlar uning islohchilik g'oyalari va xalqni o'qimishli qilishga bo'lgan intilishlarining muhim vositasi bo'lgan.

"Oyna" jurnalida chop etilgan matnlarning tili zamonasiga mos, o'quvchilarga tushunarli bo'lishi uchun sodda va aniq bo'lib, o'zining o'qituvchanlik xususiyati bilan ajralib turadi. Bu matnlarning stilistik tahlili, ularning badiiy go'zalligini va ta'sirchanligini ochib beradi.

Jurnalning mumtoz matnlari o'zida yuqori darajadagi badiiy ifodani mujassam etib, o'z davrida xalqni ma'naviy va madaniy jihatdan uyg'otishda beqiyos rol o'ynagan. Shu bois ular milliy adabiyot va madaniyat tarixida alohida o'rin egallaydi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev 2020-yil 30-sentyabrda O'qituvchi va murabbiylar kuni munosabati bilan qilgan murojaatida jadidchilik harakati va uning shaxslari haqida to'xtalib o'tdilar. Prezidentning so'zlariga ko'ra, jadid mutafakkirlar o'z hayotlarini milliy uyg'otish g'oyasiga bag'ishlab, o'z mamlakatlarini jaholat va qoloqlikdan qutqarishga harakat qilganlar. Ular o'z hayotlarini xavf ostiga qo'yib, xalqni uyg'otish uchun bor kuchlarini sarfladilar. Prezidentning bu fikrlari, jadid mutafakkirlarining ta'limga bo'lgan e'tibori va fidoyiligi, bizga ularning hayot yo'llarini o'rganish va unga amal

qilish kerakligini ko'rsatadi.

Prezident Shavkat Mirziyoyev ta'lim tizimini isloh qilish borasida mamlakatimizda olib borilayotgan ishlar haqida gapirar ekan, Mahmudxo'ja Behbudiyning "Dunyo imoratlari ichida eng ulug'i maktabdir" degan fikrini alohida ta'kidladilar. Jahonning rivojlangan davlatlar tarixiga nazar tashlasak, jamiyatni o'zgartirishga qaratilgan islohotlar avvalo ta'lim tizimidan, ya'ni bog'chalar, maktablar va tarbiya sohasidan boshlanganini ko'ramiz. Chunki maktabni o'zgartirmasdan, jamiyatni o'zgartirib bo'lmaydi. Ta'lim va tarbiyaning asosi bo'lgan maktabni sifatli qilishda esa muhim rol o'qituvchilarga tegishli.

Xulosa. Behbudiyning "Oyna" jurnalida chop etilgan mumtoz matnlar tahlili o'zbek adabiyoti tarixida muhim o'rin egallaydi. Ushbu matnlar faqat o'sha davrning adabiy-estetik me'yorlarini emas, balki milliy ma'naviyat, axloq, va tarbiya masalalarini ham o'zida aks ettirgan. Tadqiqot davomida aniqlanganidek, Behbudiyning mumtoz adabiyot an'analari zamonaviy ta'lim va milliy ong shakllanishi bilan uyg'unlashtirishga intilgan.

Mazkur maqolalar va tahlillar nafaqat mumtoz adabiyotning boy ma'naviy xazinasini targ'ib qilish, balki yoshlarda badiiy tafakkur va axloqiy qadriyatlarni shakllantirishga yo'naltirilgan. Shu bilan birga, "Oyna" jurnalida chop etilgan mumtoz matnlar xalqning ma'naviy tiklanishi va milliy o'zlikni anglash jarayonida beqiyos ahamiyatga ega bo'lgani aniqlandi.

Bugungi kunda mumtoz adabiyotni ta'lim jarayoniga tatbiq qilish, uni yangi pedagogik va metodik yondashuvlar asosida o'qitish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Shu sababli, Behbudiyning izlanishlarining ahamiyatini chuqur o'rganish va amaliyotga tatbiq qilish o'zbek xalqining milliy-ma'naviy yuksalishiga xizmat qilishi shubhasiz.

Shunday qilib, tadqiqot Behbudiyning tomonidan yaratilgan ilmiy-adabiy merosning nafaqat tarixiy, balki hozirgi zamon uchun ham muhim ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi. Ushbu merosni chuqurroq o'rganish va uni yosh avlod ongiga singdirish kelajakda ham milliy qadriyatlarimizni asrab-avaylash va rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Behbudiyning M. Oyna jurnali maqolalari – Toshkent: Turkiston Matbaasi. 1913 – 1915.
2. Fitrat A. O'zbek adabiyoti namunalari – Toshkent: Maorif nashriyoti. 1928.
3. Shoniyozova S. O'zbek mumtoz adabiyoti va uning zamonaviy talqini – Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. 2005.
4. Karimov I. Ma'naviy yuksalish yo'lida – Toshkent: O'zbekiston. 1997.
5. Mirzayev Q. Adabiyot ta'limida nazariy asoslar va innovatsion yondashuvlar – Toshkent: Fan va texnologiya. 2012.
6. Usmonov S. O'zbek mumtoz she'riyatining pedagogik aspektlari. – Toshkent: Ma'naviyat nashriyoti. 2008.
7. Ta'lim to'g'risidagi qonun – Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Qonunlari To'plami. 2020.
8. Axmedova Z. Badiiy tafakkur va mumtoz adabiyot o'qitish usullari – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti. 2016.
9. Shoabdurahmonov, H. O'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: Fan nashriyoti. 2000
10. Xoldorov B. Behbudiyning milliy-ma'rifiy faoliyati – Toshkent: Milliy matbuot markazi. 2018.

Shaxnoza SHOMURODOVA,
ToshDO'TAU 1-kurs magistranti
shaxnozashomurodova22@gmail.com

ABDULLA ORIPOV LIRIKASIDA OSHIQ VA MA'SHUQA RUHIY DUNYOSIGA CHIZGILAR

Annotatsiya: ushbu maqolada Abdulla Oripov she'rlaridagi oshiq yigit va sevikli yorning ruhiy dunyosi tahlil qilinadi. Idealdagi sevgili timsolining ruhiy olamidagi eng iztirobli va go'zal tuyg'ulari, muhabbat borasidagi yo'qotishlari va topishlari, ishqning azobli sinovlari shoirning turli davrlarda yozilgan she'rlarida qay yo'sinda aks ettirilgani ko'rsatiladi. Abdulla Oripov she'riyatidagi o'ziga xosliklar haqida xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar: ruhiy dunyo, ruhiy kechinma, estetik kategoriya, ma'shuqa, haqiqiy ishq.

Annotation: this article analyzes the spiritual world of the young man in love and the beloved in the poems of Abdulla Oripov. It shows how the most painful and beautiful feelings in the spiritual world of the ideal lover, his losses and gains in love, and the painful trials of love are reflected in the poet's poems written in different periods. A conclusion is drawn about the peculiarities of Abdulla Oripov's poetry.

Keywords: spiritual world, spiritual experience, aesthetic category, lover, true love.

Аннотация: в статье анализируется духовный мир влюбленного юноши и любимой женщины в стихах Абдуллы Орипова. Будет показано, как самые мучительные и прекрасные чувства духовного мира идеального любовника, его потери и приобретения в любви, мучительные испытания любви отражаются в стихотворениях поэта, написанных в разные периоды. Обобщены особенности поэзии, Абдуллы Орипова.

Ключевые слова: духовный мир, духовный опыт, эстетическая категория, возлюбленный, настоящая, любовь.

Kirish. She'riyat asrlar davomida buyuk san'at si-fatida insonning ruhiy dunyosini kashf qilishga intilib kelgan. Shu ma'noda poetik ifoda madaniyati odamzod orzu-istaklari, maqsad va intilishlarini betakror estetik mezonda baholash garovidir¹. Lirikada real hayot voqea-hodisalari va shoir his-tuyg'ulari, kechinmalari o'rtasidagi ziddiyatlar yoki uyg'unliklar natijasida betakror she'rlar yaratilishi mumkin. Lirikaning birinchi belgisi kechinmadir². Lirik qahramonlarning ruhiy dunyosini ham kechinmalarni tahlil qilish orqali o'rganamiz. Insonlarning kechinmalari faqat tuyg'ular, o'ylar, xayolot, orzu va maqsadlar bo'libgina qolmay, ularning barchasi hamdir. Shu tufayli lirik asarlar asosida doimo qahramonlarning ruhiy dunyosi kechinmalari turadi. U shoirning qanchalar buyuk qalb va qalam sohibi ekanligidan ham xabar beradi. Lirik qahramonning ruhiy olamidagi turfa hislar, tuyg'ularni go'zal satrlarida ifoda ettira olish ijodkordan yuksak tafakkur va iste'dod talab etadi. She'riyati va shaxsiyati birdek betimsol bo'lgan Abdulla Oripov ana shunday san'atkor shoir edi. Uning ijodida muhabbat mavzusi keng o'rin egallaydi. Bu mavzuda turli yillarda yozilgan she'rlarida oshiq va ma'shuqaning ruhiy dunyosida hech kimnikiga o'xshamagan go'zal chizgilarni uchratamiz.

Abdulla Oripov ijodi haqida Doniyor Begimqulov

shunday degan edi: "Shoir nogahonda yulduzdek yarqirab, tuyqusdan hammaning nigohini o'ziga qaratgan butun ijodida muhabbat lirikasi ham o'ziga xosligi, teranligi, tuyg'ularning tabiiyligi, hayotiyliigi, real voqelikka monandligi bilan she'riyat ahlining qaynoq muhabbatiga sazovor bo'ldi. Shoir she'rlarida chinakam sevgi orzu-mandi bo'lgan katta qalb egasining dardli ruhiy dunyosi, undagi hasratlari, yonish-o'rtanishlari, iztiroblari butun tabiiyligi bilan namoyon bo'ladi". Inson sevgini tanlamaydi, sevgi insonni tanlaydi deyдилar. Bu go'zal tuyg'u hech bir holat, vaziyat yoxud qoidalarni pisand etmaydi. Shu sabab ham bu borada xalqimizda bir gap bor: "Ishq o'ti tushsa yurakka, do'zax o'tidan yomon".³

Asosiy qism. A.Oripovning muhabbat mavzusidagi she'rlarining mazmuni, qahramonlar ruhiyati tasvirlari bir-biriga shu qadar o'xshash va shu qadar yaqinki, ularni mazmunan bir-birining davomi deyishimiz mumkin. Shoir she'rlaridagi lirik qahramon hisoblangan oshiq yigit qalbidagi eng sof his bilan ma'shuqasini sevadi. Ammo u go'zal qiz yigitga nasib qilmaydi, bir umrlik iztirobli qalb armoniga aylanadi. U ma'shuqasidan ojiz muhabbati uchun kechirim so'raydi:

Sen meni kechirgin gaplarim uchun,
O'rinsiz so'zlarim uchun kechirgin.
Sening yuzlaringga boqib tunu kun

¹ Farrux Xushboqov. Abdulla Oripov she'riyatida lirik kechinma va badiiy ifoda. "Tilshunoslikning rivojlanishi va adabiyotshunoslik va globallashuv davridagi texnologiya", 2022

² Farrux Xushboqov. Abdulla Oripov she'riyatida lirik kechinma va badiiy ifoda. "Tilshunoslikning rivojlanishi va adabiyotshunoslik va globallashuv davridagi texnologiya", 2022

³ Abdulla Oripov. Birinchi muhabbatim. G'afur G'ulom nashriyoti. — T., 2019.

To'ymagan ko'zlarim uchun kechirgin.⁴

Umrbod u bilan birga qolishni istasa-da, bu imkonsiz ekanligini tafakkur qiladi. Oshiq ruhiyatida kolleziya, ya'ni ichki qarama-qarshilik kuzatiladi. Qalbida otashin muhabbati yonib tursa-da seviklisiga yuksak tole' va saodat tilaydi:

Bunchalar kamolot, ayt-chi kimda bor,
Kimda bor bunchalik latofat, husn.
Shu chiroy, shu ishva, shu noz, shu viqor,
Baxtiyor juftingga muborak bo'lsin.⁵

So'ngra ma'shuqasining visolidan umid uzib olislarga ketmoqchi bo'ladi. Bu o'rinda oshiq ruhiy olamida estetik kategoriyalarning fojeaviylik, ulug'vorlik kabi turlarining ifodasi namoyon bo'ladi.

Na ishonch-u na quvonch-u na ko'ngildan ochma gap,

Barchasidan ushbu kun yo'qdir samar ketmakdaman.

Ma'shuqning ruhiy olamida shundan boshlab hijron, azob, sog'inch tuyg'ulari hukmron bo'lib qoladi. Ushbu misralarni o'qiguvchi kitobxon qalbida iztirob va firoq dardi yona boshlaydi. Har bir so'z shu qadar o'rinli, barchasi mazmunni yana ochib ifodalashga, shaklni mukammal qilishga xizmat qiladi. Oshiq ruhiyatidagi hijron azobi kitobxon ruhiga ko'chadi.

Oradan uzoq yillar o'tsa-da, oshiq yigit ruhiy dunyosi-hamon o'sha dard yashaydi. O'sha sog'inchlar bilan yashar ekan, yori bilan uchrashib qolishni xayol qiladi:

Yorilmagan yaraday sevgi,
Unda bizni qiynamas to'lib.
Ko'chalarda yor emas endi,
To'qnashamiz begona bo'lib.⁶

She'rda sevgining "Yorilmagan yara"ga o'xshatilishi shoiridan katta iste'dodni talab etgan. Chunki armonli sevgining azobi, u qoldirgan xotiralarning oshiq ruhiyatiga berayotgan azoblarini bu qadar aniq o'xshatish bilan ifodalanishi adabiyotimizdagi noyob topilmadir.

Bashariyat gultoji bo'lgan inson ruhiyati uchun o'tmishga aylanayotgan ma'sud damlarni unutishdek azob va fojea yo'q...

Umrining ko'p qismini yashab o'tgan lirik qahramonning kayfiyatida hamon mahzunlik hukmron. U ortiga boqar ekan, umr yo'llaridagi muvaffaqiyatlaridan quvonadi.

Ammo qalbidagi so'ngsiz armonini yodga olib o'ksinadi. Ushbu jarayonda oshiq ruhiyatidagi quvonch va anduh hislari o'rtasida ziddiyat paydo bo'ladi. Ijodkor "Muhabbat" nomli she'rda bu tuyg'ularni shunday go'zal tasvirlar bilan ifodalaydi:

Bolalikdan o'tib men ham bo'y yetib sekin,

Goho pinhon, goho asov daryoday toshib.

Bir yosh yigit sevganchalik sevdimu, lekin
Boshqalarday tole menga bo'lmadi nasib.
Ko'ngil shisham bir so'z bilan qolganda dars yeb,
Qalamimdan ilk martaba to'kildi g'amlar.

Sen bo'lmasang dunyo o'zi menga nadir, deb
Ichdim hatto talay-talay she'riy qasamlar.⁷

Hayot lirik qahramonni barcha buyuk ne'matlari bilan siylasa-da, bu borada unga tole kulib boqmaydi. Necha yillar o'tsa ham bu aziz va pokiza tuyg'u buyukligicha, shirin azobligicha dilda saqlanib qolaveradi. Oshiq qalbidagi bu alamli hislar va o'ylar shunday ifodalanadi:

Hayot mendan ayamadi ne'matlarini,
Ne so'rasam berdi doim, hech bir tonmayman.
Faqatgina bir his o'rtar yuraklarimni,
Men muhabbat tariximdan maqtan olmayman.

Nasib qilmagan, ammo hayotining, butun borlig'ining mazmuniga, aziz topinchiga aylanib qolgan olis yoshligidagi samimiy muhabbat haqidagi o'kinchli o'ylarini ijodkor quyidagicha ifodalaydi:

Faqatgina bir kuch bordir, faqat ugina,
Zor yig'latar, qilolmayman men unga toqat.
Hayotimda chaqnamaysan faqat sengina,
Toleimda sen bo'lmading, baxtli muhabbat.⁸

She'rda "baxtli muhabbat"ga erisha olmagan qalbining dard-u hasratlari, dil anduhlari va hech bir kuch bilan voz kechirib bo'lmaydigan ilohiy tuyg'uning be-timsol jozibasi murakkab kechinma sifatida beriladi.

Shundan so'ng ma'shuq ruhiy dunyosidagi sokin va tushkun holatlar tabiat tasviriga bog'lab ifoda etiladi. Bir paytlar lovullab yongan, yashashga ilhom bergan, orzularga qanot bo'lgan sof muhabbat umrning so'ngiga yetayotganida xiralashib qolganini aytadi:

Quyosh ham falakda yondirmas ro'yo,
U endi yondirmas, yaltirar xira.
Do'stlar, u ham endi quyoshmas aslo,
U olis yoshlikda qolgan muhabbat.⁹

Oshiq tez yelib o'tgan yillar mobaynida majoziy ishqdan haqiqiy ishq tomon qadam tashlashni boshlaydi. Endi uning ruhida, qalbida, shuurida Ollohga bo'lgan ishq porlay boshlaydi. Bandasiga bo'lgan ishq haqiqiy ishq uchun vosita bo'lganini anglab yetadi. Ya'ni ma'shuq ruhiyatida haq vasli uchun intilish istagi kuchayadi, Ollohn sevis, Olloh uchun sevishgina saodatga eltuvchi yo'l ekanligini anglaydi. Shu paytda uning ruhiy olami tasvirlari ushbu misralarda namoyon bo'ladi:

Baxt kutmasman o'zgadan zinhor,
Birovga baxt berolmasman ham.
Sen baxtimsan, demagil, dildor,

4 Abdulla Oripov "Saylanma", "Tafakkur qanoti" nashriyoti. – T., 2019

5 Abdulla Oripov "Saylanma" "Tafakkur qanoti" nashriyoti. – T., 2019.

6 Abdulla Oripov "Saylanma" she'riy to'plami. "Tafakkur qanoti" nashriyoti. – T., 2019.

7 Abdulla Oripov "Dunyo" G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti – T., 2020.

8 Abdulla Oripov "Saylanma" she'riy to'plami. "Tafakkur qanoti" nashriyoti. – T., 2019.

9 Abdulla Oripov "Dunyo" G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti – T., 2020.

Baxt berolmas odamga odam.¹⁰

She'ning so'nggi misralari butun insoniyat uchun yangroq va abadiy chaqiriqdek yangraydi. Lirik qahramonning jism-u joni, qalbi, ruhiyati, o'ylari birlashib shu haqiqatni tushunib yetadi. Haqiqatdan ham asl saodatni berguvchi zot Olloh ekanligiga butun vujudi bilan iqror bo'ladi!

Nido bergil, qaydasan, sharpangga quloq tutdim,
Sirli tushlar ko'rib men bor dunyoni unutdim,
Tongda turib nomingga ushbu she'rimni bitdim,
Dildagi ohim mening, birinchi muhabbatim,
Yolg'iz Ollohim mening, birinchi muhabbatim.¹¹

Ushbu she'rda oshiq ruhiy dunyosidagi falsafiy mazmundagi mulohazalar, bosiqlik bilan ifodalangan tuyg'ular go'zalligini uchratamiz. Lirik qahramon tuyg'usi sofliqi, kitobxon qalbida suronli, qutquli javob tuyg'usini emas, balki teran "yorug' ma'yuslik" uyg'otishi bilan ahamiyatlidir.

Shoir ijodida mashuqa obrazi, uning ruhiy olamidagi o'zgarishlar ham she'riyatimizga butunlay yangi tasvirlarni olib kirdi. Muhabbat tuyg'usi, uning azoblari, ayriliq va sog'inch dardi haqida deyarli hech qanday so'z, oh-voh, afsus, nadomat yo'q. Ijodkor sevikli yorning ruhiy kechinmalari, orzu va maqsadlarini she'rlarda chizilgan ruhiyat manzaralari orqali ko'rsatib bera oladi. "Iltijo" she'rda qalbida iymoni bilan birgalikda yoriga sadoqatini ham saqlay olgan, hatto Ka'baning yonida ham Majnunini kutguvchi, Ollohdan uni so'raguvchi va cheksiz saodatlarini ham u bilan his qilishni istaguvchi Layli obrazi keltiriladi:

Har kimga hamrohdir hamisha qismat,
Kimdir boshin egar, kim ko'ksin kergay,
Rasululloh demish: - Allohdan faqat
Kim nima so'rasa, o'shani bergay.
Oyoq-qo'lin bog'lab Laylini bir kun

Olib kelishdilar Ka'baga tomon.

Layli xitob qildi: - Tavba, ne uchun,
Majnunim bo'lmasa tiyradir jahon.¹²

A.Oripov urushga ketib qaytmagan amakisining o'n to'qqiz yoshli bevasiningsadoqati va vafosiga bag'ishlab "Ayol" she'rini bitgan. Keyinchalik ushbu she'r shoir lirikasidagi shoh asarlarning biriga, muhabbat va sadoqatda tengsiz o'zbek ayollariga bitilgan madhiyaga aylanib ketdi. She'rda ma'shuqaning ruhiy olamidagi go'zallik asl matonat timsolida ifodalanadi.

Sevgidan yetim-u, umrdan yarim,
Qurigan ko'ksida yolg'iz belanchak.
Abadiy firoqni, hayhot, do'stlarim,
Abadiy visol deb bildi kelinchak.¹³

Agar sevikli yor shu qadar sabrli va sadoqatli bo'lma-ganida bunchalar buyuk va muhtaram bo'lmasdi, deya she'r yakunlanadi.

Hatto zeb-ziynatni yulqib ziyoda,
Haykal ham qo'yingiz bamisli xayol.
Shundaylar bo'lmasa agar dunyoda,
Bu qadar muhtaram bo'lmasdi ayol.¹⁴

Xulosa. Xulosa qilib aytsak, Abdulla Oripovning she'riyati juda buyuk va betimsol. Har bir she'rdagi mavzu, g'oya, fikr muhim va go'zal badiiy tasvir vositalariga boy. Shoirning 20-asr she'riyatini bir pog'ona balandga ko'targanini, lirikaga yangi shakl va mazmun olib kirganini muhabbat mavzusidagi dilbar she'rlari misolida ham ko'rishimiz mumkin. Ayniqsa, ushbu she'rlardagi oshiq va ma'shuqa obrazlari ruhiy olamining g'oyatda betakror tasvirlari e'tibor va tahsinga loyiqdir.¹⁵ Ularda oshiq va ma'shuqa ruhiyatidagi nozik kechinmalar, muhabbat atalmish yuksak tuyg'uning oliymaqom darajadagi tarannumi, saodatlari va azoblari juda go'zal tasvirlangan.

10 Abdulla Oripov "Birinchi muhabbatim" she'riy to'plami G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. – Toshkent, 2019.

11 Abdulla Oripov "Munajat" Tafakkur qanoti" nashriyoti. – Toshkent, 2019.

12 Abdulla Oripov "Munajat" Tafakkur qanoti" nashriyoti. – T., 2019.

13 Abdulla Oripov "Birinchi muhabbatim" G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. –Toshkent, 2019.

14 Abdulla Oripov "Saylanma" Tafakkur qanoti" nashriyoti. – Toshkent, 2019

15 "Abdulla Oripov she'riyatida xalqona uslub va milliy ruh uyg'unligi" O'zbekiston san'ati va madaniyati jurnali. – T., 2022.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdurahim Erkayev "Abdulla Oripov dahosi", "Oltin nashr". – Toshkent, 2021.
2. Abdulla Oripov "Birinchi muhabbatim", G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi. – Toshkent, 2019.
3. Abdulla Oripov "Saylanma", "Tafakkur qanoti" nashriyoti. – Toshkent, 2019.
4. Abdulla Oripov "Dunyo" G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti – Toshkent, 2020.
5. Abdulla Oripov "Munajat", "Tafakkur qanoti" nashriyoti. – Toshkent, 2019.
6. Farrux Xushboqov. Abdulla Oripov she'riyatida lirik kechinma va badiiy ifoda. O'zbek tili va adabiyoti jurnali – Toshkent, 2017.
- 7 "Tilshunoslikning rivojlanishi va adabiyotshunoslik va globallashuv davridagi texnologiya" – Namangan, 2022.
8. "Abdulla Oripov she'riyatida xalqona uslub va milliy ruh uyg'unligi" O'zbekiston san'ati va madaniyati jurnali. – Toshkent, 2022.

Zahro XAYDAROVA,
ToshDO'TAU 1-kurs magistranti
Email: zahrohaydarova2509@gmail.com

TARIXIY ASARLARDA O'G'UZXON OBRAZI

Annotatsiya: mazkur maqolada turkiy xalqlarning buyuk podshohlaridan biri O'g'uzxon obrazining tarixiy asarlardagi o'rni, "O'g'uznoma" dostoni va Mirzo Ulug'bekning "To'rt ulus tarixi" asarlarida berilgan ma'lumotlar asosida qiyoslanadi. O'g'uzxonning tarixiy shaxs va badiiy obrazga xos xususiyatlari tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: "O'g'uznoma", O'g'uzxon, Mirzo Ulug'bek, "To'rt ulus tarixi", qiyoslash, tarixiy manba, farq, o'xshashlik, tahlil.

Annotation: this article compares the place of the image of one of the great kings of the Turkic peoples, Oguzkhan, in historical works, based on the information given in the epic "Oguznoma" and Mirzo Ulugbek's "History of Four Nations". The characteristics of Oguzkhan's historical personality and artistic image are analyzed.

Key words: "O'guznoma", Oguzkhan, Mirzo Ulugbek, "The history of four nations", comparison, historical source, difference, similarity, analysis.

Аннотация: в данной статье сравнивается место образа одного из великих царей тюркских народов Огузхана в исторических произведениях, основываясь на сведениях, приведенных в эпосе «Огузнома» и «Истории четырех народов» Мирзо Улугбека. Анализируются характеристики исторической личности и художественного образа Огузхана.

Ключевые слова: «Огузнома», Огузхан, Мирзо Улугбек, «История четырех народов», сравнение, исторический источник, различие, сходство, анализ.

Millatimiz tarixiga oid bo'lgan yozma manbalar va u haqida olib borilgan tadqiqotlar har qachon ham muhim ahamiyat kasb etgan. Shu sababli tarixiy asarlar va obrazlarni tadqiq etishga katta e'tibor berilmoqda. Negaki bu asarlar tariximiz, adabiyotimiz va madaniyatimizni o'rganishda qimmatli manba hisoblanadi. Shavkat Mirmonovich Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Vatanimiz o'z taraqqiyotining yangi bosqichiga qadam qo'yayotgan bugungi kunda biz uchun qadimiy tariximiz, madaniyatimiz va adabiyotimizga oid tadqiqotlar har qachongidan ham muhim ahamiyatga ega." [1] Shu sababli ham turkiy xalqlar tarixi bo'lgan O'g'uzxon obrazini tadqiq etish, tarixiy asarlardagi va badiiy dostonidagi o'rni aniqlash nafaqat xalqimiz tarixi balki, adabiyoti uchun ham ahamiyatlidir. "O'g'uzxon obrazi adabiyotimiz tarixida qator tarixiy-shajara asarlarida uchraydi. Jumladan, Rashiddinning "Jome' ut-tavorix", Mirzo Ulug'bekning "To'rt ulus tarixi", Hofiz Buxoriyning "Abdullanoma", Abulg'azi Bahodirxonning "Shajarayi tarokima", "Shajarayi turk", Ollomurod Annaboy o'g'lining (XVII asr) "O'g'uz, Alanquvo va Shayboniynoma" asarlari zikr etilgan. Hatto, XX asrda Fitratning "O'g'uzxon" va Hamzaning "Qahramon O'g'uz"[2] dramalari yaratilganligi ham bu mavzuning uzoq davom etganligini anglatadi.

Badiiy adabiyot hayot haqiqatini badiiy haqiqatga aylantirish ekan, undagi obrazlar ham hayotiy va umumlashma tarzida bo'ladi, faqat badiiy san'atlar bilan bezab, to'qimalar yordamida unga ko'rk baxsh etish ijodkorning o'ziga havola. Badiiy asar qiymati ham uning o'quvchi qalbida nechog'lik o'rin egallashi ham aynan mana shunday unsurlarga bog'liq. "O'g'uznoma" va "To'rt ulus tarixi" asarlaridagi umumiy o'xshash jihatlarning bayon qilinishi ularning mushtarakligini ko'rsatsa-da,

ulardagi badiiy obraz va unga bo'lgan yondashuvlar har xil ekanligini payqaymiz. Masalan, har ikkalasida ham uchraydigan "tug'ilish motivi"ga e'tiborimizni qarataylik. "O'g'uznoma"da O'g'uzxonning tug'ilishi quyidagicha berilgan: "Yana kunlardan bir kun Oy qog'onning ko'zi yorib ko'paydi (bo'lindi). Erkak o'g'il tug'urdi, o'sha o'g'il yuzining rangi ko'k edi, Og'zi otash kabi qizil edi, ko'zlari qo'yko'z, sochlari, qoshlari qop-qora edi. Nozik farishtalardan ham ko'hliroq edi. O'shal o'g'il onasining ko'krigidan og'iz sutini emib, bundan ortiq (hech ham emmadi) ichmadi, xom et, osh-ovqat sharob so'radi. Tilga kira boshladi. Qirq kundan so'ng ulg'aydi (katta bo'ldi). Yuridi, o'ynadi. Oyog'i ho'kizning oyog'idek, bellari bo'ri bellaridek, yag'rini kish (silovsin) yag'ridek, ko'ksi ayiq ko'krigidek edi, badanini butkul qalin tuk qoplagan edi." [3]. Dostonda xalq og'zaki ijodiga xos bo'lgan to'qimalar, ranglar vositasidagi ramziylik va O'g'uzxonni tasvirlashda zoonimlardan foydalanib, uning sifatlarini yanada bo'rttirib, ilohiy zot ekanligini isbotlashdan iborat. Biz bilamizki, turkiy xalqlar orasida hali Islom dini kirib kelmagan zamonlarda "ko'k tangri"ga sig'inish, o'zini ko'k yolli bo'ri avlodi deb hisoblash e'tiqodi bo'lgan. Hatto, "To'nyuquq", "Bilga xoqon" bitikdoshlarida ham bu aqida sezilib turadi. "O'g'uznoma"da ham xuddi shunga ishora bor. Ko'k rangning ramziyligi ham o'zining bo'ri avlodi ekanligini ta'kidlashdir. Qora rang esa buyuklik va hokimiyatni anglatgan, qizil rang ham ulug'vorlik, peshqadamlik, g'alaba nishonasi bo'lgan. O'g'uzxon portretini chizishda esa ulug'vor hayvon sifatlaridan foydalanib, uning ko'rinishiga o'zgacha haybat qo'shadi. Shu sababli O'g'uzxon obrazi xalq orzusidagi shohlarning, alp yigitlarning umumlashma obrazi. "To'rt ulus tarixi"da obraz

tuzilishi va vazifasi turlicha. Masalan, bunda islom diniga da'vat, musulmonlik sifatlarining oliyligi ko'rsatiladi. Bu tasvirlar bir muncha tarixiy haqiqatga yaqindek tuyuladi. "Qoraxon hukmdorligi va jahondorligi davrida mansabdor bir xotundan o'g'il tug'ildi. U g'oyatda chiroyli va mo'ylari yoqimli. Ammo uch kecha-kunduz onasi sutini olmadi. Har kun ul xotun (kuyunardi), oqibat baxtli bir kechada bir tush ko'rdiki, tushida (go'dak) dedi: "Ey ona, to sen musulmon bo'lmas ekansan va Xudoyi taolo yagona ekanligiga imon keltirmas ekansan, haqparast bo'lmas ekansan, men sening sutingni emmasman"[4]. Bir syujet asrlar davomida sayqallanib, o'z davriga, zamoniga, hayot haqiqatiga moslashishi bu xalq og'zaki ijodining o'lmas an'anasi hisoblanadi. Ammo tarixiy asarlar bundan mustasno. Chunki bu tipdagi asarlar negizida badiiy to'qimalardan nisbatan holi bo'lgan obrazning konkretligi muhim. Ammo ikkala asarning ham umumiy g'oyasi - O'g'uzxon tug'ilishidanoq ilohiy sifatga egaligi, uning onasi oliynasab oiladan ekanligidir. O'g'uzxonning oila qurishi qismida ham ilohiylik bor. "Ko'kdan bir yorug' (nur) tushdi. Kundan ravshanroq oydan yaltiroqroq edi. O'g'uz qog'on borib, ko'rdikim ushbu yorug'lik ichida bir qiz bor ekan ... kulsa Ko'k Tangri ham kular, yig'lasa Ko'k Tangri ham yig'lar edi." (14-bet VI qism) Yuqorida aytib o'tganimizdek, Ko'k tangri ta'limoti turkiylarning eng qadimgi diniy ta'limotlaridan biridir. Asarda uchraydigan ko'k nur ham shu e'tiqod bilan bog'liq. Bu ayolning ko'kdan tushishi, bu ayoldan bo'lgan bolalarining ismini ham Kun, Oy, Yulduz deb nomlashi ham ramziylik. Marg'uba Abdullayeva o'z tadqiqotida "O'g'uz xoqonga nur orasida ko'ringan qiz – bu Tangri edi", [5] deb ko'rsatadi. Darhaqiqat, bu syujet orqali O'g'uzxon Tangri sevgisiga, e'tiboriga sazovor bo'lganligini anglatadi. O'g'uzxon ikkinchi marta oila qurishida, "Bir o'tloq orasida daraxtni ko'rdi. Bu yog'ochning kavagida bir qiz bo'lib ... Uning ko'zi ko'kdan ham ko'kroq edi ... O'g'uz qog'on uni ko'rgach, o'zidan ketdi, yuragiga otash tushdi." (IX qism) Bu ayolidan ham uch farzand tug'iladi va ularga Ko'k, Tog', Tengiz deb nom qo'yadi. Bu tasvirda O'g'uzxon daraxt kulti orqali butun yer yuzi uning tasarrufida ekanligi, osmon ramzi orqali esa butun olam yer-u falak ustida Ko'k tangri inoyati bilan hukmdor ekanligini anglash mumkin. "To'rt ulus tarixi"da bu syujet tamomila boshqacha. Unda Qoraxon O'g'uzxonga ukalarining qizlarini olib beradi. Ular musulmonlikni qabul qilmagani uchun ularga ko'ngli bo'lmaydi. Uchinchi amakisi O'rxonning qizi "Ahdu paymoningdan bo'yin tovlamam, seniki bo'lganda farmoningdaman" (44-bet) deganidan so'ng unga uylanadi, u bilan baxtli yashaydi. Bundan ko'rinadiki, O'g'uzxon musulmonlikni qabul qilib, imon keltirgan qizga uylanadi. Tarixiy asarda to'qimalik, bo'ttirish kabi xususiyatlar deyarli uchramasligi bilan ham farq qilib turadi. "O'g'uznoma"da qahramonning mardligi, alpligini tasvirlashda dostonlarga xos bo'lgan hayvon yoki maxluqlarni yengish

syujeti ustunlik qiladi (masalan, qiat (korkidin)ni yengishi), "To'rt ulus tarixi"da esa bunday sifatlarni ko'rsatish uchun tarixiy faktlarga asoslangan holda voqealarni bir ipga tizadi. Masalan, "To'rt ulus tarixi"ning "O'g'uzxon... podshohligi zikri"da lashkarni yetti qismga bo'lib jang qilgani, bu usuldan foydalanib jangda g'olib kelgani haqida batafsil yoritib beriladi. Tarixiy asarda berilgan O'g'uzxonni muvaffaqiyatli janglaridan keyingi poytaxtiga qaytishi, to'y-u marosimlar uyushtirishi haqidagi ma'lumotlar "O'g'uznoma"da uchramaydi. Artoq, Qartoq, Qoraqurum, Keluron kabi joy nomlarining kelishi ham asar syujetining tarixiy va konkret ekanligiga shubha uyg'otmaydi. "O'g'uznoma"da o'g'illariga mamlakatni bo'lib berish syujeti tush motivi bilan chambarchas bog'liq. O'g'uzxonni dono vaziri yoy va uch o'q haqida tush ko'radi va bu tush tabirini shohga yetkazadi. Shoh o'g'illarini ovga jo'natib yuborib, yoy va uch o'qlarni topib kelgan o'g'illariga bo'lib beradi. Shuningdek, O'g'uz Qog'on buyuk bir qurultoy chaqirdi. "O'g'uz Qog'on ulug' o'rdada So'l yog'ida uch o'qlar, o'ng tomonida o'tirdi. Qirq quloq yog'ochni o'rnatib, uning uchiga bir oltin tovuq yasatti. Quyiga bir oq qo'yni bog'latdi. So'l tomonda ham qirq quloq yog'och o'rnatib, uning uchiga bir kumush tovuq yasattirdi. Quysisiga esa bir qora qo'yni bog'latdi. O'ng yoqda buzoqlar o'tirdi. So'l yoqda uchoqlar o'tirdi. Qirq kun, qirq kecha oshadilar." (20-bet XXXVI qism) Bundagi oltin tovuq, kumush tovuq, qora qo'y va oq qo'ylar ham ramziy ahamiyat kasb etadi. Oq qo'y Buzuq elining ramzi, qora qo'y esa uchoq elining ramzi hisoblanadi. M. Abdullayeva bu haqida, "Turkiy xalqlar urug' qabilalarida oqqo'yunli, qoraqo'yunli nomlari ham uchraydi", [6] deb fikr bildiradilar. Shu urug' qabilalar Buzuq va Uchoq avlodlaridan tarqalgan bo'lsa ajab emas. Shuningdek, "To'rt ulus tarixi"da O'g'uzxon obrazining oliyanobligini, ruhiy barkamol shaxs ekanligini, hokimiyat masalasida ham adolatli ekanligini tasvirlash uchun O'g'uzxonning o'g'illari obrazi va ularga mamlakatlarni bo'lib berish syujeti keltiriladi. U janglarda ham otasiga madadkor bo'lgan o'g'illariga davlatini bo'lib beradi. "Nogoh har olti nafar o'g'il bir bo'lib shikorgohda ... bir kamon bilan uch zarrin o'q topib oldilar. Otalari huzuriga muhokamaga keltiridilar. O'g'uzxon ulug' o'g'illariga kamonnini va kichik o'g'illariga o'qlarni beradi." (53-bet) Ikkala asarda ham uchraydigan o'q va yoy detali ham ramziy ahamiyatga ega. Oltin o'q hokimiyat, mansabni anglatasa, kumush o'qlar esa shu mamlakatni rivoji uchun hissa qo'shadigan kuchdir. Kamon o'z o'qlari yordamida maqsadiga erishgani kabi katta o'g'illar ham kichik o'g'illar bilan birlashib buyuklikka erishishadi. Asar davomida ham aynan Kunxon, Oyxon va Yulduzxonning podshohlik zikrlari keltirilgan, Ko'k, Tog' Tengiz haqida esa zikr etilmagan. "O'g'uznoma" dostonining asosini mifologik mazmun, afsonaviy syujetlar tashkil etishiga qaramasdan, bu qadimiy xalqning go'zal badiiy uydirma va voqealari tarixiy asarlar yaratishda, ular haqida ma'lumot

to'plash uchun muhim manbalardan biridir.

Xulosa qilib aytganda, O'g'uzxon obrazi tarixiy va badiiy asarda ham turkiy xalqlarning insoniy sifatleri buyuk, odil, podshohlarining umumlashma xarakteridir. Asarlardagi o'xshash motivlar, sayyor syujetlar esa qahramonning dunyoqarashi, psixologiyasini yanada yorqinlashtirishga o'z hissasini qo'shadi. Shuningdek, har qanday tarixiy obraz yaratish juda ko'p kuzatuvchanlikni, real faktlarga asoslanishni taqozo etadi va o'zni kelganda xalq og'zaki ijodiga ham tayanadi. Bu

ikki asar bir-birining mazmun, g'oyasini to'ldirib, mustahkamlab, yanada mukammallik kasb etadi. Bu asarlar orqali biz tariximiz, madaniyatimiz, urf-odatlarimizga oid ko'plab ma'lumotlarga ega bo'lamiz. "O'g'uznoma" o'z badiiyati, o'xshatish, bo'rttirish kabi sifatleri bilan xotiramizga o'chmas jo bo'lgan bo'lsa, Mirzo Ulug'bekning "To'rt ulus tarixi" asari o'zining tarixiyligi, faktlarga asoslanganligi, o'zidan oldingi ijodkorlar asarlarini puxta o'rganib, so'ng bu obrazlarni yaratishga kirishgani yaqqol sezilib turadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Shavkat Mirziyoyev "Yangi O'zbekiston strategiyasi" – Toshkent: O'zbekiston nashriyoti, 2021-yil. 37-bet.
2. B. Qosimov. Milliy uyg'onish davri o'zbek adabiyoti. – T., 2006. 231-bet
3. O'g'uznoma. Baxtiyor Isabekov. O'zbekiston. – Toshkent, 2007. 13-bet I qism
4. Mirzo Ulug'bek. To'rt ulus tarixi. – Toshkent: Cho'lpon nashriyoti, 1993. 42-bet
5. M. Abdullayeva. Adabiy-tarixiy asarlarda kichik janrlar poetikasi Filologiya fanlari doktori (DcS) diss-ya. – Samarqand, 2021. 274-b.
6. M. Abdullayeva. Mumtoz tarixiy poetika – Toshkent, 2023. 149-bet

Maktuba AVEZOVA,

ToshDO'TAU 1-bosqich magistranti

YASSAVIY – HIKMATNAVISLIK ASOSCHISI

Annotatsiya: mazkur maqolada turkistonlik mashhur shayx, Yassaviya tariqati asoschisi Ahmad Yassaviyning hayoti va ijodi, turkiy adabiyotda hikmatnavislikning shakllanishi, an'anaviylik va izdoshlik masalalari haqida so'z boradi. Bu sohada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar o'rganilib, qisqacha tahlilga tortildi.

Kalit so'zlar: *Ahmad Yassaviy, Arslon Bob, shayx, hikmat, tasavvuf, hikmatnavislik, tariqat, "Devoni hikmat", an'ana, izdoshlik.*

Annotation: this article talks about the life and work of the famous Turkestan sheikh, the founder of the Yassaviya sect, Ahmad Yassavi, the formation of wisdom in Turkish literature, issues of traditionalism and followership. The scientific research conducted in this field was studied and briefly analyzed.

Key words: *Ahmed Yassavi, Arslan Bob, sheikh, wisdom, mysticism, wisdom, sect, «Devoni hikmat», tradition, followership.*

Аннотация: в данной статье говорится о жизни и творчестве знаменитого туркестанского шейха, основателя секты Яссавия Ахмада Ясави, становлении матнавиизма в турецкой литературе, вопросах традиции и приверженности. Изучены и кратко проанализированы научные исследования, проводимые в этой области.

Ключевые слова: *Ахмед Яссави, Арслан Боб, шейх, мудрость, суфизм, хикма навислик, тарикат, «Девони хикмат», традиция, последовательство.*

Tasavvufning yirik namoyondalaridan biri, turkiy xalqlar adabiyotida o'chmas iz qoldirgan ulug' shoir Xoja Ahmad Yassaviyning ijodiy merosini o'rganish adabiyotshunoslikning dolzarb masalalaridan biridir. Alisher Navoiy "shayxul-mashoyix" deb ta'rif bergan alloma barcha turkiy xalqlar uchun avliyo, mushtarak bir ijodkor sanaladi.

"Nasoyim ul-muhabbat"da Xoja Ahmad Yassaviy 611-shayxlar qatorida e'tirof etilgan. Navoiy uni quyidagi-

1 A. Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat. <http://www.ziyouz.com/>

cha ta'riflaydi: "Turkiston mulkining shayx ul-mashoyixidir. Maqomoti oliy va mashhur, karomoti mutavoliy va nomahsur ermish. Muridu ashobi g'oyatsiz va shohu gadoning iroda va ixlosi ostonida nihoyatsiz ermish"¹.

Tarixiy manbalarga ko'ra, Ahmad Yassaviy XI asrning o'rtalarida hozirgi Turkiston viloyatining Yassi shahri yaqinidagi Sayram kentida tug'ilgan. Otasi Shayx Ibrohim zamonasining taniqli valiylaridan bo'lib, nasab jihatidan otasi Ilyos bob orqali Imom Muhammad ibn

Hanafiyaga, u orqali esa hazrati Aliga bog'lanadi. Onasi – Shayx Ibrohimning xalifasi Muso Shayx qizi Oysha xotun (Qorasoch ona)dir. Go'dakligida onasidan, 7 yoshida otasidan ajralgan yosh Ahmad opasi Gavhar Shahnoz bilan O'g'uzxon davlatining poytaxti Yassiga ko'chib, ustoz Arslonbob bilan uchrashadi va undan tahsil oladi. Buni "Devoni hikmat"da shoir quyidagicha ifodalagan.

Yetti yoshda Arslon bobom izlab tobt,
Xurmo berib, parda bilan sirrim yobti,
Bihamdilloh, ko'rdim teyu yuzum o'bti,
Ul sababdin oltmish uchda yerga kirdim².

Devonda shoir ustoz bilan munosabatlari haqida anchagina ma'lumot keltirgan. Arslonbob bergan xurmo Muhammad Mustafo (sollallohu alayhi va sallam) ning omonati bo'lib, yosh muridning shariat va tasavvuf ilmlarini u zotdan o'rganishiga ishoradir.

Ba'zi asarlarda Ahmad Yassaviyning Sayramda "Oq-ota bobo" laqabli Shahobiddin Isfijobiydan, keyin bag'dodlik mashhur alloma Shahobiddin Suhravardiydan ham ta'lim olgani to'g'risida ma'lumotlar uchraydi. "Devoni hikmat" mazmunidan shoirning boshqa ko'plab ma'naviyat arboblarning xizmatida bo'lib, bir qancha payg'ambarlardan ruhoniylar saboq olgani anglashiladi.

Arslonbob tarbiyasi tufayli so'fiylik bobida kamolot topgan Xoja Ahmad, pining vafotidan keyin Buxoro madrasalarida ta'lim oladi. U o'z davrining ilg'or olimi, mutasavvif, faqih, muhaddis va murshidi komil Xoja Yusuf Hamadoniya shogird tushganida 27 yoshda edi. Islom targ'ibotchisi va shariat olimi huzurida diniy va irfoniylarni puxta egallagan Yassaviy ulug' shayxning uchinchi xalifasi bo'lish sharafiga erishadi. Buxoroda bir muddat shayx bo'lib turgach, Hamadoniya ma'naviy ishoriga ko'ra, xalifalik maqomini Abduxoliq G'ijduvoniya topshirib, Yassiga qaytadi va vafotiga qadar u yerda xalqni irshod qiladi. Manbalarda Yassaviyning 120-130-yil yashagani to'g'risida ma'lumotlar mavjud.

"Ahmad Yassaviy – Qur'on hikmatlari, hadislar mazmuni va tasavvuf g'oyalarini qo'shib kuylagan. Uni insofu-adolat, halollik va to'g'rilikni oriflik, oshiqlik, xilvat va uzlat bilan bog'lagan. U birinchi bo'lib tasavvuf g'oyalarini turkiylar orasiga yoyib, nafs va xudbinlik kabi yomon illatlarni qattiq tanqid qildi"³. Yassaviy arab tili bilan birga forschani ham yaxshi o'zlashtirgan. Turkiy xalqlarni islomga yanada kengroq jalb qilish va tasavvuf g'oyalarini omma ko'ngliga chuqur singdirish maqsadida she'riyatdan keng foydalangan. Abdurauf Fitratning ta'kidlashicha, Yassaviyning "adabiyotda tutg'on yo'li sodda xalq shoirlarimizning tutg'on yo'lidir... Uning hikmatlari vaznda, qofiyada, uslubda xalq adabiyoti atalgan she'rlar bilan barobar".⁴

"Devoni hikmat" — Ahmad Yassaviyning she'rlarini

2 Xoja Ahmad Yassaviy. Umring yeldek o'taro. (Nashrga tayyorlovchi I. Haqqulov). Muharrir, 2020.

3 N. Komilov. Yassaviy. Xalq so'zi. 1993, avgust.

4 A. Fitrat. Ahmad Yassaviy. Tanlangan asarlar. (Nashrga tayyorl. H. Boltaboyev). 2-jild. – T.: Ma'naviyat, 2000;

5 Abdurahmon Sa'diy. Ahmad Yassaviy \Yassaviy kim edi? – T.: 1994, 11-bet.

6 M. Abdullayeva. Mumtoz tarixiy poetika. – Toshkent: G'ofur G'ulom, 2023.

o'z ichiga olgan majmua. Asl nusxasi saqlanmagan. XIX-asrdan boshlab Toshkent, Buxoro, Kogon, Qozon, Istanbul shaharlarida bir necha bor nashr etilgan. Mavjud qo'lyozma va bosma nusxalar bir-biridan farq qiladi. Ahmad Yassaviy "Devoni hikmat"ni shu nom bilan kitob tarzida tartib bermagan. Uni Yassaviyning murid va izdoshlari tuzishgan. Ya'ni ustozlarining hikmatlarini bir joyga jamlab, unga "Devoni hikmat" nomini berishgan. Yassaviylik tariqatiga kirganlar uchun "Devoni hikmat"dagi she'rlarni o'qib yod olish, hatto qobiliyati yetadiganlar uchun shunday shaklda she'rlar yozish tariqatning daxlsiz talablaridan hisoblangan. Yassaviylik tariqati ko'plab shoirlarni yetishtirib chiqarishda o'ziga xos maktab vazifasini bajargan. "Devoni hikmat" poetik jihatdan xalq qo'shiqlariga yaqin. Shu bois u xalq ommasi orasida keng tarqalgan. Natijada Yassaviy hikmatlari og'izdan-og'izga ko'chib, kitobdan kitobga o'tib, o'z asl tilini va uslubini o'zgartirgan, ammo ularning asosiy g'oyaviy mazmuni saqlanib qolgan.

"Devoni hikmat" islom dini asoslaridan bahs etuvchi, shariatning ahkomi va ahli sunnatning aqidalaridan saboq beruvchi, tasavvuf sirlari va tariqatning odobu arkoni yoritilgan qomusiy xarakterdagi asardir. Unda ilohiy ishq g'oyasi va didaktik mazmun yo'nalishi yetakchilik qiladi. "Devoni hikmat"da munajat, qasida, munozara janri talablariga muvofiq keladigan she'rlar bilan bir qatorda, "Me'rojnoma" (Hazrat Muhammad alayhissalom madh etilgan manzuma) ham o'rin olgan. Shoir ijodida milliy tushuncha va xalqchil qarashlar ko'p ko'zga tashlanadi. U Markaziy Osiyo xalqlari ijodida keng tarqalgan yetti va o'n ikki bo'g'inli hiyo – barmoq vaznida ijod qilgan. Shu bois Ahmad Yassaviy "turk shoirlarining dohiylaridan" deb ta'riflagan Abdurahmon Sa'diy bunday yozadi: "Yassaviy turk qavmlarining haqiqiy ma'nosi bilan chin shoirlaridan (lirik) va xalq klassik shoirlaridandir. Ul g'oyat hassos, ilhom va xayoli g'oyat tabiiy va yengil oqishli bir shoirdir. Yassaviyning yuragi butun umr ruhiy va ma'naviy ishq bilan lovullab yonaturg'on she'riy bir o'tdir. Ilohiy she'rda va muhabbat hissiyotida ul shu yo'ldagi boshqalarning yuraklarini o'rtag'uchi, kuydurguchi bir hikmat yolqinidir"⁵.

Yassaviy "hikmat" deb nomlangan she'rlari bilan o'zbek tasavvuf adabiyotiga asos soldi. Shoir nuqtayi nazarida **hikmat** — "ilmi laduniy", ya'ni ilmi g'aybu haqiqiy va ilohiy sirlarni kashf aylash mazmuniga ham ega. "Hikmat so'zining ma'nosi Qur'on tafsirlarida "so-bitqadamlik", ya'ni "so'z va amalning birligi" sifatida talqin qilinadi. Elmalili M. Hamdi Yazir tafsirida hikmat so'zining yigirmadan ortiq ma'nosi keltirilgan. Umumiy ma'noda hikmat barcha chiroyli ilm va foydali ishning ma'nosini ifodalaydi. "Devoni hikmat"da ma'nosiga monand "so'z", "nukta", "ilhom" so'zlari qo'llangan"⁶.

Tabiiyki, hikmatlar tili va uslubida ma'lum o'zgarishlar hosil qilgan. Lekin Yassaviyning o'nlab izdoshlaridan hech biri ustozlari boshlagan g'oyaviy, axloqiy, ma'naviy-ma'rifiy va mafkuraviy yo'nalishni o'zgartirmagan. Buni Yassaviy hayoti, tariqati va ijodiyotidan bahs yuritgan o'nlab qadimiy manbalar, ayniqsa, Sulton Ahmad Haziniyning "Javohir ul abror min amvojil bihor" asari ham to'la tasdiqlaydi.

Yassaviy tariqati turli davrlarda va turli joylarda Ahmad Yassaviyning ko'plab shogirdlari va muxlislari tomonidan davom ettirilgan. Sulaymon Boqirg'oni, Bobo Mochin, Shamsiddin O'zgandiy Xudoydod, Qul Nasimiy, Ubaydiy va boshqa tasavvuf shoirilar "Devoni hikmat" ta'sirida bir qator asarlar yozgan. Shu bois "Devoni hikmat" faqat Yassaviyniki bo'lmay, Yassaviy tariqatining bir necha asrlig umumiy bir adabiy yodgorligi hisoblanadi.

Ahmad Yassaviy ijodi bir qator olimlar tomonidan tadqiq qilingan. Mustaqillikning dastlabki yillarida M. Ishmuhammedova "Devoni hikmatning qo'lyozmalari" nomli dissertatsiyasi⁷, Ibrohim Haqqulovning "O'zbek tasavvuf she'riyatining shakllanishi va taraqqiyoti", "O'zbek tasavvuf she'riyatining o'rganish muammolari"⁸, Nodirxon Hasanning "Turkiyada Yassaviyshunoslik"⁹ nomli kitobi, Najmiddin Komilovning "Tasavvuf", "Tasavvuf va badiiy ijod" risolalari¹⁰, Islombek Mannapovning "O'zbek mumtoz adabiyotida hikmatnavislik an'anasi va tadriji"¹¹ nomli falsafa doktori (Phd) dissertatsiyasi, shuningdek, turk olimlaridan Idris Karakusning "Divan-i hikmette vezin, kafiye, anletim turleri ve uslub ozellikleri"¹², Ahmet Yildirimning "Dîvân-i hikmet'te yer alan hadislerin kaynaklari ve değ erlendirilmesi"¹³ va boshqa bir qator olimlarning izlanishlari bunga misol bo'la oladi.

Jahon miqyosida Yassaviy ijodini o'rganish XX-asrning yigirmanchi yillaridan boshlangan. Ayniqsa, Turkiyada bu borada ancha ishlar amalga oshirilgan. O'zbekistonda dastlab chop etilgan "Devoni hikmat"ga ham aynan Kamol Eraslon tomonidan tayyorlangan nashr asos bo'lgan. Yassaviyshunos olim Nodirxon Hasan 1997-yilda Turkiyaga ilmiy safar qilib, Istanbul universiteti kutubxonasida yagona nusxada saqlanadigan Haziniyning "Javohir ul abror min amvojil bihor" nomli Yassaviy manolibnomasining fotonusxasini olib qaytgan. Shu bilan birga "Devoni hikmat"ning Turkiya kutubxonalarida saqlanayotgan qo'lyozma va toshbosma nusxalarini ko'zdan kechirib, Yassaviy ijodiyoti bo'yicha qilingan ilmiy ishlar bilan yaqindan tanishgan. Nodirxon Hasanning Yassaviy ijodini o'rgangan yirik tasavvuf olimlari – Sulaymon Ulutog', Hasan Komil Yilmaz, Mustafo Tahrari, Mustafo Kara, Mustafo Uzun, Najdat Yilmazlar bilan olib borgan ilmiy suhbatlari sa-farning yana bir yutuqli jihatidir.

"Yunus Emro Ahmad Yassaviy yo'lining davomchisidir... Yo'lni Ahmad Yassaviy kashf qilgan edi, Yunus Emro esa shu yo'ldan borganlardan biri edi"¹⁴ – deydi professor Mahmud As'ad Jo'shon. Yunus Emrodan tashqari bektoshiylar tariqatining asoschisi Xoji Bektoshi Valiyni ham Yassaviyning izdoshi sifatida ko'rsatish mumkin.

Xulosa o'rnida aytish kerakki, Yassaviy tariqati va she'riyati bilan qiziqish tabiiy va zaruriy bir ehtiyojdir. Tasavvuf shoirining o'lmas hikmatlari asrlar davomida xalqning ma'naviy shamchirog'i bo'lib, ilmu ma'rifatga xizmat qilishda davom etadi. Ahmad Yassaviy va uning izdoshlari ijodini chuqur va keng o'rganib, ommaga taqdim qilish hech qachon dolzarbligini yo'qotmaydi.

7 M. Ishmuhammedova. "Devoni hikmatning qo'lyozmalari". Diss. aftoreferati. – Toshkent, 1995.

8 I. Haqqulov. O'zbek tasavvuf she'riyatining shakllanishi va taraqqiyoti. – Toshkent: DDQ, 1995.

9 Nodirxon Hasan. Turkiyada Yassaviyshunoslik. – Toshkent: G'afur G'ulom, 1999.

10 N. Komilov. So'fiy psixologiyasi yoxud hol. Xurshid davron kutubxonasi. 2019.

11 I. Mannapov. O'zbek mumtoz adabiyotida hikmatnavislik an'anasi va tadriji. Falsafa doktori (PhD) diss. Avtoreferati. – Farg'ona, 2019.

12 I. Idris Karakus. Divan-i hikmette vezin, kafiye, anletim turleri ve uslub ozellikleri. Yayin. Tanitmalari. // <https://dergipark.org.tr/Tr/download/Issue-File/19336>

13 Ahmet Yildirim. Dîvân-i hikmet'te yer alan hadislerin kaynaklari ve değ erlendirilmesi. Diyanet İlmi Dergi 52/4 (Aralık 2016), 45-68. <https://doi.org/10.61304/did.352835>.

14 Nodirxon Hasan. Turkiyada Yassaviyshunoslik. – Toshkent: G'afur G'ulom, 1999.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. A. Navoiy. Nasoyim ul-muhabbat. <http://www.ziyouz.com/>
2. Xoja Ahmad Yassaviy. Umring yeldek o'taro. (Nashrga tayyorlovchi Ibrohim Haqqul). Muharrir, 2020
3. N. Komilov. Yassaviy. Xalq so'zi. 1993, avgust.
4. A. Fitrat. Ahmad Yasaviy. Tanlangan asarlar. (Nashrga tayyorl. H.Boltaboev). 2-jild. — T.: Ma'naviyat, 2000;
5. Abdurahmon Sa'diy. Ahmad Yassaviy \Yassaviy kim edi? – T., 1994. 11-bet.
6. M. Abdullayeva. Mumtoz tarixiy poetika. – Toshkent: G'ofur G'ulom, 2023.
7. I. Haqqulov. O'zbek tasavvuf she'riyatining shakllanishi va taraqqiyoti. – Toshkent: DDQ, 1995.
8. Nodirxon Hasan. Turkiyada Yassaviyshunoslik. – Toshkent: G'afur G'ulom, 1999.

Fotima Komilova

Alisher Navoiy nomidagi

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti,

"Folklorshunoslik va dialektologiya" mutaxassisligi

1-kurs magistranti

E-mail: fotimakomilova202@gmail.com

XALQ OG'ZAKI IJODIDA OLQISH VA QARG'ISHLARNING JANR XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: maqolada, aynan qardosh xalqlar og'zaki ijodida maxsus ijrochilar tomonidan emas, balki istalgan shaxs tomonidan ijro etiladigan olqish va qarg'ishlarning lokal xususiyatlari, faollik darajasi, mifopoetik qatlami, milliy koloritni tashuvchanligi, tanlangan so'zning magik ta'siri, ijro o'rni va ahamiyati o'rganilgan, namunalar asosida qiyosiy tipologik jihatdan tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: *turkiy folklor, janr xususiyati, qiyosiy tahlil, marosim, olqish, qarg'ish, magik ta'sir, so'z sehri, faollik bosqichi.*

Annotation: in the article, the local characteristics of applause and cursing performed by any person, not by special performers, in the oral art of the brotherly nations, the level of activity, the mythopoetic layer, the portability of the national color, the magical effect of the chosen word, the performance itself and its significance were studied, analyzed comparatively typologically on the basis of samples.

Key words: *turkish folklore, genre feature, comparative analysis, ritual, applause, curse, magical effect, word magic, stage of activity.*

Аннотация: в статье рассматриваются локальные особенности аплодисментов и ругательств в исполнении любого человека, не специальных исполнителей, а любого человека, уровень активности, мифопоэтический слой, переносимость национального колорита, магическое воздействие избранных. Словом, спектакль изучен, его роль и значение, а также проанализирован сравнительно типологически на основе выборок.

Ключевые слова: *турецкий фольклор, жанровая особенность, сравнительный анализ, ритуал, аплодисменты, проклятие, магическое воздействие, магия слова, этап деятельности.*

So'zda sehr, magik kuch bor deb qaragan ibtidoiy odamlar undan goh yaxshi niyatga yo'g'rilgan olqishlar aytishda, goh esa aksincha, yomonlik, o'lim tilash maqsadida qarg'ish yo'llash uchun foydalanishgan. Folklorshunos B.Sarimsoqov qarg'ish va olqishlarni bir-biriga zid janrlar ekanligi haqida shunday fikr bildiradi: "So'zning sehr-jodu qudratidan qo'rqish hamma vaqt so'zga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lish folklor janrlari sostavida bir-biriga mohiyatan tamomila qarama-qarshi bo'lgan janrlarning vujudga kelishiga sabab bo'lgan. Olqish va qarg'ishlar ana shunday bir-biriga zid janrlar sanaladi" [1, 143].

Mahmud Koshg'ariyning "Devoni lug'at it-turk" asarida olqish: "...bu janr lug'aviy jihatdan "olqish", "maqtash", "duo qilmoq", "madhiya aytmoq", "tabriklamok" ma'nolarini bildirishi ta'kidlangan va uning Tangriga maqtovlar, biror qahramon yoki hukmron nomiga olqishlar kabi turlaridan namunalar keltirilgan", qarg'ish esa "qarg'ish qilmoq, la'natlamok" shaklida keladi [2, 123].

Har bir xalqning adabiy merosi uning dunyoqarashi, maishiy turmush tarzi bilan uzviy bog'liq holda shakllanadi. Og'zaki ijod namunalari taraqqaqiyot bosqichi ham xalq hayotining o'zgarishiga, takomillashuviga qarab variantlashib boraveradi. Ammo ularning ota ildizida an'anaviylik, insonning ilk

tasavvurlari bilan bog'liq qarashlar saqlanib qoladi. Shu ma'noda, aksariyat olqish va qarg'ishlarda mifologik obrazlar yetakchilik qiladi. Mifologik obrazlar qaysi davr, qaysi diniy qarashlar hukmronligi bo'lmasin, olqish va qarg'ishlar mazmunini, g'oyaviy yo'nalishi va tuzilishini belgilab beradi. Tahlillarda olqish va qarg'ishlarning obrazlar tizimiga qarab ikki guruhga ajratiladi:

1. Mifologik olqish va qarg'ishlar.

2. Real hayotiy olqish va qarg'ishlar [3, 41-44].

Mifologik qarash va tasavvurlar asosidagi obrazlar ishtirok etgan olqish va qarg'ishlar uzoq ajdodlar tomonidan allaqachonlar yaratilgan bo'lsa ham, biroq hozirga qadar ularning mazmun va vazifalarida jiddiy o'zgarishlar ko'zga tashlanmaydi. Masalan, xalq orasida to'yda, motamda, yoki biror bir yangi vazifalarni bajarishdan oldin "ota-bobolar ruhi qo'llasin" degan olqishning aytilish, "arvoh ursin" degan qarg'ishlarning mavjudligi buni asoslaydi. Ruhlar haqidagi mifologik qarashlar, ularning yaxshilik qilish haqidagi tasavvurlar xalq o'rtasida olqish bilan bir qatorda uning butunlay aksi bo'lmish qarg'ishlarni ham keltirib chiqaradi. Mifologik obrazlardan xizr, chiltonlar, choryorlar, farishtalar, pari, jin, balo, alvasti, ajal kabilarning xalq qarg'ishlari tarkibida eng ko'p uchraydi. Ammo ularning mazmun-mohiyatiga qarab vazifalari nisbatan aniqlanadi. Xizr, chilton, choriyor, farishta kabi obrazlar asosan olqishlar

janrida qo'llansa, jin, alvasti, balo, ajal kabi mifologik obrazlar vazifa tizimiga qarab qarg'ishlar tarkibida keng qo'llaniladi. Shu kabi holatlarning turkiy xalqlar olqish va qarg'ishlarida qanday ifodalanishi, ularning vazifa shakllari qay tarzda aks etishi tadqiq etilsa, kichik janrlarning umumturkiy o'ziga xos xususiyatlari oydinlashadi.

O'zbeklarda "olqish", "qarg'ish", "duo", "duoyiband" leksimalari mavjuda bo'lsa, turklarda "iyi dilek" (yaxshilik tilash), "dua", "kötü dilek" (yomonlik tilash), "beddua" birikmasi ishlatilgan. Qozoqlarda "алғыс" (batasöz), "қарғыс" shaklida, qirg'izlarda "alkış", "karğamak", "kargış", ozorbayjonlarda "alqış", "qarqış", turkmanlarda "alkyş-dilegler", uyg'urlarda "alkış: alkış", "kizgin alkış: gürültülü alkış", "gülduras alkış: gürültülü alkış", "alkışlar eytmak: övgüler söylemek, övmek", "ga(r) gış", tatarlarda "alkaş", "quargış" deb nomlanadigan bu aytilmlar real hayotning aniq bir vaziyatiga (aynan ruhiy holat bilan bog'liq daqiqalar uchun) xizmat qilishi aniq. Turk olimi Usmon Jiloji Turkiyada nashr etilgan "Islom ensiklopediyasi"ga yozgan "Duo" maqolasida shunday yozadi: "Bir mavzuda Allohdan so'raladigan istak va niyatlarni ifoda etadigan "duo" so'zi "chaqirmoq, murojaat, istamoq, yordam so'ramoq" ma'nolaridagi "da'vat" va "da'vo" so'zlari kabi masdardir va "kichikdan ulug'ga, pastdan yuqoriga yo'naladigan talab va niyoz" mazmunidagi so'zdir. Duolarning asosiy maqsadi Allohga arzi hol qilmoqdir" [4, 529].

Har ikki janrning ham umumiy va o'ziga xos xususiyatlari mavjud ekan, ularning bir-biriga ta'sir xususiyatlari ham yo'q emas. Masalan, qarg'ishlarda doimiy mavzuga aylangan o'lim bilan bog'liq an'anaviy ifodalarning badiiy evolyutsiyasi natijasida ba'zi bir o'zgarishlarni ko'rish mumkin. O'lim bilan bog'liq "o'ligini it-shag'allar chaqalasin", "o'ligini it yesin", "sag'anada qolgin", "ko'kini kiysin", "o'ligi ko'chada qolsin", "yer yutsin" kabi aytilmlar tipologik tahlil etilganda davriy o'zgarishlar ta'sirida mazmun-mohiyatning yangicha qatlamga ko'chib qolgan holatlari mavjud. Oneskrit baqtriyaliklar urf-odati haqida shunday yozadi: Ularning urf-odatiga ko'ra, qarigan kishini o'lmasa ham tirik holda itlarga berilgan [6. 158]. Baqtriyaliklar xonadonida ana

maqsadda maxsus itlar saqlangan. Boy badavlat, o'ziga to'q germaniyaliklar ham o'zlarining oxiratinini o'ylab, avvaldan uyda it boqishgan. Yoki, N.F.Katanovning aniqlashicha, "Tarbagatiy shahri aholisi marhum jasadini ustiga moy qo'yib maxsus joyga chiqarib qo'yadilar. Chunki moy quyilgan murda go'shtini itlar tezda yeb ketisharmish. Itlar jasad go'shtini qanchalik tez yeyishsa, o'lgan kishining qarindoshlari shuncha xursand bo'lisharmish" [7. 45-48].

Dafn marosimlarida itning ishtirok etishi zardo'shtiylik dini va mifologik qarashlari bilan bog'liq. "Avesto"da it muqaddas hayvon sifatida ta'riflangan. Zardo'shtiylik ta'limoticha, bu jonivor yovuz kuchlarning ashaddiy dushmanidir. Shu ma'noda "o'ligini it-shag'allar chaqalasin", "o'ligini it yesin" kabi aytilmlarning tarixiy-genetik asoslari ana shu magik qarashlarga bog'lanadi. O'z davrida bu aytilmlar marosim tizimida marhumning keyingi hayoti uchun olqish vazifasini o'tagan bo'lsa, bugungi kunda qarg'ish aytilmiga aylangan. Bunday mifologik qarashlar olqish va qarg'ishlarning faollik darajasini ham belgilab beradi. Turkning "Çigninde mezara gidim" qarg'ishi ayni zamonda olqishni ham anglatadi. Chunki odatda o'g'ilga aytiladigan bu qarg'ishda sening qo'lingda (yelkasida) qabrga ketaman, aslida o'ziga qarg'ish bo'lsa-da, o'g'liga uzoq umr tilash (olqish, duo) ifodasi ko'rinadi.

Qardosh xalqlar folklorida olqish va qarg'ishlarning mavjud variantlari uning so'z magiyasi bilan bog'liq xususiyatlarni ham asoslaydi. Olqishlarning mazmun-mohiyati aytilgan so'zning ta'siri (kuch olish, ruhlanish, xursand bo'lish, umid qilish, ishonish) yoki qarg'ishlarning ruhiy ta'siri (la'natlanishdan qo'rqish, omadsizlikka uchrash, duoyiband bo'lish kabi) magik jarayonlarga xizmat qiladi. Shuning uchun ham bu ikki janrning o'ziga xos xususiyati mifopoetik ijrolarda ko'rinadi.

Umuman olganda olqish va qarg'ishlarni ma'lum bir millatning urf-odati, an'analari va kundalik hayoti bilan bog'liqlikda o'rganishda ularning mazmun-mohiyati – semantikasi muhim hisoblanadi. Tilak va duolar ma'lum bir marosim bilan aloqalanitirilganda ularning so'z repertuarida o'sha marosimga mos birliklar qo'llanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sarimsoqov B.Olqishlar va qarg'ishlar.O'zbek folklori ocherklari.I jild – Toshkent.1988.143-bet.
2. Koshg'ariy M. Devonu lug'ot it-turk.II jild.(tarjimon va nashrga tayyorlovchi S.Mutallibov) – Toshkent.Fan.1961-123-bet.
3. Qo'chqorov N.Xalq olqish va qarg'ishlarining tarixiylik prinsiplari. O'zbek tili va adabiyoti – Toshkent.2023.41-44-bet.
4. Osman Cilacı, "Dua", İslam Ansiklopedisi, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 529.
5. Jumanazarova G.U, Fozil Yo'ldosh o'g'li. Dostonlari tilining lingvopoetikasi (leksik-semantik, lingvostilistik va lingvostatistik tahlili).Filol.fan.d-ri...diss. – Toshkent.2017.127-bet.
6. Boynazarov F.O'rta Osiyning antik davri – Toshkent. 1991.158-bet.
7. Eshboyeva F.Qarg'ish va uning doston tarkibidagi badiiy talqini ("Nurali" dostoni misolida).O'zbek tili va adabiyoti. 1998.45-48-betlar.

Maftuna SODIQOVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
davlat o'zbek tili va adabiyoti
universiteti 2-kurs magistranti
E-mail : maftunaxonsodiqova274@gmail.com

SULTONIY G'AZALLARIDA SHE'RIY SAN'ATLARNING QO'LLANILISHI

Annotatsiya: ushbu maqolada XIX asrda yashab ijod qilgan saroy shoirlaridan biri bo'lmish Sultoniyning g'azallari tahlil qilinadi. Shoir she'rlarida eng ko'p qo'llanilgan she'riy san'atlar : tashbeh, talmeh, tanosub, tazod, mubolag'a, takrir kabi san'atlar aniqlashtiriladi.

Kalit so'zlar: *Sultoni, she'riy san'atlar, tashbeh, talmeh, tanosub, tazod, mubolag'a, takrir.*

Annotatsiya: this article analyzes the ghazals of Sultani, one of the court poets who lived and created in the 19th century. The most used poetic arts in the poet's poems: tashbeh, talmeh, proportion, tazad, exaggeration, takrir, etc.

Key words: *Sultani, the poet's poems, tashbeh, talmeh, proportion, tazad, exaggeration, takrir, etc.*

Аннотация: в статье анализируются газели Султани, одного из придворных поэтов, жившего и творившего в XIX веке. Наиболее используемые поэтические приемы в стихах поэта: ташбе, талье, пропорция, тазад, преувеличение, такрир.

Ключевые слова: *Султани, стихах поэта, ташбе, талье, пропорция, тазад, преувеличение, такрир.*

Xiva adabiy muhiti o'zbek adabiyotining ajralmas qismini tashkil etadi. XIX asr Xorazm adabiy muhiti ko'plab iste'dodli shoir va ijodkorlarni yetishtirib bergan. Ularning rahnamosi Feruz Tabibiy, Komil, Devoni, Mirzo, Habibiy, Hodim, Avaz, Niyoziy, Mutrib, Faqiriy, So'fi singari shoirlar ijodining gullashiga o'z hissasi-ni qo'shgan. Shuningdek, nabiralari Sultoni, Sa'diy, G'oziy, Asad kabi shahzodalarni ham adabiyot bo'sto-niga olib kira olgan. Ular orasida, ayniqsa, Sultoni alohida e'tiborga loyiqdir. Shoirning ijod maydoniga kirib kelishida Feruzning o'rni beqiyos. Shu sababli, shoir bobosini ilk ustoz sifatida biladi. Buni quyidagi baytlar orqali bilishimiz mumkin :

She'riga Sultoni baxtin qilsalar olam eli,

Tong emas she'r ichradur Feruz ustodim mening.

Shoir Sultoniyan bizga katta adabiy meros qol-gan. Uning ijodining katta qismini g'azal, muxammas, musaddas janrdagi she'rlar tashkil etadi. Darhaqiqat, shoir she'riyati badiiy qiymatga egaligi bilan ajralib turadi. She'rlarining asosiy mavzusi ishq -muhabbatdir. Shoir she'rlarida tarixiy- afsonaviy obrazlar uchraydi. Bu obrazlar shoir tasvirlagan ishqning ta'sirchan bo'lishini ta'minlaydi [2 ;269]. Sultoni she'rlarida she'riy san'at-lardan mohirona foydalana olgan, bu esa she'rlarining o'qimishli va ravon bo'lishiga xizmat qilgan.

Shoir she'rlarida eng ko'p qo'llanilgan she'riy san'at-lardan biri tashbeh hisoblanadi. U ma'shuqa go'zalligini oyga, xurshidga, Yusufga ; yorning chiroyli qomatini esa sarvga, yuzini gulga, qoshlarini yoyga, kipriklarini o'qqa o'xshatadi .Masalan, uning "Menga rahm aylabon, ey dilbar, oromijon kelgil" radifli g'azalida yorning go'zalligini Yusufga, xurshidga, oyga qiyoslaydi :

Qizardi ko'zlarim hajr o'ti dudi birla ravshan qil,

*Olib burqa' yuzingdin bu tun ,ey Yusufnamo kelgil.
G'am, kulfatni barbod aylabon, ey xo'blar shahi,
Ochib oydek yuzingni kulbama xurshidshon kelgil.
Shoirning "Ey ko'ngul" radifli g'azali ham tashbeh
san'atining go'zal namunasi hisoblanadi:*

*Ey ko'ngul, olamda bir yori vafodor istagil,
Sarv qad mahjabin, gul yuzli dildor istagil.
Vaslig'a yetmak muyassar bo'lsa jon naqdin berib,
Rahmdil, shirin takallum, lola ruxsor istagil.*

Ushbu baytlarda yorning qomati sarvga, yuzi gul-ga, lolaga qiyoslangan. Shuningdek, shoir g'azallarida tanosub san'tidan ham unumli foydalana olgan. Jum-ladan , "Kirdi ming noz ila ul diltorlar", "Aylabon behad manga javru jafo", "Jono qadu ruxsoringa olam gado, man ham gado", "Sarv xijlat ichra qoldi, qadu ra'nosin ko'rib", "Lutf aylab ey bod sabo arzimni ul dildoring'a ayt" kabi g'azallarini misol keltirish mumkin.

Qumri, bulbuldek oning hajrida afg'on etganim,
Ul sarv qadu mahjabin, lola ruxsoring'a ayt.

G'azallarining aksariyatida talmeh san'atiga duch kelamiz. " Kel, ey Laylivashim, lutf aylabon bazmim aro bir kun", " Mutribimdur bu kecha ul dilbari Uzro misol", "Ey zor, ko'nglum mujdakim Yusuf zamonning kelgu-si", "Isosifat guftorinnga olam gado, man ham gado", "Bo'lma Sultoniyg'a , ey Yusufi Kan'on mone" kabi misralar shoir g'azaliyotining badiiyligini oshiradi[2 ;269].

Sultoniyning " Yo rab" radifli g'azali tazod san'atining go'zal namunasidir:

Mening ko'nglumni shod aylab, qilib ag'yorni mahzun,

Yetursa erdi visolig'a bu kun zebo sitam, yo rab.

Bilamizki, sharq she'riyatida mubolag'a san'ati yorning go'zalligini ta'riflashda ko'p qo'llaniladi. Xud-

di shuningdek, Sultoniylar ham o'z she'rlarida ma'shuqa husnini mubolag'a san'ati orqali tasvirlagan:

Ko'rub oydek yuzing ,ey guluzorim,
To'kar qon yosh bu chashmi ashkiborim.
Shoir takrir san'atidan ham mohirona foydalana olgan.

Bu esa she'rlarining ravonligini ta'minlagan:

Gul yuzingni ko'rgan bo'lur, ey guluzor,
Beqaroru, beqaroru, beqaror
Yo'qturur olamda sendek , ey pari,
Guluzoru, guluzoru, guluzor
Javr qilurding jonima , ey nozanin,
Besamaru, besamaru, besamar
Husn iqlimida sendek yo'qturur,

Bir nigoru, bir nigoru ,bir nigoru.
Gul yuzingni ko'rgali yo'lingda ko'z,
Intizoru, intizoru, intizor.
Ahdu paymoningda bo'lmassen nedin,
Ustuvoru, ustuvoru, ustuvor.
Bu jahon ra'nosidur Sultoniylar,
Bemadoru, bemadoru, bemador.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Sultoniylar she'riyati go'zal va betakror. Uning ijod namunalari XIX asr Xiva adabiy muhitining boyishida muhim rol o'ynagan. U o'z she'rlarida she'riy san'atlardan o'rinli foydalana olgan. Bu esa she'rlarining o'qimishli va ravonligini ta'minlagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Bayozi Sultoniylar. Abu Rayhon Beruniylar nomidagi qo'lyozmalar fondi, 1163- inventar raqamli qo'lyozma. – Toshkent.
2. Hagiyevalar Iroda. "Haft shuaro" majmuasining Xorazm muhitidagi o'rni. – Toshkent, 2008.
3. Komilov Najmiddin . Ma'nolar olamiga safar. –Toshkent, 2012.
4. Tabibiy.Majmuatush shuaro. – Xiva, 1908.
5. www.google.com
6. www.student.ru

Dinora XAYRULLAYEVA,

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti 1-bosqich magistranti
dinoraxayrullayeva082@gmail.com

BOBOJON TARROH XODIMNING "XORAZM NAVOZANDALARI" ASARI HAQIDA

Annotatsiya: maqolada Bobojon Tarroh Xodimning "Xorazm navozandalari" asari orqali Xorazm adabiy muhiti-ning ijtimoiy-siyosiy va madaniy jihatlarini ko'rib chiqiladi. Xodimning tazkira yaratish usuli va uning adabiy maqsadlari, shu davrda Xorazm shoirlarining ijodiy faoliyati haqidagi qimmatli ma'lumotlar taqdim etiladi. Asar, tazkira yozish an'alariga mos ravishda, shoirlar haqida izchil va aniq faktlarni beradi.

Kalit so'zlar: *tazkiranavislik, tazkira, shoir, mumtoz adabiyot, adabiy muhit, adabiy maktab, ijodiy faoliyat.*

Аннотация: в статье рассматриваются социально-политические и культурные аспекты литературной среды Хорезма через произведение Бобажона Тарроха Ходима «Хорезмские поэты». Описывается метод создания тазариhi Ходимом и его литературные цели, а также предоставляется ценная информация о творческой деятельности поэтов Хорезма того времени. Произведение, в соответствии с традицией написания тазариhi, представляет последовательные и точные факты о поэтах.

Ключевые слова: тазариhovedenie, тазариhi, поэт, классическая литература, литературная среда, литературная школа, творческая деятельность.

Annotation: the article discusses the social-political and cultural aspects of the literary environment of Khwarezm through Bobojon Tarroh Khodim's work Khwarezm Poets. The method of tazkira creation by Khodim and his literary objectives, as well as valuable information about the creative activities of Khwarezm poets of that time, are presented. The work, in accordance with the traditions of writing tazkiras, provides consistent and precise facts about the poets.

Keywords: *tazkira writing, tazkira, poet, classical literature, literary environment, literary school, creative activity.*

Kirish. O'zbek adabiyoti tarixida tazkirachilik an'analari Xiva xonligi davrida o'ziga xos tarzda davom ettirilgan. Jumladan, XIX asrning yirik madaniy - adabiy markazlaridan biriga aylangan Xiva shahrida badiiy asarlar yaratish, to'plamlar tuzish, mutolaa qilish va

targ'ib etish ishlari kuchayib, o'sha asr oxiridan XX asrning boshlarigacha bo'lgan Feruz davrida yanada keng qamrovlik kasb etdi. Zero, mumtoz tazkirachilikning xuddi shu davrda yuzaga kelishi va qisqa vaqtda turli xarakterdagi tazkiralarning tuzilishi ham ana shu omillar

bilan dalillanadi [3: 23]. Bu davrda Ahmadjon Tabibiy, Hasanmurod Laffasiy va Bobojon Tarroh Xodim kabi tazkiranavislar tazkira yozgan. Ular orqali biz o'sha davr adabiy muhiti: adabiy jarayonlar, maktablar haqida qimmatli ma'lumotlarga ega bo'lamiz.

Asosiy qism. Yuqorida tilga olganlarimizdan Bobojon Tarroh Xodimning "Xorazm navozandalari" nomli asari mavjud. Bu asar tazkira talablariga qanchalik javob bera oladi? Uni aslida tazkira asar deyish mumkinmi? Biz ushbu kichik tadqiqotimizda shu kabi savollarga avtobiografik, qiyosiy hamda tahlil usullaridan foydalanib, aniq faktlar asosida javob berishga harakat qildik.

Bobojon Tarrohning "Xorazm navozandalari" asari XIX asr oxiri XX asr boshlarida Xorazm adabiy muhitida yashab ijodiy faoliyat bilan mashg'ul bo'lgan shoirlar, Feruz va uning faoliyati, o'sha davr adabiy-ijodiy hamda ijtimoiy-siyosiy hayoti to'g'risida aniq va qimmatli ma'lumotlar beruvchi asardir. Xodim kitobini adabiyot va san'at ixlosmandi, matematika tarixiga oid asarlar muallifi Xalilullo Siddiqovning maslahati bilan umrining oxirlarida yozadi. Bu haqida asarning so'zboshi qismida shunday yozadi: "Men bu kitobni yoshim to'qson beshga kirganda, qarilik chog'imda yozdim. Oktyabr inqilobidan keyin o'zimning oldingi yozgan she'rlarimni yig'ish bilan ko'p shug'ullandim. Lekin ularning hammasini to'play olmadim. Shu sababli she'rlarimni yig'ib to'plam qilish menga muyassar bo'lmadi. Shu tufayli siqilib, xafa bo'lib yurgan chog'larimda xorazmlik olim Xalilullo Siddiqov menga mana shunday esdalik kitobchani yozishni maslahat berdi. "Agar siz shunday asarni yozib tamom qila olsangiz, sizdan keyingi avlodlarga eng yaxshi xotira bo'ladi", deb mendan iltimos qildi. Ana shunday iltimos bo'yicha men bu kitobni yoza boshladim va bu kitobimga "Xorazm navozandalar" nomini qo'ydim" [5: 7].

Bobojon Tarroh Xodimning o'zi asarida aytishicha, 1965-yil 1-yanvarda mazkur kitobni yozishga kirishadi. Adabiyotshunoslikda mazkur manba muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Birinchidan, undagi ma'lumotlar orqali o'sha davrdagi ijtimoiy-siyosiy muhit, madaniy-ma'rifiy hayot bilan yaqindan tanishishimiz mumkin. Ikkinchidan, unda bizga ma'lum bo'lgan ijodkorlarning faoliyati haqida tazkiralarga xos bo'lgan aniq faktlarni topishimiz mumkin. Bundan tashqari, o'sha davr qizg'in adabiy muhitida ijod qilgan, lekin ba'zi sabablar bilan

ijodiy faoliyati o'rganilmay qolgan shoirlar haqida ham ma'lumotlarga ega bo'lishimiz mumkin.

Xodim kitob yozishga kirishar ekan, o'zidan oldin boshqalar ham o'sha davr ijodkorlari haqida uniki kabi kitoblar yozganligini aytadi. Chunonchi, Hasanmurod qori ham shunday kitob yozganligini, lekin ular bilan tanish emasligini, o'z kitobi va zamondoshining asari o'rtasida qanday farq va o'xshashliklar borligidan xabari yo'qligini aytib o'tadi. Xodim kitobida har bitta shoirni tavsiflar ekan, u haqida iloji boricha aniq va ishonchli ma'lumotlarni yozishga harakat qiladi va ma'lumotlarni quyidagicha ketma-ketlikda beradi: shoirning ismi, otasining ismi; shoirning taxallusi; tug'ilgan joyi; ijtimoiy holati; ilmiy darajasi; devon tartib bergan yoki bermaganligi; uning mansabi, xalq bilan aloqasi; necha yoshdan shoirlik bilan shug'ullanganligi, uning sababi; so'z ilmidan xabari bo'lganmi yoki yo'qligi; uning axloqiy sifatleri; shoirning vafoti, qabrining qayerda ekanligi.

Chunonchi, adabiyot bilimdoni Maqsud Shayxzoda tazkira tarkibida quyidagi komponentlar bo'lishini alohida ta'kidlaydi: a) shoir ismi, laqabi, qayerdanligi haqida qisqacha ma'lumot; b) shoirning hayoti, xarakteri, ba'zi xususiyatlari to'g'risida qisqacha ma'lumot; d) shoirning ijodi, asarlari, asarlarining xususiyati, asarlarni o'z davrida qay darajada shuhrat topganligi; e) bu shoirga tazkira muallifining munosabati va yoki, aksincha, shoirning tazkirachiga nisbatan tutgan mavqeyi (bu ma'lumot shoir bilan tazkirachi o'rtasida shaxsiy tanishlik bo'lgan taqdirdagina beriladi); f) shoir haqida el og'zida yoxud muallif xotirasida saqlangan biron qiziq voqea yoki latifa; g) shoirning nazmidan biron misol (bu, odatda, g'azal yo qasidaning matlasi, biron masnaviy yoki ruboiy va yoxud qit'a bo'ladi); h) shoir umrining oxiri (agar o'lgan bo'lsa, qayerda dafn etilgani, albatta, ko'rsatiladi) [4: 302]. Demak, kitobdagi bu tuzilishga asosan, biz Xodimning mazkur asarini ma'lum ma'noda tazkira deb atashimiz mumkin.

Ushbu tazkira haqidagi ayrim kichik ilmiy tadqiqotlarda shoirlarning soni 33 ta, yana ba'zi manbalarda esa 31 ta deb beriladi. Biz bunday ehtimolliklarga aniqlik kiritish maqsadida 1994-yilgi nashrni atroflicha o'rganib chiqdik va 31 nafar (Bobojon Tarroh Xodimning o'zi bilan birgalikda) shoirning tavsifi berilganligini aniqladik. Quyida ular haqida qisqacha ma'lumotlarni alohida jadval ko'rinishida berishni joiz topdik:

1-jadval

T/r	Shoirning ismi, sharifi	Adabiy taxallusi	Ijtimoiy holati	Necha yoshdan shoirlik qilgani	Vafoti
1	Muhammad Rahimxon II	Feruz	xon	20 yoshidan, Atoyini o'ziga ustoz deb bilgan.	66 yoshida Ko'hna Arkda
2	Nosir to'ra	Sultoni	xonning nabirasi	17 yoshidan, ustози Yusufbek Bayoniy	Nosir to'ra surgun qilinganligi bois vafoti haqida aniq ma'lumot aytilmagan.

3	Rahmonquli to'ra	Sodiq	xonning inisi	30 yoshidan	75 yoshida, Jangishix qabristonida
4	Sa'dulla to'ra	–	xonning nabirasi	20 yoshidan, ustoz Yusufbek Bayoniy	60 yoshida, Qamishli Avliyo qabristonida
5	Said G'oziy to'ra	G'oziy	xonning inisi	25 yoshidan	60 yoshlarda, Gandimkonda
6	Said Asad to'ra	Said Asad	xonning inisi	25 yoshidan	55 yoshlarda, Gandimkonda
7	Muhammad Yusuf Bayoniy	Bayoniy	podshozoda	40 yoshidan, ilmi yuksak bo'lgan	70 yoshlarda, Patrakda vafot etgan, qabri Mohiro'yjonda
8	Otabek to'ra	Oqil	xonning jiyani	25 yoshidan	55 yoshida (1930-yil), qabri Chodirli Eshonda
9	Muhammad Rasul	Mirzo	mirzaboshi	40 yoshida	70 yoshlarda, qabri Chodirli Eshonda
10	Shixnazarboy	Shunosiy	amaldor	30 yoshida	Qabri Chodirli Eshonda
11	Davlatmurod mahram	G'ulomiy	bo'yoqchi oilasidan	30 yoshida	55 yoshlarda nohaq otib o'ldirilgan, qabri Shohimardonda
12	Abdurasul	Piri Komil	shoirilar oilasidan	40 yoshida	65 yoshida, qabri Ohunboboda
13	Otanazar	Kamoliy	mutavalli	40 yoshida	65 yoshida, Shixloda
14	Muhammad Niyoz	Umidiy	mirzo	35 yoshida	65 yoshida, qabri Ismoil Eshonda
15	Yusuf Hoji Oxun	Doiy	ruhoniy oilasidan	40 yoshlarida	70 yoshida, qabri Chodirli Eshonda
16	Xudoybergan Oxun	Ojiz	qozikalon	45 yoshlarida	66 yoshida qabri Shovaliddinxo'ja qabristonida
17	Ibodulla Pano Oxun	Xokiy	madrasa oxuni	30 yoshlarida	75 yoshda, qabri Chodirli Eshonda
18	Muhammad sharif Yo'lbuzar Oxun	Haqiriy	qozining o'g'li, oxun	40 yoshlarda	Qabri Oxunboboda
19	Otaniyoz Qori	Niyoziy	oxun	40 yoshlarda	70 yoshlarda, qabri Imoratboboda
20	Habibullo Shayton	Habibiy	hunarmand oiladan, mirzo	40 yoshlarda	60 yoshida, qabri Shoqalandarbobo qabristonida
21	Muhammad Rahim maxzum	Rog'ib	ruhoniy oiladan	35 yoshlarda	55 yoshida, Shovaliddinxo'ja qabristonida
22	Komiljon	Devoniy	devon mirzasi	15 yoshlarda	45 yoshida
23	Muhammad Hasan	Mutrib Xonaixarob	tabibning o'g'li, mirzo	30 yoshlarda	70 yoshlarda, qabri Polvonsorida
24	Ahmadjon	Tabibiy	tabib	15 yoshida	60 yoshlarda, qabri Chodirli Eshonda
25	Avaz O'tar	Avaz	hunarmand	15yoshida	1919-yilda, qabri Qoraolimbobo qabristonidan Chodirli Eshonga ko'chirilgan

26	Bolta devon	Nodim	hunarmand	15 yoshidan, ustози Bayoniy	Tazkira yozilgan vaqtda tirik bo'lgan
27	Muhammad Yusuf	Chokar	mutrib	15 yoshida	55 yoshida, qabri noma'lum
28	Muhammad Nazirboy	Xayoliy	amaldor	35 yoshida	55 yoshida, Xo'jabog'da
29	Mulla Yusuf Qoramonli		kambag'al oiladan	35 yoshida	66 yoshida, qabri noma'lum
30	Muhammad Niyoz	Muznib	kambag'al oiladan	25 yoshida	60 yoshda, qabri Nonemasboboda
31	Bobojon Tarroh	Xodim	shoirilar oilasidan	21 yoshdan, ustози Doiy	Kattaburun G'uvik qabristoniga qo'yishlarini vasiyat qilib yozgan.

Xodim kitobida shoirlarning, asosan shaxsiy sifatlari, ijtimoiy faoliyati, xulq-atvori haqidagi ma'lumotlarga keng o'rin ajratadi. Ularning ijodidan namunalar keltirmaydi. Bu jihatdan bir yoqlamalikka yo'l qo'yilgandek go'yo. Albatta, buning o'ziga yarasha obyektiv sabablari bo'lgan bo'lishi mumkin. Darhaqiqat, asar yaratilgan vaqtni hisobga oladigan bo'lsak, Sovet mustamlakasiga aylanib ulgurgan Xorazmda ilmiy, fozil kishilarga feodalizm sarqitlari deb qarab ta'qib ostiga olingan. Ularning asarlariga xon tuzumini maqtab, ko'klarga ko'tarib yozilgan maddohona asarlar sifatida qaralgan. Shu sababdan ham Xodim asarda shoirlarning ijod namunalaridan kiritmagan bo'lishi mumkin. Bu jihatlar Xodimning asarini o'zgacha tarixiy kontekstda ko'rishga undaydi.

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Bobojon Tarroh Xodimning "Xorazm navozandalari" asari XIX asr Xorazm adabiy muhitining, shoirlarning ijodiy faoliyatining, shuningdek, adabiyotshunoslik va tazkirachilik an'analari tarixining o'ziga xos bir manbai sifatida ilmiy qiymatga ega bo'lib, o'zbek adabiyotshunosligida yangi tadqiqotlar uchun muhim yo'nalishlarni ochib beradi. Bobojon Tarroh Xodim asarida Xorazm shoirlarini, ularning ijodini, shaxsiy hayotini va adabiy faoliyatini keng yoritadi. Asarda berilgan ma'lumotlar shuningdek, o'sha davr ijtimoiy va siyosiy hayoti, madaniy-ma'rifiy muhit va Xorazmda adabiyotning qay darajada rivojlanganligi haqida qimmatli dalillarni taqdim etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mallayev N. XV asr tazkiralarning tarixiy-adabiy ahamiyati // O'zbek adabiyoti masalalari. To'plam. – T.: 1959. 255-b.
2. Valixojayev B. O'zbek adabiyotshunosligi tarixi. X-XIX asrlar. – T.: O'zbekiston, 1993. 118-b.
3. Хажиева И. Хоразм миллий маънавий мероси дурдоналари. – T.: Турон замин зиё, 2016. 238-б.
4. Шайхзода М. Тазкирачилик тарихидан. (Алишер Навоий ҳақидаги тадқиқот ва мақолалар мажмуаси) Асарлар олти томлик, тўртинчи том. – T.: Адабиёт ва санъат, 1972. 302-б.
5. Азизов Бобожон Тарроҳ -Ходим. Хоразм навозандалари: XIX аср охири – XX аср бошларида Сайид Муҳаммад Раҳимхони соний даврида яшаган шоирлар ҳақида эсдаликлар – T.: Адабиёт ва санъат, 1994. 96- б.

Hayotjon ABDULLAYEV,
FarDU magistranti

HUVAYDO IJODIDA MUSTAZOD JANRI

Annotatsiya: ushbu maqolada Xojanazar Huvaydo ijodidagi kichik lirik janrlardan mustazod va to'rtliklarga, ularning tuzilishi hamda badiiy-g'oyaviy jihatlariga to'xtalib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Huvaydo, mustazod, lirika, to'rtlik, tasavvuf, ishq ilohiy, majoziy ishq, muxammas, murabba, shoir, qofiya, radif, she'riy san'atlar.

Annotation: this article focuses on the minor lyrical genres of Khojanazar Huvaydo's work, including mustahzad and quatrains, as well as their structure and artistic and ideological aspects.

Key words: Huvaydo, mustahzad, lyrics, four, mysticism, divine love, metaphorical love, muhammas, murabba, poet, rhyme, radif, poetic arts.

Аннотация: в данной статье рассматриваются малые лирические жанры творчества Ходжанара Хувайдо, в том числе мустахзады и четверостишия, а также их структура и художественно-идеологические аспекты.

Ключевые слова: Хувайдо, мустахзад, лирика, четверка, мистика, божественная любовь, метафорическая любовь, мухаммы, мурабба, поэт, рифма, радиф, поэтическое искусство.

Xojanazar Huvaydo ijodiy merosining asosiy qismini tasavvufiy va ishqiy, ijtimoiy-maishiy g'azallar va masnaviy usulida yozilgan "Rohati dil" dostoni hamda "Ibrohim Adham" qissasi, ruboiylar tashkil qiladi. Shoir ijodida kichik lirik janrlardan mustazodlar, bandli she'rlar, ya'ni muxammas va murabbalar ham uchraydi.

Huvaydoning mazkur janrlardagi lirikasi ham uning g'azal va ruboiylari, "Rohati dil" dostonidagi mazmun-mohiyatni, undagi aqida va g'oyalarni o'zida aks ettiradi. Huvaydo mumtoz adabiyotning o'ndan ortiq janrida qalam tebratgan. Har bir janrda o'zining san'atkorligi, mahoratini namoyish eta olgan. Ularning yangi imkoniyatlarini kashf qilishga intilgan. Jumladan, mustazod janrida o'ziga xos san'at asarlari yarata olgan. Oddiy lirik mazmundagi fikrlarini voqeabandlik asosida yoritgan. Bu asarning tasavvur manzarasini kengaytirgan.

Mustazod (arab.) – lirik janr. Mustazodda uzun misralar (14 va undan ortiq bo'g'inli) qisqa misralar (6 bo'g'inli) bilan o'zaro almashib keladi. Uzun misra uzun misra bilan, qisqa misra qisqa misra bilan qofiyalanadi. Bir bandda misralar soni har xil (2 misradan 10 uzun va qisqa misragacha) bo'lishi mumkin. Qofiyalanish tizimi: agar mustazod ikki juft misradan iborat bo'lsa, birinchi bandda qofiya kesishuvchi – a-b, a-b; keyingilarida birinchi misralar qofiyalanmay, ikkinchilari birinchi banddagi qofiyani takrorlaydi. Mustazod Mashrab ijodida ko'p uchraydi. Alisher Navoiy, Ogahiyalar ham mustazodlar yaratgan.¹ Timsollar tabiati chuqurroq tahlil etilishiga asos bergan. Huvaydo mazmun-mundarija, shakliy-badiiy jihatlardan mukammal mustazodlar yaratib qoldirgan. Mana bu baytlar bilan boshlanuvchi asar shoirning mustazod bitishdagi mahoratini ko'rsatuvchi yaqqol namunadir:

Ko'rdim tuno kun ko'chada bir sarvi xiromon,

Qosh qoqti, yana ketti,
Tishlab labini qosh uchurib, imladi pinhon,
Ayladi imo, ketti.

Sekin-sekin bordim ani ko'yiga man zor,
Ul chiqti qoshimg'a.
Qaddini egib qildi manga ul mahi tobon,
Ta'zim bajo etti.²

Huvaydo devonidagi besh mustazodning dastlabkisi sanalgan mazkur asar o'zining musiqiyliigi, go'zal tashbehlari va betakror qofiyalanish tartibi bilan e'tiborni tortadi. Bu mustazod olti banddan iborat bo'lib, aruz vaznining rajaz bahrida bitilgan va o'ziga xos tezkorlik, shiddat, voqealar rivoji va lirik qahramon his-tuyg'ularining baland pafosini belgilab bergan.

Shoirning san'atkorligi shundaki, nozik ruhiy kechinmani mustazod shaklida, voqeaband uslubda ifodalab bera olgan. Mustazodning mohiyati oshiq va ma'shuqaning uchrashuvi hamda sho'xchan aytishuvining badiiy ifodasidangina iborat emas. U tasavvufiy asar bo'lib, unda pir va muridning muloqoti, ishq odobi haqidagi munozara timsoliy tarzda aks ettirilgan.

Devonda keltirilgan to'rtinchi mustazod ham yuqoridagisi kabi boshlanma bilan boshlanib, xuddi egizak she'rlardek namoyon boladi:

Ko'rdum tuno kun ko'chada bir mohliqoni,
Hayron bo'la qoldim,
Xusnidin oni ko'nglum uyi topti ziyoni,
Raxshon bo'la qoldim.

Aydim: "Ey pari, qayga borursan jadal aylab?"
Achchig'lanib aydur:
"Sho'xim, na so'rarsan, na ishing bor bu zamoni?",
Pazmon bo'la qoldim.³

1 O'zME. Birinchi jild. – Toshkent, 2000-yil

2 Хожаназар Хувайдо. "Девон". – Тошкент: "Янги аср авлоди", 2008. 248-б

3 Хожаназар Хувайдо. "Девон". – Тошкент: "Янги аср авлоди", 2008. 250-б

Bu asar yetti baytdan tashkil topgan bo'lib, rajaz bahrida bitilgan va unda oshiq va ma'shuq o'zaro xilvatda suhbatga kirishadi. Bu mustazodning ikkinchi bandidan to oltinchi bandigacha oshiq va ma'shuq uchrashuvdagi dialog voqealar ketma-ketligi bo'yicha izchil bayon qilinadi. Keltirilgan birinchi mustazodda "ketti" so'zi radif vazifasini bajargan bo'lsa, yuqoridagisida "bo'la qoldim" ko'makchi fe'lli so'z qo'shilmasi radif vazifasida keladi. Bu esa voqealarning tez va o'ta shiddat bilan yuz berayotganiga isbot bo'la oladi.

Masalan, naqshbandiya tariqatidagi oshiq axloqining "Xilvat dar anjuman" rashhasi Huvaydo mustazodida mana bunday jilo topgan:

Xilvatga kirib so'kti, menga qildi nasihat:
"Mundog' dema zinhor,
El oldida begonasifat ochma zaboni",
Qurbon bo'la qoldim.⁴

Xojanazar Huvaydo devonida keltirilgan qolgan uch mustazod ham ushbu janrlarning go'zal namunalari sirasiga kiradi. Bu she'rlar shoirning boshqa janrlardagi ijodiy merosida ko'tarilgan g'oya, mazmun mohiyat va o'zining yakdil hayot falsafasida aks etgan tasavvufiy qarash va Haqiqiy ishq – Alloh visolidan umidvorlikni tarannum etadi.

Bu mustazodlarning barchasida, o'z-o'zini koyish, nafsga qarshi kurash, dunyoga hirs qo'ymaslik motivlari birinchi planga chiqadi. Masalan devondagi mustazodlarning orasida ikkinchi bo'lib kelgan quyidagi she'rda Alloh oldida tavba-tazarru qilish, Undan panoh tilash va o'z gunohlariga iqrorklik ta'sirchan satrlarda bayon etiladi:

Man sani unuttum, netoy, ey shohi jahonim,
Dunyoga bo'lib yor,
Nodonlig' ila bilmadim, oh, sudu ziyonim,
Ey hokimi Jabbor.

Yo'ldin ozibon nafs biyoboniga tushtum,
Sensan manga rahbar,
Man bandai bechoraga, ey munisi jonim,
Sandin o'zga kim bor.⁵
Bu mustazod ham aruz she'r tizimining rajaz bahrida

yoziqlan asar bo'lib, besh baytdan iborat. U boshidan oxirigacha hasbi hol, ya'ni o'z ahvolini bayon qilish, Allohga yolvorish, undan madad so'rash, Haq yo'lida yurmoq va buning ortidan Yaratgan tomonidan mukofotlanmoq istagidagi lirik qahramon obrazini ko'rish mumkin. Ushbu she'rda Allohning ismlari, go'zal sifatlari keltiriladi. Oxirgi baytda Huvaydo o'zini koyish, o'z-o'zidan qoniqmaslik va fitratini isloh qilish uchun o'zini malomat qilish qalbni poklaydi, ya'ni "malomat – Oshiq kirini yuvguchi sobuni" bo'lishini alohida ta'kidlaydi.

Devondagi mazkur janrda bitilgan she'rlarning uchinchisi ham diniy-tasavvufiy ruhda yozilgan bo'lib, yetti baytdan iborat. U ham boshqalari kabi aruz she'r tizimining rajaz bahrida bitilgan bo'lib, a-b, d-b, c-b... kabi qofiyalangan. She'rda badiiy san'atlardan mohirona foydalanilgan. Bu orqali voqealar rivojidadagi o'zgarishlar yaqqol namoyon bo'lgan.

Har javru jafo aylasang, ey yori azizim,
Tayyor erurman,
Aslo yonarim yo'q mani, qo'y jonima minnat
Ham qish bila, ham yoz.

Na kulfatu g'am yetsa man xasta sarig'a,
Aslo qocharim yo'q,
Na kelsa ani arzishi ko'pdur sango mandin,
Bisyor emas, oz.⁶

Keltirilgan mustazodlardan ayonki, Huvaydoning ushbu janrdagi she'rlari ko'p bo'lmasa ham, ular o'zining jozibas, qofiyalanish usuli, o'zida mujassam etgan ma'no-mazmuni va diniy-tasavvufiy falsafasi bilan alohida e'tiborga va e'tirofga sazovor. Yuqorida bayon etilgan mustazodlarning yakdil g'oyaviy zanjirga birlashtirib turadigan narsa bu – Alloh oldida taslimlik, Uning karamidan va panohidan umidvorlik, gunoh-ma'siyatlariga iqrorklikdir.

Shundan ham ko'rinib turibdiki, Huvaydo o'z ijodida ham tizimlilik, yagona maqsad va yagona g'oya atrofi-da ijod qilgan va albatta, dili, tili, a'moli birligini saqlab qolgan hamda buni o'z adabiy merosi bilan kelajak avlodlarga in'om etgan ulug' siymodir.

4 Хожаназар Хувайдо. "Девон". – Тошкент: "Янги аср авлоди", 2008. 251-б.
5 Хожаназар Хувайдо. "Девон". – Тошкент: "Янги аср авлоди", 2008. 249-б.
6 Хожаназар Хувайдо. "Девон". – Тошкент: "Янги аср авлоди", 2008. 249-б.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Рўзматзода. Қ: "Ҳожамназар Ҳувайдонинг тасаввуфий қарашлари". – Тошкент; "Зилол булоқ", 2019.
2. Nusratullo Jumaxo'ja, Iqboloy Adizova O'zbek adabiyoti tarixi (XVI-XIX asr I yarmi) / darslik/. – Toshkent: "Innovatsiya-Ziyo", 2020.
3. O'zbek tilining izohli lug'ati. Davlat ilmiy nashriyoti, 2006.
4. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Birinchi jild. – Toshkent, 2000.
5. Хожаназар Хувайдо. "Девон". – Тошкент: "Янги аср авлоди", 2008.

Sitorabonu AHMADJONOVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti
1-kurs magistranti

MAQOLLAR VA ULARNING TILSHUNOSLIKDA TUTGAN O'RNI

Annotatsiya: ushbu maqola maqollarni, ularning umuminsoniy xususiyatlarini va tilshunoslikda tutgan o'rni va xalq og'zaki ijodining ajralmas qismi ekanligi, ularda insoniyatning qadriyatlari, axloqiy me'yorlari va hayotiy tajribasi aks etgani ko'rsatiladi. Maqollarda milliy va madaniy xususiyatlar birlashtirilgan holda, umuminsoniy haqiqatlar ifodalanadi. Maqolada maqollarning tilshunoslikdagi o'rni va funksiyalarini tahlil qilish orqali, ularning insoniy kommunikatsiyada qanday muhim rol o'ynashini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *paremik, paremiologiya, folklor, xalq poeziyasi, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar, ibratlilik, strukturaning barqarorligi*

Аннотация: эта статья подчеркивает пословицы, их универсальные характеристики, их роль в лингвистике и их неотъемлемую часть в народном устном творчестве. В них отражаются ценности человечества, моральные нормы и жизненный опыт. В пословицах сочетаются национальные и культурные особенности, при этом выражаются универсальные истины. В статье через анализ роли и функций пословиц в лингвистике показано, какую важную роль они играют в человеческой коммуникации.

Ключевые слова: *паремик, паремология, фольклор, народная поэзия, социально-экономические отношения, поучительность, структурная устойчивость*

Annotation: this article highlights proverbs, their universal characteristics, their role in linguistics, and their inseparable part of folk oral traditions. It demonstrates that they reflect humanity's values, moral norms, and life experiences. The proverbs combine national and cultural characteristics while expressing universal truths. By analyzing the role and functions of proverbs in linguistics, the article shows how they play an important role in human communication.

Key words: *paremic, paremiology, folklore, folk poetry, socio-economic relations, exemplarity, structural stability.*

Kirish. Har bir xalq o'zining ma'naviy-ma'rifiy qadriyatlarini chuqurroq anglashga, o'z tarixini ko'proq bilishga intiladi. Shuningdek, har bir millat va elatning o'ziga xos urf-odati, an'analari, milliyliigi, qadriyati shu xalq tarkib topgan ya'ni shakllana boshlagan davrlardan balki, undan ham avval shakllangandir. Aynan mana shunday urf-odat va marosimlar xalqning kim ekanligini ko'rsatib beradi. Yozuvchi Tog'ay Murod aytganidek: "Xalq nimasi bilan xalq! O'zining urf-odatlari bilan xalq! Ota bobosidan qolgan milliy an'analari bilan xalq!"¹

Adabiyotlar tahlili va metodlari. Uzoq yillardan beri olimlar diqqat-e'tiborini o'ziga jalb etib kelayotgan maqollar folklor, etnografiyaning o'rganish obyekti sifatida tadqiq etildi. Bu borada Sh. Rahmatullayev¹, YA. Pinxasov², Sh. Shorahmedov³ singari olimlarning xizmatlari katta. O'zbek tilida maqol va matallarning sintaktik qurilishi, maqollardagi gap va so'z birikmalarining asosiy ko'rinishlari, ularning morfologik, sintaktik va ba'zi ma'naviy-uslubiy xususiyatlarini yoritishga qaratilgan; xalq maqol va matallarining lug'aviy xususiyatlari adabiy til va dialektlarning leksik doirada o'rganilgan.

Muhokama va natijalar. Xalq paremik ijodiyoti o'ziga

xos qonuniyatlar va rivojlanish tamoyillariga ega. Uning bu xususiyatlarini folklorshunoslikning paremiologiya sohasi o'rganadi. Maqollar ustida izlanishlar olib borar ekanmiz, shu o'rinda paremiologiya sohasiga murojaat qilishimiz shart. Paremiya grekcha so'z bo'lib, hikmat, naql, hikmatomuz obrazli ibora ma'nolarini anglatadi. Xalq parameki ijodiyoti namunalarini to'plash va yozib olish hamda kitobat qilish bilan esa paremiografiya shug'ullanadi. Maqol xalqning ko'p asrlar mobaynida ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy va madaniy hayotda to'plagan tajribalari, kuzatishlari asosida yuzaga kelgan ixcham, chuqur mazmunga ega bo'lgan og'zaki ijod janrlaridan biridir. Maqol atamasi arabcha – qavlun – gapirmoq, aytmog so'zidan olingan bo'lib, aytilib yuriladigan ifoda va iboralarga nisbatan qo'llaniladi. Barcha tomonidan deyarli bir xil aytilib, bir xil tushuniladigan ibora, ifodalar, asosan, maqol janrini tashkil qiladi.⁴

Maqollar o'z tabiatiga ko'ra xalqaro janr hisoblanadi. Dunyoda o'z maqollariga ega bo'lmagan xalqning o'zi yo'q. Chunki har bir xalq hayotiy tajribalarini maqollar shaklida avlodlarga qoldiradi. Shuning uchun ham turli xalqlar og'zaki ijodida mazmun va shakl jihatidan bir-biriga yaqin hamda hamohang maqollar ko'p

1 Tog'ay Murod. Yulduzlar mangu yonadi. Qissalar. – Toshkent: Sharq, 2009. 47-b.

2 Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тили этимологик лугати (туркий сўзлар). – Тошкент: Университет, 2000. 402- B.

3 Pinxasov Ya.D. Hozirgi o'zbek adabiy tili (leksikologiya va frazeologiya). – Toshkent: O'qituvchi, 1969. 56-b.

4 Sh. Shorahmedov. O'zbek maqollarining izohli lug'ati. – Toshkent: O'qituvchi, 2000. 87-B.

uchraydi. Chunki har bir xalq hayoti va tarixida juda ko'p o'xshashliklar, umumiyliklar mavjud.⁵

Xalq maqollariga murojaat etganda, ulardagi tarixiylikni hisobga olish lozim. Chunki bugungi kunda nutqimizda ishlatilayotgan maqollarning ko'pchiligi o'tmishda yaratilganligi bilan xalq psixologiyasi, dunyoqarashidagi cheklanganliklar va ziddiyatlar aniq ifodasini topgan. Binobarin, xalq maqollarini to'plash, ularning tabiatdagi turli davrlarga xos qatlamlarini izchil sinfiylik nazaridan o'rganish darkor. Masalan o'zbek xalq maqollaridan biri *"Boy boyga boqar, suv soyga oqar"* maqolini jamiyatning qaysi davrida va qanday sinf vakillari tomonidan aytilganligini anglash bir qarashda qiyin. Agar maqol mehnatkash xalqning nutqida qo'llanilgan bo'lsa, u shu sinf manfaatlariga xizmat qiladi.

Maqollarning yana bir muhim jihatlaridan biri ulardagi ibratlilik. Maqollarda har doim ibratli fikr aytiladi. Lekin har qanday ibratli fikr maqol bo'lavermaganidek, ibratli fikrlarning maqollarga aylanishi uchun bir qancha shartlar mavjud. Ular quyidagicha:

Maqolga aylanuvchi ibratli fikr xalqning uzoq yillar mobaynidagi hayotiy tajribasida sinalgan bo'lishidadir.

Hayotiy tajribada sinalgan har qanday fikr kishini ishontira oladi;

Maqolda ifodalangan ibratli fikr alohida shaxsgagina emas, balki umuminsoniy xarakter kasb etishida;

Sinalgan umuminsoniy fikr ixcham, mukammal badiiy shaklga ega bo'lishi shartdir.⁶

Aynan shu sabablar oqibatida xalq maqollari juda ham sekinlik bilan yaratilish va unutilish xususiyatiga ega. Bu xususiyatlar jamiyatning iqtisodiy, siyosiy va madaniy strukturasi, bu strukturaning barqarorlik yoki beqarorlik darajasi bilan bog'liq holda amalga oshadi.

Xulosa. Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, xalq maqollari xalq og'zaki ijodining paremiologiya sohasi bo'yicha o'rganiladi va o'ziga xos bir qancha xususiyatlari bilan xalq og'zaki ijodining boshqa janrlaridan farqlanib turadi. Ya'ni, ularda fikr aniq, tugal xulosa, lo'nda hukm tarzida ifodalanadi, muayyan hukmni mantiqiy izchillikda, keskin qutbiylikda ifodalash yetakchilik qiladi va o'z va ko'chma ma'nolarda qo'llana olish imkoniga ega. Bundan tashqari, maqollarda ibratlilik, pand-nasihat kabi jihatlar ustun turishi orqali o'zining umuminsoniy jihatlarini ko'rsatadi.

5 Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. –T.: O'qituvchi, 1990. 303-b.

6 Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. –T.: O'qituvchi, 1990. 303-b.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Tog'ay Murod. "Yulduzlar mangu yonadi". Qissalar. – Toshkent: Sharq, 2009. 47-b.
2. Abdurahmonov G'. "Devonu lug'otit turk" asarining o'rganilish tarixidan. // O'zbek tili va adabiëti. 2009. 6-son. 49-b.
3. Jo'rayeva B. O'zbek xalq maqollarining qisqacha sinonimik lug'ati. – T.: Fan, 2006.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati (M harfi) / A. Madvaliyev tahriri asosida. – Toshkent, 1981. 569-b.
5. O'zbek xalq maqollarining lingvistik asoslari [matn] B. Jo'rayeva. – Toshkent: Akademnashr, 2019. 24-b.
6. Mavlono Jaloliddin Rumiy. Ichindagi ichingdadir: Falsafiy asar // Tarjimon Ulug'bek Hamdam; Mas'ul muharrir Najmiddin Komil. – Toshkent: Yozuvchi, 1997. 74-b.
7. O'zbek xalq maqollari. Tuzuvchilar: T. Mirzayev, A. M. Usoqulov, B. Sarimsoqov; Mas'ul muharrir: Sh. Turdimov. – Toshkent: Sharq, 2005. 281-b.
8. Safarov Oxunjon. O'zbek xalq og'zaki ijodi: pedagogika oliy o'quv yurtlari uchun darslik. – Toshkent: Musiq, 2010. 297-b.
9. D. Abdullayeva. O'zbek tilida antisemiya Filol. Fanlar nomzodi diss. avtoref. – Toshkent, 2010. 5-b.
10. Imomov K., Mirzayev T., Sarimsoqov B., Safarov O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. –T.: O'qituvchi, 1990. 303-b.

Mohinabonu BAXSHULLAYEVA,
BuxDPI I bosqich magistri.

JONATAN SVIFT IJODIDA HAJVIYLIK YOXUD “ODDIY TAKLIF”

Annotatsiya: ushbu maqolada jahon xalqlari sivilizatsiyasida kulgi(hajv, kinoya) san'ati qadimiyligi va an'anaviyligi bilan hamisha e'tiborda bo'lib, ingliz adabiyotining eng yorqin hajv ustalaridan biri Jonatan Svift ijodi namunalarini ilmiy-nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *dramatik satira, yumor, komediya, xalq kulgisi, axloqiy masala, keskin, shafqatsiz, ijtimoiy tengsizlik, yer egalari, zulm, qashshoqlik, e'tirof etish va hokazo.*

Аннотация: в данной статье рассматривается древность и традиционность искусства смеха (сатиры, иронии) в цивилизации народов мира, а также проводится научно-теоретический анализ произведений Джонатана Свифта, одного из ярчайших мастеров сатиры английской литературы.

Ключевые слова: *драматическая сатира, юмор, комедия, народный смех, моральная проблема, острота, беспощадность, социальное неравенство, землевладельцы, угнетение, бедность, признание и так далее.*

Annotation: this article examines the ancient and traditional significance of humor (satire, irony) in the civilization of world nations, focusing on the scientific and theoretical analysis of the works of Jonathan Swift, one of the brightest satirists in English literature.

Key words: *dramatic satire, humor, comedy, folk laughter, moral issue, sharp, ruthless, social inequality, land-owners, oppression, poverty, acknowledgment, and so on.*

Kirish: jahon adabiyotshunosligida she'riyat va nasrning sahna asarlari, dramatik satira, yumor va komediya, xalq kulgisiga aloqador askiyachilik, latifago'ylik bilan o'zaro bog'liqlikda badiiy taraqqiy topib kelayotgani ko'pdan e'tiborni tortib kelayotgan dolzarb ilmiy masalalardan biridir. Buyuk yunon fотиhi Aleksandr Makedonskiy (mil.avv. 356-323)ning ustozlari, ulug' faylasuf Aristotelning mashhur formulasi bor: "Barcha tirik mavjudotlar ichida faqat odam kulishga qodirdir"¹.

Adabiyotlar tahlili: Kishilik jamiyatida insonlar dunyoqarashining shakllanishi va rivojlanishi ma'lum bir fan tarmoqlari qonuniyatlari asosida tahlil etiladigan ilmiy-nazariy hodisa hisoblanadi. Adabiyot inson ruhiy-ma'naviy olamini boyituvchi muhim vositadir. Badiiy asarlardagi turli obrazlar tizimi, inson psixologiyasi va tabiati, xarakterini tahlil qilish imkonini beradi. Jonatan Svift ijodida kulgi ifodalashning o'ziga xos jihatlari namoyon bo'ladi. Jonatan Svift (1667-1745) ingliz adabiyotining eng yorqin hajv ustalaridan biri bo'lib, uning asarlari chuqur ijtimoiy, siyosiy va axloqiy masalalarni keskin va o'tkir hajv orqali yoritib bergan. Sviftning hajviy mahorati nafaqat uning til o'yinlari va obrazlarida, balki voqelikni tanqid qilishda ham namoyon bo'ladi. Uning asarlari zamonaviy jamiyatning kamchiliklarini ko'rsatish bilan birga, universal qadriyatlarini ham ta'kidlaydi.

Sviftning hajviy asarlari ijtimoiy va siyosiy adolatsizliklarga qarshi kurash vositasi sifatida xizmat qilgan. U o'z davrining siyosiy rahbarlari, diniy arboblari va jamiyatdagi kamchiliklarni ochiqchasiga tanqid qilgan.

Uning asarlarini o'qib, "mana, men kulganimgdek, siz ham tinmasdan va hech ikkilanmasdan kulasiz"².

Svift hajvni shunchaki kulgi uchun emas, balki o'quvchini o'ylantirish, uni o'z harakatlari va qarashlarini qayta ko'rib chiqishga undash uchun ishlatgan. Sviftning yana bir hajviy asarlaridan biri "Skaybde" ("The Drapier's Letters") bo'lib, bu asar orqali u Irlandiya iqtisodiy mustaqilligini himoya qiladi. Svift Irlandiyaning ingliz hukumatiga qaramligini keskin tanqid qilgan va o'z xalqini ijtimoiy-siyosiy faollikka undagan. Kulgi va hajv adabiyotni nafaqat urug'lantiradi, balki o'zi ham undan urug'lanadi³.

Shuningdek, uning "Oddiy Taklif" ("A Modest Proposal") asari ijtimoiy adolatsizliklarni hajviy shaklda yoritib beradi. Bu asarda Svift qashshoqlikni hal qilish uchun "bolalarni oziq-ovqat sifatida ishlatish" haqida g'oyani ironik tarzda taklif qiladi. Bu g'oya orqali u hukumatning befarqligi va jamiyatning axloqiy qashshoqligini fosh etadi.

Jonatan Svift "Oddiy taklif" asarida kinoyaning quyidagi xususiyatlar asosida estetik ifodalaydi; keskinlik va achchiqlik – Sviftning hajviy uslubi juda keskin va ba'zan shafqatsiz bo'lib, u o'z o'quvchisini chuqur o'ylashga majbur qiladi. Fantastika va simbolizm – uning asarlarida real voqelik fantastik elementlar orqali tasvirlanadi, bu esa hajviy mazmunni yanada ta'sirchan qiladi. Universal mavzular – Sviftning asarlari faqat o'z davri uchun emas, balki hozirgi zamon uchun ham dolzarb bo'lgan mavzularni qamrab oladi.

1 Аристотел. О душе . III. гл. –С. 10.

2 Зеленский, Богаевский. Асарлар. I жилд.– Москва:Наука, 1915. –Б.188.

3 Xaitov X.A. "Zamonaviy o'zbek adabiyoti badiiy taraqqiyotida xalq kulgisining o'rni. Fil.fan.dokt.dissert. Buxoro.2024.B-17.

O'rta asrlarning ulkan parodik adabiyoti bevosita yoki bilvosita xalq – bayram kulgi shakllari bilan bog'liq. O'rta asr parodistlari uchun, istisnosiz, hamma narsa kulgili, kulgi jiddiylik kabi universaldir. U butun dunyoga, tarixga, butun jamiyatga, dunyoqarashga qaratilgan.

Sviftning eng mashhur hajviy asarlaridan biri "Oddiy Taklif" ("A Modest Proposal") bo'lib, bu asar 1729-yilda chop etilgan. Asar Irlandiyadagi qashshoqlik va ocharchilik muammolarini yoritib beradi. Sviftning bu asardagi kulgisi achchiq va o'tkir bo'lib, o'quvchini chuqur o'ylashga majbur qiladi. "Oddiy Taklif"da Svift qashshoqlikni hal qilish uchun aholini, bolalarni oziq-ovqat sifatida iste'mol qilishni taklif qiladi. Bu taklif haddan tashqari absurd bo'lib, o'quvchini kuldirishi mumkin, lekin asarning chuqur ma'nosi Irlandiyadagi iqtisodiy va ijtimoiy muammolarni fosh qilishga qaratilgan. Svift bu orqali hukumatning befarqligi va boylarning ocharchilikka nisbatan loqaydligini hajv qiladi.

"Oddiy taklif" asarida Svift kulgi ifodalashning quyidagi uch ko'rinishidan mohirona foydalanadi; ironiya – asar butunlay ironiyaga asoslangan. Svift o'zini jiddiy muallif sifatida ko'rsatib, o'quvchini absurd taklifni haqiqat deb qabul qilishga undaydi. Haddan tashqari mubolag'a – Sviftning bolalarni oziq-ovqat sifatida ishlatish taklifi ijtimoiy muammolarni hajviy ravishda tasvirlash uchun qasddan mubolag'a qilingan. Tiniq til va mantiq – Sviftning taklifi mantiqiy asoslangan ko'rinadi, bu esa kulgini yanada achchiqroq qiladi. U statistik ma'lumotlar va iqtisodiy hisob-kitoblar orqali o'z g'oyasini qo'llab-quvvatlaydi.

Ba'zan muloqot tortishuvli, munozarali kechadi va bunda suhbatdoshlar bir-biriga kuchli ruhiy ta'sir o'tkazishga harakat qiladilar. Shunday holatlarda muloqotning kinoyali mazmunda kechishini ta'minlovchi qochirimlar, o'xshatmalar, maqollar, naqlar va boshqa turdagi ekspressivlikni ifodalovchi nutqiy tuzilmalarga murojaat qilinadi. Ba'zan kinoya subyekti nutq harakatining o'ta

yashirin, mazmunli, tagma'nosi yuqori darajada bo'lgan turlaridan foydalanishi mumkin. Bunday hollarda so'zlovchi tinglovchining diqqatini ma'lum muddatga bo'lsa ham haqiqatdan yiroqlashtirish, uning hushyorligini susaytirish amalini qo'llaydi. Ba'zida o'z noroziligini ochiq ifodalash ham qo'l keladi. Kinoya turli mazmundagi nutqiy harakatlarni muloqot matnida faollashtiruvchi uslubiy vositalardan biridir. "Kinoyali nutqiy harakatlar bajarilishidan ko'zlanadigan maqsad– tinglovchiga ta'sir o'tkazish va uni ushbu ta'sir doirasida hosil bo'ladigan faoliyatga undashdir"⁴. Zero, shaklan ifodalangan va nutqiy harakat maqsadi bilan bog'liq bo'lgan botiniy ma'nolar qarama-qarshiligisiz kinoya mazmunidagi matn yaratilmaydi.

Sviftning kulgisi yuzaki emas, adib kulgi ortida tanqidni ifodalaydi. U Irlandiyadagi ijtimoiy tengsizlik, yer egalari zulmi va qashshoqlikni e'tirof etishga majbur qiladi. "Oddiy Taklif" o'quvchini jamiyatdagi axloqiy qashshoqlikni anglashga undaydi va bu muammolarning ildiziga e'tibor qaratadi. Asar orqali Svift quyidagi masalalarni tanqid qiladi: Hukumatning beparvoligi – Irlandiyadagi ocharchilik va iqtisodiy muammolarni hal qilish uchun hech qanday real choralar ko'rilmaligi. Boylarning loqaydligi – Svift boy qatlamning kambag'allarga nisbatan loqayd va shafqatsiz munosabatini hajv qiladi. Jamiyatning axloqiy qashshoqligi – asar insoniyatning axloqiy inqirozini ochib beradi, chunki absurd taklifni o'qib, uni qisman haqiqat deb qabul qilish mumkin.

Xulosa: Jonatan Sviftning hajviy asarlari insoniyatning ijtimoiy va axloqiy kamchiliklarini ochib berishda o'ziga xos o'rin egallaydi. "Oddiy Taklif" asari kulgi orqali fojiani yoritishning yorqin namunasi bo'lib, Sviftning hajviy mahoratini namoyon etadi. Uning asarlari nafaqat o'z davri uchun, balki zamonaviy jamiyat uchun ham muhim saboqlar beradi. Sviftning hajviy yondashuvi bugungi kunda ham o'quvchilarni o'ylantirishda davom etmoqda.

4 Боймирзаева С. Матнда киноя мазмунини ифодаланиши // Ўзбек тили ва адабиёти . –Тошкент, 2008. №4. -Б. 112.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Аристотел. О душе . III. гл. – С. 10.
2. Зеленский, Богаевский. Асарлар. I жилд.– Москва:Наука, 1915. – Б.188.
3. Xaitov X.A. "Zamonaviy o'zbek adabiyoti badiiy taraqqiyotida xalq kulgisining o'rni. Fil.fan.dokt.dissert. Buxoro.2024.17-bet
4. Боймирзаева С. Матнда киноя мазмунини ифодаланиши // Ўзбек тили ва адабиёти . – Тошкент, 2008. №4. -Б.112.

Ruxsora MIRKOMILOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti adabiyotshunoslik
yo'nalishi 2-bosqich magistranti
ruxsoramirkomilova@gmail.com

MIRTEMIR SOCHMALARI – O'ZBEK ADABIYOTINING GULTOJI

Annotatsiya: ushbu maqola Mirtemir ijodidagi muhim janrni va ularning bugungi kundagi ahamiyatini ko'rib chiqadi.

Kalit so'zlar: janr, she'r shakli, doston, lirik she'r, voqelik, qofiya...

Annotation: this article will examine essential genre Mirtemir's work and having these works today's role.

Key words: genre, shape of poem, epic, lyric poem, reality, rhyme...

Аннотация: в данной статье рассматриваются важные жанры в творчестве Миртемира и их актуальность сегодня.

Ключевые слова: жанр, стихотворная форма, эпос, лирическая поэма, действительность, рифма...

*Daryo edim,
Zamonlarning zayli bilan soy bo'lganman,
Raso edim,
Nodonlarning mayli bilan yoy bo'lganman.*

Mirtemir

Adabiyot olami tubsiz dengizga o'xshaydi. Qanchalik tubrog'iga tushsangiz, dengiz osti go'zalligidan shunchalar hayratda qolasiz. Xuddi shunday adabiyot olamida ham bir ijodkor bilan qanchalik yaqinroq tanishsangiz, uning ijod go'zalligidan shunchalik ko'p bahramand bo'lasiz, uni nafaqat ijodkor balki, shaxs sifatida ham e'zozlay boshlaysiz.

Qariyb bir yildan buyon, ilmiy ishimiz yuzasidan Mirtemir domla ijodini o'rganmoqdamiz va bu davr mobaynida ijodkorni o'zimiz uchun qaytadan kashf qilib kelmoqdamiz. U inson nafaqat ijodkor yoinki, shaxs sifatida ham insoniyatga o'rnak bo'la oladigan fazilat-larga ega ijodkor hisoblanadi.

Aristotelning "Poetika" asaridagi quyidagi fikrlarni o'qir ekanmiz ko'z o'ngimizda yaqqol Mirtemir sur'ati gavdalandi: "Shoir rivoyatni tartibga solib va uni so'z bilan ifodalayotganida, iloji boricha, voqealarni ko'z o'ngida jonli tasavvur qilishi kerak: ana shunda shoir voqealarda o'zi qatnashganday bo'ladi, barcha zarur tasvirlarni izlab topadi va hech qanday mantiqsizlikka yo'l qo'ymaydi"¹.

Mirtemir Tursunov o'z ijod yo'li davomida samarali va barakali ifod qildi. O'zini lirik she'rlar, dostonlar va turli tillardan qilingan tarjimalar bilan sinab ko'rdi. Bularning ichida eng ahamiyatga molik jihati uning sochmalaridir desak mubolag'a bo'lmaydi.

Sochmalar nasrda yozilgan she'rlar bo'lib, XX asrning 20-yillarida o'zbek she'riyatiga kirib kelgan bu she'r shakli ajobtovur yangilik hisoblangan. "O'sha

yillarda she'riyat osmonini chaqmoq yanglig' dafatan yoritib yuborgan bu she'r shaklining qayerdan kelgani ko'pgina baxs va munozaralarning mavzui bo'lgan. Adabiyotshunos To'xtasin Jalolov ham 60-yillarda shu haqda baxs yuritib "Badiiy ijodning bu o'ziga xos shakli XIX asrda Hindiston, Arabiston, Rossiya, Turkiya, Tataristonda ko'rina boshladi. Bu mamlakatlar adabiyotida sochma she'rning ulkan arboblari bor", deb yozgan edi. Aslida bu she'riy shaklning ildizlari Urhun-Yenisey bo'ylaridan topilgan qabr toshlariga borib taqaladi. Shu qabr toshlaridagi yozuvlar XX asr o'zbek she'riyatidagi sochmaning dastlabki namunalari² deya sochma she'r turning tarixi haqida ma'lumot beradi adabiyotshunos Naim Karimov.

Mirtemir ham sochma she'r turini boshqa she'r turlaridan ustun qo'ygan va eng ta'sirli voqea-hodisalarni aynan shu shaklda bergan. "She'r mashq qila boshlagan kezlarimdayoq sochmaga muhabbat qo'yganman"³, – deydi shoir. Albatta, o'zbek adabiyotidagi mukammal sochmani Cho'lpon yaratgan lekin bu janr rivoji, shubhasiz, Mirtemir nomi bilan bog'liqdir. Bu davrlarda boshqa shoirlar ham o'zlarini sochma she'rda sinab ko'rgan. Masalan, G'afur G'ulom, Hamid Olimjon ham sochmalar yozgan. Ammo o'zbek shoirlari orasida hech kim sochma she'rni Mirtemirdek ko'p va xo'p yozmaganligini adabiyotshunos To'xtasin Jalolov ta'kidlaydi.

Shoirning o'zi esa bu she'r turini ta'riflar ekan "Qofiya izlab o'tirmaysiz. Bugun aytmoqchi bo'lgan gapni to'laligicha qog'ozga tushira olasiz. Qofiya izlab ko'pincha o'ylagan fikrlar jilovlanib qoladi yoki qochib ketadi", – deydi. Mirtemir kuchli his-tuyg'ular shoiridir. Shuning uchun ham u sochmalarni o'z ijodining asosiy yo'nalishi sifatida olgan va voqelikni asl holida, hech qanday o'zgarishlarsiz qog'ozga tushirgan. Ijodkor tabiat, ona vatan haqidagi she'rlar yozibgina qolmay, ijodining katta

1 Aristotel. Poetika. Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1980, 38-sahifa

2 Karimov Naim. Mirtemir marifiy-biografik roman. Toshkent, Meriyus, 2012, 50-sahifa

3 Mirtemir. Do'stlar davrasida. Toshkent, Yosh gvardiya, 1980, 54-sahifa

qismini ona va ayol timsollarini yoritib berish, ular ruhiyatini haqqoniy aks ettirishda ham jonbozlik ko'rsatgan. Misol uchun quyidagi sochmaga e'tiborimizni qaratsak:

Yoshligi esida.

Qayg'usiz o'ynar edi shu oqar daryo bo'yalarida...
Yuzlari ochiq, ko'zlari o'ysiz, erkin-erkin yayrar edi shu yashil do'nglarda...

Bahosiz yoshlik chog'i esida.

Yoshlik o'tdi. Bo'yi yetdi. Kir odat uni zindondek hovliga soldi...

U chiqolmaydigan, quvnolmaydigan Oynisa bo'lib qoldi.

Mirtemirning "Oynisa" deb nomlangan yuqoridagi sochmasi o'z davri uchun ahamiyati yuqori bo'lgan asar, ijodkorning ayollar taqdiriga befarq emasligining isbotlaridan biri sifatida baholashimiz mumkin bo'lgan ushbu asarda davr taqazosi bilan uyda qamalib o'tir-moqqa mahkum etilgan yosh qizning ruhiyat olamini yoritib berilgan. Sochma davomida "Qiz - dard bilan yo'ldosh, otalarning go'yo bag'ri tosh? Go'yo qiz inson bolasi emas uchkar uchun yaratilgan buyum", - degan misralar ham berilgan bo'lib xotin-qizlarning huquqlari u yoqda tursin hattoki, buyum sifatida ishlatishlari shoir uchun ayri hodisadek tuyilgan. Inson shunchalik sharaflil mahluqot ekan, nega ayol bu sharaftga loyiq ko'rilmagligi kerak degandek go'yo. Oynisa ham tengdoshlari bilan maktabga borgisi, o'ynab-kulib yurgisi keladi, lekin uni shu hayotga mahkumliligi uni xo'rliqi emasmi?

Mirtemir 1929-yildagi ommaviy xotin-qizlarning paranti tashlashidan so'nggi voqealardan: yosh qizlarning akalari, otalari tomonidan bo'g'izlanishi, vaxshiylarcha o'ldirilishidan qattiq tasirlangan va o'z asarlarida shu mavzularga bot-bot to'xtalib o'tganligini "Oynisa" sochmasidagi ko'plab o'rinlarda ham sezishimiz mumkin.

Ayol zoti nafislik, go'zallik, nafasat timsoli sifatida qaralishi ijodkorning "Qizaloq" sochmasini o'qiganimizda yana bir bor o'z ifodasini topadi:

Sakkiz yasharmikan yoki o'n? Qoshlari popuk, ko'zlari tong yulduzidek parpirab turibdi. O'zi ham yalang oyoq, tuproq kechib yuribdi. Usti boshi ham o'yin bolasiga mos, kirroq. Uzun kipriklarida chang. Yuzi ham yuvuqsiz. Hozir quvlashmachoqdan bo'shagandir, balki. Lekin ko'rki ham ko'zlaridagi yulduzlarday, chang va kir orasidan barq urib turibdi. Beparvo. Shu go'dak yoshdan jon ofati bo'lishini bilmaydi-da, bu qizaloq. Yopiray, buning egachisi qandog'ikin?

"Qizaloq" deb nomlangan yuqoridagi sochmada ijodkor sof go'zallikning yorqin timsoli bo'lmish jajji qizaloqni ko'rib, uning go'zalligiga qoyil qoladi va uning egachisi go'zalligi qanday ekan deya ajablanadi. Odatda egachi deb Yoshi ulug' ayollarga nisbatan ishlatiladi. O'zbek tilining izohli lug'atida bu so'z quyidagicha izohlanadi: "1. Bir ota-onadan tug'ilgan qizlarning kattasi (kichigiga nisbatan; tarixan va ba'zi shevalarda o'g'il ukaga nisbatan ham qo'llanadi). 2. Ayol kishining o'zidan

katta yoshdagi (shuningdek, hurmat yuzasidan kichik yoshdagi) ayolga murojaat shakli"⁴. Bundan ko'rinib turibdiki shoir bu o'rinda birinchi ma'noni nazarda tutgan va qizaloqning go'zalligi shunchalik bo'lsa opasi ya'ni egachisi qanday ekan demoqda.

Ey, mening yig'lab berib ko'z yoshlari qurigan, lekin noumid bo'lmagan onam!

Kul, quvon!

Ey, mening jahon-jahon musibatlarini ko'tarib, uchurimlardan uchirib o'tolgan o'lkam!

Kul, quvon!

Ey, kechalari uyqusiz, yor hayolida kashta tikkan va ketmon chopgan, dars o'qigan va o'q qo'ygan tam-tam qizlar!

Kuling, quvoning!

Kutilgan soat keldi!

1945-yil 8-may sanasida qog'ozga tushgan ushbu qaynoq satrlar II jahon urushi nihoyasiga yetishi munosabati bilan bitilgan. Undagi bu quyma satrlarni sochmadan boshqa shaklda ifoda etish mushkul bo'lar edi, nazarimizda. Yurakdan toshib kelayotgan shodlik hisini boricha ifoda etib, asar qiymatini oshirib bergan narsa aynan uning shaklidir

Soz kuylaydi...

Talvasalarga to'lib kuylaydi soz; toshib kuylaydi soz...so'ngsiz bir doston boshlaganu tugatolmaydi, sirli bir tarixning sahifasini ochganu tamom etolmaydi...

Titrab-titrab yig'laganday, talvasalarga to'lgan yarali bir yurakning tolpinishlaridan so'ylaganday...

Oh, shu chog'da uning qoramti yuziga boqsangiz, hasrat chiziqlarini ko'rar edingiz. Jingalak qora sochlar ochiq yuzini va yelkasini bosganu, g'am chiziqlarini berkitmoqchi bo'ladi.

Shu pay tuning ko'zlaridagi ma'noni o'qimaslik mumkinmi?

Tingla, qirg'oqsiz dengizday, koinot...tingla, hayot! Ranjigan yurakning mungini, o'tgan umrning yoniq dostonini tinglang! Kuylayapti u, baxt kutgan hayotni eslab so'ylayapti. Baxt keltirishda, bog'lar yaratishda yo'qolgan minglarni o'ylayapti. Qonlarda qolib ketgan yigitlarni sog'inadi, chog'i...balki uning suyгани bor edi, shular orasida...

"Tingla, hayot" sarlavhali ushbu sochmada qiz ko'nglidan o'tkazgan his-tuyg'ular ummoniga ijodkor o'quvchini ham olib kira olgan, uning o'ylari qarshisida o'quvchi ham o'yga toladi, qayg'uradi. Soz chaluvchi bu dilbar qiz dard bilan ijro etgan kuy shoir qalbini xun qilgan.

O'z davrida Mirtemirga yog'ilgan tuhmat toshlari orasida alifni kaltak deyuvchi chala tanqidchilardan bir qanchasi ijodkor asarlarini tahlil qilayotib jamiyatdagi shuncha vazifalar turganda oy bilan suhbatlashib o'tirgani, ayol-qizlarni she'rlarida ifodalash orqali jamiyatda sharm-hayosizlikka yo'l qo'ymoqda deya ta'na qilganlar. Aslida esa shoir "Inson - hayotning gultoji" degan tamoyilni o'ziga asosiy tamoyil sifatida olib inson sha'ni

4 O'zbek tilining izohli lug'ati 2-jild. Toshkent, O'zbekiston milliy ensklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2020.19-sahifa

va qimmatini kuylagan. Agar ayol ruhiyatini aks ettirish sharmsizlik, hayosizlik hisoblansa, dunyo adabiyotining durdonalari hisoblangan, Nobel mukofotiga loyiq ko'rilgan asarlar ham hayosiz asar sirasiga kirib qolmaydimi? Bu tanqidlarning mutlaqo o'rinsiz va bekorchi gaplar ekanligini badiiy adabiy jarayon ko'rsatib turibdi.

Mirtemir sochmalari garchand mashhurlikka erishmagan, e'tibordan chetda qolib kelayotganiga qaramay bu asarlar o'zbek xalqining xazinalaridan birini va Mirtemir ijodining ulkan qismini tashkil etadi. Aristotelning "Poeti-

ka" asaridagi quyidagi fikrlarga e'ribor bersak, asl shoir faqatgina vaznlar bilan emas, rivoyatlarni, voqeliklarni ijod etishi kerakligini, tasvir vositalarini harakatga keltira olishi lozimligini va shugina asl shoir ekanligini bilib olamiz. "Shoir faqat vaznlarni emas, ko'proq rivoyatlarni ijod etishi lozim, chunki u tasvir vositasida harakatni gavdalanitira olgani uchun ham shoirdir"⁵ Mirtemir aynan shunday ijod qildi: ilhom kelganda qofiya, vazn qidrib o'tirmadi, bor go'zallikni, bor hissiyotni o'z holicha qog'ozga joyladi. Uning asl ijodkorligi ham mana shunda.

5 Aristotel. Poetika. Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1980, 23-sahifa

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov Naim "Mirtemir" ma'rifiy-biologik roman. Meriyus. Toshkent, 2012.
2. Mirtemir "Asarlar" 1-tom. G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, Toshkent, 1970.
3. Mirtemir "Do'stlar davrasida". "Yosh gvardiya" nashriyoti, Toshkent, 1980.
4. Sharafiddinov O. Birinchi mo'jiza. Adabiy- tanqidiy maqolalar. Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1979.
5. Oripov A. "Sharq yulduzi" jurnali o'quvchilari savollariga javoblar. Tanlangan asarlar. 6-jild, Toshkent, "Sharq", 2010.
6. Mirtemir. Saylanma. Toshkent, "Ma'naviyat", 2012.
7. O'zbek tilining izohli lug'ati 2-jild. Toshkent, O'zbekiston milliy ensklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2020.
8. Aristotel. Poetika. Toshkent, G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1980.

Ilmira ABDURAXMANOVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
o'zbek tili va adabiyoti universiteti
1-kurs magistranti
alimjonovailmira@gmail.com

MUDRAGAN MAS'ULIYAT. "HIKKI" LARNI ADABIYOT ORQALI "UYG'OTISH" MASALASI

Annotatsiya: maqolada o'rta ta'lim o'quvchilaridagi begonalashuv va "hikki" toifasidagi o'quvchilarning kelib chiqishi va bu o'quvchilar bilan ishlash, tafakkurini rivojlantirish yo'llari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: *hikki toifasi, ta'limdagi begonalashuv, ijtimoiy chekinish, internetga qaramlik, maqsadsizlik, ijtimoiylashtirish.*

Annotation: the article describes the alienation of secondary school students and the origin of students of the "hickey" category, as well as the ways of working with these students and developing their thinking.

Key words: *hickey category, alienation in education, social withdrawal, Internet addiction, aimlessness, socialization.*

Аннотация: в статье описывается отчуждение учащихся средних школ и происхождение учащихся из категории «засос», а также способы работы с этими учащимися и развития их мышления.

Ключевые слова: *категория засоса, отчуждение в образовании, социальная замкнутость, интернет-зависимость, бесцельность, социализация.*

Kirish. bugungi kunda internet va gadjetlar (mobil telefonlar, kompyuterlar, planshetlar) o'quvchilarning kundalik hayotining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Internetning va texnologiyaning bu darajada jadal rivojlanishi nafaqat ijtimoiy tarmoqlar va o'yinlar orqali vaqt o'tkazish imkoniyatlarini kengaytirdi, balki ta'lim jarayoniga ham jiddiy ta'sir ko'rsatdi. O'quvchilar uchun, ayniqsa yuqori sinf o'quvchilar uchun, bu vositalar o'ziga xos imkoniyatlarni yaratishi mumkin. Masalan, ular o'z bilimlarini internet orqali kengaytirish, onlayn ta'lim resurslaridan foydalanish, turli xil kurslar va darslar olish kabi imkoniyatlarga ega bo'lishdi. Bir tomondan, internet o'quvchilarni bilim olishda qo'llab-quvvatlasada, boshqa tomondan, ularni "onlayn dunyo"ga qaram qilib qo'ymoqda. Bu, o'z navbatida, o'quvchilarning real hayotdagi vazifalarini unitishiga, vaqtni samarali boshqarish qobiliyatining pasayishiga, ulardagi mas'uliyat hissini "mudrab" qolishiga sabab bo'lmoqda. Hozirgi kunda o'qituvchining oldida turgan dolzarb muammolardan biri ba'zi o'quvchilarni darslarga, o'qishga qiziqishi qolmaganligi, ko'p vaqtni internetdagi o'yinlar yoki ijtimoiy tarmoqlarga sarflashidadir. Shunday toifadagi o'quvchilar ta'lim jarayonida o'qituvchiga muammoli vaziyatlar keltirib chiqarmoqda.

Har birimizga ma'lumki, maktabda shunday o'quvchilar bor, past o'zlashtiruvchi lekin kirishimli, harakatchan, ba'zi a'lochi o'quvchilar bilimdon bo'lsada odamovi, uyalchang bo'lishadi. Lekin bu ikkala toifaga ham kirmaydigan o'quvchilar bor. Ular mas'uliyatsiz, maqsadi yo'q, ijtimoiy tarmoqlar va telefonga qaram o'quvchilardir. Texnologiyalarga haddan tashqari qaramlik, o'quvchilarning ma'naviy va ijtimoiy rivojlanishiga ham salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Ular, real dunyodan ajralib, virtual olamda o'zlarini topishga, muloqot qilishni esa onlayn muhitda davom ettirishga moyildir. Bu jarayon o'z-o'zini anglash va jamiyatdagi o'rni haqida noaniqlik tasavvurlarga olib keladi. Afsuski, bunday o'quvchilar bugungi kunda ko'payib bormoqda. Bunday toifadagi o'quvchilar faol hayotdan chekinishgan, ularga fanning, hayotning, atrof muhitdagi o'zgarishlarning qizig'i yo'q. Bunday bolalarning ijtimoiylashmagan holda, nafaol hayot kechiradi. Bunga asosiy sabab oilaning, tashqi muhitning, jamiyatning, ijtimoiy tarmoqlarning salbiy ta'siri tufaylidir. Bu toifadagi bolalar yuqoridagi a'lochi yoki past o'zlashtiruvchi toifasiga kirmaydi va ularni sanab o'tilgan kamchiliklarining miqdori ko'pligi sababli bir nom ostida nomlash zarur. Bunday bolalar, o'smirlar faol hayotdan chekinishgani uchun ularni "hikki" deb atash maqsadga muvofiqdir.

Adabiyotlar tahlili va Tadqiqot metodologiyasi

Endi nega mas'uliyatsiz, maqsadsiz, telefonga qaram bolalarni hikki deb nomlaganimiz sabablarini ilmiy

asosda o'rganib chiqsak. Hikikomorori ilk bor Yaponiya-da paydo bo'lgan. Hikki so'zi yaponcha, "chekinish" degan ma'noni bildiradi. Bu atamani birinchi marta 1985-yilda chekinish nevrozi va talabalarning loqaydligi va mas'uliyatsizligi uchun T.Frudziya qo'llagan[1]. Yaponiyalik tadqiqotchi T.Saitoning kitobida hikikomorori haqidagi nazariyalar nashr etilgan. Bu ma'lumotlariga ko'ra, "Hikkikomori" yolg'izlik – o'z-o'zini cheklash degan ma'noni bildirib, quyidagicha tasniflangan: maktabga va ishga borishga qiziqish va xohishning yo'qligi, va bu xulq atvorning 6 oydan ko'p davom etishi" bilan fikrlarini asoslagan. Keyinchalik yaponiyalik Miko Suzuki o'zining dissertatsiya mavzusida atroflicha o'rganib chiqqan [2] Tadqiqot ishida hikikomorori ta'rifi, diagnostikasi, madaniyatga ta'siri chuqur o'rganilgan. Ma'lum guruhlar orasida so'rovnoma olingan va Hikki toifasi 2 drajada o'rganilgan bu sindromdan oldin, davomida va keying jarayonlar tahlil qilingan. Tadqiqotchi Saito ham o'z ishida shu toifadagilarni shkala doirasiga qo'yib yuqori va past darajani aniqlagan. Hikikomorori ta'riflari turlicha bo'lib, tadqiqotchilar Teo va Gaw Hikikomorori bo'yicha adabiyotlarni yapon va ingliz ma'lumotlar bazalaridan foydalangan holda 3 ta dalilliy fikr ishlab chiqdilar. Birinchidan, Bu noyob kasallik emas va bu ilgari mavjud bo'lgan kasallik birikmasidir. Ikkinchidan, madaniyatga bog'liq sindrom sifatida belgilaydi. Uchinchidan, yoshlar orasida butunlay yangi ko'rinishdagi toifa bo'lishi mumkinligini aytib o'tgan. Uzoq o'rganilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Hikikomorori bu kasallik emas, balki madaniyat bilan bog'liq bo'lgan sindromdir. Bu toifadagi o'quvchilar bilan ishlash uzoq vaqt va mashaqqat talab etadi. Bu atama maktabning 10-sinf ona tili darsligida "hikkikomori" matni bilan ishlash jarayonida o'quvchilarda ma'suliyat hissini oshirish maqsadida "Jamiyatning bir bo'lagiman" mavzusi ostida berilib o'tilgan. Ya'ni o'quvchilarda Jamiyatda yashash kishiga qanday ma'suliyat va talablarni qo'yadi? mazmunidagi savolga o'quvchini mustaqil fikrini shakllantiradi. Bir so'z bilan aytganda "Hikikomori – bu jamiyatdagi vaqt va makon cheklovlardan chekinish harakati".[3]

Hozirgi kunda maktabda yuqori sinf o'quvchilari kunlik faoliyatini ijtimoiy tarmoqlarsiz tasavvur eta olmaydi. O'quvchilar telefon va ijtimoiy tarmoqlarga bog'lanib qolgan. Bunday o'smirlar bilan maktabda darsda mavzuni o'tish juda qiyin, ba'zi hollarda bunday vaziyat salbiy muammolar keltirib chiqarmoqda. O'smirlar orasida maqsadsizlik, internetga qaramlik, ta'limdan begonalashuv kabi salbiy illatlarning keng yoyilishi natijasida maktabda "hikki" toifasidagi o'smirlar kelib chiqqan. Bu toifadagi o'quvchilar ma'suliyatni olishni xohlamaydi, maqsadsiz hech nimaga qiziqmaydi. Bu jarayonda har bir pedagog ta'limdagi begonalashuv jarayonlariga jiddiy e'tibor berishi va amaliy ishlar olib borishi zarur va shart. Avvalo ,bunday toifadagi o'quvchilarni kuzatish

va so'rovnomalar metodlari orqali aniqlab ular bilan yakka tartibda ish olib borish maqsadga muvofiq, bu jarayonda adabiy ta'lim kitob o'qishni xohlamaydigan bola bilan ishlash mushkul bo'lishi va birqator muammoli vaziyatlarga sabab bo'lishi mumkin.

Zamonaviy jamiyatda hikki toifadagi bolalar, xususan, ta'lim tizimidagi zaifliklar, ijtimoiy muammolar ko'plab o'quvchilar bilan ishlash jarayonida turli qiyinchiliklarga sabab bo'lmoqda. Bu o'quvchilar uchun ijtimoiylashtirish jarayoni, ya'ni jamiyatga integratsiyalashish, do'stlik va bir-biriga yordam berish ko'nikmalarini rivojlantirish, muhim ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda. Adabiy ta'lim bu jarayonda ularga yordam beruvchi kuchli vosita hisoblanadi. Adabiyot bolalarga nafaqat o'zlarini va boshqalarni anglashga, balki hissiy va axloqiy jihatdan rivojlanishga, bir jamiyatda istiqomat qilish qoidalarini tushunishga xizmat qiladi. Ushbu maqolada adabiy ta'limning hikki toifagi bolalarni ijtimoiylashtirishdagi roli, amaliy va nazariy jihatlari ko'rib chiqiladi.

Adabiy ta'limning hikki toifadagi bolalarni ijtimoiylashtirish jarayonida qo'llanilishi bir qator turli usullarni o'z ichiga oladi. Masalan, o'qituvchilar adabiy asarlarni o'qitish jarayonida yakka yoki guruh munozaralarni yo'lga qo'yish orqali o'quvchilarning o'zaro muloqot va fikr almashish ko'nikmalarini rivojlantirishi mumkin. Bunday muhim natijasida o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifodalash, boshqalarning nuqtayi nazarini eshitish va yangi g'oyalarni qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar. Guruh bilan ishlash, badiiy asarlarni birgalikda o'qish va muhokama qilish orqali o'quvchilar jamoaviy ishda faol ishtirok etishni, bir-biriga yordam berishni va umuman, ijtimoiy hayotga faol kirishishni o'rganadilar. Bu urf-odatlar bolalarga jamiyat bilan yaqindan tanishishga va o'zlarini shakllantirishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar

Amaliyot jarayonida bunday o'quvchilarni kuzatish metodi yordamida aniqlab olish mushkul emas. Yana-da ishonch hosil qilish uchun ma'suliyatlilik testlarini o'tkazilib, natijalarga asoslangan holda ish olib borish lozim. Olib borilgan tadqiqotimizda birinchi navbatda hikki toifasidagi o'quvchilar aniqlab olindi. Ularning

ma'suliyatlilik darajasi, maqsadlari, telefondan foydalanish soatlari o'rganildi.

Avvalambor shuni aytib o'tish lozimki, bunday toifadagi o'quvchilar bilan ishlash juda qiyin, chunki ular savollarga javob bermaydi. Ya'ni ular savolga qiziqmasligi yoki javob berishni istamasligi kuzatildi va doimo bee'tibor. Shuning uchun bu toifadagi o'quvchilar bilan yakka tartibda individual suhbat olib borildi. Oilasi, yoshligidagi kim bo'lishni orzu qilganligi haqida so'ralganda o'quvchidagi og'riqli nuqtalar, ahamiyatli fikrlar o'rganildi. Suhbat boshida 1-o'quvchi o'zini noqulay sezdi, ovozi qaltirash, xohlamasdan qisqa-qisqa javob berdi. Oilaviy muhiti, yashash tarzi, oilasida hamma kattalar o'zlarining ishlari bilan bandligi, internetda kuniga 8 soatdan ko'p vaqt sarflashi haqida aytib berdi. Suhbat jarayonidan ma'lum bo'ldiki, oilada ota-ona o'z ishlari bilan band, akasi chet elga ketgan, o'quvchiga yaqinlari bee'tibor. Bu jarayondan so'ng bir haftadan keyin o'quvchi bilan yakka tartibda suhbat o'tkazildi. O'quvchi bilan bo'lib o'tgan keyingi suhbatda "Yoshligingdagi orzularing va kim bo'lishni xohlarding?" degan savolga "sizga nima qizig'i bor kim bor. Hechkim mendan bunday savol so'ramagan deb sovuqqon javob berdi. Biroz sukundan keyin o'quvchi savol yuzasidan qisqa va asabi holatda javob berdi. Bu jarayondan so'ng o'quvchiga dars davomida mavzu doirasida savol berildi. Lekin javob bermadi, og'zaki javob berish yoqmasligini aytdi. Keyingi bo'ladigan darsda mavzuni qizqarli o'tish jamoaga bo'lgan holda tarqatma material va tezlikni oshiruvchi topshiriqlar bilan boyitildi. Har bir o'quvchiga yozma javab berish mihiti yaratildi. Aniqlangan o'quvchilar o'z fikrini qisqa tarzda yozma bildirdi.

Sentabr oyida kuzatish ishlari olib borildi ularning umumiy xarakteri o'rganildi. Oktabr oyida adabiyot fani darsida bu toifadagi o'quvchilar bilan amaliy tarzda ish olib borildi.

Dars jarayonida A.Oripovni "Tilla baliqcha" she'rini tahlil qilish vazifasi yuklatildi. O'quvchilar javobi tinglandi. Aniqlangan o'quvchilarga alohida murojaat qilinmaguncha javob bermadi. Javob berish davomida noqulaylik va noligan qiyofada fikrini bayon qilishda qiyinchilikka uchradi.

Oktabr oyida

N/.		Mas'uliyatlilik darajasi	Maqsadlarini aniqlash. (Maktabni bitirgach o'qiysizmi ishlaysizmi savolga javob bersishi)	Telefondan foydalanish Kun davomida
	1-o'quvchi	Daftar tutmagan, kitob olib kelmadi.	Fikr bildirmadi	8 soat
	2-o'quvchi	Dars vaqtida yozishni xohlamadi	Fikr bildirmadi	7 soat

1-o'quvchi: baliqday hayot kechirish kerak emas degan fikrni bildirdi.

2-o'quvchi: hayot faqat biz tug'ilgan joydan iborat emas degan javobni aytdi.

Shu oy o'tilgan dars davomida "hikki" toifasidagi o'quvchilardan mavzudan kelib chiqqan holda fikr so'ralib borildi. Doimiy olib borilgan savol-javoblar natijasida o'quvchilarda noilojlikdan va o'zlari xohlamagan holda boshqalar oldida fikr bildirish shakllandi.

Xulosa va takliflar

Hikki toifasidagi o'quvchilarni ijtimoiylashtirishda adabiy ta'limning o'rni nazariy va amaliy jihatdan ahamiyatli ekanligi uchungina emas, balki bolalarni yanada sog'lom shaxslar sifatida tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Adabiy asarlar orqali bolalar o'z hayotlarini

anglash, hissiyotlarini ifoda etish, boshqalarga mehr-muhabbatlik, tushuncha berish kabi ko'nikmalarni rivojlantiradilar, shuningdek, ijtimoiy hayotga integratsiyalashishga tayyorlanadilar.

Kelgusida bu sohada yanada tizimli va izchil ishlar olib borish uchun darslardagi takroriy yondashuvlar o'quvchilar qiziqishini so'nishiga olib kelishini inobatga olib qiziqarli metodikalar, interaktiv o'yinlar va turli usullardan foydalangan holda ish olib bormoqchimiz. Dars davomida:

*Tanqidiy fikrni so'rash.

*Kashfiyot usuli. Matndan kelib chiqib, Zamonaviy muammoni topish va dalilli yechim topishga undash.

*Loyiha usuli. Mavzudagi matn asosida ijodiy tafakkurni va ijodiy ko'nikmalarni shakllantirish uchun loyiha tayyorlash vazifalarini topshirish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- 1.Castalpietre, G, Nicotra, A and Leo,D (2021) The Hikikomori Phenomenon: Could Loneliness Be a Socially Selective Self-Restriction? Open Journal of Psychiatry,11,47-62.doi:10.4236/ojpsych.2021.111005
2. Presented to the Department of Psychology ,East Asian Languages and Literatures and the Robert D.Clark Honors College in partial fulfillment of the requirements for the degree of Bachelor of Arts June 2020.
- 3.Japan's "Socially withdrawn Younths" and time constraints in Japanese Societyb:Management and conceptualization of time in a support group for "hikikomori"S.Kaneko.
- 4.Saitō, T. (2013). Hikikomori: Adolescence without end. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- 5.Teo, A. R., & Gaw, A. C. (2010). Hikikomori, a Japanese Culture-Bound Syndrome of Social Withdrawal? The Journal of Nervous and Mental Disease, 198(6), 444-449. doi:10.1097/nmd.0b013e3181e086b1
- 6.Teo, A. R., Chen, J. I., Kubo, H., Katsuki, R., Sato-Kasai, M., Shimokawa, N., . . .
- 7.Kato, T. A. (2018). Development and validation of the 25-item Hikikomori Questionnaire (HQ-25). Psychiatry and Clinical Neurosciences, 72(10), 780-788. doi:10.1111/pcn.12691
- 8.Miko Suzuki for degree of Bachelor of Arts in the department of psychology and The RobertD/Clark Honors College in partial fulfillment of the requirements for the degree of Bachelor of Arts.

Dinora TO'YCHIYEVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik
yo'nalishi 1-kurs magistratura talabasi

PARTAV– USTOZGA MUNOSIB SHOGIRD SIFATIDA

Annotatsiya: mazkur maqolada XX asr Xorazm adabiy muhitining ikki yetuk vakillari Muhammad Rahimxon Feruz saroyida devon yozish bilan shug'ullangan Komil Devoni va uning otashnafas jondan aziz shogirdi Partav taxallusi bilan ijod qilgan Matlatif Oxun o'g'li Ota Maxsum haqida so'z yuritildi.

Kalit so'zlar: *devon, dahliz, qatag'on, bolshevik, maqom, islamiy naqqosh*

Annotation: this article talks about two outstanding representatives of the literary environment of Khorezm of the 20th century, Kamil Devoni, who was engaged in writing divans in the palace of Muhammad Rahimkhan Feruz, and Ota Makhsum, the son of Matlatif Akhun, who created works under the pseudonym Partav.

Key words: *devan, corridor, repression, Bolshevik, status, Islamic painter*

Аннотация: в данной статье говорится о двух выдающихся представителях литературной среды Хорезма XX века Камиле Девони, занимавшемся написанием диванов во дворце Мухаммад Рахимхана Феруза, и Оте Махсуме, сыне Матлатифа Ахуна, создавшем произведения под псевдонимом Партав.

Ключевые слова: *деван, коридор, репрессии, большевик, статус, исламский художник.*

Bu hayotda hech qayerda yozilmagan, ammo amal qilinmasa yaxshi oqibatlariga olib kelmaydigan qonun qoidalar bor. Bulardan biri ustoz-shogirdlik an'analidir. Bu an'ana asrdan asrga o'tib kelayotgan qonunlardan biridir. XX asr o'zbek adabiyotida ustoz-shogird o'laroq barchaga namuna bo'la olgan ikki inson bor. Bular Muhammad Rahimxon Feruz saroyida devon yozish bilan shug'ullangan Komil Devoni va uning jondan aziz shogirdi Partav edi. "Lekin Ahmadjon Tabibiy saroyda – xonning yonida o'tirar edi. Bizlar: Nadim Bolta Xarrot devon, Komil Devoni, Bobojon Tarrox Xodim, Yusuf Xarrot Chokar o'n yil shu tartibda saroy dahlizida o'tirdik"¹, – deydi Bobojon Tarrox "Xorazm navozandalari" asarida. "U besh ilmga ega edi. Avvalo, agar asbob bo'lsa, beshotar miltiq tuzatar, ikkinchidan, olti yarim maqom soz chertmoqni bilar, lekin aytmoqni bilmas erdi. Uchinchidan, yaxshi xushxat kotib edi. To'rtinchidan, yaxshi shoir edi. Ikkinchi Navoiy deyish mumkin edi. Beshinchidan yaxshi naqqosh edi"². Partav Komil Devoni kabi serqirra ijodkor etagini tutdi. Undan ilm sirlarini o'rgandi. Partavning ilm-u ijod yo'lidan ketishiga onasining hissasi buyuk. Chunki, otadan erta yetim qolgan Partav qarindoshi Avaz O'tar xonadonida tarbiya topdi. Avaz xonadonidagi ijodiy muhit Partav shaxsiyatiga, uning yetuk shoir bo'lib yetishuviga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi. Muhammad Rahimxon II o'limidan so'ng, O'g'li Isfandiyorxon Avaz O'tarni chaqirtirib ellik darra urdiradi. Shundan so'ng Avaz O'tarning sog'lig'i yomonlashib 35 yoshida vafot etadi. Avaz O'tarning vafotidan so'ng, Partavni onasi Komil Devoniya sho-

girdlikka beradi. Shu kundan boshlab Partav va Devoni hayoti bir-biriga bog'lanadi. So'zimizning isboti o'laroq Komil Avaz shunday deydi: "17-18 yoshlarida shoir-lar nazariga tushgan Ota Mahzum Devoni o'ziga yaqin olgan. Ular o'rtasidagi do'stlik va hurmat umr-larining oxirgi nafasigacha davom etgan. Partav ham shoir-lardan Komil og'asiga ko'proq suyangan, yozgan she'rlarini birinchi bo'lib unga ko'rsatib maslahat olgan sodiq shogird edi. Ota Mahzum Avaz O'tarning jiyani Saodatbekaga uylanadi. Devoni otashnafas do'sti Avaz hurmati to'yboshi bo'lgan. Peterburgdan olib kelgan yangi skripkasini tizzasiga qo'yib sayratgan, quvnab-yayrab mushoirada qatnashgan"³. Partav ustoziga xurmati cheksiz edi. Ustozini qiyin vaziyatlarda ham qo'llab-quvvatladi. Ma'lumki, bolsheviklar inqilobi o'zbek xalqi boshiga qanchadan qancha og'ir kunlarni soldi. Bu mash'um inqilob o'zbek xalqini koriga yaraydigan, haq so'zni ayta oladigan, hurfiks insonlarni qatag'on qurboniga aylantirdi. Bu voqea Komil Devoni ham chetlab o'tmadi. Shunday qiyin vaziyatlarda Vatan, millat, taraqqiyot to'g'risida o'z so'zini aytganlar ta'qib ostiga olindi. Komil Devoni 1922-yilda "Qasam" g'azalini yozadi va shundan so'ng uning osmonida qora bulutlar paydo bo'la boshlaydi. Yaqinlarining maslahati bilan biroz muddat Xivadan uzoqroq bo'lishga qaror qiladi. "Ma'lumigizkim, inqilob talatumi, o'ttizinchi yillar bo'xtoni bois jon saqlash ilinjida ba'zi shoir-u sozandalar Xivadan, u paytlarda ko'zdan olisroq ko'ringan daryo ortiga, Toshhovuzga, Ilonliga, Chorjo'yga qochishgan. Go'yo u yerlar tinch-u qatag'ondan qutulib qolish

1 Bobojon Tarrox. Xorazm navozandalari. – Toshkent: Fafur Fulom nomiдаги Адабиёт ва санъат. нашриёти, 1994 йил. 70-72 б.

2 Bobojon Tarrox. Xorazm navozandalari. – Toshkent: Fafur Fulom nomiдаги Адабиёт ва санъат. нашриёти, 1994 йил. 69 б.

3 Комил Аваз. Комил Девоний. – Toshkent: A.Navoiy nomiдаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2006.236

ilinji bordek. Devoniy ham bir kechada Toshhovuzga o'tib ketgan"⁴, –deydi Komil Avaz. Ayriqlik, vatan sog'in-chi yuragini ezayotgan Devoniy Shogirdi Partavga bir she'riy xat yo'llaydi. Partav ham ustozining xatini javobsiz qoldirmay, u ham ustoziga g'azal ko'rinishida xat yo'llaydi. Mana oradan bir asr o'tib hamki, ushbu she'riy xatlar xalq ichida og'izdan-og'izga o'tib, qo'shiq qilib kuylanib kelinmoqda. Komil Avaz Komil Devoniy haqidagi kitobida shunday yozadi: "Bundan o'ttiz uch yil muqaddam, ya'ni 1972-yilda, shahar shifoxonasida men bilan yonma-yon davanayotgan Rayim Otajonov degan san'at ixlosmandi, kasbi savdogar bo'lsayam, ozmi-ko'pmi she'rlar ham mashq qilib turadigan, zakii bir inson yoddan shu ikkita she'rni aytib bergan, men yozib olgandim"⁵. Ushbu jumladan badiiy so'zning naqadar boqiyilgini ko'rishimiz mumkin.

Taqdirni har tole' vojudga eta bilmas,

Tun zulmatin oq charx esa, sobun eta bilmas.

Bu bayt orqali Devoniy taqdirni hech kim o'zgartir olmaydi. Yolg'iz Alloh bunga qodir demoqchi. Ya'ni Devoniyning o'z tug'ilib o'sgan tuprog'idan yiroqda ekanligi taqdir hukmidan ekanligiga ishora bor. Bu baytga javob sifatida Partav ham shunday baytlar bitgan:

Xush ahlini dunyo g'ami dilxun eta bilmas,

Din tarki xirad xaylini ma'zun eta bilmas.

Xush ahlini, ya'ni har doim ochiq kayfiyatda yuradigan insonlarni o'tkinchi dunyoning g'am-tashvishlari dilini og'rit olmaydi. Bu bayti orqali ustoziga tasalli berishga harakat qilgan. Umidsizlikka tushmaslikka, har vaziyatda bir chiqish eshigi borligiga ishora qilgan.

Idrok ila man tarki diyorni Vatan ettim,

Xushyor bo'lsa bu shevani Majnun eta bilmas.

Devoniy aql-u idrokim bilan begona o'lkani Vatan qildim deyapti. Ya'ni tarki diyorni Vatan qilganligi Majnun

Layli ishqida kuyib-yongani kabi meni ham Majnun ko'yiga sololmasligini avvalo, o'ziga so'ng shogirdiga so'zlagan. Bunga javoban Partav shunday yozadi:

Ey dil, madaniyat sori tez ayla hayoling,

Tarqoqlik eli kashfi Falotun eta bilmas.

Partav hali yosh bo'lgani bois bolsheviklar hukumati hiyla-nayranglarini tushunmaydi. Bolsheviklarning yur-timizga kirib kelishini madaniyat kirib kelishiga bog'laydi. Tarqoqlik Aflotunni kashf etolmaydi deya, jipslashishga, ustozini ortga qaytarishga chorlaydi. Devoniy ham dard-u hasratlarini yashirmay shogirdiga to'kadi.

Devoniy netay endi balo zaxrini ichmay,

May birla g'amim chorasini afyun eta bilmas.

Partav va Devoniyning fikrlari bir-biriga mos kelmasa-da, Partav ustozining hurmatini saqlaydi.

Til saqla adab tarkidin ustodiga, Partav,

Xudbin so'zi zarbasi azbun eta bilmas.

Birinchi misradayoq Partavning ustoziga hurmati naqadar cheksizligini bilishimiz mumkin. U o'zini xudbinlikda ayblab xudbin insonning so'zi hech narsani shirin qilolmaydi deydi.

Devoniy qancha urinmasin bu mash'um qatag'on qurboniga aylanadi va Partav ham bundan chetda qolmaydi. "Biroq, Partav lotin alifbosini bilmaganligi, asarlarini arab grafikasida yozganligi, rus tilini bilmaganligi va asosiysi, Tuxachevskiy yaxshi sarkarda edi" deb aytgani uchun 1937-yil oxirlarida "xalq dushmani" tamg'asi bilan hibsga olindi", –deydi N. Qobulov. Bu ikki o'lmas qalam sohiblari qatag'on davri qiyinchiliklarini ko'rgan bo'lishiga qaramasdan ularning go'zal merosi xalq ichida mangu yashayapti.

4 Komil Avaz. Komil Devoniy. –Toshkent: A. Navoiy nomiдаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2006. 226

5 Komil Avaz. Komil Devoniy. –Toshkent: A. Navoiy nomiдаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2006. 256

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Бобожон Таррох. Хоразм навозандалари. с – Тошкент: Фафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат. нашриёти, 1994 йил. 96 б
2. Кобулов Н. Созга кўчган сатрлар. – Тошкент : Ёзувчи, 1998. 92 б.
3. Комил Авaz. Комил Девоний. – Тошкент: А. Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти. 2006. 136 б
4. Кобулов Н. Созга кўчган сатрлар. –Тошкент : Ёзувчи, 1998. 92 б

Nazokat JUMATOVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent
davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti
Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik
mutaxassisligi 1-kurs magistranti

MUHAMMAD RIZO OGAHY IJODI: AN'ANA VA NOVATORLIK

Annotatsiya: ushbu maqolada mumtoz adabiyotimizning zabardast vakillaridan biri Muhammad Rizo Ogahiy hayoti va ijodiga nazar tashlangan. Asarlaridagi o'ziga xos xususiyatlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: *she'riy san'atlar, g'azal, tashbeh, yor, oshiq, tasvir, ifoda, san'at.*

Annotation: this article examines the life and work of one of the great representatives of our classical literature, Muhammad Reza Ogahi. The specific features of his works have been analyzed.

Key words: *poetic arts, ghazal, tashbeh, poem, in love, image, expression, art.*

Аннотация: в данной статье рассматривается жизнь и творчество одного из выдающихся представителей нашей классической литературы — Мухаммада Ризо Огахи. Проанализированы особенности его произведений.

Ключевые слова: *поэтическое искусство, газель, сравнение, возлюбленная, влюбленный, образ, выражение, искусство.*

XIX asr o'rtalari – XX asr boshlariga kelib Xiva xonligi ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy hayotida alohida taraqqiyot yuz berdi. Bu jarayon bevosita Muhammad Rahimxon Soniy – Feruzning hokimiyat tepasiga keli-shi bilan bog'liq. Feruz hukmronligi davrida davlatning biroz markazlashuvi natijasida ilm-fan, madaniyat va adabiyot rivojlanish pallasiga kirdi. Bunda hukmdorning ustozi va maslahatgo'yi hisoblangan Muhammad Rizo Ogahiyning xizmatlarini alohida ta'kidlash zarur. Bu davr adabiy muhitini Ogahiy ijodiy faoliyatisiz tasavvur qilib bo'lmaydi

Muhammad Rizo Ogahiy 1809-yilda Xiva shahri yaqinidagi Qiyot qishlog'ida tavallud topgan. Uch yasharlighida otasi Erniyozbek vafot etadi. U tog'asi xo-razmlik mashhur shoir Shermuhammad Avaz o'g'li Mu-nisning tarbiyasida bo'ladi. Uning ko'magida xat-savodini chiqaradi. So'ngra Xivadagi madrasalardan birida tahsil oladi, arab va fors tillarini mukammal o'rganadi. Sharq xalqlari mumtozlari Navoiy, Fuzuliy, Bedil va boshqalar ijodini katta muhabbat bilan o'rgandi.

1829-yilda amakisi va ustozi Munis vafot etadi. Xiva xoni Olloqulixon (1825-1842) 20 yoshli Muhammad Rizoni Munisning o'rniga miroblik vazifasiga tayinlaydi. Qishloq xo'jaligi sun'iy sog'orishga asoslangan Xiva xonligida miroblik muhim ahamiyatga ega, murakkab lavozimlardan biri bo'lgan. Shu davrdan boshlab Ogahiy ijtimoiy faoliyat bilan, saroy ishlari bilan shug'ullana boshlaydi. Lekin sevimli ishi bo'lgan ilmiy va adabiy izlanishlar bilan shug'ullanishga vaqt topgan. Qizg'in ijtimoiy-siyosiy mehnat bilan mashg'ul bo'lgan bir paytda otdan yiqilib, oyog'i "shakarlang" (shol) bo'lib qoladi. Bu voqea 1845-yilda sodir bo'adi. 1857-yildan miroblikdan iste'fo bergan. Umrining oxirigacha moddiy muhtoj, kasalmand ahvolda kun kechirgan.

Ogahiy – serqirra ijodkordir. Uning she'riyati har qanday bachkanalikdan, o'rtamiyonachilikdan tamomila xoli yuksak ishqiy-tasavvufiy she'riyatdir. To'g'ri unda falsafiy-tasavvufiy, ijtimoiy-siyosiy, ta'limiy-axloqiy ohanglar yo'q emas. Umuman, uning she'riyati rangin. Lekin bu mavzularning aksariyatini birlashtiruvchi narsa ishqdir, muhabbatdir. Ogahiy she'riyati mazmunan chuqur, falsafiy teran bo'lishi bilan birga badiiy jihatdan ham barkamol asarlardir. Uning timsollar olami, tashbeh-u qiyoslar silsilasi o'ziga xos, yangicha. Shoir har san'atning, har bir detalning, ungacha ilg'anmagan qirralarini, borilmagan ma'naviy hudud kengliklarini kashf etishga harakat qiladi. Ogahiy lirikasining, umuman Ogahiy ijodining salmoqli qismini ishq-muhabbat mavzusi, oshiq va ma'shuqa obrazlari, bular orqali kishining tabiiy tuyg'usi sevgi haqida fikrlari egallaydi.¹

Ogahiy xalq orasida ko'proq lirik shoir sifatida mashhur. U 52-55 yoshlarida "Ta'viz ul-oshiqin" ("Oshiqlar tumori" 1872) devonini tuzib, unga bayoz to'plamlaridan she'rlar kiritib, dastlabki asarlarini puxtalik bilan tahrir qilgan. Asar bizgacha to'liq yetib kelgan. Devon an'anaviy tartibda tuzilgan. 470 g'azal, 3 mustazod, 89 muxammas, 5 musaddas, 2 murabba', 4 musamman, 4 tarje'band, 7 qit'a, 80 ruboiy, 10 tuyuq, 1 mulamma, 4 chiston, 2 muammo, 4 masnaviy, 1 bahri ta'vil, 1 munojot, 1 oshiq va ma'shuq savol-javobi, 20 ta'rix, 19 qasida – jami 18000 misradan iborat. Devonga "Ash'ori forsiy" nomi bilan Ogahiyning fors tilidagi 1300 misra she'ri ham kiritilgan.

Shoir badiiy tafakkurining ko'lami va ko'rkamligiga nazar tashlar ekanmiz, Ogahiy o'z ijodida turli she'riy san'atlar – mubolag'a, tashbeh, istiora, tamsil, tazod, husni ta'lil, talmeh, tardi aks, kitobat, tazmini muzdava-j kabilardan mohirona foydalanganligining guvohi

¹ Qosimova Z. Mumtoz adabiyot vakili Ogahiy ijodida ishq mavzusi// Oriental Art and Culture Scientific-Methodical Journal – (2) 1/2020

bo'lamiz.²

Bu til vositalari shoir she'riyati, xususan, g'azalari qurilishining zuvalasi pishiq, puxta, ta'sirchan va jozibadorligini ta'minlagan. Ogahiy an'anaviy ishq mavzusida qalam tebratgan shoir. U hayot, tiriklik va go'zallik mazmunini shu ishqdan axtargan va topgan. U ishq va muhabbat zavqini – insonni sevish, insonga mehr ko'rsatishda deb bilgan va shu ma'noda ko'rgan, bilgan haqiqatlarini xilma-xil ohanglarda, she'rlarida aks ettirgan. Shu ishq uning qalbini ilohiy va samoviy hislarga oshno aylagan. Ana shunda u ilohiy sirlar bilan chuqurroq qiziqqan va tabiiy ravishda ahli haqiqat dunyosiga yuz burgan. Aynan ishq mavzusida iste'dodli shoir, tarjimon Ogahiyning *“Ey, quyosh yuzing ochgin...”*³ deb boshlanuvchi g'azali o'ziga xosligi bilan ajralib turadi. G'azal Xorazm xalqining otashparastlik bilan bog'liq qadriyatlariga ishora qiladi. Rasman islom dini adib yashagan davrda o'rnatilgan bo'lsa-da, Xorazm xalqining asrlar davomida shakllanib kelgan zardushtiylik – otashparastlik an'analari muqim holda saqlanib qolganligini ko'rish mumkin. Misol tariqasida, “Xorazm” so'zining o'zagiga e'tibor qaratsak, uning “quyosh yeri” degan ma'nosiga duch kelamiz.

G'azal mazmuniga ko'ra oshiqona ya'ni oshiqning hijrondagi iztiroblari, kechinma, hislarini ifodalagan ishqiy mavzuda yozilgan g'azaldir. Tor ma'noda, yorning hajrida qiynalayotgan oshiq timsolini gavdalandirgan bo'lsa, keng ma'noda tasavvufiy ishq tarannum etilganiga guvoh bo'lamiz. Ogahiy g'azallari o'zining ham mazmuniy, ham shakliy jihatdan yetukligi bilan adabiyot bo'stonida o'zining alohida o'rniga egaligi bilan ajralib turadi. Ogahiy qalamiga ushbu *“Ey, quyosh yuzing ochgin”* g'azali bir qarashda oddiy tabiat hodisalari: quyosh chiqishi, tun kirishi, iqlim haqida yozilganga o'xshasa ham, uning tag ma'nosida yorning vasfi, jamoli madh etilib, ma'shuqani deb furqatda yorsizlikdan qiynalayotgan oshiq timsoli nafis misralar bilan tasvirlab berilgan. Xususan, mazkur g'azalni o'qigan kitobxon ham bir tomondan oshiq qalbidagi tuyg'ularning sof va samimiyligidan ilhomlansa, boshqa tomondan, g'azalning go'zal va o'ynoqi ohangidan zavq tuyadi. Matla'da

berilgan ifodaga nazar tashlaymiz:

*Ey quyosh, yuzing ochgin, g'am tunida zoringman.
Sidq ila nafas urg'on subhi beg'uboringman*

Ushbu baytda ma'shuqaga qarata “ey, quyosh” deya nido qilinayotganiga qarab ma'shuqani dunyoni yoritguvchi nurga qiyoslanishi hamda ma'shuqaning yo'qligi bamisoli zimiston tun ekanligi badiiylilik bilan ochib berilgan. Ma'shuqa ishqida telba bo'lgan oshiq yorining visoli yo'lida sidqidildan nafas olib umid uchquni bilan yashayotgani oshiqning tong misol pokligi bilan qiyoslanmoqda. “Gam tuni”, “subh” so'zlari bilan tasvirni ideallashtirib o'zaro qarama-qarshilik keltirib chiqargani ahamiyatlidir.

Ogahiy lirikasidagi ishqiy, ijtimoiy, axloqiy mavzudagi g'azallar o'zaro qiyoslanganda, ishqiy mavzudagi g'azallarida Navoiyga izdoshlik, ba'zida shakl va mazmunni to'g'ridan to'g'ri davom ettirganlikni ko'rish mumkin. Ogahiy ijodida komil inson to'g'risidagi qarashlardan tortib, obraz, timsol, tasviriy vositalarni qo'llashgacha Navoiyga ergashish sezilib turadi. Bu haqida shoirning o'zi shunday yozadi:

*Ogahiykim, topqay erdi sozi nazmingdin navo,
Bahra gar yo'qtur Navoiynning navosidin sango.*

Shoir she'riyati yuksak ishqiy-tasavvufiy she'riyatdir. Uning she'riyatida rangin, mavzularni birlashtiruvchi narsa ishq va muhabbatdir. Shoir she'riyati mazmunan chuqur, falsafiy teran bo'lishi bilan birga badiiy jihatdan ham barkamol asarlardir. Ogahiy har san'atning, har bir detalning, ungacha anglanmagan qirralarini, borilmagan ma'naviy hudud kengliklarini kashf etishga harakat qiladi. U bir tomondan, mavjud an'analarga yuksak muhabbat bilan qaragan bo'lsa, ikkinchi tomondan, poetik an'analarni ham o'ziga xos tarzda takomillashtirgan. Bu uning novatorligidan dalolat beradi. Shuning uchun ham Ogahiy ijodi mumtoz adabiyotimizning yorqin bir sahifasini tashkil etadi.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Ogahiy ijod namunalari mazmunan boyligi, keng qamrovliligi, xalqchilligi bilan har bir davr uchun o'z ahamiyatini yo'qotmaydi, asrlar davomida yashayveradi.

² Muhammad Rizo Ogahiy. Asarlar. 6 jildik / Nashrga tayyorlovchi S.Dolimov, 1-2-jildlar. – Toshkent.: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1972. – B. 18

³ Tafakkur sayti “www.tafakkur.net/ey-quyosh-yuzing-ochgin/muhammad-rizo-ogahiy.uz

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Rashid Z. Matnshunoslik va adabiy manbashunoslik asoslari. – Toshkent: Yashil yaproq nashr-matbaa uyi, 2023.
2. Ogahiy asarlar. VI jildlik G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti III jild – Toshkent, 1974. IV jild – 1977.
3. S.Dolimov. Ogahiyning hayoti va ijodi. – Toshkent, 1963.
4. A.Abdug'afurov. Muhammad Rizo Ogahiy. –Toshkent: Meros, 1999.
5. Mumtoz adabiyot vakili Ogahiy ijodida ishq mavzusi. Z.Qosimova. Oriental Art and Culture. Scientific-Methodical Journal – (2) 2020.

Barchinoy TOSHPOLATOVA,
Toshkent davlat O'zbek tili va adabiyoti
universitetining magistranti
barchinoytoshpulatova14@gmail.com

SAMARQAND BOLALAR SANAMACHOQ O'YIN-QO'SHIQLARINING VARIANTLARI TAHLILI

Annotatsiya: bolalar o'yin-qo'shiqlari bilan bir qatorda uning ajralmas tarkibiy qismi hisoblangan sanamacholar ham vujudga kela boshlaydi. Sanamachiq o'yin qo'shiqlarining mavzu ko'lami rang-barangligi sabab, turli areallar jihatidan ham farq qiladi. Maqolada Samarqand viloyati sanamachiq o'yin qo'shiqlarining variantlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: folklor, janr, sanama, o'yin-qo'shiqlar, hudud, variantlilik, davr, tahlil, tur, qo'l harakatlari.

Annotation: along with children's songs, dates begin to appear, which are an integral part of it. The theme scale of the countdown game songs also differs in terms of different themes due to the variety. The article analyzes variants of the Samarkand region's counting game songs.

Key words: folklore, genre, date, play-songs, territory, variation, period, analysis, type, repertoire, hand movements.

Аннотация. Помимо детских песенок-игр, начинают появляться и счетные игры, которые считаются неотъемлемой ее частью. В статье анализируются варианты игровых песен саманачок Самаркандской области.

Ключевые слова: фольклор, жанр, дата, песни-игры, регион, изменчивость, период, анализ, тип, движения рук.

Bolalar folklorini o'rganish ishlari dastlab, IX asrda Mahmud Koshg'ariyning devonida boshlangan. Devon-da bolalar o'yin-qo'shiqlarining 150 dan ortiq turlari tilga olinadi. Bolalar folkloriga oid asarlarni yozib olish, to'plash va o'rganish XX asrning 20-yillaridan boshlangan. Jumladan, bu borada G'ozzi Olim Yunosovning olib borgan tadqiqotlari e'tiborga molikdir. Shu tariqa bolalar folklorining kichik janrlaridan biri hisoblangan sanamalarni o'rganish bir muncha jadallashdi.

Folklorshunos olimlardan Sh.Turg'unov, S.Avezovlar o'zlarining bir qator maqol va tadqiqot ishlarida sanamachiq o'yin qo'shiqlariga oid masalalarni o'rganishgan.

Bolalar folklorining asosini bolalar o'yinlari tashkil qiladi. Hech bir, bolalar o'yini yo'qki sanamalarsiz tashkil etilsa. Bugungi kunda ham sanamalar bolalar folklorining faol janrlaridan biri bo'lib qolmoqda. Olim S.Avezov tadqiqotlarining birida sanamalarni o'rganar ekan, sanama o'yinidagi birinchi imkon – vaqt deb ta'kidlaydi. Shundan kelib chiqib xulosa qilishimiz mumkinki, bolalar vaqt imkoniyatlarini inobatga olib uzun yoki qisqa sanamalardan foydalanishgan.

S.Avezov sanamalarni mavzu mohiyati va ohangiga asoslanib, uch guruhga ajratadi:

1. So'qma sanamalar
2. Voqeaband sanamalar
3. Kumulyativ sanamalar [Avezov, 2004:80]

Samarqand viloyati va tumanlarida sanamalarining so'qma va voqeaband turlari keng tarqalgan. So'qma sanamalarda ma'nosiz so'zlarning qo'llanilishidir. Samarqand viloyati bolalari bekinmachiq, quvlashmachiq kabi o'yinlarni tashkil etishda "Etdim betdim" so'qma sanamasidan foydalanishadi:

Etdim, betdim
Bir tepdim

Poyezd yo'lga chiqdim

Poyezd yo'li it bozor

It bozorda ayiq bor

Ayiq meni qo'rqitdi

Yuragimni silkitdi

Ilq bilq sen chiq

Sening oting chumchuq

Aynan, shu sanamaning keyingi variantiga e'tibor qaratadigan bo'lsak:

Attim, battim, chumbattim,

Chumburabattim, chumbulchas

Ikkala sanamachiqdan ham ko'zlangan maqsad sanash asosida ishtirok etayotgan bolalar birin-ketin sanoqdan chiqishi va oxirida qolgan ishtirokchi bola quvlashga yoki berkinganlarni topishga qaratilgan bo'ladi.

Turli viloyatlarda, turli variantlarga ega bo'lgan "Chori chambar" o'yini sanamasining Samarqand viloyatida bir necha variantlari mavjud. Masalan:

Chori chambar

Mushki ambar

Ola qo'zi oli bilan

Xaltasida doni bilan

Sen tur, sen chiq.

Buni boshqacha varianti:

Adina – badina kakuna

Ismi Ali Januna

It bit, qora kit

Endi senam chiqib ket.

Sanamaning birinchi varianti bizdan bir avlod kattalar repertuarida faol bo'lgan. Yillar osha uning ikkinchi "Adina badina" varianti vujudga kela boshlagan. Aynan, ikkinchi variantini bolalik yillarimning qish kechalarida aka-uka, opa-singillar davrasida ijro etganman. Nazarimda, bugungi kunda bolalar o'rtasida bunday

sanamalarining ijrosi biroz sustlashgan.

Bir ikki, o'n olti
O'n olti deb kim aytdi?
Tishim bir tushib chiqdi
Yoshim sakkizga yetdi,
Bir, ikki, uch, to'rt, besh,
Olti, yetti ketdi

Bu kabi voqeaband sanamalarining Samarqand viloyatida bir nechta variantlari mavjud bo'lib, ularning barchasi bolalar ijrosida ijro qilinib, keyingi avlodlarga davr nuqtai nazaridan o'zga ko'rinishida yetib kelgan.

Bir kerakmas,
Ikki kerakmas,
Uch yomon,
To'rt yaxshi,
Besh maladies,
Olti karates,
Yetti yetovchi,
Sakkiz sakrovchi,
To'qqiz to'quvchi,
O'n haykal,
Qimirlagan kal.

Bu sanamaning zamirida sanash yordamida, o'yinda ishtirok etayotgan ishtirokchilardan (qimirlagan) birining shart bajarishiga to'g'ri keladi.

Quyuncha, quyuncha senga nima bo'ldi?
O'rningdan tur, oynaga qara,
Sochingni tara,
Ko'zingni yumib,
O'ngacha sana,
Bir, ikki, uch.....

Bu "Quyuncha" sanamasi maxsus (xoslangan) sanama turiga mansub bo'lib, u faqat shu o'yindagina qo'l-

laniladi, xolos. Bu o'yinda ishtiroklar soni cheklanmagan bo'ladi. Bolalar doira hosil qilib turishadi va bir ishtirokchi davra o'rtasida quyuncha ro'lida bo'ladi. Bu sanama, asosan, bir muncha kichik ya'ni bog'cha yoshidagi bolalar orasida faol. Bunday sanamalar endigina maktabga qadam qo'yayotgan jaji o'g'il qizlarda sanash savodxonligini mustahkamlashga yordam beradi.

Samarqand viloyati bolalari, ayniqsa, qizlar orasida qo'l harakatlari yordamida ijro etiladigan sanamalarining variantlari talaygina. Masalan:

Do'stmisan? Dushmanmisan?
Kel do'stligimiz sinaylik,
O'n birgacha sanaylik,
Bir, ikki, uch....
Yoki:
Laylak keldi,
Suvga qo'ndi,
Suvdan chiqib,
Tuxum qo'ydi,
Soni nechta? ...

Sanamaning ikkinchi varianti ikki ishtirokchi yordamida dialogik shaklda ijro etiladi. Ishtirokchi o'z ixtiyoridan kelib chiqib, son tanlaydi va sanash asosida o'yin davom etadi.

Xulosa o'rni shuni aytishimiz mumkinki, sanama janri keng qamrovli janr hisoblanadi. Unda bolalarning dunyoqarashi, tasavvuri bilan bir qatorda davr, muhit sharoiti ham ustuvorlik qiladi. Davr nuqtayi nazaridan sanamalar sayqallanib uning turli davrlarda turli variantlari vujudga kelgan. Bu esa o'z o'rnida xalq og'zaki ijodining boyishidan dalolat beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Avezov S. Sanama janri tabiati va badiiyati. – Toshkent, 2004. 80-bet
2. Avezov S. Sanamalar tasnifoti xususida. – Toshkent, 2005. 46-bet
3. Turg'unov Sh. Sanamalarining ayrim xususiyatlariga doir // O'zbek tili va adabiyoti. – Toshkent, 2011. 85-bet
4. Shoyardonov I. Surxon vohasi bolalar folklori. – Buxoro, 2024. 20-bet
5. Safarov N. O'zbek bolalar o'yin folklori tabiati va badiiyati. – Toshkent, 2006. 51-bet

Нафиса Боходировна Нематжоновна,
 преподаватель Ферганского государственного университета,
 Юлдузхан Куёшбек кизи Юсубова,
 Студентка 2 курса Ферганского государственного университета.

СВОЕОБРАЗИЕ ОБРАЗА ЖЕНЩИНЫ В ЛИТЕРАТУРЕ В РАЗНЫХ ЭПОХАХ

Аннотация: в этой статье исследуется уникальность образа женщины в литературе различных эпох. Особое внимание уделяется результатам научных исследований, которые выделяют три основных стереотипа женских персонажей в русской литературе, ставших «идеальным и истинным образом женщины для девочек». Первый стереотип представляет собой образ «нежной, любящей женщины, чья жизнь и чувства подвержены разрушению». Это настойчивый образ, который погружает читателя в мир страстей и жертвенности. Второй стереотип – это «дьявольский персонаж», который смело нарушает все установленные нормы и правила, созданные мужчинами. Женщина в этом образе – символ бунта, свободы и неустрашимости, бросающая вызов традиционным представлениям. Третий тип – это привычный образ женщины в быту, которая в то же время воплощает «женский героизм» и участвует в контексте сравнений с женской слабостью. Этот стереотип показывает, что несмотря на социальные ограничения, женщина способна проявить силу духа и стойкость. Таким образом, в творчестве различных эпох образ женщины многогранен и разнообразен, отражая изменения в обществе и культуре.

Ключевые слова: литература, образ женщины, типы героинь в русской литературе, тематика произведений, женские характеры в произведениях.

Annotatsiya: ushbu maqolada turli davrlardagi asarlarda ayollar obrazining o'ziga xosligi ko'rib chiqiladi, shuningdek, rus adabiyotida "qizlar uchun ayolning ideal va haqiqiy qiyofasining bir qismiga aylangan ayol figuralarining uchta stereotipini aniqlagan tadqiqotchilarning natijalari taqdim etiladi". Birinchisi – "hayoti va his-tuyg'ulari vayron bo'lgan nozik, mehribon ayol" obrazi; ikkinchisi – "odamlar tomonidan yaratilgan dunyoning barcha konvensiyalarini yo'q qilishga jur'at etgan shayton xarakteri"; uchinchisi - tipik adabiy-maishiy obraz: "Xususiyatlardan biri "ayol qahramonligi va ayol zaifligini qiyoslashda ishtirok etish".

Kalit so'zlar: adabiyot, ayol obrazi, rus adabiyotidagi qahramonlar turlari, asarlar mavzulari, asarlardagi ayol qahramonlari.

Annotation: this article examines the uniqueness of the image of a woman in works in different eras, and also presents the results of researchers who identify three stereotypes of female figures in Russian literature that "have entered the ideal and true image of a woman for girls." The first is the image of a "tender, loving woman whose life and emotions are destroyed"; the second is "a devilish character who dared to destroy all the conventions of the world created by men"; the third is a typical literary and everyday image: "One of the features is" female heroism and participation in comparisons of female weakness."

Key words: literature, image of a woman, types of heroines in Russian literature, themes of works, female characters in works.

Введение

Роль женщины всегда определялась эпохой, в которую она жила. Литература служит отражением истории человечества и его судьбы. Это свидетельство опытов и мудрости различных поколений, важный источник знаний для любознательных умов и формирования мировосприятия. Художественная литература является воплощением культурного и литературного творчества народа. Безусловно, культура на мировом уровне создается всеми народами цивилизации, однако вклад каждого из них в мировую литературу изменяется от исторической эпохи к эпохе. Духовные богатства нации – это

уникальный источник знаний и моральных устоев.

Женщины стали опорой всей жизни. Особенно ярко их образы представлены в русской литературе. Талантливые писатели создают образы своих любимых героинь, тем самым выражая свои философские взгляды на жизнь. Я уверена, что роль женщины в обществе велика и незаменима: в литературе XIX века женщину называли «чаровницей», и это абсолютно справедливо. Для нас женщины – это неисчерпаемый источник вдохновения, смелости и счастья. Михаил Юрьевич Лермонтов говорил: «Мы не видим, мы любим случайно, мы не приносимся в жертву знати, и не любовь, когда

огонь пьет в крови, какой-то тайный холод сковывает душу» [1, с.5].

Обзор литературы и методология

С XII века образ русской героини занимает важное место в литературных произведениях. Русская литература известна своей глубиной идей, неустанно стремящаяся к разгадке проблем жизни, человеческой природы и точности изображаемых характеров. Писатели стремились отразить в женских образах лучшие качества, присущие только нашему народу. Именно в русской литературе уделяется особое внимание внутреннему миру женщины и ее глубоким эмоциональным переживаниям. На страницах романов, в новостях, на картинах представлены разнообразные женские образы, судьбы и характеры. В фольклоре женщины предстают в виде тотемов, древних языческих богинь и нередко исполняют роли воительниц, мстительниц, носительниц зла и колдовства, а также девиц, царевен, сестер, подруг, соперниц и невест. Их образы могут быть как безупречно красивыми, так и зловеще уродливыми, очаровательными и отталкивающими.

Фольклорная тематика оказала значительное влияние на все сферы литературы, искусства и культуры. О соотношении женского зла и добра в контексте данной темы говорят и пишут многие исследователи. Мысль Ф. М. Достоевского о соединении «идеала Мадонны» и «идеала Содомы» выглядит вполне закономерной. Реальный женский образ, рожденный творческим воображением, встречается в самых различных жанрах и формах художественного выражения, от фольклора до современных проявлений культурной мысли.

Как отмечал Булгаков, «каждый настоящий художник – рыцарь прекрасной женщины». По мнению Бердяева, женщина является источником вдохновения для творчества мужчин и через свое искусство стремится к целостности, даже если ей это не удастся в жизни [1, с. 12].

Несмотря на огромное разнообразие и уникальность женских образов, созданных художниками, писателями и поэтами, а также мастерством скульпторов, пленительный звук композиторов с его множеством мелодий, тонов и оттенков позволяет выделить определенный тип женского образа. Стереотипы поведения этого образа можно легко идентифицировать.

Результаты и обсуждение

Исследователи выделяют три основных стереотипа женских образов в русской литературе, которые сформировали идеальный и истинный облик женщины для молодежи. Первый стереотип – образ «нежной и любящей женщины», чья жизнь и эмоции подверглись разрушению. Второй

– «дьявольская фигура», которая осмеливается сломать все условности, созданные мужчинами. Третий стереотип – это «обычный женский образ», который включает в себя элементы героизма и сравнения с идеалом женской слабости.

Исходя из этих трех стереотипов, можно заметить, что разные типы женщин занимали свои уникальные роли в разные исторические эпохи. Первый тип можно назвать традиционным. Он включает женщин, которые проявляют нежность и любовь, готовы жертвовать собой во имя других, стойко придерживаются традиций прошлого и в целом представляют собой «женщин-добродетельниц» [2, с.3]. Это понимание традиционного образа не ограничивается лишь заурядностью, но также охватывает такие качества, как сопереживание, сострадание и стремление к самопожертвованию. На мой взгляд, к этому типу в основном относятся «любовницы», «крестные сестры» (по Ремизову) и «скромницы». Третий тип выделяет женских героинь, которые постоянно преодолевают трудности и преграды. К этому типу также можно отнести женщин-воинов, активисток и тех, чья основная деятельность связана с общественной работой.

Эти образы отражают силу и настойчивость женщин, готовых бороться за свои права и место в обществе, представляют собой контраст к более традиционным ролям, связанным с пассивностью и самопожертвованием. Работа по дому и забота о семье не являются основной целью ее жизни. К этому типу женщин можно отнести советских женщин, феминисток Руссо и западных феминисток. Также сюда включаются «энтузиастки» (термин, впервые использованный Островским), которые иногда называют «пифагорками в юбках» и «учеными женщинами». Третий тип женщин невероятно разнообразен, неоднороден и в определенном смысле даже экстремален; здесь действительно переплетаются принципы «Мадонны» и «Содомы» – демонов, которые смело нарушают все установленные мужчинами условности. К этому типу можно отнести «женщину-музу», «женскую честь» и «эскапистку». Особый интерес вызывают и так называемые «роковые женщины», обладающие «сатанинским характером». Этот тип «литературно-бытового образа» еще недостаточно изучен в научной литературе по сравнению с образом женщины-героини, за исключением отдельных журнальных и газетных публикаций, по крайней мере, в нашей стране [3, с.9]. Несмотря на наличие определенных характеристик, присущих этому типу женщин, их не следует рассматривать как абсолютные, поскольку любая классификация или система может привести к жесткой спецификации конкретных аспектов женской природы.

Если говорить о русской литературе, то поло-

жительный женский образ отличается от мужского тем, что у него отсутствует заметная эволюция, а его уникальность проявляется в художественном самовыражении. Это становится яркой чертой национального характера русских женщин, где женская натура воспринимается как идеал, часто далекий от суровой реальности.

В русской классической литературе положительные аспекты женского характера четко определяются народными представлениями, которые формируют общее представление о том, какова должна быть женщина. Нравственные качества, присущие женщинам, чаще отражают идеал, чем реальность, и имеют строго фиксированные черты. Изменения в создании женских характеров в русской литературе можно объяснить в первую очередь отменой крепостного права. Это событие, а также революционные изменения 1917 года привели к эволюции отношения общества к женщинам. Однако важнейшая черта этих изменений заключается в том, что некото-

рые характерные черты остались неизменными и по сей день. Они, как и прежде, остаются волевыми, верят в добро и готовы пожертвовать собой ради него.

Заключение

В русской литературе на протяжении веков особое внимание уделяется изображению образа женщины-героини. Этот образ пронизывает творчество писателей с XII века, восхищая читателей своим великим сердцем, пламенной душой и готовностью к величайшим, незабываемым свершениям. Анализируя произведения авторов различных эпох, можно заметить, что образ женщины в литературе XIX и XX веков обладает универсальными чертами. Сила духа и нравственная красота, присущие женщинам начала XIX века, создают великолепные образы, которые впечатляют своим благородством. Эти женщины находятся в гармонии с природой и в первую очередь остаются верными своим внутренним убеждениям.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Иванова Т. Н. (2001). «Новый» тип русской женщины в изображении И.С. Тургенева и Н. С. Лескова (Романы «Накануне» и «Некуда») (Doctoral dissertation, Орловский государственный университет им. И. С. Тургенева).
2. Кардапольцева В. Н. (1999). Женщина: хозяйка, героиня, муза (о стереотипах женского поведения). Вестник Тамбовского университета. Серия: Гуманитарные науки, (4), 19-30.
3. Nematjonova N. B., Fariza M. Artistic World of Iskander Fazil //Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 32–34.
4. Nematjonova N. B., Dilafruz R. The Question of the Division of Parts of Speech in the Russian Language // Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 29–31.
5. Nematjonova N. B., Samandar M. The Question of the Category of Noun Gender //Pioneer: Journal of Advanced Research and Scientific Progress. – 2023. – Т. 2. – №. 3. – С. 39–42.

Марина Владимировна Капаева,
преподаватель-стажёр,

Ташкентского государственного педагогического университета имени Низами

ОСНОВНЫЕ ТРУДНОСТИ РАЗВИТИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ У БУДУЩИХ УЧИТЕЛЕЙ КОРЕЙСКОГО ЯЗЫКА

Аннотация: в статье рассматриваются основные трудности, возникающие у учащихся при изучении фразеологии корейского языка, а также предлагаются методы их преодоления. Трудности условно разделены на лексические, грамматические, семантические и стилистические. Особое внимание уделено безэквивалентным элементам, устаревшим лексемам, неологизмам и образным значениям фразеологизмов, которые затрудняют понимание и использование этих единиц. Приводятся примеры фразеологизмов, демонстрирующие сложность их интерпретации в контексте межкультурной коммуникации. В статье подчеркивается важность семантизации фразеологизмов через лингвострановедческий комментарий, раскрытие их происхождения и применение наглядных материалов.

Ключевые слова: фразеологическая компетенция, корейский язык, лексические трудности, семантизация, безэквивалентная лексика, фразеологизмы, межкультурная коммуникация, методика преподавания.

Annotatsiya: maqolada koreys tili frazeologiyasini o'rganishda talabalar duch keladigan asosiy qiyinchiliklar muhokama qilinadi va ularni bartaraf etish usullari taklif etiladi. Qiyinchiliklar shartli ravishda leksik, grammatik, semantik va stilistik bo'linadi. Ekvivalent bo'lmagan elementlar, eskirgan leksemalar, neologizmlar va frazeologik birliklarning ko'chma ma'nolariga alohida e'tibor qaratiladi, bu esa bu birliklarni tushunish va ishlatishni qiyinlashtiradi. Madaniyatlararo muloqot sharoitida ularni talqin qilishning murakkabligini ko'rsatadigan frazeologik birliklarga misollar keltirilgan. Maqolada frazeologik birliklarni lingvistik-madaniy izohlash, kelib chiqishini ochib berish va ko'rgazmali materiallardan foydalanish orqali ma'noga ega bo'lish muhimligi ta'kidlangan.

Kalit so'zlar: frazeologik kompetensiya, koreys tili, leksik qiyinchiliklar, semantizatsiya, ekvivalent bo'lmagan lug'at, frazeologik birliklar, madaniyatlararo muloqot, o'qitish metodikasi.

Annotation: the article examines the main difficulties that students encounter when studying the phraseology of the Korean language, and suggests methods for overcoming them. The difficulties are conditionally divided into lexical, grammatical, semantic and stylistic. Particular attention is paid to non-equivalent elements, obsolete lexemes, neologisms and figurative meanings of phraseological units that complicate the understanding and use of these units. Examples of phraseological units are given, demonstrating the complexity of their interpretation in the context of intercultural communication. The article emphasizes the importance of semantization of phraseological units through linguocultural commentary, disclosure of their origin and the use of visual materials.

Key words: phraseological competence, Korean language, lexical difficulties, semantization, non-equivalent vocabulary, phraseological units, intercultural communication, teaching methods.

Во время учебного процесса может возникать ряд трудностей, препятствующих эффективному развитию фразеологической компетенции у учащихся, изучающих корейский язык. Такие трудности условно можно разделить на несколько групп: лексические, грамматические, семантические, стилистические трудности.

Лексические трудности при усвоении фразеологизмов в первую очередь связаны со знанием и пониманием единиц, входящих в состав фразеологизмов.

Поскольку многие фразеологизмы представляют собой застывшие формы свободных словосочетаний, в составе которых сохраняются устаревшие лексемы, то их буквальное понимание затруднено: например: 땀을 제 손으로 자르다. – букв. «отре-

зать тенги своими руками». Тенги – традиционная корейская лента из ткани, которая прикрепляется к концу заплетенных в косы волос девушек в качестве украшения. Данный фразеологизм используют когда говорят о девушке, которая отказалась от традиционных обычаев и ушла в женский монастырь.

Многие корейские фразеологизмы содержат элементы, безэквивалентные по отношению к лексике русского языка. Как правило, такие единицы очень трудно понять и перевести без объяснения их происхождения. Например: 누워서 떡 먹기 – букв. «есть тток (рисовые лепешки) лежа». Данный фразеологизм означает «проще простого, пара пустяков». Блюдо корейской кухни 떡 (тток), не имеет аналогов в русской кухне и поэтому при изучении данного фразеологизма могут возникать трудности в понима-

нии. Ток – это блюдо корейской кухни (пироженное, клецки), сделанные из клейкого риса.

Таким образом, при обучении корейским фразеологизмам, для более эффективного понимания безэквивалентных элементов, требуется объяснение и при возможности наглядное пособие.

Также некоторые фразеологизмы могут восприниматься буквально с прямым значением, например: 배가 아프다 – букв. «болит живот».

1. 우유를 많이 마셨더니 배가 아팠어요. – Я выпил много молока и у меня заболел живот.

2. 사촌이 땅을 사면 배가 아프다. – У меня болит живот(я завидую), когда мой двоюродный брат покупает землю.

Боль в животе частое явление, и подобный фразеологизм могут воспринимать буквально, как на жалобу боли в животе. На самом деле, данный фразеологизм в зависимости от контекста предложения может означать зависть.

Помимо этого, в состав фразеологизмов могут входить неологизмы, термины и прочие малоупотребительные слова. Важно отметить, что такие единицы, как правило, не употребляются отдельно, а сохраняются только в составе фразеологизмов. Например сленг в составе фразеологизмов: 이거 완전 낚시잖아 – букв. «это действительно удочка» – говорят о какой-либо уловке, на которую хотят поймать. А также 그 사람 잠수 탔어요 – букв. «этот человек ушел под воду», сленг: 잠수 타다 – дайвинг/ныряние воду, погружение под воду, в русском языке аналог «исчезнуть/провалиться сквозь/испариться».

При изучении фразеологизмов учащиеся сталкиваются с большими трудностями при понимании их значения. Многие фразеологизмы имеют образное, переносное значение, которое обусловлено переосмыслением компонентов. Если учащиеся неправильно понимают переносный смысл или внутренний образ фразеологических оборотов, они могут неправильно употреблять фразеологизмы в живой речи. Например: 꼬리가 길다 – букв. «хвост длинный» – учащиеся часто могут ассоциировать данный фразеологизм с русским аналогом «язык длинный» и не понять действительное значение. На самом деле данный фразеологизм имеет два разных значения:

1. Продолжать какое-либо тайное действие или сохранять какое-либо тайное состояние в течение долгого времени.

2. Не закрывать дверь при входе и выходе откуда-либо. 개소리 치다 – букв. «нести чушь», 개소리 – «чушь» изначально учащиеся могут понять лексемы отдельно 개 – собака, 소리 – звук и не понять значение данного фразеологизма.

Важно отметить, что значение фразеологизма не является суммой значений его компонентов. Это

хорошо видно на следующих примерах: 과감치가 되다 – букв: «превратиться в кимчи из зеленого лука» валиться с ног от усталости, 국수를 먹다 – букв: «съесть куксу»¹ жениться, выходить замуж.

Наряду с непониманием значения фразеологизмов нередко наблюдается смешение значения фразеологизмов, сходных между собой по звучанию или структуре.

Такая ситуация при овладении фразеологией далеко не соответствует целям обучения корейскому языку, согласно которым учащиеся должны овладеть корейским языком в пределах, близких к уровню владения языком его носителями. Поэтому обучение фразеологии как составной части корейского языка со стороны преподавателя и овладение ею со стороны учащихся является весьма актуальной задачей для методики преподавания в высших учебных заведениях.

Для овладения фразеологическим богатством языка в первую очередь отбираются наиболее легкие фразеологизмы. При этом необходимо учитывать принцип частотности, согласно которому отбираются фразеологизмы, наиболее часто употребляемые в газетно-публицистической и художественной литературе. Предпочтение при отборе отдается фразеологизмам с высокой частотностью и фразеологизмам, являющимся единственным способом выражения данного понятия, притом в таком порядке: преимущественно общеупотребительные, затем межстилевые фразеологические материалы, фразеологизмы активного фразеологического запаса, а также фразеологические неологизмы языка, получившие широкое распространение. Устаревшие фразеологизмы, а также фразеологизмы окказиональные или индивидуального образования не включаются.

Второй этап является существенным компонентом во всем процессе обучения фразеологии – это семантизация фразеологических единиц корейского языка в сопоставлении с русским языком. По нашим наблюдениям и исследованиям, наиболее оптимальный метод семантизации фразеологизмов заключается в раскрытии их происхождения и обеспечении необходимым лингвострановедческим комментированием, достаточным для понимания и восприятия фразеологизмов, что также соответствует лингвострановедческому аспекту преподавания. Проблемами изучения языка и культуры и занимается лингвострановедение, которое, с одной стороны, «снабжает» иностранного учащегося сведениями о стране, необходимыми и достаточными для адекватной коммуникации, с другой – обучает приемам и способам самостоятельного извлечения фактов культуры из форм языка (лексики, фразеологии, афористики), форм речевого этикета, невербальных средств языка и из текстов.

¹ 국수 (куксу) – корейское блюдо из лапши.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Ли Ц. Лингводидактические трудности освоения иноязычных фразеологических единиц //Актуальные вопросы филологической науки XXI века. – Часть 1. –Екатеринбург, 2017. – 2017. – С. 124–131.
2. Носкова Н. Ю. Инновационные методы обучения фразеологии в контексте новых образовательных стандартов //Научно-методический электронный журнал Концепт. – 2015. – №. Т13. – С. 86–90.
3. Мокиенко В. М. Фразеология обучаемого и фразеология обучающего (проблемы методики освоения фразеологизмов) //Русистика. – 2017. – Т. 15. – №. 3. – С. 333–345.
4. 김춘화. 관용어를 활용한 한국어 교육방안 考 //한국어교육연구. – 2021. – Т. 15. – С. 35-59.
5. 고범수. 한국어 교육을 위한 한· 일· 중 신체 관용어 비교 연구 //인문학연구. – 2022. – Т. 52. – С. 123-162.
6. 원운하. 한국어 교수법 연구 동향 분석: 주제와 교수법을 중심으로 //사회과학연구. – 2017. – Т. 10. – №. 2. – С. 5-31.
7. 이동재. 한국어교수법의 새 방향 //한국어 교육. – 2008. – Т. 19. – №. 1. – С. 195–230.

Маржан Адил кизи Камбарова,
преподаватель Узбекского государственного
университета мировых языков

ВЫРАЖЕНИЕ АНТРОПОЦЕНТРИЗМА В ПОСЛОВИЦАХ (АНГЛИЙСКИЙ, РУССКИЙ, УЗБЕКСКИЙ, КАЗАХСКИЙ)

Аннотация: пословица, как вид паремииологического клише, представляет собой экспрессивно-выразительный пласт в языковой системе. Она имеет вид законченного предложения как по форме, так и по значению. Пословицы во всех языках отражают образ жизни, историю, быт, культуру, традиции как этого народа в целом, так и человека в частности. В ней также хранятся наблюдения, умозаключения и представления народа о мире и жизни. Именно в пословицах отражается опыт хозяйствования, духовно-нравственные ценности народа, этические нормы взаимоотношения людей, в семье и в социуме. Поэтому, значение, нравоучение, назидательность пословицы обычно направлены на человека, что характеризуется антропоцентричностью пословицы. Антропоцентризм в пословицах может быть выражен как эксплицитно (открыто, явно), так и имплицитно (скрытно).

Ключевые слова: пословица, антропоцентризм, эксплицитно, имплицитно, английский, русский, узбекский, казахский.

Annotatsiya: maqol, paremiologik kliše turi sifatida, til tizimidagi ekspressiv qatlamdir. U shakli va ma'nosi bo'yicha to'liq jumlagi hisoblanadi. Barcha tillarda maqollar xalqning, xususan, insonning turmush tarzi, tarixi, hayoti, madaniyati, urf-odatlarini aks etadi. Shuningdek, u odamlarning dunyo va hayot haqidagi kuzatuvlari, xulosalari va g'oyalarini saqlaydi. Aynan maqollarda boshqaruv tajribasi, xalqning ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, odamlarning oila va jamiyatlardagi munosabatlarning axloqiy me'yorlari aks ettirilgan. Shuning uchun maqolning ma'nosi, axloqiy tarbiyasi, ta'limoti odatda insonga qaratilgan bo'lib, bu maqolning antropotsentrikligi bilan tavsiflanadi. Maqollardagi antropotsentrizm eksplisit (ochiq, aniq) yoki implisit (yashirin) tarzda ifodalanishi mumkin.

Kalit so'zlar: maqol, antropotsentrizm, eksplisit, implisit, ingliz, rus, o'zbek, qozoq.

Annotation: a proverb, as a kind of paremiological cliché, represents an expressive layer in the language system. It has the appearance of a complete sentence both in form and meaning. The proverbs in all languages reflect the way of life, history, way of life, culture, traditions, customs of both this people in general and man in particular. It also contains observations, conclusions and ideas of the people about the world and life. It is in the proverbs that the experience of managing, the spiritual and moral values of the people, the ethical norms of human relationships, in the family and in society, are reflected. Therefore, the meaning, moralizing, and edification of a proverb are usually directed at a person, which is characterized by the anthropocentricity of the proverb. Anthropocentrism in proverbs can be expressed neither explicitly (openly, explicitly) or implicitly (covertly).

Key words: proverb, anthropocentrism, explicit, implicit, English, Russian, Uzbek, Kazakh.

Пословицы во всех языках выражают исторический опыт народа, являются общенародной ценностью, выражают язык, историю, культуру, быт, традиции народа. Пословицы изучались как в монолингвальном, так и в сопоставительном планах в трудах таких ученых, как В.И. Даль, Г.Л. Пермяков, Е.В. Иванова, В. Мидер, А. Дандес, М.И. Дубровин, М. Джусупов, А.А. Насиров, Р.У. Маджидова и др. [3; 9; 6; 2; 1; 5; 4; 8; 7].

Пословица определяется разными учеными по-разному. А.А. Насиров дает следующие определения пословицы в разнотемных языках: «Термин «*proverbe*» во французской лингвистике заимствован из латинского языка (*proverbium*) и выражает лаконичные мысли, произошедшие из жизненного опыта и поучительных выводов мудрецов и вошедшие в широкий оборот. Термин «макол» в узбекском языке взят от слова «кавлун» (сказать) и стал названием одного из афористических жанров, являющегося образцом народной мудрости и означающего уместное слово, предложение или идиому. Пословицы в русском языке отличаются от афоризмов и крылатых выражений анонимностью, то есть отсутствием авторства, и соответствием не индивидуальной мудрости, а коллективным и народным эстетическим закономерностям» [8; с. 44].

Пословицы во всех языках характеризуются антропоцентрической направленностью, т. е. все пословицы направлены на человека, как меры всего сущего. Всё распознается через человека. Человек связан как с человеком, так и с окружающим его миром. Во всех пословицах имеется значение человек, лишь отличаясь способом выражения. Антропоцентризм – направление, изучающее человека как центра мироздания, выражается в пословицах как эксплицитно, так и имплицитно.

Р.У. Маджидова считает, что «антропоцентрические исследования пословиц характеризуются двумя чертами: 1) пословицы изучаются с точки зрения отражения в них человеческого сознания, мировосприятия и мировоззрения; 2) пословицы подвергаются анализу с точки зрения репрезентации в них человека. В этом случае они носят название антропоцентрических пословиц» [7; с. 66].

В антропоцентрических пословицах понятие человек может быть выражен как эксплицитно (явно, открыто), так и имплицитно (неявно, скрыто). В пословицах с эксплицитным выражением антропоцентризма, понятие человек передается как лексемой человек, так и словами, обозначающими его: в английском – лексемами *man* (человек, мужчина), *human* (человек), *people* (народ), *woman* (женщина), *father* (отец), *mother* (мать), *child* (ребенок, дитя) и т. д.; в русском языке – лексемами человек, народ, люди, мужчина, женщина (баба), мать, отец, дитя и т. п.; в узбекском – *odam* (человек), *inson* (лич-

ность), *kishi* (человек), *halq* (народ), *ayol* (женщина), *ota* (отец), *ona* (мать), *bola* (ребенок, дитя) и т. д.; в казахском – лексемами адам (человек), *kisi* (личность), *halq* (народ), *erkek* (мужчина), *ayel* (женщина), *ata* (отец), *ana* (мать), *bala* (ребенок, дитя) и т. д. Например:

анг.яз.: *Like father, like son* (Каков батька, таков и сын);

рус.яз.: Баба с возу кобыле легче;

узб.яз.: *Ota bo'lmay, ota qadrini bilmas* (Чтобы ценить отца, нужно стать отцом);

каз.яз.: Балам – балым, баламның баласы – жаным (Мое дитя – мед, дитя моего дитя – моя душа).

Помимо прочего, понятие человек может быть выражено местоимениями, именами собственными и т. д. Например:

анг.яз.: *He, that is warm, thinks all so* (Сытый голодного не разумеет);

рус.яз.: Он если и утонет, так его против воды ищи;

узб.яз.: *Men o'g'ri bo'lganda, oy oydin bo'ldi* (Когда я был вором, луна была ясной);

каз.яз.: Сенімен қосыла жамандаған сені де сырттан жамандайды (Кто говорит плохо о других при тебе, скажет того же о тебе).

Антропоцентрические пословицы могут также имплицитно выражать человека. К таким пословицам относятся те, в составе которых отсутствуют лексемы, обозначающие человека, однако их значение направлено на него. Это могут быть пословицы об окружающей действительности, о родине, о труде, об учении, о безделье, об единстве, о праздниках, об одиночестве, о гостеприимстве и т.д.

анг.яз.: *Many hands make light work* (Берись дружно, не будет грузно);

рус.яз.: Чтобы рыбку съесть, надо в воду лезть;

узб.яз.: *Mehnat, mehnatning tagi rohat* (Труд, результат труда – удовольствие);

Каз.яз.: Жанған от тәнді жылытады, жақсы сөз жанды жылытады (Горящий огонь греет тело, а доброе слово – душу);

Имплицитное выражение понятие человек проявляется также в пословицах о животных, в которых образ человека передается метафорично, символично, а иногда и сатирично. Например:

анг.яз.: *A cock is valiant on his own dunghill* – Из куста и ворона востра (т.е. любой человек чувствует себя уверенно, если он находится на своей территории); *A bird may be known by its song* – Видна птица по полету (т.е. человека можно лучше узнать по тому, что говорит и делает);

рус.яз.: Осел осла длинноухим обзывает (т.е. не смотря на свои недостатки, людям свойственно находят их у других); От худой курицы худые яйца (т.е. какова мать, таков и ребенок: от здоровой матери рождается здоровый ребенок);

каз. яз.: Тўйеге жантақ керек болса, мойнын созда – Если верблюду нужна колючка, он шею вытянет (т. е. если человек хочет чего-то получить, добиться, то ему необходимо приложить усилия); Аюдан ко-рыққан орманға бармас – Медведя бояться – в лес не ходить (т. е. в том случае, если кто-то боится, то ему лучше не браться за какое-либо дело);

узб. яз.: *Ot bosmagan yerlarni toylar bosadi* – Там, где конь не топтал землю, протопчет жеребенок (т. е. сын может превзойти отца, а ученик – своего наставника); *Qulon boshiga ish tushsa, quyruq'iga sir aytmas* – Если на голову кулану свалится беда, то он даже своему хвосту перестанет рассказывать о

секретах своих (т.е. даже самому близкому человеку не следует раскрывать свои секреты).

Таким образом, пословицы – паремиологические единицы, которые обладают как планом содержания, так и планом выражения. План содержания пословиц исследуемых языков выражает то, что все пословицы по своей семантике антропоцентричны: во всех пословицах отражается человек, его мир, действия, мировоззрение, характер, ум, опыт и т. д. План выражения пословиц исследуемых языков состоит в том, что антропоцентризм в пословицах передается как прямо (эксплицитно), так и косвенно (имплицитно).

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Dundes A. The meaning of folklore: the analytical essays of Alan Dundes / edited and introduced by Simon J. Bronner. Logan: Utah State University Press, 2007. – 443 p.
2. Mieder W. (2004) Proverbs: A Handbook. – Westport: Greenwood Press, CT. 2004. – 305 p.
3. Даль В.И. Пословицы русского народа. В 3т. – М.: Русская книга, 1996. – 2080 с.
4. Джусупов М. Антропоцентрические пословицы как лингвоконтрастивная и лингвометодическая проблема // Ино-странные языки в Узбекистане, 2022. – № 5 (46). – С. 37–52.
5. Дубровин М.И. Английские и русские поговорки в иллюстрациях. – М.: Просвещение, 1995. – 349 с.
6. Иванова Е.В. Пословичная концептуализация мира (на материале английских и русских пословиц): Дисс. ... канд. филол. наук. – СПб, 2003. – 416 с. 83.
7. Маджидова Р.У. Аксиологическое исследование антропоцентрических пословиц (на материале узбекского и рус-ского языков). – Т.: VneshInvestProm, 2019. – 244 с.
8. Насиров А.А. Француз, ўзбек ва рус тилларидаги проverbsиал фразеологизмларнинг семантик-стилистик ва мил-лий-маданий хусусиятлари: Автореф. дисс. ... докт. филол. наук. – Ташкент, 2016. – 95 с.
9. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремиологии. – М.: ИВЛ, 1988. – 232 с.

Наргиза Исроилова,
преподаватель Кафедры
современного русского языка УзГУМЯ

ПРИЛАГАТЕЛЬНОЕ НЕФИЗИЧЕСКОЙ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЧЕЛОВЕКА В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация: существование физического свойства в каждом живом существе – это закон природы. Однако у человека будут и нефизические черты. Исходя из этого, в данной статье было высказано мнение о качествах нефизических свойств человека именно в современном русском языке.

Ключевые слова: лингвистика, современный русский язык, нефизические свойства, категории каче-ства, языковой материал, лингвистический анализ.

Annotatsiya: har bir tirik mavjudotda jismoniy xususiyatning mavjud bo'lishi bu tabiat qonunidir. Biroq insonda jismoniy bo'lmagan xususiyatlar ham mavjud bo'ladi. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolada aynan zamonaviy rus tilida insonning jismoniy bo'lmagan xususiyatlarining sifatleri to'g'risida fikr-mulohaza yuritildi.

Kalit so'zlar: tilshunoslik, zamonaviy rus tili, jismoniy bo'lmagan xususiyatlar, sifat kategoriyalari, til materiallari, lingvistik tahlil.

Annotation: the existence of a physical property in every living being is a law of nature. However, a person will also have non-physical features. Based on this, in this article an opinion was expressed about the qualities of non-physical properties of a person in modern Russian.

Key words: linguistics, modern Russian, non-physical properties, quality categories, linguistic material, linguistic analysis.

Изучение единиц лексики является одной из ведущих задач языкознания XXI века. Проблемы семантических исследований находятся в центре внимания современных лингвистов в силу того, что именно через этот аспект раскрывается коммуникативная сущность языка, а содержательная сторона языка связана с познавательной деятельностью человека, представляя, таким образом, сложный комплекс гносеологических, этических, философских и других проблем. Семантика справедливо считается одним из приоритетных направлений потому, что она лежит в основе гуманизации всех сфер жизни и выступает общим знаменателем при изучении номинации, коммуникации, когниции и другие.

Прилагательные нефизической характеристики человека (далее – прилагательные НФХ) выделяются в определенный класс лексических единиц современного русского языка благодаря наличию внешних и внутренних для данного класса признаков и связей, присущим ему местом в языковой системе. Рассмотрение данных прилагательных невозможно вне теории языковой картины мира, лексико-семантических групп, лексико-семантических вариантов, внутренней формы, концептуальных составляющих – наиболее значимых в современной лингвистике категорий семантики.

Важно при этом и учет соотношения объективного и субъективного в процессе познания, поскольку диалектическое соотношение объективного и субъективного охватывает и сопровождает весь процесс познания как всего окружающего мира, так и его конкретных реалий.

Весь процесс познания условно делят на 3 этапа: вычленение, отождествление и классификация предметов действительности. И уже на первом этапе – вычленении перед познающим субъектом стоит проблема выбора признака, выступающего как основа вычленения. Таким образом, признак, получающий в категории прилагательного формальную фиксацию, лежит в основе дискретной функции языка, передавая дискретную функцию сознания. С этой точки зрения прилагательные определенного класса (в данном случае «прилагательные НФХ») образуют дискретное когнитивно-формальное единство, представленное в виде замеченных носителями языка («вычлененных» ими) признаков.

В конкретных языках выбор признака мыслимого объекта (явления) происходит свободно, признак в актуальном речевом процессе не закреплен за его носителем. Этот процесс зависит от конкретных условий именования (географические условия, особенности трудового процесса, традиции) и особенностей субъекта: его опыта, культуры, первого впечатления, настроения. Это обстоятельство определяет важность сопоставления признаков, ведущих свое происхождение из двух различных

концептуальных картин мира и принадлежащих, соответственно, разным языковым картинам мира. Так, на взгляд носителя ингушского языка некоторые признаки, выделяемые в русской языковой картине мира, могут оказаться несущественными, поскольку в аутентичной ему картине мира данные признаки не вычленяются (или вычленяются как маловыразительные). Соответственно, сопоставление единиц лексики, принадлежащих данной группе, может рассматриваться как продуктивный метод лингвистического исследования, ведущий к установлению существенных особенностей концептуальных картин через анализ картин языковых.

Говоря о свободе и произвольности признака, нужно помнить, что и свобода, и произвольность вычленения относительны, так как человек познает и категоризирует действительность через призму своего родного языка. Поэтому рассматриваемое в работе соотношение русской и ингушской групп прилагательных имеет особо важное значение как для собственно языкового материала («языковая картина мира»), так и для построения на этом материале концептуальной «картины мира».

Говоря о картине мира и языковом материале, необходимо подчеркнуть, «что классификация лексики на понятийной основе вполне возможна». Интересно и, очевидно, вполне закономерно, что различные классификации, независимо от того, какие исходные посылки лежат в их основе, выделяют в качестве основных разделы: «Человек», «Вселенная» и «Вселенная и человек». В разделе «Человек» имеют место четыре подразделения: «Человек как живое существо», «Душа и разум», «Человек как общественное существо», «Социальная организация и социальные институты». При этом второй подраздел и есть то, что в настоящей работе понимается под «ментальностью».

Характерно, что при дальнейшем членении рубрик как понятийных аналогов действительности концептуальная модель уступает место языковой, и дальнейшее членение лексических единиц, выделение лексико-семантических групп (в дальнейшем – ЛСГ) возможно только при учете категориальных грамматических сем. Здесь, в свою очередь, невозможно оставить в стороне вопросы внутренней формы, ее роль в процессе смыслообразования в теоретическом и практическом аспекте.

Анализ на уровне ЛСГ дает возможность полнее определить сложность семантической структуры слова и выявить системность в организации словарного материала языка. При анализе на уровне более крупных объединений особенности языковой системы затушевываются.

Выбор для анализа прилагательных НФХ определяется, во-первых, тем, что единицы, называющие психические и интеллектуальные свойства чело-

века, имеют более сложное соотношение с реальным денотатом действительности, чем, например, прилагательные его физических свойств. Отсюда значимость исследования состава и структуры образуемых ими ЛСГ для понимания сложного взаимодействия различных факторов, определяющих структуру языка в целом.

Во-вторых, лексико-семантическая группа прилагательных НФХ представлена достаточно широко во всех языках и используется в разных формах реализации общенародного языка (в литературном языке, просторечии, диалектах).

В-третьих, прилагательные занимают особое место среди других частей речи. Так, если глаголы характеризуют человека опосредованно, через указание на присущие ему действия и не содержат указания на постоянство признака и его значимость для характеристики человека, то прилагательные непосредственно указывают на присущий человеку признак, воспринимаемый как его постоянное свойство. Характеризующая роль прилагательных проявляется более непосредственно. Прилагательные прямо называют характеризующий признак.

Кроме того, исследование прилагательных НФХ имеет прямое отношение к основной тенденции современного языкознания – антропоцентризму, или к изучению «человека говорящего», поскольку именно прилагательные НФХ характеризуют свойства человека, относящиеся к его главной – духовной – индивидуальности и неповторимости.

Имена прилагательное в современном русском языке рассматриваются как часть речи, для которой «название качества или свойства является их лексическим значением».

С одной стороны, функциональный подход является естественным продолжением и развитием

системно-структурного описания языка, с другой – функциональное описание в современной лингвистике совмещается с когнитивным подходом. Отсюда возникает настоятельная необходимость наметить пути взаимодействия системно-структурного описания с функционально-когнитивным в изучаемой области прилагательных НФХ. Здесь, по-видимому, снова следует говорить об особенностях формирования концептуальной картины мира, которая проецируется на лексическую систему, предопределяя языковую картину мира, и отражается в познанных человеком и представленных языком явлениях, и свойствах внешнего мира, т.е. в когнитивных свойствах языка.

Кроме того, будучи лингвистической, работа не может не учитывать междисциплинарных связей в соответствии с экспансионистской парадигмой современной лингвистики. Антропоцентризм призывает к изучению человека как целостного явления. Обращение к человеку как объекту лингвистического анализа видоизменяет границы между дисциплинами, изучающими человека, поскольку нельзя изучать человека вне его языка. Человек в соотношении с его языком получает статус языковой личности, которая как объект лингвистического изучения может быть рассмотрена с 4-х точек зрения: а) принадлежности к социальной общности, б) принадлежности к определенному этносу, в) обладания психикой, г) владения системой языка. Эти точки зрения взаимосвязаны. Поэтому языковая личность – это вид полноценного представления личности, вмещающей в себя и психический, и социальный, и этнический, и культурный компоненты, но преломленные через ее язык и, безусловно, находящие отражение в материале, исследуемом в работе.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Кубрякова Е.С. Эволюция лингвистических идей во второй половине XX века (опыт парадигмального анализа) Язык и наука конца 20 века: Сб. статей. М., 1
2. Толковый словарь современного русского языка АН СССР.
3. Новый объяснительный Проспект И.Б. Левонтина, словарь синонимов Под русского руков. языка. акад. Авт. Ю.Д. Апресян, О.Ю. Богуславская, общ. Е.В. Урысон. Ю.Д. Апресяна. М., 1

Нигора Рахматиллаевна Хайитова,
преподаватель Университета образования Ренессанс

ИНТЕРАКТИВНЫЕ МЕТОДЫ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Аннотация: статья посвящена вопросам применения современных методических принципов преподавания английского языка. Показано, что владение иностранным языком повышает уровень образования учащихся, способствует формированию личности и ее социальной адаптации к условиям динамичного мира. Исходя из требований к современному образованию и необходимости воспитания компетентной личности, на современном этапе развития методики происходит интеграция методов, так как эффективность того или иного метода зависит от многих факторов.

Ключевые слова: *методы, формы, коммуникативный, принцип, эффективный.*

Annotatsiya: maqola ingliz tilini o'qitishning zamonaviy uslubiy tamoyillarini qo'llashga bag'ishlangan. Chet tilini bilish o'quvchilarning ta'lim darajasini oshiradi, shaxs shakllanishiga, jadal dunyo sharoitlariga ijtimoiy moslashuviga hissa qo'shadi. Zamonaviy ta'lim talablaridan va malakali shaxsni tarbiyalash zaruriyatidan kelib chiqqan holda, uslubni ishlab chiqishning hozirgi bosqichida uslublarning integratsiyasi mavjud bo'lib, ma'lum bir uslubning samaradorligi ko'plab omillarga bog'liq bo'ladi.

Kalit so'zlar: *usullar, shakllar, kommunikativ, printsip, samarali.*

Annotation: the article is devoted to the application of modern methodological principles of teaching English. It is shown that knowledge of a foreign language increases the level of education of students, contributes to the formation of personality and its social adaptation to the conditions of a dynamic world. Based on the requirements for modern education and the need to educate a competent personality. At the present stage of the development of the method, there is an integration of methods, since the effectiveness of a particular method depends on many factors.

Key words: *methods, forms, communicative, principle, effective.*

Введение

Для начала давайте скажем, что методы составляют основу всего процесса обучения. Метод – последовательность определенных действий, направленных на достижение и решение методической задачи. Применительно к иностранному языку метод – это своего рода симбиоз целей, содержания и принципов обучения. В отечественной методике обучения иностранным языкам методы формулировались в ходе становления отечественной методики и педагогики. В их основе всегда была ведущая идея, которая становилась основой для построения модели обучения. Стоит отметить тот факт, что в современной методике существует множество методов, которые отражают каждый этап развития и становления отечественной методик. В статье будут рассмотрены интерактивные методы обучения английскому языку как иностранному.

Прямой метод. Прямой метод зародился в 1901 году и его принципы были предложены в Германии. Он был разработан как реакция на метод перевода. Этот метод известен под несколькими названиями, такими как «Естественный метод», «Метод матери» и «Реформированный метод». Он основан на принципе, согласно которому беглость чтения и легкость в письме следуют за беглостью речи. Новый международный словарь Вебстера определяет Прямой

(Direct) метод как «Метод обучения иностранному языку, особенно современному, посредством беседы, обсуждения и чтения на самом языке без использования языка ученика, без перевода и без изучения формальной грамматики.»

Первому слову учат, указывая на предметы или картинки, или выполняя действия. Разговор на английском языке приветствуется на все случаи жизни. Чтобы помочь учащимся читать, используется метод «посмотри и скажи». Способ обучения английскому языку идет от простого к сложному, от конкретного к абстрактному. Прямой метод воздерживает учащихся от использования родного языка и использует только целевой язык.

Метод рядов. Метод рядов является разновидностью прямого метода в том смысле, что переживания напрямую связаны с изучаемым языком. Франсуа Гуэн, разработчик этого метода, предположил, что студенты изучают язык быстрее и лучше запоминают его, если он представлен в хронологической последовательности событий. Он обнаружил, что люди будут запоминать события в логической последовательности. Что отличает метод рядов от прямого, так это то, что вокал должен быть изучен путем перевода с родного языка, по крайней мере, в начале.

Коммуникативное обучение языкам (CLT). Ком-

муникативное обучение языку, также известное как коммуникативный подход, подчеркивает взаимодействие как средство и конечную цель изучения языка. Это не метод, а подход. Несмотря на множество критических замечаний, он продолжает оставаться популярной особенно в Европе. В последние годы обучение языку на основе задач (TBLL) является дальнейшим усовершенствованием подхода CLT.

Языковое погружение. Программы языкового погружения представляют академический контент с помощью иностранного языка, обеспечивая поддержку L2, обучение и поддержание первого языка. Это ставит студентов в ситуацию, когда они должны использовать иностранный язык, независимо от того, знают они его или нет. Это создает беглость, но не точность использования.

Бесшумный способ. Для «Молчаливого пути» был характерен проблемно-решающий подход к обучению. Этот метод основывался на когнитивных, а не эмоциональных аргументах. Учитель должен молчать и должен избавить себя от склонности объяснять им всё. Гаттеню (1972), изобретатель этого метода, считал, что в интересах учащихся развивать независимость и автономию, а также сотрудничать друг с другом в решении языковых проблем. Тихий путь – это исследовательский подход к обучению, разработанный Кабебом Гаттеню в начале 1970-х годов. Преподавание основано на когнитивных, а не эмоциональных аргументах, и характеризуется подходом к обучению, ориентированным на решение проблем. Учитель обычно молчит и отстранен и должен избавиться от склонности объяснять ему всё. Этот способ обучения считается очень жестким, потому что учащиеся несут ответственность за свой собственный способ обучения, и их поощряют к взаимодействию. Они должны развивать самостоятельность и сотрудничать друг с другом в решении проблем. Роль учителя заключается в том, чтобы давать подсказки, а не моделировать язык.

Суггестопедия. Этот метод дает ценную информацию о способностях нашего мозга к «сверхобучению». Так и есть проницательный и конструктивный, и его можно практиковать время от времени. Рас-

слабленный открытый ум может помочь студенту чувствовать себя более уверенно. Музыка играла ключевую роль в этом методе. Лозанов примирился с этим методом обучения и использовал отдых как средство усвоения новых знаний и материала. Лексика, чтение, ролевые спектакли и драмы могут быть представлены под классическую музыку на заднем плане, а студентам предлагается сесть на удобные места. Таким образом, студенты становились «внушаемыми».

Закключение

Необходимо отметить, что при выборе методики обучения нужно учитывать не только собственные предпочтения, а следует ориентироваться на возраст, способности, интересы и психологические особенности обучаемых. Ориентируясь на них, можно выбрать наиболее приемлемый и эффективный метод. На основе проведенного анализа можно выделить следующие тенденции развития методических принципов обучения английскому языку на современном этапе:

- усиливающаяся дифференциация методов, приемов и содержания обучения, в зависимости от целей и планируемых уровней владения языком, от особенностей контингента, условий обучения и культуры;
- устойчивые тенденции сокращения переводных методов;
- усиление роли взаимодействия и речевой активности учащихся;
- использование в учебном процессе психических состояний;
- внедрение в обучение современных новейших компьютерных технологий;
- интеграция элементов разных методических принципов в современных системах обучения.

Таким образом, на современном этапе развития методики происходит интеграция методов, так как эффективность того или иного метода зависит от многих факторов. Можно констатировать, что в данной время приоритетом является образование комплексного метода, который вбирает в себя лучшие элементы разных методов.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Banerjee A.K. (2005). Modern teaching of English. Jaipur. The Diamond Printing Press.
2. Brown James Dean. (2001). Using surveys in a language programs. New York. Cambridge University Press.
3. Jespersen Otto. (1967). How to teach a foreign language. London. George Allen & Unwin Ltd.
4. Singh N.K. (2011). Communication skills and functional English. Delhi. Mangalam Publications.
4. Sharma P.C. (2005). Effective methods of teaching English. Jaipur. Sublime Publications.
5. Rao V.K. and Reddy, R.S. Eds. (2007). Understanding teaching and learning. New Delhi. Commonwealth Publications.

Nargiza HAKIMOVA,
Buxoro davlat pedagogika instituti dotsenti (PhD)

“LIFELONG LEARNING” TAMOYILI ASOSIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNI UZLUKSIZ KASBIY RIVOJLANTIRISHDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI

Annotatsiya: maqola ta’lim sohasida “Insonning butun hayoti davomida ta’lim olishi” tamoyilining ahamiyatini va uning o’qituvchilarning kasbiy rivojlanishiga qanday ta’sir ko’rsatishini o’rganadi. Ushbu tamoyil, ya’ni “lifelong learning” (uzluksiz ta’lim olish) prinsipining ta’lim sohasidagi rolini chuqur tahlil qilish orqali, insonning har bir davrida yangi bilim va ko’nikmalarni egallashi kerakligini ta’kidlaydi.

Kalit so‘zlar: *uzluksiz kasbiy rivojlanish, “hayot davomida o’qish” tamoyili, uzluksiz ta’lim, hayot davomidagi ta’lim tizimi.*

Аннотация: в статье рассматривается значение принципа «обучения на протяжении всей жизни» в сфере образования и то, как он влияет на профессиональное развитие учителей. Этот принцип, то есть принцип «обучения на протяжении всей жизни» (непрерывного образования), посредством глубокого анализа роли в сфере образования подчеркивает, что человек должен приобретать новые знания и навыки в каждом возрасте.

Ключевые слова: непрерывное профессиональное развитие, принцип «обучения на протяжении всей жизни», непрерывное образование, система обучения на протяжении всей жизни.

Annotation: the article examines the importance of the principle of «lifelong learning» in the field of education and how it affects the professional development of teachers. This principle, that is, the principle of «lifelong learning» (continuous education), through a deep analysis of the role in the field of education, emphasizes that a person should acquire new knowledge and skills at every age.

Key words: *continuous professional development, «lifelong learning» principle, continuous education, lifelong learning system.*

Kirish. Bugungi kunda mustaqil taraqqiyot yo’lidan borayotgan mamlakatimizda uzluksiz ta’lim tizimini ishloq qilish va takomillashtirish, yangi sifat bosqichiga ko’tarish, ta’lim samaradorligini oshirish davlat siyosati darajasiga ko’tarilgan. Ta’lim tizimi va uning tarkibiy qismlari jamiyatning rivojlanishiga muvofiq yangilanmoqda. Uzluksiz ta’limning asosiy maqsadi – zamonaviy fan yutuqlari, innovatsion texnologiyalar va ijtimoiy ehtiyojlarga asoslanib ta’lim jarayonini takomillashtirishdir. Bunda, ta’lim muassasalarida ilg’or va ilmiy-metodik yondashuvlar asosida o’qitish metodikalarini joriy etish, ta’lim samaradorligini oshirish uchun sifatli ta’lim muhitini yaratish zarur. O’qituvchilarning kasbiy malakasini doimiy ravishda oshirish, ularni zamonaviy talablarga mos ravishda rivojlantirish va pedagogik ko’nikmalarini yangilab borish muhim. Bu orqali ular jamiyat ehtiyojlari va davlat siyosati talablariga mos keladigan ta’lim berish jarayonini olib boradilar. Uzluksiz ta’lim tamoyillari va amaliyotlarini o’qituvchilar ta’limining o’quv dasturlariga integratsiyalashuvi o’qituvchilarni uzluksiz ta’lim tafakkurini qabul qilishga tayyorlash uchun muhim ahamiyatga ega. O’z-o’zini boshqarish, aks ettirish amaliyoti va hamkorlikdagi ta’lim hamjamiyatlari modullarini o’z ichiga olgan holda, o’qituvchilar ta’limi dasturlari o’qituvchilarni kasbiy faoliyati davomida uzluksiz kasbiy rivojlanish uchun zarur bo’lgan ko’nikma va munosabatlar bilan jihozlashi mumkin [7]. U XXI asrda ta’limning eng dolzarb vazifalaridan biri sifatida, butun hayot davomida sifatli ta’lim olishni ta’minlashga qaratilgan xalqaro ta’lim konsepsiyasiga asoslanadi. Yevropa ittifoqi va boshqa

xalqaro tashkilotlar pedagogik ta’limni takomillashtirish bo’yicha uzluksiz kasbiy rivojlanish va “hayot davomida o’qish” tamoyilini joriy qilishni muhim deb hisoblaydilar. Shuningdek, O’zbekiston Respublikasida ham bu tamoyilning amaliyoti kuchaytirilmoqda. Prezidentning 2020- yil 6 -noyabrda PQ-4884-son qarori ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga qaratilgan. Unda xalq ta’limi xodimlarining malakasini oshirish jarayonini uzluksiz malaka oshirish tizimiga aylantirish va ularning individual rivojlanish dasturini ishlab chiqish ko’zda tutilgan. Shu bilan birga, kredit-modul tizimini bosqichma-bosqich joriy qilish ham rejalashtirilgan. Sahin, Akbasli, and Yelken (2010) uzluksiz ta’lim uchun asosiy kompetensiyalarning ahamiyatini, xususan, bo’lajak o’qituvchilarga e’tibor qaratishini ta’kidlaydi. Ularning o’rganishlari kelajakdagi o’qituvchilarni uzluksiz o’z-o’zini takomillashtirish va moslashish, uzluksiz ta’lim tamoyillariga moslashish uchun zarur ko’nikma va sifatlar bilan jihozlash muhimligini ta’kidlaydi [3].

Asosiy qism. Ta’lim sifatini oshirish va o’qituvchilarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish nafaqat mamlakatda, balki jahon miqyosida ham ta’limning barqaror taraqqiyotini ta’minlash uchun muhim vazifalardan biridir. O’qituvchilarni doimiy ravishda malaka oshirishga undash, zamonaviy ta’lim metodlarini o’rganish va ularni amaliyotga tatbiq etish, ta’lim tizimining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Xalq ta’limi xodimlarini uzluksiz kasbiy rivojlantirish tizimini tashkil etish, har bir xodimning malaka oshirish jarayonlarini monitoring qilish va shaxsiy hisobini yuritish imkoniyatini

ta'minlovchi "Uzluksiz kasbiy ta'lim" maxsus elektron platformasini ishga tushirish. Asosiy natijalar. "Hayot davomida o'qish" (lifelong learning) konsepsiyasi ta'lim, shaxsiy va kasbiy rivojlanishning muhim jihatlarini o'z ichiga oladi. Xorijiy va mahalliy ilmiy tadqiqotlar ko'rsatishicha, hayot davomida o'qish yoshi, ijtimoiy holati va faoliyat sohasidan qat'iy nazar barcha kishilar uchun ta'lim jarayonlarini ochiq va davomiy qilishga imkoniyat yaratadi.

Hayot davomida o'qishning asosiy xususiyatlari:

Shaxsiy va kasbiy rivojlanish: Bu konsepsiya insonning o'zining o'sishi va yangi bilimlar va ko'nikmalarni muntazam ravishda o'zlashtirishi uchun imkoniyat yaratadi. O'rganish jarayoni hech qachon tugamaydi, doimiy yangilanadi.

Mehnat bozorida raqobatbardoshlik: Ta'lim jarayonlari davomiy ravishda yangilanib borishi natijasida shaxsning kasbiy ko'nikmalari va bilimlari yuqori bo'lib, bu mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshiradi. Bu, ayniqsa, texnologik o'zgarishlar va yangi ish o'rinlarining paydo bo'lishi bilan muhimdir.

Texnologik rivojlanish va yangilanishlar: Hayot davomida o'qishning yana bir muhim jihati – texnologik o'sish va yangiliklarga moslashishdir. Bu ta'lim tamoyili, eski yondashuvlarni yangilariga almashtirish, yangi metodologiyalarni o'rganish va ilg'or texnologiyalarni ish faoliyatida qo'llashni o'z ichiga oladi.

Har qanday yoshda o'rganish imkoniyati: Ushbu konsepsiya har qanday yoshdagi odamga ta'lim olishni davom ettirish imkoniyatini taqdim etadi. Shu bilan birga, o'rganish uchun yosh va ijtimoiy cheklolar yo'q.

Xorijiy ilmiy ishlar, xususan, Yevropa va Shimoliy Amerika ta'lim tizimlarida, "Hayot davomida o'qish"ning samaradorligini tasdiqlaydi. Bu tamoyil, o'qituvchilarning malakasini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Mahalliy tadqiqotlar ham o'zgarayotgan mehnat bozorida raqobatbardoshlikni saqlab qolish uchun "Hayot davomida o'qish"ning ahamiyatini ta'kidlaydi. O'zbekistonda ham, o'qituvchilarni uzluksiz malaka oshirish jarayonlari va kasbiy rivojlanishni ta'minlash uchun bir qator kurslar, treninglar tashkil etilgan. Ushbu ta'lim konsepsiyasi butun jamiyatga ta'sir qiluvchi va ijtimoiy-iqtisodiy o'sishga yordam beruvchi muhim bir yondashuvdir.

Hayot davomida o'qishning asosiy xususiyatlari:

Shaxsiy va kasbiy rivojlanish: Bu konsepsiya insonning o'zining o'sishi va yangi bilimlar va ko'nikmalarni muntazam ravishda o'zlashtirishi uchun imkoniyat yaratadi. O'rganish jarayoni hech qachon tugamaydi, doimiy yangilanadi.

Mehnat bozorida raqobatbardoshlik: Ta'lim jarayonlari davomiy ravishda yangilanib borishi natijasida shaxsning kasbiy ko'nikmalari va bilimlari yuqori bo'lib, bu mehnat bozorida raqobatbardoshlikni oshiradi. Bu, ayniqsa, texnologik o'zgarishlar va yangi ish o'rinlarining paydo bo'lishi bilan muhimdir.

Texnologik rivojlanish va yangilanishlar: Hayot davomida o'qishning yana bir muhim jihati – texnologik o'sish va yangiliklarga moslashishdir. Bu ta'lim tamoyili, eski yondashuvlarni yangilariga almashtirish, yangi metodologiyalarni o'rganish va ilg'or texnologiyalarni ish faoliyatida qo'llashni o'z ichiga oladi.

Global ta'lim yondashuvi: Ushbu yondashuv, na faqat shaxsiy rivojlanish, balki global ta'lim tizimining bir qismi sifatida ham, insonlarning ta'lim olish imkoniyatlarini kengaytiradi[5]

Xulosa. Uzluksiz ta'lim tizimi barcha insonlar uchun ochiq ta'lim olish imkoniyatini ta'minlashga qaratilgan ta'lim, mehnat va jamoatchilikni o'z ichiga olgan yaxlit va tizimli yondashuvni mujassamlashtiradi. Bu tizimda ta'lim faqat davlat muassasalari bilan cheklanib qolmay, balki o'qituvchining ish joyida, oilada, fuqarolik jamiyati tashkilotlarida va ixtiyoriy ravishda moslashuvchan shakllarda berilishi mumkin. Hayotiy ta'limning maqsadi – barqaror iqtisodiy o'sishga, tinchlikka va jamiyatning barqaror ijtimoiy va madaniy rivojlanishiga hissa qo'shishdir. Ta'limning faqat davlat muassasalari bilan cheklanmasligini va uning turli shakllarda, turli joylarda amalga oshirilishi mumkinligini ta'kidlaydi. Bu, ayniqsa, zamonaviy jamiyatda ta'limning ko'plab manbalardan va usullardan kelib chiqishini anglatadi. O'qituvchining ish joyida, oilada, fuqarolik jamiyati tashkilotlarida, shuningdek, moslashuvchan va ixtiyoriy shakllarda ta'lim olish imkoniyatlari o'quvchilarning turli ehtiyojlariga javob bera oladi. Bunday yondashuv, ta'limni yanada inklyuziv va samarali qilishga yordam beradi, chunki o'quvchilar uchun har bir insonning turmush tarziga mos keladigan o'rganish shakllari mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. 2020- yil 23- sentabr, O'RQ637-son. Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 24.09.2020 y., 03/20/637/1313-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-son qarori.
3. Sahin, Akbasli, and Yelken (2010) uzluksiz ta'lim uchun asosiy kompetensiyalarning ahamiyatini, xususan, bo'lajak o'qituvchilarga e'tibor qaratishini ta'kidlaydi. Ularning o'rganishlari kelajakdagi o'qituvchilarni uzluksiz o'z-o'zini takomillashtirish va moslashish, uzluksiz ta'lim tamoyillariga moslashish uchun zarur ko'nikma va sifatlar bilan jihozlash muhimligini ta'kidlaydi [3].
4. Incheon declaration/Education 2030: Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all (Word Edutezation Forum, 19-22 may 2015, Incheon, Republic of Korea).
5. N.Raxmanqulova, M.Yuldashev, A.Baxramov, M.Ahmedov, T.Raimov, A.Ametov. Xalq ta'limi xodimlarining malaka oshirish kurslaridan keyingi faoliyatlarini pedagogik qo'llab-quvvatlash. – T.: Lesson Press, 2018. 160- bet.
6. Shodiyeva M.J. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarini kasbiy rivojlantirishning ilmiy-pedagogik jihatlari // "Zamonaviy ta'lim" jurnali. 2021. №4 (101), 58-65-betlar.
7. Qodirov, X. O., Norinov, M. U., & Ergashev, A. A. (2023). Uzluksiz ta'lim tizimida hamkorlik pedagogikasining insonparvarlashuv xususiyatlari. // Research and implementation, 1(6), 45-50

Dilfuza MIRZAYEVA,
Buxoro davlat pedagogika instituti
"Umumiy pedagogika" kafedrası dotsenti

MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMI SIFATINI OSHIRISHDA ART PEDAGOGIKASIDAN FOYDALANISHNING DOLZARBLIGI

Annotatsiya: maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishda artpedagogika ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Artpedagogikaning ilmiy-metodik jihatlari yoritilgan. Bolalardagi ruhiy zo'riqishni bartaraf etishda artterapiyaning afzallik tomonlari borasidagi fikrlar bayon etilgan. Noan'anaviy texnikalar yordamida maktabgacha yoshdagi bolalarni ijodkorlik, kreativlikka o'rgatib borish ahamiyati asoslangan.

Kalit so'zlar: *art pedagogika, badiiy madaniyat, axloqiy tarbiya, testiplastika, loy ishi, tadqiqotchilik faoliyati, origami, kreativlik, psixologik-pedagogik usul.*

Аннотация: в статье говорится о значении художественной педагогики в воспитании детей дошкольного возраста. Освещены научно-методические аспекты художественной педагогики. Представлены мнения о преимуществах арт-терапии в снятии психического напряжения у детей. Обоснована важность обучения дошкольников творчеству с помощью нетрадиционных техник.

Ключевые слова: *художественная педагогика, художественная культура, нравственное воспитание, тестипластика, работа с глиной, исследовательская деятельность, origami, творчество, психолого-педагогический метод.*

Annotation: the article talks about the importance of art pedagogy in the education of preschool children. Scientific and methodological aspects of art pedagogy are covered. Opinions on the advantages of art therapy in relieving mental stress in children are presented. The importance of teaching preschool children to creativity with the help of non-traditional techniques is based.

Key words: *art pedagogy, artistic culture, moral education, testiplasty, clay work, research activity, origami, creativity, psychological-pedagogical method.*

Kirish. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030- yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida "Maktabgacha yoshdagi bolalarning har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan rivojlanishi uchun shart-sharoitlar yaratish, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan. "Maktabgacha yoshdagi bolalarni intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlantirish uchun sharoitlar yaratish, maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalarni, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish ustu vor yo'nalishi davr talabidir". Zamonaviy tasviriy san'at orqali bolalardagi qobiliyat hamda imkoniyatlarni aniqlab, ularni to'g'ri shakllantirish bilan shug'ullanuvchi tarmoqlaridan biri bu – art pedagogika. Ma'lumki, uning faoliyat sohasi turli xil san'at turlarini pedagogik va axloqiy tarbiya jarayonida qo'llash, barkamol shaxsni tarbiyalash, umumbashariy va milliy ma'naviy qadriyatlarni shakllantirish va badiiy faoliyat orqali insonni moslashtirishdir. U pedagogika va san'at chorrahasida paydo bo'ldi va rivojlanmoqda. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da "Maktabgacha ta'lim tizimida ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqish, bog'cha xodimlarining professional tayyorgarligini va mahoratini

oshirib borishning takomillashtirilgan tizimini tatbiq qilish, maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayonlarini ilmiy asoslangan yondashuvlar asosida takomillashtirish belgilab qo'yilgan" [1] Yangi O'zbekistonda ijtimoiy va iqtisodiy munosabatlarda zamonga mos shart-sharoitlar yuzaga chiqayotgan hozirgi davr turli daraja va soha mutaxassislari kompetensiyasiga yuqori talablar qo'ymoqda. Xalqimizning eng aziz qadriyatlaridan biri bola tarbiyasi, uning bilim olishi va biron bir hunarning egasi bo'lishi uchun kattalar tomonidan g'amxo'rlik qilish an'anasi sanaladi. Bugungi kunda art-texnologiya pedagogika va psixologiya sohasidagi dolzarb masala sanaladi. Bolalarning psixik salomatligi pedagog va psixologlar, ota-onalarda jiddiy xavotirni uyg'otmoqda. Bolalarda va katta yoshdagilarda nevroz holatini ortib borishi turmush tarziga, ta'lim olishga bo'lgan qiziqishlarga salbiy ta'sir ko'rsatyapti, jahldorlik, xavotirlanish kabi hissiyotlar yuz beryapti. Bularning barchasi samarali psixologik-pedagogik usul va vositalarni izlash, negativ hodisalarni oldini olishni taqozo etadi. Bolalarda kommunikativ madaniyatni shakllantirish, ijodkorlik va ular o'rtasidagi muloqotchanlikni namoyon etishga undaydi. Ota-onalar, pedagoglar va jamiyatning boshqa vakillari bolalarning o'qish, o'rganish va o'ziga xos qobiliyatlarini rivojlantirish uchun barcha imkoniyatlarni yaratishlari zarur. Bunday yondashuv yoshlarning ijtimoiy va ma'naviy

rivojlanishiga, ularning kelajakdagi muvaffaqiyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Asosiy qism Art pedagogikaning mohiyati, asosan, ta'lim va tarbiya jarayonida insonni badiiy madaniyatga yetaklash va uning badiiy faoliyatlar orqali amaliy ko'nikmalarni o'zlashtirishini ta'minlashga qaratilgan. Bu jarayonda, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan shaxslar ham hisobga olinadi. Art pedagogika, ayniqsa, ta'limning zamonaviy shakllarini qo'llashda va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlarni amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi.[2] Hozirgi kunda, O'zbekistonda art pedagogikaning aniq va to'liq ta'rifini olishga qaramasdan, bu soha rivojlanmoqda. Pedagoglar va ijodiy mutaxassislar art pedagogikasi usul va metodlarini amaliyotda qo'llashni boshlashgan. Pedagoglar va psixologlar bu jarayonni kuzatib borish va bolalarning hissiy holatini yaxshilash uchun zarur choralar ko'rishlari lozim. Ularning psixik salomatligini ta'minlash, ruhiy va aqliy salohiyatini oshirish, ijtimoiy hayotga tayyorlash yoshlarning barkamol shaxs sifatida shakllanishi uchun muhimdir. Art-texnologiya bu kreativlikni namoyon etish, bola shaxsini har tomonlama rivojlantirish va turli xil muammoni yechishni ta'minlaydigan zamonaviy yondashuvlardan biri deyish mumkin [3]. Biroq, mazkur yo'nalishning paydo bo'lishi bir asrdan kam emas. Ilk boshlangan davrida faqat tasviriy faoliyat orqali bolalarni davolash amalga oshirilgan. Asta-sekin, musiqa, raqs, qum terapiyasi, loy va plastilin, ertak terapiya metodlari qo'shimcha ravishda kiritilgan. Mazkur soha bolalarning psixik holatini korreksiya qilish, ulardagi ruhiy zo'riqishlarni bartaraf etishni ko'zda tutadi. Maktabgacha ta'limda, an'anaviy yondashuvlardan voz kechilib, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillari asosida bolalarning rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan yondashuvlar qo'llanilmoqda. Art pedagogika, shu bilan birga, bolalar nutqini, muloqotini, o'qish va yozish ko'nikmalarini, shuningdek, ijtimoiy va hissiy rivojlanishini ta'minlashda, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni asos qilib oladi. ART (san'at) pedagogikasining o'rni, metodlari, shakllari va vositalarini tahlil qilishda o'qitish jarayonining murakkabligi va uning samarali amalga oshirilishi uchun innovatsion g'oyalar va ta'limda ilg'or yondashuvlarni qo'llash zarurligi ta'kidlanmoqda.

Art-pedagogika quyidagi maqsadlarga erishishga yordam beradi:

1. O'quv jarayoni osonlashtiradi va bola-tarbiyachi munosabatini yaxshilaydi. Bilimlarni badiiy va ijodiy faoliyat yordamida o'zlashtirishni ta'minlaydi hamda ko'rish, eshitish va teri tuyish sezgilari rivojlanadi. Noverbal muloqot vositasida o'qitish samarali natija beradi.

2. Turli xil salbiy hislar, jahldorlik, xavotirlanish kabilarning oldini olishda ijtimoiy jihatdan qulay yo'l ekanligi bilan tavsiflanadi.

3. O'quv materiallarini interpretatsiya qilishga imkon yaratadi va tarbiyalanuvchilarni tashxislash va umumiy xulosa chiqarishga yordam beradi.

4. Tarbiyachi va bolalarni ma'naviy-ruhiy tajribalariga tayangan holda o'quv materiallarini qayta ishlashga imkon beradi. Bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlaydi. Bundan tashqari bolalar o'z-o'zini anglash, boshqarish malakasiga ega bo'ladi. Ekologik ta'lim oladi, tabiatning bir bo'lami ekanligini his qiladi.

Tadqiqotlar davomida, ART pedagogikasining vositalari yordamida maktabgacha yoshdagi bolalar ijodkorligini rivojlantirishda keng ko'lamli yondashuv va zamonaviy pedagogik innovatsiyalarni qo'llash orqali tarbiya va ta'lim jarayonlarida muvaffaqiyatlarga erishish mumkinligi ko'rsatilgan. Ayniqsa, turli sayohatlar, ekskursiyalar va tabiat bilan tanishuv, bolalarning ijodiy tafakkurini oshirishda muhim vositalardan biri sifatida qaraladi. Bu tadbirlar bolalar uchun yangi tajribalar yaratib, ularning kuzatuvchanligini, tasavvurini va ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Natijada, ART pedagogikasini qo'llash orqali maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikni rivojlantirishda samarali natijalarga erishish mumkin. Bu, o'z navbatida, ta'limning yuqori sifatini ta'minlashga yordam beradi va bolalarning kelajakdagi faoliyatlari uchun mustahkam asos yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, Art-pedagogikaning mazmuni bolalarning idroki va o'z hissiyotlarini ifodalashi, kommunikativ ko'nikma va malakalarni rivojlantirishni ifoda etadi.[5] Pedagogikaning mustaqil bir sohasi bo'lib, san'at vositasida shaxsni tarbiyalash va rivojlantirishdir. Maktabgacha ta'lim-tarbiya jarayonida ushbu texnologiyalardan foydalanish orqali bolalarning ichki dunyosi va erkinligini rivojlantirish, o'z-o'zini namoyon etish va shaxsiy yutuqlarga erishishlari ta'minlanadi. Art pedagogikasining asosiy maqsadi – bolalarda ijodkorlik, kreativlik va tahliliy fikrlashni shakllantirish. Ular noan'anaviy vositalar yordamida, masalan, tish tozalash vositalari, sovun ko'pigi, paxta diskalaridan foydalanib, tasvirlarni yaratish orqali o'z hissiyotlari va tasavvurlarini ifodalaydilar. Butun pedagogik tizimning samarali ishlashi uchun o'qituvchi, ota-onalar va ta'lim muassasalarining o'zaro hamkorligi alohida o'rin tutadi. Bu jarayonni muvaffaqiyatli tashkil etish, o'quvchilarni individual tarzda qo'llab-quvvatlashga imkon yaratadi. [4]Oila va ta'lim muassasalarining integratsiyasi, albat, bolalarning ijodkorlik va tasavvurini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Sayohatlar, ekskursiyalar va tabiat bilan tanishuv kabi tadbirlar ijodkorlikni oshirishda samarali vosita bo'lishi mumkin. Bu tajribalar bolalar uchun yangi ma'lumotlar va kuzatuvlar taqdim etadi, bu esa ularning tasavvurlarini kengaytiradi, ijodiy fikrlashni rivojlantiradi va kuzatuvchanlikni oshiradi. Art pedagogikaning mazmun-mohiyati maktabgacha ta'lim - tarbiya jarayonida noan'anaviy texnikalar asosida tasviriy faoliyat, loy va plastilin ishi, testoplastika, origami, kviling, ebru kabi texnikalarda ishlashni nazarda tutadi. Bunda eng noodatiy vositalarni qo'llash mumkin: tasviriy faoliyatda tish tozalash vositalari, sovun ko'pigi, paxta diskalari, paxta tayoqchalari va b. Bu shunday ijodiy

jarayonki, unda “mumkin bo‘lmagan” narsaning o‘zi yo‘q. Boladan buyumlarning predmetli tasvirini chizish emas, balki o‘z hissiyotlarini tasvir orqali ifodalash talab

etiladi. Bu esa o‘z navbatida maktabgacha yoshdagi bolaning ijodkorligi, kreativligi, kritik fikrlash qobiliyati, tadqiqotchilik faoliyatining faollashuviga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining qonuni. Maktabgacha ta‘lim va tarbiya to‘g‘risida. – T.: 2019 -yil 16- dekabr, O‘RQ-595-son. Qonun hujjatlari ma‘lumotlari milliy bazasi, 17.12.2019 y
2. Kayumova D. P. “Art pedagogika maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlantirish vositasi sifatida”// “maktabgacha ta‘lim tizimi xodimlarini rivojlantirish: amaliyot va xorijiy tajriba” respublika ilmiy-amaliy konferensiyasi 2024 - yil 23-24- may.411-413-bet
3. Журавлева Ж.И., Павлова А.С. Медведева Е.А. и др. Артпедагогика и арттерапия в специальном и инклюзивном образовании 2-е изд., испр. и доп. Учебник для СПО.М.:2018-275 с.
4. Niyazova D. G., Niyazova D. S. Professional training of future teachers for creative activity //ACADEMICIA: AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY RESEARCH JOURNAL. – 2021. – Т. 11. – №. 1. – С. 569-570.
5. Медведева Е.А и др. Артпедагогика и арттерапия в специальном и инклюзивном образовании: учебник для вузов. 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2023. 274- с.

Dildora RASHIDOVA,
O‘zbek-Fin pedagogika
instituti Maktabgacha ta‘lim
kafedrasi o‘qituvchisi
e-manzil: murodulloyevjaxongir@gmail.com

PEDAGOGIKA FANINI O‘QITISHDA FANLARARO O‘QITISH UYG‘UNLIGINI TA‘MINLASH VOSITASIDA BO‘LAJAK O‘QITUVCHILARNING METODIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya: ushbu maqolada fanlararo integratsiya, pedagogika fanini boshqa fanlar bilan bog‘lab o‘qitish va bu o‘qitish natijasida bo‘lajak o‘qituvchilarda (talabalarda) metodik kompetensiyalarni rivojlantirish, ularda ta‘limga yangi texnologiyalarni qo‘llash orqali pedagogik mahoratga ega kadr sifatida shakllantirish yoritib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: integratsiya, pedagogika, o‘qitish, kompetensiya, texnologiya, pedagogik mahorat, metodika, bo‘lajak o‘qituvchi(talaba).

Аннотация: в данной статье рассматриваются вопросы междисциплинарной интеграции, преподавания педагогики во взаимосвязи с другими дисциплинами, а также развития методических компетенций у будущих учителей (студентов) в результате такого обучения. Освещается процесс формирования педагогического мастерства через применение новых образовательных технологий, способствующий становлению будущих педагогов как квалифицированных кадров.

Ключевые слова: интеграция, педагогика, обучение, компетенция, технология, педагогическое мастерство, методика, будущий учитель (студент).

Annotation: in this article, interdisciplinary integration, pedagogyteaching science in connection with other subjects and as a result of this teaching, development of methodical competences in future teachers (students), formation of them as staff with pedagogical skills by applying new technologies to education.

Key words: integration, pedagogy, teaching, competence, technology, pedagogical skill, methodology, future teacher(student).

Kirish. Bugungi kunda jamiyat taraqqiyotining barcha yo'nalishlarida malakali mutaxassislarni tayyorlash davlat talabi darajasiga ko'tarilgan va pedagogika oliy ta'lim tizimi oldida ta'lim-tarbiya berish sohalariga yuqori malakali va chuqur bilimga ega bo'lgan mutaxassislarni yetkazib berish masalasi dolzarb bo'lib turibdi. Bunda pedagogning kompetensiyasi tobora murakkablashib borayotganligi sababli muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish muammolarini hal etishda ma'lum qiyinchiliklar va ziddiyatlar mavjud. Ularni bartaraf qilish uchun pedagog faoliyati mohiyati, uning tarkibiy qismlari hamda shaxs faoliyatining tuzilishini puxta o'rganish talab etiladi. O'quv jarayonida fanlararo aloqadorlikning amalga oshirilishi ta'lim sifatining oshirilishiga jiddiy ta'sir ko'rsatib, ta'limni modernizatsiyalash, innovatsion o'qitish imkoniyatlarini kengaytiradi. Fanlararo o'qitish (integratsiya) – bu turli fanlar o'rtasida bog'lanishlarni va o'zaro ta'sirni o'rnatish orqali o'quvchilarga bilimlar berishni maqsad qilgan pedagogik yondashuvdir. Bu yondashuvni amalga oshirishda bo'lajak o'qituvchilar metodik kompetensiyasining rivojlanishi katta ahamiyatga ega. Metodik kompetensiya – bu o'qituvchining o'quv jarayonini tashkil etish, boshqarish va baholashda zamonaviy pedagogik bilimlarni va metodlarni qo'llay olish qobiliyatidir.

Asosiy qism. Integratsiya jarayonini o'rganishda didaktik olim Yan Amos Komenskiy quyidagi fikrlarni bildirgan: "Bir-biri bilan bog'liq bo'lgan hamma narsa, xuddi shunday holda o'rganilishi kerak". Fanlararo bog'liqlik g'oyasiga keyinchalik juda ko'p pedagoglar yondashib, uni rivojlanishi va umumlashtirilishiga hissa qo'shdilar. D.Lokk g'oyasiga ko'ra: "Ta'lim mazmunining aniqlanishida bir fan boshqa fanlar elementlari va faktlari bilan to'ldirilishi kerak". Xuddi shuningdek, I.V.Pestalossi o'zining didaktik maqolasida o'quv darsliklaridagi fanlararo bog'liqlik masalasiga keng to'xtalib o'tar ekan: "Bir-biri bilan bog'liq fanlarni ongingga keltir, ularni tabiatdagi uzviy bog'liqlik holatida ekanini angla" – deydi. Pestalossi bir fanning boshqa bir fandan uzoqlashuvi hatto xavfliligini ta'kidlaydi. Fanlararo aloqa va integratsiyaning OTM larda o'qitish va tarbiyalashdagi ahamiyati juda ko'p pedagog olimlar tomonidan ko'rib chiqilgan. Jumladan, I.D.Zvernov, M.A.Danilov, V.N.Maksimova, S.P.Baranov, N.M.Skatkin; metodist olimlar M.R.Lvov, V.G.Goreskiy, N.N.Svetlovskaya, Yu.M.Kolyagina, G.N.Pristupa va boshqalar. Bir qator olimlar T.L.Ramzayev, G.N.Akvilev, N.YA.Vinelkin, G.V.Belyukovlarning ilmiy ishlari boshlang'ich fanlararo va fanlar ichidagi bog'liqliklar muammosiga bag'ishlangan. Agar pedagogika tarixiga nazar tashlasak, klassiklarning ilmiy g'oyalari salohiyati qanday tug'ilganini, K.D.Ushinskiy, L.N.Tolstoy, tajribali pedagog S.T.Shatskiy, XX asrning gumanist o'qituvchisi A.S.Makarenko, o'qituvchi ma'naviy boy, barkamol va baxtli shaxsni shakllantirishda ta'lim yetakchi o'rinni egallaydi, deb hisoblardi.

Zamonaviy ta'lim tizimida o'qituvchining ajralmas sifati uning kasbiy kompetensiyasi bo'lishi kerak, ya'ni "o'z faoliyatining u yoki bu sohasidagi bilim va kompetensiyaga" ega bo'lishi kerak. Psixologik lug'atda kasbiy pedagogik kompetensiya "o'qituvchining pedagogik faoliyatini, pedagogik muloqotini va o'qituvchi shaxsini shakllantirishni belgilaydigan, ma'lum qadriyatlar, ideallar tashuvchisi sifatida zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi" deb ta'riflanadi.

Bugungi kunda fanlararo integratsiya zamonaviy ta'limning zaruriy sharti hisoblanmoqda. Ta'limga kompleks yondashuvning uslubiy asosi – bizni o'rab turgan dunyo va uning qonuniyatlari haqidagi bilimlarni shakllantirish shuningdek, fanlarni o'zlashtirishda subyektlar ichidagi aloqalarni o'rnatish. Ta'lim jarayonini o'tkazishda bilim, ko'nikma va o'rganilayotgan material boshqa fanlar, boshqa o'quv fanlari metodlari bilan tahlil qilinadi, shuning uchun bu integrallashgan dars deyiladi. Fanlararo o'qitish (integratsiya) – bu turli fanlar o'rtasida bog'lanishlarni va o'zaro ta'sirni o'rnatish orqali o'quvchilarga bilimlar berishni maqsad qilgan pedagogik yondashuvdir. Bu yondashuvni amalga oshirishda bo'lajak o'qituvchilar metodik kompetensiyasining rivojlanishi katta ahamiyatga ega. Metodik kompetensiya – bu o'qituvchining o'quv jarayonini tashkil etish, boshqarish va baholashda zamonaviy pedagogik bilimlarni va metodlarni qo'llay olish qobiliyatidir.

1. Fanlararo o'qitishning mohiyati va ahamiyati

Fanlararo o'qitish turli fanlar bo'yicha olingan bilimlarni o'quvchilarga o'zaro bog'liq va tizimli ravishda taqdim etishga qaratilgan. Bu yondashuv bolalarning dunyoqarashini kengaytirishga, muayyan mavzularni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi va bilimlar o'rtasida mantiqiy bog'lanishlarni yaratadi. Bu jarayonning natijasida o'quvchilarning tushunchalari kengayadi va ularning yaratuvchi fikrlash usullari rivojlanadi. Zamonaviy ta'limda fanlararo integratsiya istiqboli yuqori darajada bo'lishini ta'minlaydi. Pedagogika fanini o'qitishda fanlararo yondashuv bo'lajak o'qituvchiga turli metodlar va texnikalar bilan tanishish, turli fanni o'zaro bog'lab, talabalar uchun yanada samarali o'qitishni amalga oshirish imkonini beradi.

2. Metodik kompetensiya va uning rivojlanish jarayoni

Metodik kompetensiyaning rivojlanishi bo'lajak o'qituvchining ta'lim jarayonida muvaffaqiyatli ishlashini ta'minlaydi. Bu kompetensiya o'qituvchining pedagogik bilimlari, metodik uslublari, o'qitish texnikalari va o'quvchilarning ehtiyojlarini hisobga olish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Kompetensiyani rivojlantirish uchun esa bo'lajak o'qituvchilardan tinimsiz mehnat, uzluksiz ta'lim olish, uni pedagogik faoliyatda, ayniqsa, dars jarayonida talabalar ongiga singdirish talab qilinadi. Pedagogika fani misolida bo'lajak o'qituvchilarning metodik kompetensiyasini rivojlantirish quyidagi yo'nalishlarda amalga oshiriladi:

1. Fanlararo bog'lanishlarni o'rnatish

Pedagogika fani misolida, fanlararo integratsiya orqali o'qituvchi boshqa fanlarni (masalan, psixologiya, tarix, matematika) pedagogika bilan bog'lab, o'quvchilarga murakkab konseptlarni aniq va tushunarli ravishda taqdim etadi. Masalan, o'qituvchi psixologik tamoyillarni pedagogika bilan bog'lab, o'quvchilarga motivatsiya, emotsiyalar va o'qish jarayoni o'rtasidagi munosabatlarni tushuntirishi mumkin.

2. Innovatsion pedagogik metodlarni qo'llash

O'qituvchining metodik kompetensiyasini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash katta rol o'ynaydi. Masalan, zamonaviy interfaol metodlar, loyiha asosidagi o'qitish va muammoli vaziyatlarni hal qilish usullari pedagogika fanini o'qitishda samarali bo'lishi mumkin. Bunday metodlar fanlararo integratsiyani amalga oshirishda o'qituvchining kreativ fikrlashini va o'qish jarayonini tizimli ravishda tashkil etishini ta'minlaydi.

3. Boshqa fanlar bilan integratsiya qilish.

Pedagogika fani boshqa ijtimoiy fanlar (sotsiologiya, etika, falsafa) bilan bog'langan holda o'qitilishi mumkin. Bu yondashuv bo'lajak o'qituvchilarning tanqidiy fikrlash, etika va axloqiy masalalar bo'yicha bilimlarini kengaytiradi. Misol uchun, pedagogika fanining o'qitilishida etika va axloqning o'rni, ta'limdagi adolat, tenglik masalalari kabi mavzularni kiritish, bo'lajak o'qituvchilarni jamiyatdagi mas'uliyatni tushunishga yordam beradi.

3. Metodik kompetensiyani rivojlantirish usullari

Bo'lajak o'qituvchilarning metodik kompetensiyasini rivojlantirishda quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

1. Amaliy mashg'ulotlar va interfaol o'qitish:

O'qituvchilarni amaliy mashg'ulotlarda ishtirok etishga jalb qilish, ularning metodik qobiliyatlarini rivojlantiradi. Bu mashg'ulotlar pedagogik bilimlarni mustahkamlash va integratsiya qilishda yordam beradi.

2. Refleksiya va muhokama:

Bo'lajak o'qituvchilarni o'z tajribalari va pedagogik

yondashuvlar haqida mulohaza yuritishga undash. Bu usul o'qituvchining o'z metodlari va metodologiyasini tahlil qilishga yordam beradi, shu bilan birga fanlararo integratsiya jarayonini yanada samarali amalga oshirish imkoniyatini beradi.

3. Innovatsion texnologiyalardan foydalanish:

Interfaol ta'lim platformalari, multimedia vositalari va onlayn resurslar yordamida o'qituvchilarni metodik kompetensiyani rivojlantirishga yo'naltirish. Bu o'qituvchilarga o'qish jarayonini yaxshilash va bilimlarni zamonaviy texnologiyalar yordamida yetkazishda yordam beradi.

4. Hamkorlik va guruh ishlari:

O'qituvchilarni guruhlar va jamoalar bilan ishlashga rag'batlantirish, bu orqali fanlararo integratsiya va metodik kompetensiyani rivojlantirishga erishish mumkin.

Xulosa. Bugungi kunda, bo'lajak o'qituvchilarni metodik kompetentligini rivojlantirish asosiy masalalardan biri hisoblanadi va amalga oshirilayotgan ta'limiy o'zgarishlar bo'lajak mutaxassislarning ongliligini va faolligini oshirish uchun asos bo'lib xizmat qilishi zarur, raqamli iqtisodiyot davrida, bo'lajak mutaxassislarning kompetentligini rivojlantirish zamon talablari asosida shakllantirish va rivojlantirish yo'llarini amalga oshirish, kompetensiya, ayniqsa, har bir soha vakillarida kasbiy kompetensiya bo'lajak mutaxassislarning jamiyatda tutgan o'rnini belgilar ekan, jamiyat ham yuqori malakali kompetensiyaga ega bo'lgan mutaxassislar tayyorlashdan manfaatdor bo'lishini ularga anglab yetishlariga erishish lozim. Fanlararo o'qitish uyg'unligini ta'minlash bo'lajak o'qituvchilarning metodik kompetensiyasini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. Pedagogika fani misolida o'qituvchilarni fanlararo bog'lanishlarni o'rnatish, innovatsion pedagogik metodlarni qo'llash va boshqa fanlar bilan integratsiya qilish orqali metodik kompetensiyalarini rivojlantirish mumkin. Bunday yondashuv o'qituvchilarni zamonaviy ta'lim talablari bilan moslashtiradi va ularning pedagogik faoliyatini yanada samarali qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Sayidaxmedov N.S. Oliy pedagogik ta'limda integral texnologiyalar. 2003.
2. Muslimov N.A va boshqalar. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. O'quv- metodik qo'llanma. –T.: "Sano- standart", 2015-yil. 120-b.
3. Axmetjanov M.M., Tosheva G.DJ. "Zamonaviy pedagogning o'quv va metodik faoliyati" "Durdona" –Buxoro, 2020.6-b.
4. Ergasheva N.A. Zamonaviy pedagogik ta'limda integratsiyaning ahamiyati va o'rni. International Conference on Developments in Education Hosted from Saint Petersburg, Russia <https://econferencezone.org> May 23rd 2023.
5. Internet saytlari.

Gulzoda SAFAROVA,
Buxoro davlat pedagogika instituti
maktabgacha va boshlang'ich ta'lim
pedagogikasi kafedrasida o'qituvchisi

1920-1938-YILLARDA BUXORODA TA'LIM-TARBIYA VA PEDAGOGIK FIKRLAR TARAQQIYOTI

Annotatsiya: ushbu maqolada Buxoroda 1920-1938-yillarda ta'lim-tarbiya sohasida qilingan islohotlar, pedagogik qarashlar, ma'rifatparvar, davlat arboblari, jadidchilar Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo'jayev, Otaulla Xo'jayev, Muinjon Aminov, Sattor Xo'jayev, Sadriddin Ayniy singari erksevar rahbarlar asarlari badiiy me'rosimizning bebaho durdonalari sifatida ardoqlanib qayta nashr etilganligi va ularda pedagogik qarashlar va fikrlari bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Buxoro, ta'lim-tarbiya, madrasa, jadidchilik, yosh buxoroliklar, ma'rifiy hayot, badiiy, tarixiy adabiyotlar.

Аннотация: в данной статье рассматриваются реформы в области образования в Бухаре, 1920-1938 гг. Педагогические взгляды, произведения просветителей, государственных деятелей, модернистов, таких как Абдурауф Фитрат, Файзулла Ходжаев, Атаулла Ходжаев, Муинджон Аминов, Саттор Ходжаев, Садриддин Айний, произведения свобододолюбивых деятелей отмечены и переизданы как бесценные шедевры нашего художественного творчества. наследие и в них выражены педагогические взгляды и мнения.

Ключевые слова: Бухара, образование, медресе, джадидизм, молодые бухарцы, просвещенная жизнь, художественная и историческая литература.

Annotation: in this article, reforms in the field of education in Bukhara, 1920-1938. Pedagogical views, the works of enlightened, statesmen, modernists such as Abdurauf Fitrat, Fayzulla Khojaev, Ataulla Khojaev, Muinjon Aminov, Sattor Khojaev, Sadriddin Ainiy, and the works of freedom-loving leaders have been honored and republished as priceless masterpieces of our artistic heritage. and pedagogical views and opinions are expressed in them.

Key word: Bukhara, education, madrasa, Jadidism, young Bukharians, enlightened life, artistic and historical literature.

Kirish. O'zbekistonning eng yangi tarixida muhim bosqich sifatida kechayotgan so'nggi yillarda ilmiy tadqiqotlarga, ilmiy muassasalarning faoliyatiga jiddiy e'tibor qaratilmoqda. O'zbekiston Respublikasi Fanlar Akademiyasi, O'zbekiston Oliy attestatsiya qo'mitasi kabilarning ishini yanada takomillashtirish bilan bog'liq chora-tadbirlarning hayotga joriy etilayotganligi fikrimizning dalilidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti SH.Mirziyoyevning 2016-yil 18-oktabrdagi Islom ham korlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashi 43-sessiyasining ochilish marosimida "Ta'lim va ma'rifat-tinchlik va bunyodkorlik sari yo'l" mavzusidagi nutqida: "... Mustaqillik yillarida O'zbekistonda ajdodlarimizning muqaddas dini bo'lgan islomning jamiyatimizdagi o'rnini qayta tiklash bo'yicha ulkan ishlar amalga oshirildi. 1999-yil Toshkentda Markaziy Osiyoda birinchi Islom universiteti ochildi. Mamlakatimizda 10 ta diniy ta'lim muassasasi, jumladan, Toshkent islom instituti, 9 ta o'rta maxsus o'quv yurti faoliyat ko'rsatmoqda. Ana shu ta'lim maskanlari orasida XVI asrda bunyod etilib, ilm-fanni keng yoyishga xizmat qilgan Buxorodagi Mir Arab va Toshkentdagi Ko'kaldosh madrasalari bor"[1]. Buxoro ajdodlari aql-zakovatining necha asrlar naryog'idan kelajak avlodga qoldirgan buyuk va bebaho ne'mati. U markaziy Osiyoda Sharq shaharlari milliy o'ziga xosligini to'laligicha saqlab qolgan yagona shahardir. Qadimiy tor ko'chalar turli-tuman bozorlar, savdo va saylgoh maydonlari o'zida Sharq ruhi va issiq nafasini

aks ettirib turibdi. Buxoroyi sharif yuragimizga jon qadar yaqin bu ulug' va muqaddas maskan nafaqat Islom olamida, balki jahonda ham dovrug' taratgan buyuk go'shalardan biridir.[2] Mashhur tarixnavislarning shahodat berishlaricha, u amirliklari – xonliklar davrida 800 yil mobaynida mamlakat poytaxti bo'lib kelganligi ham Buxoroning ijtimoiy-siyosiy va madaniy-ma'rifiy hayotda o'z mavqega ega jonligini ko'rsatadi. Buxoro ilm-fan, madaniyat, arxitektura sohasida jahon sivilizatsiyasiga sezilarli ta'sir ko'rsata olganligi, bu dargohda tibbiyot, hadis ilmining sultonlari, valmilulloh zotlar kashol topganligi, alqissa, uning ikkinchi makka sifatida qadrlanishi bu zamin naqadar e'zozga faxr-iftixorga moyilligidan nishonadir. Buxoro shahrining qadimgi va hozirgi zamon tarixi ko'pgina tarixiy va badiiy adabiyotlarda o'z aksini topgan. Buxoro tarixini o'rganishda dastlab arxeologik tadqiqotlar natijasida topilgan materiallarga murojaat qilamiz, keyinchalik yozma manbalarga yuzlanamiz. Buxoro tarixi haqida ko'pgina manbalar yaratilgan. Buxoro davlatida jumladan maorif va madaniy sohalar bo'yicha statistik kuzatishlar olib borilgan. Maktablar masalasini olib ko'rganda, bu sohada sinfdan – sinfga o'tkazish guvohnoma topshirish tizim bo'lmagan. Shu sababli mamlakat aholisining ma'naviy - madaniy saviyasi raqamlar vositasi bilan faqat nisbiy aniqlash mumkin. Boshlang'ich savod o'rgatgan maktablar, shaharlar va qishloqlardan machitlar qoshida bo'lgan. Maktabga qatnagan o'g'il bolalarni machit imomi – xatibi yoki

imom maktabdorlar, qiz bolalarni Otin oyi o'qitganlar. XX asr boshida Buxoro shaxrida 218 machit bo'lgan, aholisi 70 ming kishini tashkil qilgan, o'rta hisob bilan bir machitda 320 aholi va 50-60 xonadon to'g'ri kelsa, faqat Buxoro shahrida 16360 atrofida bola qatnagan. [3] Maktab ba'zida madrasa ham bo'lgan. Masalan: Imomi Bahri Hamid madrasasi oldidagi maktabda 200 o'quvchi savod chiqargan. [4] Qiz bolalar 10 – 11 yoshda maktabga qatnashni to'xtatganlar. 1920-yil sentabrda Frunze boshliq qizg'in qo'shin yordamida Buxoroni vayron etadilar. Haqiqatdan ham shaklan Buxoro xalq Respublikasi tashkil etiladi, ammo sho'ro qo'shin kuchlari respublikani tark etishmaydi. Buning oqibatlarini Abdurauf Fitrat, Fayzulla Xo'jayev va boshqa jadid arboblari bir necha yildan keyin his qilishadi. 1923-yilda Fayzulla Xo'jayevning Moskvada uzoq davanayotganligidan foydalanib, sho'rolar tashabbusi bilan o'tqazilgan Buxoro markaziy Ijroiya Qo'mitasining yig'ilishida Abdurauf Fitrat, Otaulla Xo'jayev, Muinjon Aminov, Sattor Xo'jayev singari erksevar rahbarlar bo'lmag'ur tuhfalar bilan obro'sizlantirilib, lavozimlaridan bo'shatildilar va Buxorodan badarg'a qilindilar. Fitrat 1923 – 1925- yillarda Moskva, Lelingradda yashadi. Badiiy va ilmiy ijod bilan mashg'ul bo'ldi. Fayzulla Xo'jayev hukumat boshlig'i etib tayinlanishidan keyin Fitrat Samarqandda, Toshkentda yashadi. Madaniy-ma'rifiy faoliyat bilan shug'ullandi. Turkistondagi maktabxonalar faoliyatini Abdurauf Fitrat shunday ta'riflaydi: "Maktab shunday joydirki, bir muallimi bor, uni "maktabdor" dey-dilar, bolalar u yerda yetti yildan to o'n yilgacha zaruriy xat-savodlarini chiqargunga qadar qoladilar, undan keyin xohishlariga qarab, madrasaga borib, dars o'qiy boshlaydilar. Lekin mustaqillik orzu – umidlari u yaratgan badiiy asarlarda o'z ifodasini topdi. Fitrat 1937-yil hibsga olinib, 1938-yil Toshkentda 12 millatimizning boshqa erksevar farzandlari qatori otib tashlandi. Bolsheviklar Abdurauf Fitratning jismini yo'qotgan bo'lsalar ham u yaratgan buyuk asarlarni xalq xotirasidan o'chirib tashlay olmadilar, endi bu asarlar badiiy me'rosimizning bebaho durdonalari sifatida ardoqlanib qayta nashr etilmoqda.

Asosiy qism. 1920-yil sentabrda qizil qo'shin yordamida amirlik tuzilishi ag'darilganidan so'ng esa sho'rolar mafkuraviy zug'um ko'rsata boshladilar. Bu davrga kelib u sho'rolar hokimiyatida O'zbekistonning milliy mustaqilligiga erishishi xomxayol ekanligini tushungan edi. Hali 20-yillarning o'rtalarida buning oqibatida respublikada unga qarshi siyosiy kompaniya boshlanib, ayrim ilgaridagi tanaffuslar bilan 1937-yilgacha davom etdi. Oxir oqibatda U. Nikolay. Buxoroni boliq guruhining a'zosi sifatida hibsga olinib, 1938-yil martida Moskvada otib tashlandi. Jamiyatda faoliyat yuritgan tarixchilardan biri – Abduvohid Burhonovdir. Munzim taxallusi bilan she'rlar bitgan bu Buxorolik ziyoli bir umr xalqqa xolisona hurmat qilish ishq bilan yashadi. Shaharning Muhammad Sharif madrasasi hujralarning birida faqirona turmush kechirgan. Mirzo Abduvohid otasidan meros

qolgan yordam olinadigan butun daromadni ma'rifiy maqsadga sarf etadi. [5] Uning dastxati nihoyatda nafis bo'lib, Buxorolik biron Mirzo kollegrafiya san'atida unga teng kela olmasdi. Mirzo Abduvohid boshliq o'n guruh qurbonlar sonini kamaytirish uchun ko'p sa'y-harakatlar qildi. Uning bevosita ishtirokida respublikada yangi maktablarning keng tarmog'i vujudga keltirilib, ularda ta'lim olishga xotin – qizlar ham jalb qilindi. Mirzo Abduvohid mana shunday fidoiy kamtarin inson bo'lib, butun umri mustaqillikka teng yo'l bilan erishish orzu – umidlari bilan yashadi. Shu davrning yetuk namoyondalaridan biri Sadridin Ayniy (1878- 1954) taniqli yozuvchi va jamoat arbobidir. Buxoroda tug'ilib o'sgan Ayniy 20-asrning boshlarida madaniyat va ma'rifat o'chog'i bo'lgan bu shaharning ijtimoiy-ma'naviy muhitida kamol topdi. Ayniyning Buxoro tarixiga bag'ishlangan asari "Buxoro inqilobi tarixiga old materiallar" kitobidir. Bu asar xalqni ma'rifatli qilish va yangi usuldagi maktablar tarafdori bo'lgan jadidlar, qolaversa, yosh buxoroliklarning rolini yaxshi tushunishimizga yaqindan yordam berdi. "Buxoro inqilobi tarixiga oid materiallar" 1921-yildan yozilgani uchun ham muhimdir. Jadidlar harakatida ishtirok etgan va ular bilan doimo birga bo'lgan Sadridin Ayniy ma'lumotlarni to'playotgan vaqtida jadidchi – yosh buxoroliklarga juda to'g'ri munosabatda bo'ladi. 1930-yil oxirida yozgan "Qisqacha tarjimayi hol"ida bizga ma'lum hol jadidlarga noto'g'ri baho bergan. Shu davrning ziyolilaridan biri Abdulqodir Muhiddinov 1892-yilda Muhiddin Mansurovning xonadonida tug'ilgan oilada uch o'g'il voyaga yetib ularning barchalari jadidchilik harakatida faol qatnashdilar. Abdulqodir Muhiddinov eng faol yosh Buxoroliklardan biriga aylanib, amirlik tuzishni ag'darish uchun ko'p sa'y-harakatlar qildi. U o'lkada kooperativ harakatini rivojlantirishi tashabbuskori bo'lib, "Birinchi Buxoro o'rtoqligi" aksionerlik jamiyatini tashkil qildi va sanoat aloqalarini kengaytirishga kiritdi. 1921-yil avgustda BXRMI qo'mitasi raisi vazifasida ishlayotgan Abdulqodir Muhiddinov siyosiy dasturini Buxoro xalq Respublikasi II qurultoyi minbaridan turib rasman ma'lum qildi. 1920-yil 11-noyabrda BXSHJ maorif nozirligi "Buxoroda inqilob"ni yozish va nashr etish uchun maxsus komissiyasi tuzish haqida qaror qabul qildi. Komissiya tarkibiga bo'lajak taniqli tarixchilar Po'lat Saliyev, Sadridin Ayniy, Muso Saldjonov va boshqalar kiritildi. Buxoro xalq Sho'rolar jumhuriyati tarixiga old dastlabki ishlar gazeta maqolalari bo'lib, ular respublika mansub "Buxoro axbori" gazetasi o'zining birinchi sonida mahalliy inqilobchilar sardori Fayzulla Xo'jayevning "Kun tug'di" maqolasini bosib chiqardi. [6] Xalq baxti uchun otashin kurashchining sho'ro davridagi ilmiy-publitsistik merosining debochasi hisoblangan ushbu maqola amirlikdagi to'qnashuvlar manzarasini. O'rta Osiyoda o'tkazilgan milliy - hududiy chegaralanish tadbirlarining amalga oshirilishi tufayli Turkiston ASSR va XXSR singari BXS ham 1924-yil oxirlariga kelib tugatildi. Yosh respublikada sovet madaniyati va

fanning dastlabki qadamlari siyosiy-ijtimoiy hayot o'rtaga bo'lgan ilmiy muammoni o'rganish bilan bog'liq bo'ldi. Buxoro Respublikasi Muvvaqqat Inqilobiy komiteti 14-son buyruq chiqarib, Maorif nozirligi oldida quyidagicha masalani qo'ydi. Unda "Markaziy arxiv hay'atini tuzish to'g'risidagi masalani ilgari surdi. Buxoro Xalq Sho'rolari jumhuriyati davrida uning tarixiga bag'ishlab yozishgan adabiyotlarini shartli ravishda ikki guruhga bo'lish mumkin. Buxoroda shu davrga kelib turli xil tashkilotlar ilmiy jamiyatlar yuzaga keldi. Bular o'z navbatida xalqning tarixini yoritish, ularni rivojlantirish uchun xizmat qildi. Shulardan biri "Buxoro ilmiy jamiyatidir". "Buxoro ilmiy jamiyati" Buxoro xalq sovet Respublikasi davrida 1921-yil tashkil etilgan edi. Bu jamiyat o'lkadagi qadimgi obidalarni muhofaza qilish, xalq amaliy san'atini rivojlantirish, fan tarixiga oid qo'lyozmalar yig'ish, arxeologik ashyolar va xalq ijodiy namunalarini to'plab tadqiq etish kabi ishlar bilan shug'ullangan. Olim, yozuvchi va ma'rifatparvarlardan – Abdurauf Fitrat, Otajon Payrov, Sulaymoniy, Abdulvohid Burxonov (Munzil) Sadriddin Ayniy, Salimbek Samimiy, Sharifjon Makdum (Sadr Ziyo) Ahmadjon Hamidiy, Musojon Saidjonov, Yo'ldosh Qori Po'latov, Siddiqjon (1885-1910) yillarda Buxoro amiri bo'lgan. Amir Abdullaqadaxonning ukasi jamiyat a'zolari bo'lishgan. "Buxoro ilmiy jamiyatini" ilmiy ekspeditsiyalari tashkil etilgan. Buxorodagi uch shaxsiy kutubxonada saqlangan, sharqshunos, tarix adabiyotiga oid qo'lyozmalar kitoblarni to'plaganlar. Birgina Sharifjon Maxmud kutubxonasidan 300 jildga

yaqin fors - tojik va turkiy tillardagi noyob qo'lyozma asarlar ro'yxatga olingan.

Xulosa. Xulosa qilib shuni aytish lozimki, shu davlatning bir qismi hisoblangan – Rim va Samarqand tengdoshi Buxoroyi sharifning muqaddas tarixi har bir inson qalbini to'liqintiradigan mo'jizalar kuchiga ega. Buxoro qadimdan to hozirga qadar madaniyat va ilm -fan markazi bo'lib kelgan va davom etib kelyapti. Shunday ekan XX asr davomida Buxoroda juda ko'p ilmiy-tarixiy muassasalar faoliyat ko'rsatgan. Ular ma'lum bir davrda rivojlanib ma'lum bir davrda tarix sahnasidan ketgan. Masalan: Buxoro amirligi davrida ma'naviy-ilmiy hayotga nazar tashlasak, bu davrda ijod qilgan amirlar, tarixnavislar ko'pchilikni tashkil etadi. Ulardan Ahmad Doniy, Sadriddin Ayniy va boshqalar o'z asarlari, ijodlari bilan xalq ishonchiga kirib borganlar va ilm-ma'rifatni rivojlantirishga sabab bo'lganlar. Respublika davrida (1920-1924) yillar esa Buxoroda ilmiy jamiyat tashkil etib shu tashkilotning rahbarlari Fitrat, Otajon Payrov Sulaymoniy, Abduvohid Burxonov, Sadriddin Ayniy xalqni ma'rifatli qilishga madaniyatni yuksaltirishga harakat qilganlar. Sho'ro 48 davrida esa ilmiy-tarixiy muassasalar deyarli rivojlangan edi. Kadrlar siyosatidan ham bilsa bo'ladi. Mustaqillik yillarida unut bo'lgan qadimiy madaniyatimiz tiklandi, ilmiy-tarixiy muassasalar faoliyatiga keng yo'l ochib berildi. Hozirda esa ilmiy tarixiy muassasalar soni ko'payib rivojlanib bormoqda. Ularni yanada rivojlantirib boyitish biz yosh avlodlarning asosiy vazifalarimizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mirziyoyev SH.M. "Таълим ва маърифат-тинчлик ва бунёдкорлик сари йўл" // Қаранг: Mirziyoyev SH.M. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. –Toshkent: "O'zbekiston" NMIU, 2017.30-b.
2. Жаҳон хазинаси жавоҳири. –Бухоро, 1997-йил.7-9-б.
3. Бухоро тарихи саҳифалари. –Бухоро, 1999-йил. 48-49-бетлар.
- 4.Ремпель. Л.И. Далёкое и близкое. Бухарские записи. – Т., 1981-год . 255-с.
5. Наимов Н. «Бухоро жадидлари». – Тошкент, 2000-йил 13-14-бетлар
6. Қосимов Ф. "Бухоро Республикаси Тарихшунослиги." –Бухоро, 1996- йил. 10-11-б.
7. Ahmadov O.Sh. Hamidov H.K. Pedagogika nazariyasi va tarixi (Pedagogika tarixi XIX – XX asrlar)//o'quv qo'llanma. – Buxoro:Kamolot nashriyoti, 2022-yil. 188-bet.

Navro'z AXMEDOV,
Buxoro innovatsiyalar universiteti 2-bosqich magistranti

ARALASH TA'LIM ASOSIDA TALABALARNING KIBERIJTIMOIYLASHUVINI PEDAGOGIK LOYIHALASHTIRISH

Annotatsiya: aralash ta'lim asosida talabalar Kiberijtimoiylashuvini pedagogik loyihalashtirish haqida yoritilgan. Chunki hozirgi davrda juda muhim ahamiyatga ega, chunki texnologiyaning rivojlanishi va internetga kirish imkoniyatlari talabalar va o'quvchilarning jamiyat bilan o'zaro aloqalarini tubdan o'zgartirmoqda. Shuningdek, bu jarayon o'quvchilarning psixologik, ijtimoiy va ma'naviy rivojlanishiga ta'sir qilmoqda.

Kalit so'zlar: aralash ta'lim, kiberijtimoiylashuv, pedagogik loyihalashtirish, axborot texnologiyalari, internet, mentalitet, onlayn faoliyat, raqamli kommunikatsiya, virtual.

Аннотация: рассмотрено педагогическое проектирование киберсоциализации обучающихся на основе смешанного образования. Потому что это очень важно в современную эпоху, ведь развитие технологий и возможностей доступа в Интернет кардинально меняют взаимодействие студентов и студентов с обществом. Также этот процесс влияет на психологическое, социальное и духовное развитие учащихся.

Ключевые слова: смешанное образование, Киберсоциализация, педагогическое планирование, информационные технологии, Интернет, менталитет, онлайн-деятельность, цифровое общение, виртуальность.

Annotation: pedagogical design of cyber socialization of students on the basis of mixed education is covered. Because it is very important in the current era, because the development of technology and the possibilities of accessing the Internet are fundamentally changing the interaction of students and students with society. Also, this process affects the psychological, social and spiritual development of students

Key words: mixed education, cybersocialization, pedagogical planning, information technologies, Internet, mentality, online activity, digital communication, virtual.

Kirish. Aralash ta'lim shunchaki zamonaviy texnologiya emas. Bu sizga klassik tizimi va zamonaviy onlayn ta'limning ijobiy tomonlarini birlashtirish imkonini beradi. Ammo aralash ta'limni joriy qilaman deb o'ylamang va darhol sinfda men uchun hamma narsa juda yaxshi bo'ladi. O'qituvchi avvalo o'z mentalitetini tiklashi kerak. Nazariy jihatdan, aralash ta'lim o'quvchilarning ta'lim maqsadlariga erishishda yordam berish uchun eng samarali amaliyotlarni birlashtirib, yuzma-yuz va masofaviy formatlardan eng yaxshisini olishi kerak.[1]

1. Aralash ta'lim (Blended Learning) va Kiberijtimoiylashuv

Aralash ta'lim o'qitishning ikkita asosiy usulini birlashtiradi: an'anaviy darslar (oflayn) va onlayn ta'lim. Bu o'quvchilarga o'z vaqtida va joyidan qat'i nazar, ta'lim olish imkonini beradi. Kiberijtimoiylashuv esa, o'quvchilarning internetda ijtimoiy tarmoqlar, forumlar, guruhlar va boshqa raqamli platformalarda o'zaro aloqalarini ifodalaydi. Aralash ta'lim asosida talabalar:

Onlayn faoliyat: o'qituvchi bilan onlayn muloqot, forumlar va guruhlar orqali bilimlarni muhokama qilish.

Oflayn faoliyat: Sinfda o'rganilgan mavzularni mustahkamlash, guruh ishlari, an'anaviy darslar.

Kiberijtimoiylashuv o'quvchilarni onlayn platformalar orqali ta'lim va o'zaro aloqalar orqali rivojlantiradi.

2. Kiberijtimoiylashuvning o'ziga xos xususiyatlari

Raqamli kommunikatsiya: talabalar orasida ijtimoiy tarmoqlar, chatlar, forumlar orqali fikr almashish imkoniyati.

Ma'lumot olish va tarqatish: talabalar uchun turli onlayn resurslar (video darslar, maqolalar, ilmiy izlanishlar) orqali yangi ma'lumotlar olish.

Virtual ijtimoiy muhit: internetda talabalar o'rtasida yuzaga keladigan virtual muhitda o'zaro munosabatlar, muammolar va ijtimoiy tarmoqlar orqali do'stlik va muloqotlarni tashkil etish.

3. Pedagogik loyiha asosida Kiberijtimoiylashuvni rivojlantirish.

Pedagogik loyihalashtirishda quyidagi aspektlarga e'tibor qaratish lozim:

Ta'lim jarayonining moslashuvchanligi: aralash ta'limni joriy etishda ta'lim jarayonini talabalar ehtiyojlariga moslashtirish. Har bir talabaga alohida o'quv yo'nalishi va resurslarni taklif etish.

O'qituvchining roli: o'qituvchi faqat bilimlarni yetkazuvchi emas, balki onlayn ta'limda talabalarni boshqaruvchi va yo'naltiruvchi mentor sifatida faoliyat yuritishi kerak. O'quvchilarni ijtimoiy tarmoqlarda etik va mas'uliyatli foydalanishga o'rgatish.

Kiberijtimoiy muhitni yaratish: aralash ta'limda o'quvchilarning virtual muloqot va aloqalarini mustahkamlash uchun xavfsiz va samimiy muhit yaratish. Onlayn va oflayn faoliyatni uyg'unlashtirish, ta'limning samaradorligini oshirish.

Asosiy qism. Aralash ta'lim asosida Kiberijtimoiylashuv jarayonining pedagogik loyihalashtirilishi talabalarning ijtimoiy faoliyatini rivojlantirishga, bilim olish jarayonini samarali tashkil etishga va onlayn hamkorlikka ijtimoiy, ma'naviy va bilimiy yondashuvlarni taklif etadi. Aralash ta'limda o'quv jarayoni an'anaviy va elektron ta'lim bosqichlari ketma-ketligi bo'lib, ular vaqt o'tishi bilan almashinadi. Aralash ta'limga o'tishda yuzaga kelgan muammolar: texnik jihozlarning yetarli emasligi va rivojlanmagan internet infratuzilmasi;

raqamli kompetensiyalarni past darajada bilish – talabalar va o'qituvchilar orasida; yomon ishlab chiqilgan dastur yoki dars. Birinchi va asosiy o'zgarish – o'qituvchi endi bilim manbai emas degan postulatni qabul qilishdir. Talabalar o'rganishlari kerak, o'qituvchi esa o'quv jarayonining tashkilotchisidir. O'qituvchi-yordamchi u ishni shunday qurishi kerakki, talabalar o'zlari mavzuning har bir aniq masalasi bo'yicha o'z darajasini aniqlay olishadilar.[2] Onlayn ish, auditoriya ishlash, ma'lum vaqt davrlari (masalan, haftalar) so'rovnomalar, baholash mezonlari jadvallari, rivojlanish jadvallari bilan boshlanishi va to'ldirilishi kerak. **Kibermadaniyatni shakllantirishning bir nechta muhim jihatlari mavjud:**

Axborot xavfsizligi va maxfiylikni saqlash – talabalarni internetda o'z shaxsiy ma'lumotlarini himoya qilishga o'rgatish zarur. Shaxsiy ma'lumotlar, parollar va boshqa maxfiy axborotlarni himoya qilishning ahamiyati tushuntirilishi kerak. Shuningdek, phishing (aloqalarni o'g'irlash) kabi tarmoq xurujlari haqida ham ma'lumot berish lozim.

Ijtimoiy tarmoq etikasi – talabalarni ijtimoiy tarmoqlarda boshqa odamlarning huquq va erkinliklariga hurmat bilan munosabatda bo'lishga, shaxsiy va professional chegaralarni saqlashga o'rgatish muhim. Yana, internetda haqorat, zo'ravonlik va kiberbulliming oldini olish uchun ularni etikalik, to'g'ri va hurmatli kommunikatsiyaga rag'batlantirish zarur.

Internetda ijobiy faoliyat – talabalarni internetdan bilim olish, ilmiy tadqiqotlar, onlayn kurslar va professional rivojlanish uchun foydalanishga rag'batlantirish muhim. Internetda foydali va konstruktiv resurslardan foydalanish ularning kognitiv va professional rivojlanishiga yordam beradi.

Kiberxavfsizlikni o'rganish – talabalar kiberxavfsizlik bo'yicha asosiy tushunchalarni bilishlari kerak. Ularni zararli dasturlardan (viruslar, trojanlar) himoya qilish va xavfsizlikni ta'minlashda yordam beradigan vositalar bilan tanishtirish muhimdir. Bu jihatlar, talabalar orasida kibermadaniyatni shakllantirishning bir necha asosiy yo'nalishlaridir. Kibermadaniyatni shakllantirish jarayoni nafaqat texnik bilimlar bilan bog'liq, balki ijtimoiy va etik qadriyatlarni ham o'z ichiga oladi.[3] **Kiberijtimoiylashuvning psixologik jihatlari** – kiberijtimoiylashuv jarayonida yoshlarning psixologik rivojlanishi o'zgaradi. Internet va ijtimoiy tarmoqlar, o'z navbatida, quyidagi psixologik ta'sirlarni keltirib chiqarishi mumkin. **Identifikatsiya va o'zlikni anglash:** yoshlar internetda o'z identifikatsiyasini topishga harakat qiladilar. Bu ularning o'zligini shakllantirishda ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Misol uchun, ijtimoiy tarmoqlarda o'z obrazini yaratish, yoshlarni idealizatsiya qilish yoki o'ziga bo'lgan ishonchsizlikka olib kelishi mumkin. **Ijtimoiy**

aloqalar: ijtimoiy tarmoqlar yoshlar orasida ijtimoiy aloqalarni kuchaytirishi mumkin, ammo bu ular o'zaro muloqot qilishda yuzma-yuz aloqaning o'rnini egallashiga olib kelishi mumkin. Natijada, real hayotdagi ijtimoiy muloqotga nisbatan qiyinchiliklar yuzaga kelishi mumkin. **Emotsional holatlar:** internetda doimiy ta'sir qilish va onlayn boshqalar tomonidan baholanish, yoshlarni o'zini noqulay his qilishga yoki depressiyaga olib kelishi mumkin. Shu bilan birga, ijtimoiy tarmoqlarda tanqidlar va salbiy fikrlar ham ko'proq uchraydi.

Kiberijtimoiylashuvning pedagogik jihatlari – Pedagogik nuqtayi nazardan, kiberijtimoiylashuvning ta'siri ham sezilarli. Bunda: **ta'lim jarayoniga ta'siri:** internet va raqamli texnologiyalar ta'lim jarayonini o'zgartiradi. Kiberijtimoiylashuv yangi o'qitish metodlarini, masofaviy ta'limni, onlayn resurslarni qo'llashni o'rgatadi. Bu o'qituvchilarni va talabalarning o'zaro aloqalarini yangi formatda shakllantiradi. **Axborot oqimiga moslashish:** yoshlar kiberjamoaga va internetda ko'p vaqt sarflaydi, bu esa ularning ma'lumotga nisbatan munosabatini o'zgartiradi. Ular axborotni tezkorlik bilan olishga o'rganadilar, lekin bu axborotning sifatini baholash va tahlil qilish ko'nikmalarini zaiflashtirishi mumkin. **Kiberijtimoiylashuvning ijtimoiy ta'siri** – kiberijtimoiylashuvda yoshlar o'zaro ta'sir qilish, hamkorlik va o'zaro yordam ko'rsatishda yangi imkoniyatlarga ega bo'lishadi, ammo bu jarayonning ijtimoiy ijobiy va salbiy ta'sirlari ham mavjud: **ijtimoiy qiyinchiliklar:** ijtimoiy tarmoqlarda mavjud bo'lgan noto'g'ri axborot, yolg'on xabarlar yoki hatto kiberhujumlar yoshlar orasida qo'rquv, bezovtalik va ishonchsizlikni kuchaytirishi mumkin.

Xulosa Kiberijtimoiylashuv – bu yoshlarning ijtimoiylashuv jarayonining yangi, raqamli shakli bo'lib, uning psixologik va pedagogik ta'sirlarini to'g'ri boshqarish zarur. Ta'lim tizimida yoshlarni internetdagi axborot oqimiga moslashishga o'rgatish, ularni tanqidiy fikrlashga undash va xavf-xatarlar haqida ogohlantirish muhimdir. Aralash ta'limda kiberijtimoiylashuvni shakllantirish – bu o'quvchilarning onlayn va an'anaviy ta'lim jarayonlarida jamiyatda faol bo'lishi, bir-biriga bog'lanishi, ijtimoiy muammolarni hal etishda hamkorlik qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan jarayondir. Kiberijtimoiylashuvni shakllantirishda aralash ta'limning imkoniyatlari juda katta, chunki o'quvchilar bir vaqtning o'zida texnologiyalardan foydalanish orqali o'zaro aloqalarini rivojlantiradi. Shu tarzda, aralash ta'limning kiberijtimoiylashuvga ta'siri o'quvchilarning ta'lim jarayonida faolligini oshirib, ularda innovatsion fikrlash, ijtimoiy mas'uliyat va jamiyat bilan aloqalarni rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. M. O. Komilova. "Aralash ta'lim - zamonaviy texnologiyalar yordamida" Volume 4 | TMA Conference | 2023 Integration of Science, Education and Practice in Modern Psychology and Pedagogy: Problems and Solutions Zamonaviy psixologiya, pedagogikada fan, ta'lim va amaliyot integratsiyasi: muammo va yechimlar. 217-220 bet.
2. Комилова, М. О. (2022). Организация Смешанного Обучения У СтудентовМедиков. International Journal of Formal Education, 1(11), 27-33.
3. Mansurjonovich, J. M. (2022). Methodological foundations for improving the content of training future ict teachers in the conditions of digital transformation of education. Актуальные вопросы современной науки и образования

ALISHER NAVOIYNING “SAB’AI SAYYOR” DOSTONIDA XIRAD MASALASI

“Ular yer yuzida sayr qilmaydilarimi?! Shunda ularda anglaydigan qalblar yoki eshitadigan quloqlar bo'lardi. Aslida ko'zlar ko'r bo'lmaydi. Lekin ko'kraklardagi qalblar ko'r bo'ladi” (Haj surasi 46-oyat) [2: 34–35], – deydi. Shu oyatga binoan anglash aqlga xos, Alloh taolo qalbni anglaydigan demoqda, demak, aql qalbda joylashgan deb ittifoq qilishgan. Ali ibn Abu Tolib ham: “Aql – qalbning ma'danidir”, – degan. Jaloliddin Rumiy aqlni qalb bilan bog'laydi va uni ilohiy haqiqatni anglash vositasi

sifatida ko'radi. Al-G'azzoliy ham qalbni ma'naviy markaz sifatida ta'riflab, o'zining "Kimyoyi saodat" asarida aqlning haqiqiy mohiyatini qalbdan izlashga chaqiradi. Ba'zilar: "Aqlning ma'dani – bosh miya", – deya, o'z so'zlariga Muhammad ibn Hasanning "Kitobuddiyot"dagi "Boshiga urilib, aqli ketgan kishi haqida" nomli alohida bob ajratganini dalil qiladi [5].

Yuqoridagi baytdan ko'rishimiz mumkinki, Navoiy birinchi fikrga qo'shilgan. U jasadning ichida ko'ngil, ko'ngilda xirad mavjudligini ta'kidlaydi.

Abdurahmon Jomiyga bag'ishlangan VII bobda xirad Jomiyning jomidan bahramand ekanligini ta'kidlaydi:

To kamol ahlidin maqol o'lg'ay,
Inson ziynati kamol o'lg'ay.

Ham malak donachini domi aning

Ham *xirad* jur'axo'ri jomi aning [Sab'ai: 31].

Kamol ahlida shunday so'z bor: odamning ziynati uning kamolotidadir. Chin mulkning barchasi uning domidadir, aql aning kosasidan bahramanddir. Navoiy hazrat Jomiyning kasbi kamolot hosil qilgan xiradmand ekanligini e'tirof etadi.

"Sab'ai sayyor"ning boshlanishida olim Navoiy tushida yetti mustahkam gumbazni ko'rganini aytadi. Shundan so'ng yetti qasr tasviri beriladi. Voqealar rivoji davomida yetti donishmandning yetti hikoyati tinglanadi. Nur taratuvchi yetti sham tasviri ushbu donishmandlarning aql-u donishlari nuri ekanligi shubhasiz.

Bahrom Go'r Dilorom hajridan bexirad bo'lganida, arkoni davlat yig'ilib uni davolash uchun 400 tabibni yollashga kelishdilar. Ular ilmda mohir, o'z ishining ustasi, ulug' donish egasi edilar:

Hukamo borchha ilm aro mohir,
Ulcha taxtida erdilar hozir.

To'rt yuz erdi borchasig'a adad,
Har biri ojizi hakimi *xirad* [1: 91].

Demak, ulug' shohning atrofidagi kishilar ilmi, mulohazakor, aql-donish sohibi bo'lmog'i lozim, shundagina mamlakat mamlakat bo'ladi.

Bahromga afsona aytuvchi yetti iqlim yo'lidan kelgan yetti kishining barchasi ham xiradmand – dono, mulohazakor edi:

Biri azraq libosu *ahli xirad*,
Bo'lub oromgohi ko'k gunbad [1: 33].

Dushanba kuni Bahromshoh yashil qasrida 3-iqlim yo'lidan kelgan musofirning hikoyatini tinglaydi. Bu hikoyatda xirad egasi, ilm va kamolot sohibi Sa'dning sarguzashtlari bayon qilinadi. Ikki rivoyatgo'ydin eshitgan voqealariga ko'ra, butxonaga yo'l oladi va u yerda tunab, tush ko'radi. Tushining ta'sirida aql-hushi yo'qolib, ta'birini bilish uchun donishmand hakimning oldiga – u yotgan g'orga boradi. Donishmandning "butun vujudi, shukhi va tabiatidan ilm-hikmat yog'ilib turar, ko'ngli ichidagi ilmi pinhoniysi esa (e'tibor bering, ilm ko'ngil ichida deyilmoqda, bu Navoiyning yuqoridagi ikki qarashdan biriga

qo'shilganini isbotlaydi) xuddi kon ichidagi javohir singari yashirinib yotar edi" [1: 367]. Bu Faylaqus hakim edi. Navoiy Faylaqusni aql egasi, donishmand sifatida ta'riflaydi. U Sa'dning tushi ta'birini aytadi, u kechirishi lozim bo'lgan sarguzashtlar xabarini beradi. Yo'lda "Iso Masiho nafasli tabarruk kamolot egasiga ro'baro'" bo'lishini, u kerakli yo'l-yo'riqlarni ko'rsatishini, unga maktub yozib berajagini aytadi. Mazkur kamolot egasini ham shoir xiradmand deya ta'riflaydi. U Faylaqusning shogirdi va farzandi edi, ilm va hikmatni ham undan o'rgangan:

Shod bo'lg'ilki, ul *xiradpayvand*,
Menga shogird erur, dag'i farzand [1: 159].

Ko'ramizki, bu hikoyatda uch qahramon ham xiradmand sifatida tasvirlanmoqda. Sa'd barcha qarshiliklarni yengib, Faylaqusning shogirdini hayron qoldiradi, unga ustozining maktubini beradi. Hakim bu maktubni o'qib, ko'ziga surtib, Sa'dga qarshilik o'rniga yo'l-yo'riq ko'rsatadi. Bu hikoyatni so'zlab bergan musofir ham donishmand Sa'd avlodlaridan bo'lib, shahrisabzlik edi. Bahrom uni Shahrisabzga voliy hokim qilib tayinlaydi.

4-iqlim yo'lidan kelgan musofirning hikoyasida ta'riflangan Mas'ud ham xiradmand siymosida gavdalanadi. Bu musofir tarozlik bo'lib, mazkur donishmand yigitning naslidan edi.

Yoshi ozu kamoli ko'p behad,
Zotida mundarij kamoli *xirad*...

Fahmig'a nukta bo'lmayin mubham,
Nuktasi ichra nukta ko'p mudg'am [1: 171].

"Yoshi kichik, lekin ilm-kamolotining chegarasi yo'q, asli yaratilishda u aqlga to'la, tug'ma kamolotga ega bo'lgan. Uning har qanday gapga aql-farosati yetadi, gaplarining zahirida esa chuqur hikmatli ma'nolar yotadi" [1: 379]. Mazkur hikoya orqali shoir inson fazilatlarini qatorida donolik, mulohazakorlikni ham ulug'laydi, zulm va adolatsizlikdan donish va ishq qutqaradi, degan fikrni ilgari suradi. Mas'udning avlodi bo'lgan hikoyachini Bahrom Tarozga hokim qilib tayinlab mukofotlaydi.

6-iqlim yo'lidan kelgan musofir Muqbil va Mudbir haqidagi hikoyani so'zlab beradi. Navoiy bu qahramonlarni Muqbilni *xiradpesha*, Mudbiri yolg'onchi deya ta'riflaydi. Muqbilning har bir so'zi, amali va qarori ilm va haqiqat asosida bo'ladi. Uning har bir gapidagi chuqur hikmatli ma'no uning xiradidan tug'ilgan. Hikoyadan xiradmand insonlarga oqko'ngillik, soflik, rostgo'ylik, xudojo'ylik kabi fazilatlar ham hamroh bo'lishini ko'rishimiz mumkin. Modomiki xirad ko'ngilda joylashar ekan, u qalbni turli illatlardan poklaydi, eng ulug' fazilatlarini singdiradi. Voqealar rivojida Mudbir yolg'onchiligi oqibatida qorni yorilib vafot etadi, Muqbil esa shohning vaziri bo'lishga, uning qiziga nikohlanishga, ulkan mukofotlar olishga erishdi. Bu hikoyat orqali asosiy o'git qalbni pok tutish, imonli, sabrli va rostgo'y bo'lishga qaratilgandir. Muqbil qalbini pok tutish bilan birga, undagi xiradni istifoda etishga ham harakat qiladi. Aqlini ishlatgan holda daraxtdagi kovakni topadi, tosh yozuvlarini o'qiydi, ularga amal

qiladi. Bu hikoyatning doston yakuniga kelib Bahrom va Dilorom voqeasini belgilovchi qoliplovchi hikoyadan oldin berilishi ham bejiz emas [4].

“Sab’ai sayyor”dagi xirad bir tomondan, insonning har bir xatti-harakatini, so’zini va niyatini o’rganish hamda to’g’ri yo’lni tanlashga yordam beruvchi aql sifatida tasvirlanadi. Ammo shoir uchun xirad bu faqat aql emas, balki ichki poklik, ruhiy osoyishtalik, ilohiy nurga erishishning kaliti sifatida ko’riladi. Bunday xirad bu nafaqat ilmni anglash, balki insonning qalbini, niyatini va amallarini to’g’ri yo’nalishda tutishdir. Tasavvufiy nuqtayi nazardan qaraganda, xiradmandlik – insonning yuragidagi ilohiy

nurni ko’ra olish qobiliyatidir. Inson qalbi pok bo’lgach, xiradga ega bo’lib, haqiqatni ko’rish va uni boshqalarga yetkazish qobiliyatiga erishadi.

Xulosa qilib aytishimiz mumkinki, Alisher Navoiy o’z qahramonlarini xiradmand, donishmand sifatida tasvirlab, komil inson haqidagi qarashlarini ular vositasida singdirishga uringan. Olim Navoiy “Sab’ai sayyor” dostonida insoniy fazilatlar qatorida xirad, aqlni ilgari surib, bu fazilatning nafaqat ilm va aql, balki ruhiy poklik, axloqiy yuksalish va ilohiy nur bilan chambarchas bog’liqligini ko’rsatadi. Doston orqali shoir ilm va xiradning inson kamoloti yo’lida muhim rol o’ynashini ta’kidlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Navoiy A. Sab’ai sayyor. – T.: G’afur G’ulom nomidagi MMIU, 2006. 440-b.
2. Шайх Мухаммад Содиқ Мухаммад Юсуф. Тафсири Ҳилол. 4-жуз. – Т.: Hilol-nashr, 2022. 668-б.
3. Қайюмов А. Етти саёҳатчи. /Асарлар. 1-жилд, 2-китоб. – Т.: Мумтоз сўз, 2008.
4. <https://cyberleninka.ru/> Sabitova T. Anisbekova D. Alisher Navoiyning “Sab’ai sayyor” dostonidagi oltinchi hikoya tahlili.
5. <https://www.bukhari.uz/> Xursandov O. Aqlning ma’dani – qalb.
6. <https://www.peerianjournal.com/> Madaeva M. The Content and Essens of Arabisms in the epic “Sab’ai sayyor”.

Mohim Xusanova,

Alisher Navoiy nomidagi O’zbek tili va adabiyoti universiteti magistranti

NE’MAT AMINOV HAJVIYOTIDA JAMIYAT ILLATLARINING FOSH ETILISH SAN’ATI

Annotatsiya: maqolada satira va yumorning tarixan kelib chiqishi, uning adabiyotdagi ahamiyati haqida so’z boradi hamda jamiyatda mavjud bo’lgan illatlarni hajviy usulda taqdim etish san’ati Ne’mat Aminov ijodi misolida tahlil etiladi. Bundan tashqari Ne’mat Aminov hajviy asarlarida ijtimoiy muammolarni, axloqiy salbiy holatlar va insoniyatning ma’naviy qashshoqligini ochib ko’rsatishning psixologik va estetik jihatlarini qay yo’sinda tasvirlagani o’rganiladi.

Kalit so’zlar: satira, yumor, hajviy obraz, hajviyot, Ne’mat Aminov, hajv tili, hikoya, qissa, tanqid, hajviy tip.

Аннотация: в статье рассматриваются историческое происхождение сатиры и юмора, их значение в литературе, а также искусство представления существующих в обществе пороков в сатирической форме на примере творчества Неъмат Аминова. Также исследуются способы изображения социальных проблем, моральных недостатков и духовной бедности человечества через психологические и эстетические аспекты в его сатирических произведениях.

Ключевые слова: сатира, юмор, сатирический образ, сатирическое творчество, Неъмат Аминов, язык сатиры, рассказ, повесть, критика, сатирический тип.

Annotation: this article discusses the historical origins of satire and humour, as well as their significance in literature. It analyzes the art of presenting existing societal flaws through satirical methods, focusing on the works of Ne’mat Aminov. Additionally, it examines how Aminov’s satirical works depict social problems, moral corruption and the spiritual poverty of humanity through psychological and aesthetic aspects.

Keywords: satire, humour, satirical image, Ne’mat Aminov, satirical language, story, novella, criticism, satirical type.

Kirish. Insonning ma'naviy ehtiyojlaridan biri bo'lgan kulgi san'at va adabiyotda muhim estetik vazifani bajaradi. Shuning uchun inson hayotini badiiy aks ettiradigan kulgining, ayniqsa, yumor va satira kulgisining o'ziga xos xususiyatlarini, hajvchi yozuvchilarning kulgi yaratishdagi mahoratini o'rganish muhim va dolzarb masalalardan biridir. Bugungi kunda jahon adabiyotshunosligida ham, o'zbek adabiyotida ham satira va yumor shaxs hamda jamiyat munosabatlarida ma'naviy-axloqiy vazifalarni saqlab turuvchi badiiylik modusi sifatida e'tirof etiladi¹.

Agar tarixga nazar tashlaydigan bo'lsak, hajvning, adabiyotdagi kulgining ildizi qadim zamonlarga, xususan, qadimgi Gretsiyadagi bayramlarda oddiy dehqonlarning ularga ozor yetkazgan odamlarni – boyonlar, amaldorlarni mazax qilib, qo'shiq aytib yurish davrlariga borib taqalishining guvohi bo'lamiz. So'ngra "Qadimgi attika komediyasi" deb atalgan oqim paydo bo'lib, bu oqimda Kratin, Evpolid, Aristofan kabilar ijod qildi. Aristotel fikricha: "...kulgili holat xunuklikning bir qismi xolos. Aslida, kulgili narsa – bu hech kimning dilini og'ritmaydigan va hech kimga zarar keltirmaydigan ba'zi bir nuqson va majruhlikdir²". Bundan tashqari jahon adabiyotida Dante, Servantes, Gogol, Zoshchenko, Chexov kabi buyuk ijodkorlarning kulgi bilan butun insoniyatning kamchiliklarini ko'rsatgan asarlari bashariyatga tutilgan ko'zgu vazifasini o'tay oldi. Xususan, o'zbek adabiyotida ham kulgi haqiqatni ifodalovchi bir vosita sifatida o'zini namoyon etdi. Hajvning ilk namunalari lof, latifa, askiya misolida dastlab xalq og'zaki ijodida uchragan bo'lsa, keyinchalik turli janrlar ko'rinishida yozma adabiyotda ham paydo bo'la boshladi. Mumtoz adabiyotda Ahmad Yassaviy, Alisher Navoiy, Muhammad Solih, Mashrab kabilar ijodida satira ilg'or g'oyalarni ifodalovchi yordamchi vosita sifatida ko'rindi³. XVIII asrning oxiri XIX asrning boshida esa Maxmur, Gulxaniy, Muqimiy, Zavqiy asarlarida kulgi shaxsni tarbiyalovchi va uning ongiga chuqur ta'sir etuvchi haqiqiy qurolga aylandi desak mubolag'a bo'lmaydi. Yuqorida aytib o'tilgan ijodkorlarga davomchi sifatida Abdulla Qodiriy o'z vaqtida "kuldirib yig'latuvchi, yig'latib kuldiruvchi" ta'rifi sohib bo'ldi. Uning ta'kidlashicha: "Hajviy tanqid avomning ruhiga yaqin va u his etgan, ammo ifoda qilolmagan masalalariga tarjimondir. Xulosa, hajviy tanqidning tabiatdagi kulgilik unsuri avomning mahbubi, tag'in to'g'risi uning ijodidir⁴". Umuman olganda, adabiyotda yumor va satira "dunyoni kulgi orqali ko'rish zaminidagi ko'rinmas ko'z yoshlarni" (N.V.Gogol so'zlaricha) payqashni ochib beradi⁵. Kulgining ijtimoiy-g'oyaviy ahamiyatini anglash orqali uning adabiyotdagi vazifasi naqadar katta ta'sir kuchiga ega

ekanligini anglash mumkin.

Hozirgi kunda adabiy-estetik tafakkurda satirik va yumoristik nasrning yangi shakllarining yuzaga kelishi bilan bog'liq adabiy holatlar satirik san'atning maqsad va xususiyatlarini talqin qilishda o'ziga xos paragmatizmni tushinishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu borada o'zbek hajviy adabiyotiga ulkan hissa qo'shgan taniqli adib, O'zbekiston Xalq Yozuvchisi Ne'mat Aminovning serqirra ijodini tadqiq qilish ham adabiyotda satira va yumorni his qilish va kengroq tushinish uchun yordam beruvchi asosiy omil hisoblanadi

Asosiy qism. Adabiyotda qaysi yo'nalishda yozilgan asar bo'lmasin, uning janr xususiyatlari muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki janr – tarkibiy kompozitsion atributlarning o'ziga xos to'plami, matn tuzishning maxsus shaklidir⁶. Shunga ko'ra, hajviy janrlar ham o'zining til xususiyatlari, kompozitsion tuzilishi, ijtimoiylik xususiyatlari bilan boshqa janrlardan ajralib turadi. Ayniqsa, kichik hajviy janrlar satira va yumor-da ijod qiluvchilar uchun fikrlarini o'quvchiga yetkazib berishning eng qulay yo'llaridan biridir. Ne'mat Aminov hajviyotining asosiy qismini ham hajviy hikoyalar egalaydi. Bundan tashqari yozuvchi o'z ijodini faqat bir janr bilan cheklab qo'ymaydi, adib xanda, felyetonlari hamda hajviy qissalari orqali ham adabiyotimizni yangi pog'onalariga olib chiqdi.

"Mashhur yozuvchi Ne'mat Aminovning bir ko'zida kulgu, bir ko'zida esa qayg'u bor edi⁷", degan edi Abdulla Oripov. Darhaqiqat, yozuvchining mana shu holati uning asarlariga ko'chgan. Adib bir ko'zi bilan hayotimizda yuz berayotgan, beixtiyor kulguga sabab bo'layotgan hodisalarni ko'rsa, ikkinchi ko'zi bilan ana shu kulgi ortidagi jamiyatning kamchiliklarini yaqqol ko'ra olgan va ko'rsata bilgan. Yozuvchining "Ikki pullik obro'", "Qirq uchinchi pochcha", "Labihevuz xandalari", "Tillo tabassumlar", "Yelkasiz polvon", "Qahqaha", "Bir asr hikoyati", "Yolg'onchi farishtalar" kabi asarlarining barcha-barchasi hayotdagi bor reallikni kulgi bilan ko'rsatib berishga qaratilgan. Jahon adabiyotida satirik asarlari bilan dovruq qozongan Jonatan Svift⁸: "Satira – bu oynaning bir turi bo'lib, unda o'quvchi, odatda, hammaning, xususan, o'zining yuzini ham ko'radi", deya ta'kidlagan edi. Ne'mat Aminovning hikoyalarida ham har bir o'quvchi qaysidir qahramonda o'z qiyofasini topa oladi. Negaki muallif o'zining har bir yaratgan hajviy tip, obrazini hayotiy misollar bilan ifodalagan.

Ne'mat Aminov illatlarni hajv tig'i ostiga olar ekan, ularni umuman tasvirlamaydi, vaqt va makondan tashqari ko'rsatmaydi, balki tarixan konkret tarzda, muayyan

- 1 Z. Egamnazarova. XIX asr ikkinchi yarmi rus satirik nasri janrlarining o'ziga xosligi. Dissertatsiya. – Toshkent, 2024. 5-bet.
- 2 Arastu. Poetika. – T.: Yangi asr avlodi, 2004. 14-bet.
- 3 A. Asrorov. O'zbek va tojik hajviyotida janriy shakllar rang-barangligi (XVIII asr oxiri XIX asr). Dissertatsiya. Samarqand, 1993. 10-bet.
- 4 Qodiriy A. Kichik asarlar. – T.: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti. 1969. 184-bet.
- 5 Tashmuxeamedova L. O'zbek adabiyotida kulgining o'ri. // O'zbekistonda xorijiy tillar. 2024. 10-jild. 196-bet.
- 6 M. Nuritdinova. Multimedaviy janrlar tasnifi. Monografiya. – T., 2021. 10-b.
- 7 Jo'rayev A. Vijdon qo'ng'irogi. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2021. 6-bet.
- 8 Catherine Cooper. Jonathan Swift and Jhon Gay: Satire // English literature essays. 2001.

ijtimoiy muhit bilan, aniq davriy belgilarga bejab aks ettiradi. Bu juda muhim, chunki illatlar eski bo'lsa-da, har qaysi muhitda o'ziga xos shaklda namoyon bo'ladi. Masalan, poraxo'rlik, mansabparastlik, laganbardorlik kabi illatlar o'tmishda qanday bo'lsa, hozir ham shunday mohiyatga ega. Adib masalaning shu tomonini yaxshi tushunadi, shuning uchun ham uning hikoyalarida tasvirlanadigan qusurlarni biz yangiday qabul qilamiz⁹.

Yozuvchining asarlarida aks ettirilgan bashariyat va jamiyat kamchiliklari mavzusini shartli ravishda uch guruhga bo'lish mumkin:

Siyosat va tuzum kamchiliklari;

Jamiyat a'zolari orasidagi noto'g'ri diniy talqinlar;

Ijtimoiy hayotdagi nuqsonlar.

Yozuvchining qaysi janrdagi hajviy asari bo'lmasin, barchasida jamiyat yuziga tushgan dog'lar, chirkin illatlar va ijtimoiy bachkanaliliklar o'tkir kulgi bilan tasvirlanadi. Masalan, "Asabiy kishilar" hikoyasida shifoxonada ishlovchi farrosh ayolning qo'pol munosabati tufayli hokimlikka bir nechta arizalar tushadi. Xususan, o'zi ham qo'rslikda farrosh xotindan kam bo'lmagan, juda ham izzattalab "yozuvchi" Ismat qori tomonidan ham shikoyat xati yoziladi. Biroq shuncha arizalar tushsa-da, shifoxonadagi mana shu farrosh emas, balki ikki yil ichida beshta kabinet vrachi, yettita hamshira, uchta bosh vrach almashadi. Bu hikoya bilan yozuvchi hozirgi davrimizga ham, o'tmishimizga ham xos bir xunuk vaziyat, eng yuqoridagi boshliqlar doim noto'g'ri qaror qabul qilib, asl aybdorni nazardan chetda qoldirishini ta'kidlab o'tgan.

"Vasiyat" hikoyasida esa asosan, SSSRning O'zbekistondagi paxta siyosati, kolxozlashtirish va uning ortidan ko'rilgan jabrlar birgina Sano boboning xotiralarini eslash orqali ko'rsatiladi. Aynan mana shu hikoyada yozuvchining asl mahorati ham namoyon bo'ladi. Negaki, tuzumning qay ahvolda ekanligi parda ortiga yashiriladi. Shunchaki gap orasida aytilgan "Qaysi kun televizorda "Kinosayohat"ni ko'rib, o'sha to'qayzor esimga tushib ketdi. Hozir uning o'rni o'zlashtirilib, paxta ekilgan..."¹⁰ jumalari hozirda ham biz voz kecha olmayotgan "oq oltin" siyosatining SSSR mustamlakachiligi davridagi ko'rinishini o'quvchi ko'z o'ngida namoyon etadi. Bundan tashqari oddiy cho'pon olib kelayotgan kolxozga tegishli qo'y go'shti qurtlab ketgani uchun akt tuzilib, ish tergovgacha oshirilib, bechora cho'ponga uch yil berishmoqchi bo'lgani jamiyat boshliqlari uchun inson qadri qay o'rinlarda ekani ochib berilgan.

Ma'lumki, din mavzusi aholisining 90%idan ko'p qismi musulmon bo'lgan xalq uchun doimo asosiy masalalardan biri bo'lib kelgan. Ayniqsa 1920-yillardan so'ng Sovet Ittifoqining ommaga singdirayotgan ateistik g'oyalari jamiyat a'zolarining ko'p qismining ongida va qalbida noto'g'ri diniy tushunchalar shakllanishiga

yoxud umuman diniy ilmlarning yo'qolishiga olib keldi. Ne'mat Aminovning hajviyalarida ham aynan mana shu og'riqli muammo yillar o'tib qay darajagacha yetib kelgani yaqqol ko'rsatib berilgan.

Masalan, yuqorida ta'kidlaganimiz "Vasiyat" hikoyasida Sano boboni "U "Kalimayi shahodat" bilan "Alhamdu"ni chala-chulpa bilardi xolos, umri o'tib peshonasi yerga tegib namoz o'qimagan bo'lsa-da, betahorat yurolmasdi", deya ta'riflash orqali jamiyat a'zolarining ko'pchiligi bir musulmon o'laroq hatto islom dinining eng bosh ahkomlarini ham bajara olmas darajaga yetganligini ko'rsatadi. Sano boboning vasiyatlaridan birida: "Aslida Mullo-pulloning ham xojati yo'q edi. Bilasanmi, aqlimni tanibmanki, hamisha bir fikr miyamda aylanib yuradi. Mullo degani ham gunohkor o'liklar uchun kerak bo'lar-da. Ular bamisoli oqlovchi advokat bo'lib, o'sha murdaning Xudo oldidagi gunohlarini kechirishini so'rashsa kerak..."¹¹. Bu jumlar ham diniy tushunchalarning aholi orasida qanday tushunilishi uchun yaqqol isbot.

"Fotiha" hikoyasida ham Arabjon obrazi yordamida yozuvchi "musulmonchilik" deya shunchaki tilda bu vazifani bajarayotgan, ammo qalbdagi zig'irday ham musulmonchilik nishonalari ko'rinmayotgan jamiyat a'zolari diliga ko'zga tutadi. Hatto bu hikoyada tanlangan Arabjon, Muhammadjon, Nurilla ismlari xuddi ko'zbo'yamachilik uchun tanlangandek go'yo. Barcha chirkin illatlarga qo'l urib chiqqan Arabjonning "musulmonchilik" so'zini har gapiga qo'shib aytishi, o'quvchi qalbida dindand shunday maqsadlar uchungina niqob qilib foydalanadigan insonlarga nafrat tuyg'usini uyg'otadi.

Ne'mat Aminov ijtimoiy hayotdagi nuqsonlarni ham deyarli barcha asarlarida kesatmay, kinoya qilmay o'tmaydi. "Tabriknoma" hikoyasida laganbardor boshliqlar, "Aka, demang!" hajviyasida ko'zi o'ynoqi rahbarlar va ulardan suiste'mol foydalanadigan yengiltak ayollar, "Dumli yulduz"da esa maqtanchoq kimsalar hajv tig'i ostiga olinadi. "Obi mahram" hikoyasida esa o'sha davr uchun, balki hozirgi kunimizga ham aloqador bo'lgan xunuk va achinarli holat tasvirlanadi. Ya'ni janozadagi keraksiz irim-sirimlar, o'lgan insonning o'zi shundoq ham xunob yaqinlaridan pul undirish maqsadida umuman zarur bo'lmagan ishlarga bosh-qosh "korchalon" tashkilotchilar qattiq tanqid ostiga olinadi.

Muallif hikoyalarida pand-nasihat yo'q, yozuvchi bunday uslubdan nari yurgan. Ne'mat Aminovning mahorati ham xulosani o'quvchining o'ziga tashlab qo'yishida, voqeani shundayligicha tasvirlashida namoyon bo'ladi. Hajviy tip yaratish mahorati, har bir topilgan qahramon hayotiyiligi shundayligicha sezilib turadi. Ne'mat Aminov o'z qahramonlarini tanlashda va tasvirlashda juda aniq yondashadi. Qahramonning eng avval portreti chiziladi. Bu bilan o'quvchi ongida obrazning faqat-

9 Sharafiddinov O. So'zboshi // Aminov N. Qahqaha. – T.: Adabiyot va san'at, 1987. 9-bet.

10 Aminov N. Chinorlar qo'shig'i. – T.: Yosh gvardiya, 1984. 37-bet.

11 Aminov N. Chinorlar qo'shig'i. – T.: Yosh gvardiya. 36-bet.

gina tashqi ko'rinishi emas, balki uning ichki dunyosi, xarakteri ham gavdalanadi. Har bir chizilgan qahramonining ham o'ziga xos tilini yaratadi. Muallifning hajviy xarakter yaratishining o'ziga xos jihatlaridan biri asar uchun shakliy ixchamlik, fikriy kenglik zarurligini anglagan holda va hayotiy faktlarni ana shu talablarga mos ravishda tasvirlay olganidir. Buning uchun u katta hayotiy materialni ixcham shakldagi badiiy asarga, hajviy ruhni bir yoki bir nechta obrazga joylay olgan. Bunda yaratilgan sujet, tasvirlangan qahramon shaklan mayda, arzimadek tuyilishi mumkin. Ammo syujet va qahramonlar mohiyatiga chuqurroq razm solinsa, ular asosida muayyan jamiyat, ijtimoiy tartibotlar ustidan shafqatsiz hukm chiqarilganligini anglaymiz¹².

Xulosa. Xulosa qilib aytadigan bo'lsak, Ne'mat Aminov hajviyoti nazariy jihatdan o'zbek satira va yumori rivojiga yangicha hajviy obrazlar, yangicha uslub, o'ziga xos adabiy til olib kirgan bo'lsa, amaliy jihatdan jamiyat kamchiliklari va nuqsonlarini fosh etish uchun xizmat qildi. Ahamiyatlisi, muallif qalamga olgan muammolar haligacha bizning oramizda taraqqiyot uchun to'siq vazifasini o'tamoqda. Umuman olganda, yozuvchi maqsadi ham o'z asarlari orqali biroz bo'lsa-da, xalqimizni yemirayotgan illatlarni kulgi va tanqid orqali kamaytirish edi va albatta, muallif asarlarining barchasi bu vazifani hali ham ado etishda davom etmoqda.

12 Matniyozova M. Ne'mat Aminovning hajviy tip yaratish mahorati. // Journal of science-innovative research in Uzbekistan. 2024. 590-bet.

FODALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Z. Egamnazarova. XIX asr ikkinchi yarmi rus satirik nasri janrlarining o'ziga xosligi. Dissertatsiya. – Toshkent, 2024.
2. Arastu. Poetika. – T.: Yangi asr avlodi, 2004.
3. A. Asrorov. O'zbek va tojik hajviyotida janriy shakllar rang-barangligi (XVIII asr oxiri-XIX asr). Dissertatsiya. – Samarqand, 1993.
4. Qodiriy A. Kichik asarlar. – T.: G'afur G'ulom nomidagi badiiy adabiyot nashriyoti, 1969.
5. Tashmuxeimedova L. O'zbek adabiyotida kulgining o'rni.// O'zbekistonda xorijiy tillar. 2024. 10-jild.
6. Jo'rayev A. Vijdon qo'ng'irog'i. – T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2021.
7. M. Nuritdinova. Multimediyaviy janrlar tasnifi. Monografiya. – T., 2021. 10-b.
8. Catherine Cooper. Jonathan Swift and Jhon Gay: Satire // English literature essays. 2001.
9. Sharafiddinov O. So'zboshi // Aminov N. Qahqaha. –T.: Adabiyot va san'at, 1987.
10. Matniyozova M. Ne'mat Aminovning hajviy tip yaratish mahorati. // Journal of science-innovative research in Uzbekistan. 2024.
11. Aminov N. Chinorlar qo'shig'i. – T.: Yosh gvardiya, 1984.

Madina SOBIROVA,
O'zMU magistranti
madinasobirova063@gmail.com;
Afag MADADOVA,
O'zMU magistranti
afagmadadova2@gmail.com

GRAMMATIK BIRLIKLARNI ONTOLOGIK TASNIFLASH

Annotatsiya: grammatik birliklar, tilning asosiy quruvchilari sifatida, tilshunoslikda va sun'iy intellektda muhim ahamiyatga ega. Ontologiya esa tushunchalar va ularning o'zaro aloqalarini o'rganishga qaratilgan ilmiy soha bo'lib, grammatik birliklar ontologik modellar orqali ma'no va strukturaviy jihatdan tasniflanadi. Maqolada grammatik birliklarning semantik va sintaktik xususiyatlari, ularning ontologik sinflarga joylashtirilishi va bu jarayonning tilni avtomatik qayta ishlash tizimlarida qanday qo'llanilayotgani tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: grammatik birliklar, ontologiya, semantik tasniflash, tabiiy tilni qayta ishlash (NLP), sun'iy intellekt, semantik tahlil, deep learning, tilshunoslik, mashina tarjimasi.

Annotation: grammatical units, as the fundamental components of language, hold significant importance in linguistics and artificial intelligence. Ontology, on the other hand, is a scientific field focused on studying concepts and their interrelations, with grammatical units being classified in terms of meaning and structure through ontological models. This article analyzes the semantic and syntactic characteristics of grammatical units, their placement into ontological classes, and how this process is applied in automatic language processing systems.

Keywords: grammatical units, ontology, semantic classification, natural language processing (NLP), artificial intelligence, semantic analysis, deep learning, linguistics, machine translation.

Аннотация: грамматические единицы, являясь основными строительными блоками языка, имеют важное значение как в лингвистике, так и в области искусственного интеллекта. Онтология, в свою очередь, является научной областью, изучающей концепты и их взаимосвязи, при этом грамматические единицы классифицируются по смыслу и структуре через онтологические модели. В статье анализируются семантические и синтаксические характеристики грамматических единиц, их размещение в онтологических классах и применение этого процесса в системах автоматической обработки языка.

Ключевые слова: грамматические единицы, онтология, семантическая классификация, обработка естественного языка (NLP), искусственный интеллект, семантический анализ, глубокое обучение, лингвистика, машинный перевод.

Kirish. Grammatik birliklar va ontologiya o'rtasida-gi bog'liqlik zamonaviy tilshunoslik va sun'iy intellekt sohalarida o'zgacha o'rin tutadi. Tilning asosini tashkil qiluvchi grammatik birliklar tilshunoslar tomonidan ko'plab tasniflash tizimlarida o'rganiladi. Bu tasnif o'z o'rnida o'zbek tilining o'rganilishida qulaylik yaratish va mashina tarjimasidagi birmuncha g'alizliklarni hal qilishda yordamchi vazifasini o'taydi. Ontologiya esa, keng ma'noda, narsalar va ularning o'zaro bog'lanishlarini tushunishga qaratilgan ilmiy disipline. Ontologiya, asosan, tushunchalar va ularning o'zaro bog'lanishini o'rganadi. Falsafiy nuqtayi nazardan, ontologiya narsa va hodisalarni to'liq tasniflashga qaratilgan bo'lsa, informatika va sun'iy intellektda bu tushuncha, bilimlarni samarali saqlash va qayta ishlashga yordam beradi. Dotsent M. A. Abjalova o'zining o'zbek tili ontologiyasiga bag'ishlangan monografiyasida unga quyidagicha ta'rif beradi: "Ontologiyalar – bu dunyo haqidagi bilimlarning rasmiylashtirilgan tavsifini o'z ichiga olgan kompyuter resurslari"[1]. Ontologiyalar ko'plab kompyuter dasturlari ya'ni, ma'lumotlarni qidirish, avtomatik tarjima, matnni tahlil qilish, bilimlarni yig'ish va boshqa axborot texnologiyalari uchun ma'lumot manbasi sifatida qo'llaniladi

[2]. Grammatik birliklarni ontologik tasniflash, tilning ma'nosini aniqlashda va sun'iy intellekt tizimlarida tilni ishlatishda muhim ahamiyatga ega. Ular tilning asosiy elementlari bo'lib, og'zaki va yozma nutq shakllarida ma'no ifodalovchi qismlarga ajratiladi. Bular quyidagi turlarga bo'linadi: so'z turkumlari (nominal, fe'llar, sifatlar va boshqalar), frazaik birliklar (frazalar, iboralar), sintaktik birliklar (jumlarlar, kompleks jumlarlar).

Asosiy qism. Grammatik birliklarni ontologik tasniflashda tilning sintaktik va semantik xususiyatlari inobatga olinadi. Bunda, quyidagi yo'nalishlar va metodlar mavjud. Misol uchun, morfologik birliklarning ontologiyasi, ularning ma'no va funksiyalarini tasniflashga qaratilgan. O'zbek tili misolida morfologik birliklarni ontologik sinflarga ajratish quyidagi asosiy yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi: semantik ontologiya morfologik birliklar, ularning ma'nosi va funksiyasiga qarab tasniflanadi. Masalan, ismlar: obyektlarni, odamlarni yoki hodisalarni ifodalovchi morfologik birliklar. Ontologik sinfda ismlar bir necha kichik sinflarga bo'linadi: odatdagi ismlar (masalan, "kitob", "ota"), joy nomlari ("Toshkent", "O'zbekiston"), vaqt nomlari ("dushanba", "kecha") va boshqalar. Fe'llar: harakatni yoki holatni

ifodalovchi morfologik birliklar. Ular ham ontologik sinflarga bo'linadi: harakat fe'llari (masalan, "yurmoq", "o'qimoq"), holat fe'llari (masalan, "qizarmoq", "yotmoq") va boshqalar.

Ontologik tasniflashda, grammatik birliklarni aniqlash va ularga tegishli ma'lumotlar bazasini yaratish uchun quyidagi asosiy bosqichlar mavjud. Bosqichlarni amalda mustaqil so'z turkumlari tasnifi orqali ko'ramiz. Birinchisi, ma'lumotlarni yig'ish: grammatik birliklar va ularning semantik xususiyatlarini aniqlash va to'plash. Mazkur bosqichni ifodalab beruvchi misol tariqasida mustaqil so'z turkumiga kiruvchi, ot so'z turkumini tashkil qiluvchi birliklarni yig'ib, ularning semantik xususiyatlari aniqlanadi. Bu birliklarni o'zbek tili korpusidagi tayyor matn bazalari ichidan saralab chiqildi. Quyidagi jadvalda qisman natijani ko'rish mumkin.

Ot	Semantik xususiyatlariga ko'ra turlari
Shaxs oti	Tadqiqotchi, shifokor, o'qituvchi, chilangar, zargar, usta, o'quvchi, ota, ona, tog'a, opa, aka, amaki, xola, amma, o't o'chiruvchi, duradgor, konchi, harbiy, murabbiy, sportchi, raqqosa, artist, aktyor, xonanda, sozanda, huquqshunos, suzuvchi, ovchi, paxtakor, ustoz...
Narsa oti	Kitob, gul, ayiq, tosh, suv, mehr, ko'zgu, kompyuter, osh, lavlagi, shar, qor, o'yinchoq, feysbuk, gugal, choy, chana, urug', quloqchin, harf, tovush, qalam, trapetsiya, konus, tenglama, ildiz, sebarga, xor...
Joy oti	Universitet, tog', dengiz, dala, kutubxona, madaniyat saroyi, ko'cha, o'tloq, tepalik, maktab, bozor, sud, hovli, o'rmon, botqoqlik, shahar...
Faoliyat-jarayon oti	Dehqonchilik, paxtakorlik, konchilik, ko'kalamzorlashtirish, baliqchilik, shifokorlik, gulchilik, dallollik, obodonlashtirish, sovcilik[3].

1-jadval.

Yuqoridagi tahlil barcha so'z turkumlarida o'tkazilganidan keyin navbatdagi bosqichga o'tishimiz mumkin bo'ladi.

Keyingi bosqich modellashtirish bo'lib, unda grammatik birliklarni ontologik sinflarga bo'linadi va ularning o'zaro aloqalarini aniqlanadi. Bu jarayonda yirik hajmdagi matnlarni o'rganib, ulardagi so'zlarni har qanday grammatik shakllardan tozalab chiqiladi. So'ngra ularning har biriga savol berish orqali so'z turkumiga ajratib chiqamiz. Bu metod kompyuter lingvistikasida "Deep learning" deb ataladi va u o'rganilayotgan manbalarning ko'pligi va ularning o'xshash va farqli tomonlarini aniqlashda foydalaniladi[4].

So'z turkumlari	So'rog'i	Nimani ifodalashi	Sintaktik vazifasi	Misollar
Ot	Kim?, nima? Qayer?	Nom	Ega(s), to'ldiruvchi(o), ot kesim(p), aniqlovchi(c)	Shifokor, maqola, Toshkent
Sifat	Qanday? Qanaqa?	Belgi	Aniqlovchi(c), ot kesim	Xushbichim, qizil, shirin, kichik, uzun...
Son	Qancha? Nechanchi? Nечта?	Miqdor va sanoq	Hol(m), ot kesim(p)	10, ikkinchi, beshta
Fe'l	Nima qildi? Nima bo'ldi?	Harakat va holat	Kesim(p), ega (harakat nomi), hol(m), aniqlovchi(c) (sifatdosh)	Yuguryapti, qoraydi
Olmosh	Kim? Nima? Qaysi?	Ishora, shaxs va so'roq	Ega(s), aniqlovchi(c), hol(m), ot kesim(p)	Men, u, kim?
Ravish	Qanday? Qachon? Nima uchun? Nima sababdan?	Tarz, payt va holat	Hol(m)	Tez, ataylab, kechkipayt

2-jadval.

Tadqiqot maqsadi sifatida mashina tarjimasini osonlashtirishni ham sanab o'tgan edik. Ontologik sinflarga ajratish jarayonida so'zlarni tglash muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir so'z sintaktik vazifasidan kelib chiqib kodlanadi. Misol:

Hasanalini bolaliq vaqtida Erondan Otabekning bobosi o'g'ri besh tilni barqarorligiga sotib olgan edi[5]. Ushbu gapni tarjima qilish uchun avval uni shunday sintaktik tahlil qilinadi. Lekin bu tahlil mashina tushunadigan tilda olib borilishi kerak. Aynan shu jarayonda yuqoridagi jadval asqotadi. Jadvalda berib o'tilgan belgilar "s" – inglizcha subject, ya'ni ega so'zidan, "p" predicate – kesim, "o" object – to'ldiruvchi, "m" modifier – hol, "c" complement – aniqlovchi so'zlaridan olingan birliklardir. Agar tilimizdagi hamma so'zlarni gap tarkibidan shunday tahlil qilib chiqilsa, tarjima jarayoni yanada osonlashadi. Bundan tashqari, tilimizdagi sinonimlar, shakldosh so'zlar va frazeologik birliklar ustida ham alohida izlanishlar qilinishi darkor.

Oxirgi bosqichimiz ma'lumotlarni tasniflash bo'lib, u grammatik birliklarning ma'nosini va o'zaro munosabatlarini ta'riflashdan iborat. Shu bilan birga, grammatik birliklar orasidagi aloqalarni tushunish va ularning tildagi o'rnini aniqlash nazarda tutiladi. Grammatik birliklar tadqiqotchi yordamida qaysi tomondan o'rganilishiga ko'ra, grammatika faol, nafaol turlarga bo'linadi. Shakldan ma'noga qarab tadqiq qilish usuli — semasiologiya usulidir. Bu usulda ma'lum grammatik shakl qanday ma'no ifodalashi haqida gap boradi. Yuqoridagi usulda grammatik birliklarni o'rganish nafaol grammatika sanaladi. Aksincha, mazmundan shaklga tamoyili bilan ish ko'ruvchi grammatika faol grammatika hisoblanadi. Faol grammatikada u yoki bu mazmun qanday yo'llar bilan moddiylishishi mumkinligi aniqlanadi [6]. Har bir so'z turkumi o'zining grammatik vazifasiga ega bo'lib, ularning bir-biri bilan o'zaro munosabatlari tilning aniq va to'g'ri ishlashiga yordam beradi. Masalan, so'z turumlari: so'zlar, jumladan, ot, fe'l, sifat, son, olmosh, ravish, bog'lovchi, ko'makchi, yuklama va oraliqdagi boshqa so'z turumlari o'zaro grammatik munosabatlar orqali tilda o'z joyini egallaydi. O'zaro munosabatlarga kelsak, ot va fe'l o'rtasida subyekt va predikat munosabati mavjud. Ya'ni, "bola" (ot) va "o'ynadi" (fe'l) o'rtasi-

dagi munosabatni tuzish, ular o'rtasidagi grammatik bog'lanishni ko'rsatadi. Bundan tashqari, istalgan gap tarkibida sifatlar aniqlovchi vazifasida kelsa, albatta, ot so'z turkumidagi gap bo'laklariga bog'lanadi, hech qachon fe'llarga bog'lanmaydi, fe'llarni aniqlab kelmaydi. Fe'llarni aniqlashtirish vazifasini gap tarkibida hol vazifasida keluvchi ravishlar bajaradi. Shunday qilib, grammatik birliklar o'rtasidagi munosabatlar tilni to'g'ri va aniq qilishda muhim rol o'ynaydi.

Sun'iy intellektida ham grammatik birliklarning ontologik tasnifining muhimligi o'zini NLP (Natural Language Processing) texnologiyalarida ko'rsatadi. Masalan, semantik tahlil qilishda grammatik birliklarning ontologik tasnifi yordamida mashinalar tilni yaxshiroq tushuna oladi. Grammatik birliklarning ontologik tasniflashining amaliy ahamiyati tilshunoslik sohasida va lingvistik tadqiqotlar jarayonida seziladi. Til birliklarining o'zaro bog'liqligini tahlil qilish va ularning ma'nosini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Tabiiy tilni qayta ishlashda grammatik birliklarning ontologik tasnifi mashinalarga tilda chuqurroq va kontekstual tahlil qilish imkonini beradi.

Xulosa. Grammatik birliklarning ontologik tasnifi zamonaviy tilshunoslik va sun'iy intellektida yangi imkoniyatlarni ochib beradi. Bu metod, nafaqat grammatik birliklarning o'zaro aloqalarini va ularning ma'no ifodalovchi xususiyatlarini o'rganishga, balki tilni qayta ishlash tizimlarini yanada samarali qilishga ham yordam beradi. Grammatik birliklarning to'g'ri tasnifi yordamida tarjimalar va avtomatik tarjima tizimlarining aniqligi oshadi. Shu jumladan grammatikasi mukammal ishlab chiqilgan tilda so'zlashuvchi qatlamning saviyasi ham boshqalarnikidan keskin farq qiladi. Zero, muhtaram prezidentimiz Sh. M. Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek, raqamli makonda davlat tilini keng joriy etishga mo'ljallangan ishlarni yangi bosqichga ko'tarish, o'zbek tilini axborot texnologiyalari sohasidagi yirik dasturlar tili qatoriga kiritish choralarini ko'rish ham dolzarb vazifamiz bo'lib qoladi[7].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abjalova M.A. "O'zbek tili ontologiyasi: yaratish texnologiyasi va konsepsiyasi". – Toshkent: "Nodirabegim", 2022. 212-b.
2. Eiji Aramaki, Takeshi Imai, Masayo Kashiwagi, Masayuki Kajino, Kengo Miyo and Kazuhiko Ohe. Toward medical ontology using Natural Language Processing. //URL: <http://www.m.utokyo.ac.jp/medinfo/ont/paper/2005-aramaki-1.pdf>
3. <https://uzbekcorpus.uz/>
4. Ian G, Yoshua B and Aaron C. MIT Deep Learning Book. <https://github.com/janishar/mit-deep-learning-book-pdf>
5. Abdulla Q. «O'tkan kunlar». «SHARQ» NMAK, 2018-yil. 384-b.
6. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Grammatika>
7. <https://president.uz/uz/lists/view/7628>

Shahnoza QUDRATOVA,
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti universiteti o'zbek
tili va adabiyoti yo'nalishi 1-bosqich magistranti
shahnozaqudratova2@gmail.com

ISAJON SULTON IJODIDA MILLIY RUH VA SHAXS TALQINI

Annotatsiya: ushbu maqolada Isajon Sultonning ijodida milliy ruh va shaxs talqinining o'ziga xos xususiyatlari tahlil qilingan. "Avliyo ota" hikoyasi misolida milliy qadriyatlar, diniy an'analar va shaxs ruhiyatining tasviri o'rganilib, yozuvchining milliy o'zlikni anglatishdagi yondashuvlari ko'rib chiqiladi. Hikoyada xalqning ma'naviy merosi va shaxsning ichki dunyosiga urg'u berilishi o'zbek adabiyoti uchun muhim tamoyil sifatida tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Isajon Sulton, milliy ruh, shaxs talqini, "Avliyo ota", tush, motiv, ma'naviyat, milliy qadriyatlar, o'zlikni anglash.

Annotation: this article analyzes the unique features of national spirit and individual interpretation in Isajon Sulton's works. Using the example of the story "Avliyo ota" ("The Sainly Father"), the depiction of national values, religious traditions, and the psychology of individuals is examined, highlighting the writer's approaches to expressing national identity. The emphasis on the nation's spiritual heritage and the inner world of individuals in the story is analyzed as a significant principle for Uzbek literature.

Key words: Isajon Sulton, national spirit, individual interpretation, "The Sainly Father," dream, motif, spirituality, national values, self-awareness.

Аннотация: в данной статье анализируются особенности национального духа и интерпретации личности в творчестве Исаджона Султона. На примере рассказа «Авлиё ота» изучаются изображения национальных ценностей, религиозных традиций и духовного мира человека, а также рассматриваются подходы писателя к осмыслению национальной идентичности. В рассказе акцент на духовное наследие народа и внутренний мир личности анализируется как важный принцип для узбекской литературы.

Ключевые слова: Исаджон Султон, национальный дух, интерпретация личности, «Авлиё ота», сон, мотив, духовность, национальные ценности, осмысление идентичности

Milliy ma'naviy meros va qadriyatlar har bir xalqning o'tmishi, ajdodlari tomonidan yaratilgan va avlodlari qadrlaydigan uzoq yillar davomida shakllangan tarix sinovlaridan o'tgan hamda sayqallanib kelgan ma'naviy boylkdir. Unda xalqning ma'naviy dunyosi maqsad va intilishlari, orzu-umidlari, hayotiy falsafasi, ijtimoiy axloq normalari o'zining ifodasini topadi. Milliy ma'naviy meros va qadriyatlar ayni paytda xalqning o'zligini, uning o'ziga xos xususiyatlarini namoyon etadigan, o'zligini anglash omili hamdir. Bu jarayonda esa adabiyot jamiyatning ma'naviy qiyofasini yaratishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi, uning orqali xalqning milliy ruhini va shaxsning jamiyatdagi o'rnini, uning psixologiyasini, o'ziga xos xususiyatlarini badiiy yo'sinda aks ettirish mumkin. O'zbek adabiyotining yetakchi vakillaridan biri Isajon Sulton o'z ijodida xalqning milliy ruhini, an'ana va qadriyatlarini, shaxsning ichki dunyosini chuqur aks ettiradi. Uning asarlari o'zbek xalqining madaniy, tarixiy va ma'naviy xotirasini saqlab qolish, shuningdek, shaxsni ruhiy jihatdan mukammallashtirish g'oyalarini o'zida mujassamlashtiradi. Chunki o'zbek adabiyotida milliy

ruh va shaxs talqinining tasviri xalqning ma'naviy merosi va qadriyatlarini asrashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy ruh o'zbek adabiyotida xalqning urf-odatlarini, qadriyatlarini va ichki dunyosini aks ettiruvchi muhim omildir. Bu jihatdan, shubhasiz, Isajon Sulton o'zining asarlari orqali milliy o'zlikni, qadimiy an'analar va ma'naviyatni badiiy ifodalashda o'zbek adabiyotida samarali ijod qilib kelayotgan ijodkorlardan biri hisoblanadi. Yozuvchining "Avliyo ota" hikoyasi bu borada yorqin namunadir. Uning "Avliyo ota" hikoyasidagi qahramon obrazlari orqali milliy xotira va tarixiy qadriyatlar tasvirlangan." [Karimov B. — B.56]. Ushbu maqolada mazkur hikoya misolida Isajon Sulton ijodidagi milliy ruh va shaxsning badiiy talqiniga e'tibor qaratiladi.

Isajon Sultonning "Avliyo ota" hikoyasida milliy ruh diniy qadriyatlar, milliy an'analar va xalqning tabiat bilan uyg'un yashashi orqali aks etadi. Avliyo ota obrazi orqali yozuvchi o'zbek xalqining qadimiy e'tiqod va ma'naviy qadriyatlarini yoritadi. Ushbu obraz milliy o'zlikning asosi bo'lmish sadoqat, kamtarlik va tabiatga hurmat tuyg'ularini o'zida mujassam etadi. Abdulqodirning bobosi bilan

muloqotlari esa oilaviy an'analarning qadr-qimmatini ko'rsatadi. Abdulqodir aka o'zining o'tgan hayotini, bolalikdagi xotiralarini va Avliyo ota bilan bo'lgan uchrashuvini eslab, o'zining hayot va o'lim, ibodat va dunyo haqidagi fikrlarini, ichki qarorlarini yuritadi. Avliyo otaning tasvirida esa insonning haqiqiy maqsadi — ilohiy bilimga erishish, bu yerda ham ichki tinchlik, ham tashqi olam bilan hamohang bo'lishi ko'rsatiladi. Hikoya qahramoni Abdulqodirning tasvirlangan xotiralarini, o'z hayotidagi yuksalish va pastlashuvlar, shuningdek, insonning o'zgarishi haqidagi tahlillari orqali o'lim va hayot o'rtasidagi noaniqliklar, hamda ularning ta'siri keltirilgan. Bu ma'no orqasida, hayot davomida bajarilgan har bir amal, eslab qolingani xotiralar va ulardan olingan darslar nihoyat oxir-oqibatda odamni o'zining haqiqiy yo'lga olib keladi. Hikoyadagi ruhiy izlanishlar va Avliyo otaning tasviridagi xushmuomalalik, nafislik, tinchlik izlanishlari, Abdulqodirning ichki olamiga nihoyatda ta'sir ko'rsatadi. Asar orqali, avvalo, o'zbek xalqining an'anaviy e'tiqodi va tabiatga bo'lgan hurmati tasvirlanadi. Avliyo ota va uning ibodatga bo'lgan sodiqligi, yosh Abdulqodirning ko'zlaridagi xotiralar va uning hayotiy yo'li, milliy meros va qadriyatlarni anglashga, ularni hurmat qilishga undaydi. Hikoya davomida Avliyo otaning kamtarligi, qishloqda yashagan insonlarning xatti-harakatlari, xulq-atvorlariga qaratilgan tafsilotlar ham milliy dunyoqarashni ifodalaydi. Abdulqodirning hayoti davomida ko'rgan, boshidan kechirgan hikoyalari, bobosi va Avliyo ota bilan bo'lgan aloqasi o'zbek xalqining qadimiy diniy va ma'naviy an'analari bilan uyg'unlashgan. Bu esa hikoyada nafaqat shaxsiy kechinmalarni, balki o'zbek xalqining qadriyatlari, ruhiy va ma'naviy an'analari, milliy e'tiqodlarini ham aks etganini ko'rsatadi.

Adabiyotshunoslikda motiv haqida turli xil qarashlar ilgari surilgan. Jumladan B.Putilov "Motiv syujetning mag'zidir" degan ta'rifni bersa taniqli rus olimi A.N. Veselovskiy "Motivlar birlashib, syujet xalqasini yuzaga keltiradi", — deydi. D.Quronov va boshqalar tomonidan tuzilgan "Adabiyotshunoslik lug'ati"da motiv syujet sxemasi yoki biron bir narsa, obraz kabi ko'rinishlarda voqe bo'lishi, badiiy asarlarda mavjud motivlar aynan emas, o'zagi saqlab qolingani holda yozuvchining badiiy fantaziya imkoniyati va ijodiy niyatidan kelib chiqib, turli variantlarda talqin etilishi aytiladi" [Куронов Д., Мамажонов З., Шералиева М. — Б.180].

M.Dyakonovga ko'ra "mifologema mif syujetining asosiy mohiyatini belgilovchi detallar silsilasi bo'lib, folklor asarlari badiiy qurilishida syujetni tashkil etuvchi epik obraz va motiv sifatida ishtirok etadi" [Дьяконов И.М. Архаические мифы Востока и Запада. — Москва, 1990. — С.191].

Hikoyadagi tush motivi esa syujetning ma'lum halqalarini bog'lovchi vosita sifatida keladi. Asosan, inson taqdiri hamda kelajagi to'g'risida sirli xabarlar haqidagi tasavvurlarni o'ziga xos ravishda badiiy ifoda etishga xizmat qiladi. Yozuvchining "Avliyo" hikoyasi-

dagi tush motivi taqdirning amalga oshuvi insonning o'z xatti-harakatlari va intilishlariga bog'liq, degan qarashlarni ifodalash uchun qo'l kelgan. Yozuvchi tushga badiiy-estetik vazifa yuklagan. Hikoya qahramoni Abdulqodir bolalik chog'ida firdavs jannatini tush ko'radi, keyinchalik uch-to'rt marta bir xil tush ko'radi: "Har safar to'rt tarafi qorong'ulik bo'lgan tushunarsiz bir makon ichida, yashil nur og'ushida tovlanib ko'rinardi" [Исакжон Султон. — Б 86].

Abdulqodirning avval jannatni, umr shomida do'zaxni ko'rishi — bu uning dunyoda o'tkazgan umrining natijasi, u qilgan amallarning samarasi. Inson ruhiyatida ongli hislardan ko'ra, anglanmagan hislar ko'lam jihatdan cheksizdir. "Avliyo" hikoyasidagi Abdulqodir qayta-qayta ko'rgan tush ham ongga qalqib chiqmagan hislar bo'lib, bu tushlar risoladagidek o'tmayotgan umrga ishora edi aslida. Hikoyada insonga bir marta beriladigan umr, u vaqti kelsa tugashi, hech narsani orqaga qaytarib bo'lmasligi, hammasi uchun hisob-kitob qilinishi ramzlar, majozlar, tabiat tasviri, xotiralar yordamida ochib berilgan. Hikoya syujetida tush motivi halqasining joylashuv o'rnini voqea boshi va oxiriga to'g'ri keladi. Inson umrining ibtidosi va intihosidan darak beruvchi mazkur tushlar ayni chog'da uning umriga berilgan haqqoniy baho, deyish mumkin [Qurbonova Feruza A'zamovna. —B 18].

Shunday ekan, Isajon Sultonning "Avliyo" hikoyasidagi Abdulqodir shaxsini badiiy talqin qilishda tush motivining muhim rol o'ynashini e'tiborga olish zarur. Abdulqodir bolalik chog'idan boshlab qayta-qayta bir xil tushni ko'rishi, uning hayoti, ichki izlanishlari va taqdirini o'zida aks ettiradi. Tushdagi tasvirlar — jannat va do'zax — uning dunyoqarashi, axloqiy tanlovlari va o'zining ma'naviy holatini ko'rsatadi. U boshlanishda jannatni ko'rgan bo'lsa, umrining oxiriga kelib do'zaxni ko'rishi, uning hayotidagi xatolar, ijtimoiy va diniy yo'nalishlardagi ziddiyatlarini ifodalaydi. Abdulqodirning ko'rgan tushlari uning ongli va anglanmagan hislarining birlashgan shaklidir. Tushda qorong'ulik va yashil nur tasvirlari uning ichki dunyosidagi qarama-qarshiliklarni, ruhiy izlanishlarni ifodalaydi. Yashil nur — umid va ma'naviy yuksalishning, qorong'ulik esa ma'naviy inqiroz va axloqiy zaifliklarning ramzidir. Tushdagi bu ziddiyatlar o'qilmagan hikoya qahramonining shaxsini anglash uchun bevosita yordam beradi. Hikoyaning syujetida tush motivining voqea boshida va oxirida joylashuvi, Abdulqodirning hayoti va uning intilishlarining boshlanishi va yakunini bildiradi. Tush, Abdulqodirning shaxsiyatini shakllantirgan ichki qarorlarni, o'ziga bo'lgan munosabatini, va nihoyat, umrining oxiridagi haqqoniy bahoni ko'rsatadi. Abdulqodirning shaxsiyati, uning ma'naviy izlanishlari, qarorlari va xotalarini tush motivi orqali badiiy talqin qilish, yozuvchining inson taqdirining ma'naviy jihatlarini qanday ochib berganini ko'rsatadi.

Isajon Sulton ijodida milliy ruh va shaxs talqini xalqning ma'naviy qadriyatlarini asrash va o'zlikni anglash uchun muhim manba hisoblanadi. Bu hikoya-

si orqali yozuvchi xalq e'tiqodlari va shaxsiy hayotiy tamoyillarni uyg'un holda tasvirlaydi. Hikoyada shaxs ruhiyatining shakllanishi milliy ruhning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Milliy qadriyatlarning badiiy aks ettirilishi nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki hozirgi zamon o'quvchisini ham chuqur o'ylashga undaydi.

Yozuvchi ijodida milliy ruh va shaxs talqini tushunchasi bir-biri bilan uzviy bog'liq. Yozuvchining "Avliyo ota" hikoyasi misolida milliy qadriyatlar va shaxsning

ichki kechinmalari o'zaro uyg'unlashgan holda tasvirlangan. Ushbu hikoya orqali Isajon Sulton nafaqat milliy ruhni anglashga, balki shaxsiyatning jamiyatdagi o'rnini tushunishga ham undaydi. Shu bois, yozuvchining ijodi o'zbek adabiyoti va madaniy merosining muhim tarkibiy qismi sifatida qadr topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov B. Hozirgi o'zbek nasrida tarixiy ruh. Kitob. – Toshkent: "Sharq" nashriyoti, 2022.56-b.
2. Qurbonova Feruza A'zamovna Isajon Sulton hikoyalarida folklorizm va mifopoetik talqin. Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Farg'ona – 2023.18-b.
3. Қуроноу Д., Мамажонов З., Шералиева М.Адабиётшунослик луғати. – Тошкент: Академнашр, 2010.180-б.
4. Дьяконов И.М. Архаические мифы Востока и Запада. – Москва, 1990. – С.191.
5. Исажон Султон.Авлиё / Асарлар. Ҳикоялар. I жилд. – Тошкент: Фафур Фулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2017.86-б.

Diyora FAYZULLAYEVA,
ToshDO'TAU magistranti

"O'G'UZ, ALANQUVO VA SHAYBONIYNOMA" ASARI QO'LYOZMASI HAQIDA

Annotatsiya: maqolada Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik ilmiy tekshirish institutining qo'lyozmalar fondida saqlanayotgan 4347 inventar raqamli tarixiy-adabiy manba qo'lyozmasi haqida ma'lumot beriladi. XVIII asr oxiri XIX asr boshlarida yashab ijod etgan buxorolik tarixchi olim Ollomurod Annaboy o'g'li tomonidan yaratilgan "O'g'uz, Alanquvo va Shayboniynoma" asarining ko'rinishi, hajmi va tavsifi berib o'tilgan.

Kalit sozlar: *Ollomurod Annaboy o'g'li, qo'lyozma nusxalar, nasta'liq xati, poygir, tarixiy nasr.*

Annotation: the article provides information about the historical-literary source manuscript number 4347, which is stored in the manuscript fund of the Institute of Oriental Studies named after Abu Rayhan Beruni. The appearance, size and description of the work "Oguz, Alanquva and Shaybaniynama" created by the son of the historian Ollomurod Annaboy, who lived in the end of the XVIII century and the beginning of the XIX century, was given.

Key words: *Ollomurod Annaboy son, manuscript copies, letter of introduction, race, historical prose.*

Аннотация: в статье представлены сведения об историко-литературном источнике-рукописи № 4347, хранящемся в рукописном фонде Института востоковедения имени Абу Райхана Беруни. Приведен внешний вид, размеры и описание произведения «Огуз, Аланкува и Шайбанийнама», созданного сыном историка Олломурада Аннабой, жившим в конце XVIII – начале XIX века.

Ключевые слова: *Олламурад Аннабой сын, рукописные копии, рекомендательное письмо, раса, историческая проза.*

Xalqimizning boy tarixini o'rganishda va uni qayta tiklashda yozma manbalarning o'zni beqiyos. Shu bois bugungi kunda tarixiy asarlarni o'rganish, ularni har tomonlama chuqur tadqiq etish ishlariga katta e'tibor qaratilmoqda. Yurtboshimizning "Xalqimizning qadimiy tarixi va boy madaniyatini tiklash, buyuk allomalarimiz,

aziz-avliyolarimizning ilmiy, diniy va ma'naviy me'rosini har tomonlama chuqur o'rganish va targ'ib etish chora tadbirlari to'g'risida"gi [1] qarorlarida ham bu masala dolzarb ekanligi ta'kidlangan. Milliy me'rosimizda umuman tadqiq etilmagan noyob manbalar talaygina. Shu sababli ham qo'lyozma asarlarning tadqiqi va

tahlili bilan shug'ullanish bugunning dolzarb vazifalaridandir. Nomi va adabiy me'rosi bugungi kun kitobxoniga u darajada ma'lum bo'lmagan ijodkorlar ham bor. Shunday ilm namoyondalaridan biri Ollomurod Annaboy o'g'li va uning "O'g'uz, Alanquva va Shayboniynoma" asari haqidagi ayrim ma'lumotlarni e'tiboringizga havola etamiz.

XVIII-XIX asrlarda Buxoro amirligida ko'plab ilmiy, tarixiy, adabiy asarlar yartilgan. Aniqsa, zamona hukmdori Amir Haydar (1800-1826) davrida adabiy muhit yanada ravnaq topdi. Uning buyrug'i bilan saroy kutubxonasi turli joylardan keltirilgan noyob kitoblar bilan boyitildi. Ko'plab nodir asarlardan nusxalar ko'chirildi. Ollamurod Annaboy o'g'li ham aynan Amir Haydar davrida yashab ijod qilgan. Adib haqida to'liq ma'lumotlar deyarli yetib kelmagan. Ammo uning o'zbeklarning Qo'ng'iro't urug'idan ekanligi, tarixiy mavzudagi "O'g'uz, Alanquva va Shayboniynoma" deb nomlangan asar yozgani va 1815-yilda Buxorodagi Mir Arab madrasasida muallifi noma'lum bo'lgan "Tavorihi guzidayi – Nusratnoma" asarining qisqartirilgan nusxasini tuzganligi, zamondosh olimlar uni Shayboniynoma deb atashgani [2] bizga ma'lum. Yuqorida tilga olganimizdek, Ollomurod Annaboy o'g'li tarixiy asarni qisqartirilgan sharhini yaratgan bo'lsa-da, bu asar adabiy manba sifatida qimmatlidir. N.Shodmonov aytganidek, "tarixiy nasr borasida ilmiy tadqiqotlar juda kam doirada amalga oshirilgan. Shuning uchun bu yo'nalishdagi tadqiqotlarning asosiy mavzusi mualliflar tomonidan tanlangan materiallarning tarixiy ma'lumotlari tavsifi bilangina chegaralanib qoldi. Holbuki, ularning ijodiy uslublari, matndagi o'ziga xos ifoda usullari, kompozitsiyasi, ijodkorning ilmiy, badiiy tafakkuri darajasi kabi xususiyatlari adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan e'tiborga molikdir. Qolaversa, bunday asarlar sahifalarida davrning yorqin badiiy tasviri yaratilar, ijodkorning eng sara asarlaridan namunalar zarb etilar ekan, ularning adabiy ahamiyat kasb etishi ham e'tiborga loyiqdir. [3]

Hozirda adibning qalamiga mansub "O'g'uz, Alanquva va Shayboniynoma" asari Abu Rayhon Beruniy nomidagi sharqshunoslik institutining qo'lyozmalar fondida 4347 inventar raqam ostida saqlanmoqda. Asar ikki qismdan iborat. Birinchi qism O'g'uzxondan to Alanquvogacha undan Chingizxongacha bo'lgan hukmdorlar va Qo'ng'iro't qavmining kelib chiqish tarixini o'z ichiga oladi. Ikkinchi qism esa Shayboniynon tarixiga bag'ishlanadi. Asar Nuh alayhissalom voqeasidan boshlanib, turkiy xalqlarning shajarasi, ularning shakllanishi haqidagi ma'lumotlar bilan davom etadi:

هچن هچاغىنامز ناحزىگنچ ىنرلدالوا گنىنا ىناىب گنىنىلواوح گنىناو هچاغىنامز اوقنالا ىرب بىدىنامز زوغوا
همدم رىمغىب حون ادنىرالىبسن ىل اع گنىنىنىموق تاركنوق مىسقى چىنىكا روروت بىلىق غىلناح بولوب هاشداپ ىتىكى
ىغولوا ىدرى راب ىلغوا تروت مالسلال ىلوع رىمغىب حون مىكرودروك غادنا ادحىراوت ژكا ادنىناىب و حشر گنىنىس
[4]. ناعنك چىنوتروت ماخ چىنوتروچا ماس چىنىگىا سافاى

[O'g'uz zamonidin Alanquva zamonig'acha va aning ahvolining bayoni. Aning avlodlarini Chingizxon zamonig'acha necha kishi podshoh bo'lub, xonlig' qilib turur. Ikkinchi qism Qo'ng'iro't qavmining oliy nasablarida. Nuh payg'ambar muqaddimasining sharh va bayonida. Aksar favorixda andog' ko'rurkim Nuh payg'ambar alayhissalom to'rt o'g'li bor erdi. Ulug'i Yofas, ikkinchi Som, uchinchi Xom, to'rtinchi Kanon].

Ollomurod Annaboy o'g'lining ushbu qo'lyozmasi muxtasar asar bo'lib, kitob jami 99 varaq (198 bet)dan iborat. Har bir sahifasi 11 qatordan tashkil topgan. Eski o'zbek yozuvi nasta'liq xatida bitilgan. Birinchi qism 1- varaqdan 60- varaqgacha bo'lgan qismni tashkil qilsa, ikkinchi qism 61-varaqdan 99-varaqgacha davom etadi. Qo'lyozmaning o'lchami bo'yiga 16sm, eniga 9.5smni tashkil etadi. Kitobning kartondan tayyorlangan muqovasi ustiga yashil rangli charm qoplangan. Old va orqa muqova yuzining chetlari o'yma to'lqinsimon naqshlar bilan hoshiyalangan. Markazida o'yma, romb shaklida tushirilgan uchta naqsh bolib, o'rta qismda joylashgan tamg'a boshqalaridan ancha yirik. Ularning ichida islomiy naqshlar mavjud. Qo'lyozma nisbatan yaxshi saqlanganiga qaramay fondga topshirilgunga qadar ba'zi talofatlar yetkazilgan. Kitob muqovasining qirg'oqlari biroz yedirilgan va qirralari to'ntoq holatda, sahifalar biroz notekis. Ayrim satrlarda siyoh chaplanib ketganligi sababli ba'zi so'zlarning o'qilishiga mone'lik qiladi. Ammo bu nuqsonlar umumiy asarni o'qishga va uni tadqiq etishga sezilarli ta'sir qilmaydi. Kitobning dastlabki varaqlarida zamonaviy siyoh ruchkada yozilgan eski o'zbek yozuvidagi begona so'zlar bor. Ular qo'lyozmaning sobiq egasi tomonidan yozilgan bolishi mumkin. Asar matniga keladigan bo'lsak, Qo'qon shildiroq qog'oziga nasta'liq xatida aniq, ravon va chiroyli ko'chirilgan. Asosiy matn qora siyohda yozilgan, payg'ambarlarning va hukmdorlarning ismlari, ba'zi o'rinlardagi harakatli belgilar qizil rangda berilgan. "Quroni Karim"dan keltirilgan oyatlar ustiga qizil chiziqli tortilgan. Sahifalarni ajratish uchun poygirlardan foydalanilgan. Poygilar to'g'ri va ketma-ket kelganligidan qo'lyozma butun holatda ekanligini bilishimiz mumkin. Avval aytganimizdek, ushbu qo'lyozma ixcham asar, unda an'anaviy kirish qism – hamd, na't qismlari mavjud emas. Bu holat asar yuzasidan ba'zi taxminlar qilishimizga imkon beradi. "O'g'uz, Alanquva va Shayboniynoma" Ollomurod Annaboy o'g'lining mualliflik asari bo'lmay, balki yuqorida nomi zikr etilgan "Tavorixi guzidayi - Nusratnoma" asarning qisqartirilgan shakli bo'lishi mumkin.. Sababi bu ikki asarning qamrab olgan davri va obyekti mutlaqo bir xil. Qolaversa, "Nusratnoma"ning qisqartma shakli ham aynan unga tegishli. Ammo ushbu ma'lumotlar uzil-kesil hukm chiqarish uchun yetarlicha dalil bo'la olmaydi. Bu uzoq va chuqur izlanishlarni talab qiladigan jarayon. Maqolamizning asosiy

maqsadi ham soha mutaxassislari e'tiborini mazkur asarga qaratish va uni batafsil ilmiy tadqiq qilinishiga erishishdir.

Xulosa qilib aytganda, mumtoz adabiyotimizni o'rganishda badiiy asarlar bilan bir qatorda tarixiy-adabiy asarlarning ham o'rni beqiyos. Bu kabi asarlar mazmunan o'tmish voqealarining bayoniga bag'ishlangan bo'lsada, o'z davri adabiy muhiti, tili, muallifning badiiy estetik tafakkuri va shu singari muhim jihatlar to'g'risida qimmatli ma'lumotlar bera oladi. Bu esa o'z-o'zidan "O'g'uz, Alanquva va Shayboniynoma" asarini ham adabiy manba sifatida tadqiq qilish zarurligini ko'rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 24 майдаги ПҚ-2995-сонли "Қадимий ёзма манбаларни сақлаш, тадқиқ ва тарғиб қилиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарори // "Халқ сўзи" газетаси. – Тошкент, 2017 йил, 25 май.
2. Tavarikh-I guzida Nusrat-name. Kriticheskiy tekst A.M.Akramova. – Toshkent: Fan, 1967.
3. Шодмонов. Н.Н. "Шоҳид ул-иқбол"нинг ўзбек бадий тарихий насри тараққиётидаги ўрни, манбалари ва матний тадқиқи. Ф.ф.д...дисс. – Т., 2009.42-б.
4. Олломурод Аннабой ўғли. Ўғуз, Аланкува ва Шайбонийнома. ЎЗР ФА ШИ, 4347 рақамли қўлёзма асар. 99 varaқ.

Sevinch ISMATULLAYEVA,
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi 1-kurs talabasi

ADABIYOT – JAMIYATNI O'ZGARTIRUVCHI KUCH

Annotatsiya: mazkur maqolada adabiyotning jamiyatdagi o'rni hamda badiiy adabiyotning insonlarga ta'siri ifodalangan. Shuningdek, Turkistonda uyg'onish davri va jadidchilik harakati kabi mavzular o'z ifodasini topgan.

Kalit so'zlar: badiiy adabiyot, so'z san'ati, badiiy eviestik funksiya, tazkirachilik, komillik, Sharq allomalari, milliy uyg'onish, jadidchilik, Ovro'pa madaniyati, millatchi.

Аннотация: в данной статье описывается роль литературы в обществе и влияние художественной литературы на людей. Также представлены такие темы, как период Возрождения и джадидистское движение в Туркестане.

Ключевые слова: художественная литература, искусство слова, художественно-эвэстическая функция, художественность, совершенство, восточники, национальное возрождение, модернизм, европейская культура, националист.

Annotation: this article describes the role of literature in society and the impact of fiction on people. Also, topics such as the Renaissance and the Jadidist movement have been expressed in Turkestan.

Keywords: fiction, the art of words, artistic eviestic function, Tazkirakh, perfection, Allamas of the East, national awakening, jadidist, European culture, nationalist.

Ijtimoiy ong shakllaridan biri bu badiiy adabiyotdir. Adabiyot jamiyatning og'zaki va yozma tarixini aks ettirishda, insonning dunyoqarashini shakllantirishda katta rol o'ynaydi. U faqat bir san'at turi emas, balki insoniyatning ruhiy va ma'naviy rivojlanishiga xizmat qiladigan kuchdir. Badiiy adabiyot jamiyatdagi ijtimoiy, madaniy va tarixiy jarayonlarni aks ettirib, insonlarni yangi fikrlar va g'oyalar bilan tanishtiradi. Adabiyot hayotdan ajralmaydi va bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'ladi, chunki adabiyot – hayotning ko'zgusi, ya'ni aksi. Badiiy adabiyotni hayotda ham, jamiyat orasida ham o'rni beqiyos. Shuning uchun adabiyotning jamiyat orasidagi o'rnini bilib olish uchun u bajaradigan funksiyalarga diqqatimizni qaratishimiz lozim. Badiiy adabiyotning eng muhim vazifasi insonning o'zligini anglashga yordam beradi, komillikka yetaklaydi, ongini rivojlantiradi va jamiyatni yanada mukammallashtirishga yordam beradi. Adabiyotning kuchi juda keng va chuqur ta'sirga ega, chunki u inson qalbi va ongiga bevosita ta'sir qilib, jamiyatni shakllantiradi. Tarixiy voqealarni va insoniyatning muhim davrlarini tasvirlash orqali, o'sha davrni yangi nigoh bilan ko'rishga imkon beradi. Masalan, adabiyot orqali faqat tarixiy faktlar emas, balki o'sha davrning ruhiy holati, jamiyatdagi ijtimoiy ziddiyatlar va shaxslarning ichki dunyosi ham aks etadi. Bunday tasvirlar tarixiy haqiqatni yanada to'liqroq va chuqurroq anglashga yordam beradi. Adabiyot insonni va jamiyatni o'zgartiribgina qolmay, dunyoni ham o'zgartira oladi. Negaki badiiy adabiyot mutolaa qilgan insonning fikrlash qobiliyati, dunyoqarashi, hayotga ideal boqish salohiyati yanada oshadi. Bir shaxsning dunyoqarashi o'zgarsa, bu o'zgarishlar o'zgalarning ham dunyoqarashiga o'z ta'sirini o'tkazadi. Demak, ko'rinib turibdiki, dunyoni ham o'zgartira olish badiiy adabiyotga bog'liq ekan. Bundan tashqari, badiiy adabiyot ijtimoiy hayotda ham bir qancha vazifalarni bajaradi. Bulardan biri eviestik, ya'ni bilish funksiyasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, kitob mutolaa qilayotganimizda undagi qahramonlarning fe'l-atvorini his qilamiz va vaziyatdan qanday chiqib ketishini kuzatamiz va ana shu kuzatish natijalarimizni asta-sekinlik bilan hayotga tatbiq qila boshlaymiz. Natijada hayotga, insonlarga boshqacha yondasha boshlaymiz va hayotga boshqacha ko'z bilan qarashga intilamiz. Badiiy adabiyotni umr ichidagi qisqa umr desak ham bo'ladi, chunki o'quvchi badiiy asarni mutolaa qilgan ekan, undagi voqealarni butun borlig'i bilan his qiladi, ular bilan yashaydi, qahramonlarning his-tuyg'ularini qalbidan o'tkazadi. Balki hayotda o'z tasavvuridagi voqealarga duch kelmas, lekin u qahramonlar ko'rgan voqealarni, muhitni qalban his qiladi. Badiiy adabiyotda o'quvchi real hayotda ko'rmaganini ko'radi, yetisha olmagan narsasini izlab topadi va buning natijasida o'ziga ruhiy qoniqlik hosil qiladi. Masalan: real hayotda kishi hech qanday yutuqlarga yetishmagan bo'lishi yoki sevgan, sevimli bo'lishi mumkin. Bunday hodisalarga ehtiyoj sezgan inson badiiy adabiyot qahramonlari bilan birga yashab haqiqiy hayotda erisha olmagan narsalarga, balki bundan-da yaxshiroq'iga erishishi mumkin. Adabiyot-

da o'ziga ehtiyoj sezgan hodisalarni topa bilgan inson uni real hayotdan ham izlashga intiladi va yuqori natijalarga erishishiga turtki bo'ladi. Adabiyot dunyosi insonga san'at dunyosiga nisbatan kuchli ta'sir qiladi. Shuning uchun ham san'atning hech qaysi turi adabiyot bilan tenglasha olmaydi. San'atda musiqa tinglashimiz yoki kino ko'rishimiz mumkin, lekin bu axborotlar ongimizda ma'lum bir muddat saqlanadi. Badiiy asar bilan tanishadigan o'quvchi beixtiyor asar qahramonlarining dard-alami, shodlig-u quvonchi bilan birga yashaydi va ularga nisbatan achinish hissini uyg'otadi. Insonni mukammallikka, komillikka yetaklovchi eng kuchli vosita albatta adabiyotdir. Negaki, insonning ongini, qalb tafakkurini, bilish ko'nikmasini o'zida mujassamlashtiradi. Insonda ong, qalb, bilish ko'nikmasi rivojlanishi natijasida aqliy salohiyati ham kengayib boradi va o'ziga keraksiz bo'lgan ko'pgina mashg'ulotlardan beixtiyor chekina boshlaydi. Buning natijasida inson komillik va mukammallik sari asta-sekinlik bilan qadam qo'yadi. Demak komillikka erishishning yana bir vositalaridan biri bu - adabiyot. Biz borliqdagi barcha moddiy narsalarni ko'zimiz orqali ko'ramiz, uning ichki va tashqi tuzilishini yoki holatini aql-idrokimiz bilan tafakkur qila olamiz. Masalan: kitob deganimizda o'zida axborotni va bilimlarni saqlovchi, uni uzatuvchi vositani nazarda tutamiz, ammo qalb, aql-tafakkur deganda insonda bunday so'zlarga nisbatan tushunchasida ikkilanish, no'noqlik paydo bo'ladi va insonlar o'z fikrlarini tajribalarini boricha yetkazishga harakat qiladilar, lekin barcha zamonlarda adabiyot insonning ongini tiniqlashtirgan, teran fikrlash salohiyatini oshirgan, jamiyat orasida o'z fikrini mustaqil bayon qila olish qobiliyatini shakllantirgan.

Adabiyotning asosiy quroli bu – so'z. "Har bir narsaning asli so'z... So'z amal daraxtining mevasidir, chunki u amaldan tug'iladi. Ulug' Tangri so'z bilan yaratdi va "Bo'l" deyishi bilan bo'ldi"¹

So'z orqali insonning til-zaboni shakllanadi. Insonlar qo'llari bilan yaratadigan narsalarini avval nomlaydilar, ya'ni so'zlarni ishlatadilar. Binoni qurishdan oldin uni tilimizda qo'llaymiz va amalda sinay boshlaymiz. Adabiyot quroli – so'z deb bejizga aytilmadi, chunki so'zning inson hayotidagi o'rni, xizmati katta. Sharq allomalari ijodiga nazar tashlasak, ular so'zga nisbatan e'tiroflari, og'zaki va yozma ijodi, tafakkuri va umuman olganda, hurmati juda baland bo'lgan. Xususan, Alisher Navoiyning "Hayrat ul-abror" asariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, til haqida so'z borganda ko'proq muallif qaysi o'rinda qanday so'zlash joizligi, qaysi o'rinda joiz emasligi haqida o'z fikrlarini bayon etib ketgan. Muallifning so'z haqida borgan bu asarlari insonlarni ham bee'tibor qoldirmay o'ziga jalb etadi. Demak, adabiyotda so'zning o'rni beminnat va beqiyosligini muallif yaratgan asarlar orqali bilib olish ham mumkin ekan.

Jadidchilik adabiyotining asl zamirida, "jadid" so'zi yotadi va yangi degan ma'noni bildiradi. Jadid deganda faqatgina yangilik tarafdorini tushunibgina qolmasdan yangi ong, yangi tafakkur, yangi avlod kabi keng ma'no va

1 Mavlono Jaloliddin Rumiy. "Ma'naviy masnaviy". Abdulla Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti. – Toshkent.2002-y.

tushunchalar yotadi. Jadidchilik adabiyoti Turkistonda ilk marotaba o'n to'qqizinchi asrda paydo bo'la boshlagan va yigirmanchi asrda shakllana boshlagan. Jadidchilik millatning chang bosgan qalblarini shamolday esib, poklab ketdi va insonlarning o'zligini anglashga katta ta'sirini o'tkazdi. Jadidchilik Turkiston o'lkasiga quyosh kabi nur sochdi va qalbi jarohatlangan xalqni milliy uyg'onishga, ya'ni millat va vatanni anglashga undadi. O'lkamizga jadidchilik harakatining kirib kelishi bosqinchi mamlakatlarga yoqmadi. Ular Turkiston xalqining ziyoli bo'lgan, teran fikrlaydigan, hur jadidlaridan qo'rqishar va ularni yo'q qilish uchun turli bahona va sababsiz ayblovlarni keltirib chiqarishar edi. Xalqni ma'rifatparvarlik va vatanparvarlik g'oyalarini ilgari surib erkka olib chiqayotgan jadidlar ustidan juda ko'p qabih ishlarni amalga oshirib, ularni ham ruhan, ham jismonan yo'q qilish uchun bir qator choralarni amalga oshirishga harakat qilishar, hattoki "millatchi", "xalq dushmani" kabi bir qancha besabab ayblovlar qo'yishar edi. O'z yurti, xalqi uchun jonini ayamagan serg'ayrat, fidoyi farzandlarimizning bir qanchasi quvg'in qilindi, o'limga hukm qilindi, lekin Totalitlar xalqning fidoyi farzandlarining jonini olib hech narsaga erisha olmadilar. Chunki adiblarimiz nafaqat Turkiston, balki bashariyatning kelajagi uchun o'z asarlarini yozib qolishga ulgurдилar. Bu adabiyot jamiyatning qalbiga favqulodda kirib keldi va millat manfaatiga haqqoniy tarzda

asqotdi. Ular yozib qoldirgan asarlar bugungi kunda ham yoshlarimizga astoydil xizmat qilib kelmoqda.

Xulosa qilib aytganda, badiiy adabiyot insonni ma'naviy ozuqa bilan ta'minlaydi, uning ongini rivojlantiradi va qalbini poklaydi. Shuningdek, adabiyot jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlarga ta'sir qiluvchi kuch sifatida o'zining beqiyos ahamiyatini ko'rsatadi. Badiiy asarlar orqali o'quvchi o'zining ichki dunyosini tushunishga, jamiyatda sodir bo'layotgan jarayonlarga yondashuvini shakllantirishga erishadi. Adabiyot faqatgina insonning his-tuyg'ularini ifodalab qolmay, balki uning fikrini rivojlantiradi va dunyoqarashini kengaytiradi. Shu bilan birga, ba'zi asarlarda millatlarni yoki madaniyatlarni kamsitish, boshqalarga nisbatan ustunlikni ta'kidlash kabi holatlar uchrab turishi mumkin. Bunday asarlardan saboq olish, ular bilan tanishish muhim bo'lsa-da, ularga nisbatan tanqidiy yondashish ham zarurdir. Adabiyot orqali yoshlarni nafaqat o'z millati va madaniyatini, balki boshqa xalqlarni ham hurmat qilishga o'rgatish, ularga ochiq fikrlash va ijtimoiy adolatni targ'ib qilish zarur. Shunda badiiy adabiyotning yuksak maqsadiga erishiladi – u jamiyatni nafaqat madaniyatli, balki adolatli va hamjihat qilib rivojlantiradi. Adabiyot milliy g'urur va o'zlikni anglashda, shuningdek, boshqa millatlar bilan o'zaro hurmatni mustahkamlashda muhim vosita bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Boboyev T. "Adabiyotshunoslik asoslari." O'zbekiston. – Toshkent. 2002-y.27-28- bet.
2. Ulug'ov A. "Adabiyotshunoslik nazariyasi". G'afur G'ulom. – Toshkent. 2017-y.7-10 bet.
3. Quronov D.H. "Adabiyot nazariyasi asoslari". Fan. – Toshkent. 2019-y.10 -bet.
4. Qosimov U. " O'zbek tili va adabiyoti rivojiga jadid adiblari ijodining o'rni va ahamiyati". – Toshkent. 2022-y.9-bet.
5. Quronov D.H. "Adabiyotshunoslikka kirish". Fan. – Toshkent. 2007-y. 41-45-bet.

Dilnura RAHMANOVA,
ToshDO'TAU 1-kurs magistranti

FARIDA AFRO'Z VA ZULFIYA MO'MINOVA SHE'RLARIDA AYOL TALQINI

Annotatsiya: ushbu maqolada bugungi kunda ijod qilib kelayotgan, o'zbek she'riyatining iste'dodli shoiralari Farida Afro'z va Zulfiya Mo'minova ijodidagi ayol talqini tahlil qilinadi. Ularning she'rlari orqali ruhiy holati, his-tuyg'ulari, so'rovi, ehtiyoj va talablari chuqur o'rganilib, izohlanadi.

Kalit so'zlar: *mehr-muhabbat, estetik go'zallik, xarakter, ayol obrazi.*

Аннотация: в данной статье анализируется интерпретация женщины в творчестве Фарида Афроз и Зулфики Моминовой, талантливых поэтов узбекской поэзии, творящих сегодня. Через их стихи глубоко изучаются и объясняются их душевное состояние, чувства, просьбы, нужды и запросы.

Ключевые слова: *любовь, эстетическая красота, характер, женский образ.*

Annotation: this article analyzes the interpretation of women in the works of Farida Afroz and Zulfiya Mominova, talented poets of Uzbek poetry working today. Through their poems, their state of mind, feelings, requests, needs and requests are deeply studied and explained.

Key words: *love, aesthetic beauty, character, female image.*

O'zbek adabiyotida ayol obrazi, uning jamiyatdagi o'rni va roli ko'plab ijodkorlar tomonidan tasvirlangan. Yaqin kunlardagi tadqiqotlarning bir qismi nasriy asarlardagi ayol ruhiyatini, obraz sifatida o'zida aks ettirgan badiiy yukini xolisona baholashga qaratilgani ham mavzuning ahamiyati naqadar orta boshlaganini ko'rsatib beradi. Ayol obrazi, uning psixologiyasi, tuyg'ulari, insoniy fazilatlarini ochib berish nafaqat nasrda, balki nazmda ham muhim kashfiyot sanaladi. Shoir va shoirlar ijodidagi ayol tasvirini o'rganish masalasi bugungi kun uchun ham dolzarb masalalardan hisoblanadi. Ayniqsa, ayolning madh etilishini shoirlar ijodi misolida o'rganish, ya'ni ikki shoiraning bir mavzudagi bayon uslubini solishtirish qimmatli tadqiqotlarga asos bo'ladi, deb hisoblab, ushbu maqolamizda Zulfiya Mo'minova va Farida Afro'z she'riyatidagi ayol obrazi tasvirida mushtaraklik va farqlarni belgilashni maqsad qilib qo'ydik. "Chin shoirlik ko'ngildagi sokinlik-u g'alayonlarni, qaynab-sovishlarni boricha, aslicha ifodalay olish iqtidoridir" [1,39], – degan edi Qozoqboy Yo'ldoshev. Biz tahlilga tortgan ikkala shoir ham o'zining qalb gavharini, tug'yonlarini aks ettirishi bilan o'zbek adabiyotida munosib o'rin egallagan. Qolaversa, maqolada o'z his-tuyg'ularini boricha ifodalay olgan bu ikki shoiraning she'rlaridagi ayol talqini, ularning ijodiy uslublari va mazmun jihatlari tahlilini ko'rishimiz mumkin.

Farida Afro'z va Zulfiya Mo'minovaning she'rlarida ayol obrazi keng qamrovli va chuqur tahlilga ega. Ular ayolning nafaqat estetik go'zalligini, balki uning ruhiy olamini, ichki iztiroblarini va hayotiy kurashlarini ham tasvirlaydi. Jumladan, Farida Afro'zning ko'plab she'rlarida ayol go'zalligi madh etiladi. Biroq, bu go'zallik faqat tashqi ko'rinish bilan cheklanibgina qolmay, ayolning butun bir ichki olamini, sabr-toqatini ifodalaydi. Misol

uchun, shoiraning she'ridagi asosiy mavzu ayolning sevgi va hurmatga bo'lgan ehtiyojidir. Farida Afro'z she'ni **"Ayolni sev, ayolga yolbor"** deb boshlaydi va bu orqali ayolning mehr-muhabbat va hurmatga qanchalik muhtoj ekanligini ifodalaydi. Ayolga sevgini ko'rsatish va uni qadrlash zarurligini ta'kidlaydi. Shoir sevgi va hurmat orqali ayolning kuchi va azamatini ochib beradi: **"Ming bir kecha ertaklaring ayt, Alpomishlar tug'ib beradi."** [2,88] Bu misralar ayolning sevgi orqali buyuk ishlarni amalga oshirishga qodir ekanligini ko'rsatadi.

"She'riyat insonning barcha murakkabliklarini o'zida jamlagan shunday bir obyektidir, uni tadqiq etish orqali biz insonga yana-da yaqin boramiz". [3, 19]

Shoir ayolga hurmat va minnatdorchilik bildirishni ham alohida ta'kidlaydi:

Ayolni sev, ostonasin o'p.

Qasr qurma, ko'nglini so'ra

Balo kelsa turib beradi.

Bu yerda ayolning qadrlanishi va unga minnatdorchilik bildirish zarurligi yoritiladi. Ayol uchun qasr, ya'ni mol-dunyodan ko'ra uning qalбини so'rash va ichki dunyosiga e'tibor qaratish muhimligini aytadi. **"Balo kelsa, turib beradi"** misrasida ayolning qiyinchiliklarga bardosh bera olishi va oilasini himoya qilishi tasvirlanadi. Shoir ayolning kuchi va jasoratini, uning qiyinchiliklarga qarshi turish qobiliyatini ochib beradi. Demak, ayol sevilsa, har qanday mashaqqatga tayyor ekanligini uqtiradi.

Oltmish yoshga to'ldi bu ayol,

Hamon go'zal, hamon xurliqo,

Qulog'ini tishlab qo'ygan baxt.

Farida Afro'zning ushbu she'rida ayolning oltmish yoshga yetgani ta'kidlanadi, ammo bu yoshga qaramay, uning go'zalligi saqlanib qolganligi ifodalanadi. Bu yerda

yoshning go'zallikka ta'sir etmasligi va ayolning har qanday yoshda ham go'zal bo'lishi yoritiladi. Shoir ayo'lni baxti haqida so'z yuritadi: "Qulog'ini tishlab qo'ygan baxt." Xalqimizda "qulog'ini tishlab qo'yish" jumlas i yigit qizning ko'nglini zabt etib, endilikda birga bo'lishlarini anglatadi. Ayolni tasvirlashda ishlatilgan bu metaforik ifoda, uning hayotdan mamnunligi va baxtining barqarorligini ko'rsatadi.

Ushbu she'r orqali ayolning murakkab va ko'p qirrali talqini yana-da chuqur yoritiladi. Ayolning go'zalligi, baxti va kuchi yosh bilan bog'liq emasligi, balki uning ichki dunyosi va hayotiy tajribasi bilan bevosita bog'liq ekanligi ta'kidlanadi.

Adabiyotshunos Ibrohim G'afurov she'rning xarakter ekanligini va shoir qanday bo'lsa, she'ri ham shundayligini aytadi. Zulfiya Mo'minova o'z she'rlarida ayolning jamiyatdagi o'rni, ichki dunyosi va uning kechinmalarini mahorat bilan tasvirlaydi. Uning "Ayolga baxt bering" she'ri orqali ayolning baxt va saodatga bo'lgan ehtiyoji, uning ichki iztiroblari va jamiyatdagi o'rni chuqur ifodalangan:

Ayolga baxt bering, saodat bering,
Demang, yuribdi-ku kulib, jilmayib.
Ayol kulib turib o'lishi mumkin,
Dunyoni olishi mumkin jilmayib.[4,18]

Shoira ayolning baxt va saodatga intilishini birinchi o'ringa qo'yadi. U baxt va saodatning ayol uchun qanchalik muhimligini ta'kidlaydi. Ayolning tashqi ko'rinishidagi kulgi va jilmayish ortida yashirin iztiroblarini ko'rsatadi. Darhaqiqat, ona oiladagi har qanday tashvishni kulib qarshilaydi. Bevosita ayol deganda, ko'z oldimizda ona gavdalanadi. Onalar esa chinakamiga baxtli bo'lishga loyiq ayollardir, desak, yanada to'g'ri bo'ladi.

Ayol necha yoshga kirmasin, mehrga, muhabbatga intiqib yashaydi: **"Ayolga baxt bering, saodat bering. Oltmishga kirsa-da, yuzga kirsa-da"**. She'rning ushbu misralarida ikkala shoirani bog'lab turadigan bir xil tuyg'u aks etadi.

Zulfiya Mo'minovaning "Ayol" she'rida ayol va erkak munosabatlarining turli qirralari yoritilgan. Shoira "Ayol shirin bir may bo'lar, gulob bo'lar, Mard ko'paysa, halol lafzli lab ko'paysa" misralarida ayol mayga qiyoslanib, bu yerda ayolning jamiyatdagi go'zalligi va uning qadrlanishi erkaklarning hurmati bilan bog'liq ekanligi ifodalanadi. Shoira, shuningdek, ayolning tazyiq va zulm ostida qanday holatga tushishini ham tasvirlaydi. **"Ayol oyoq osti bo'lar, xarob bo'lar, Mardlar emas, mayda-mayda gap ko'paysa"** misralarida ayolga

bo'lgan o'rinsiz munosabat uni ne ko'ylarga solishi tasvirlangan. O'ylanmay aytilgan so'z uning dilini vayron qilishi ifodalangan. Har ikkala holatga ham erkak kishining munosabati sababchi ekanligini ta'kidlaydi. "Asl she'riyat yo muhabbat, yoki nafratdan tug'iladi". [1,86] Demak, ayol kishining kayfiyati qay holatda bo'lishi unga qilinayotgan munosabatga bog'liq.

Zulfiya Mo'minovaning "Ayol" she'ri ayolning jamiyat va oiladagi o'rni, uning kuchi va zaifligi, qo'llab-quvvatlashga bo'lgan ehtiyoji va erkaklar bilan munosabatlari chuqur va ta'sirchan tasvirlangan. She'rda ayolning murakkab va ko'p qirrali tabiati, uning ichki iztiroblari va jamiyatdagi o'rni haqqoniy ifodalangan. Bugungi kunda gender tenglik masalalari avj olgan bir paytda, shoira ijodida feminizmning mutlaqo go'zal va o'zbek milliy qadriyatlariga mos ko'rinishlari aks etgan, deyish mumkin. Chunki sharq axloq-odob qoidalari va qadriyatlariga ko'ra ayol siymosi qimmatbaho olmos singari asralgan, adabiyot durdonalarida ham ayollar latofat va noziklik jamlanmasi o'laroq tasvirlangan. Yuqoridagi ikkala shoira ijodi ham ayni shu qadriyat va an'analarni uzviy davom ettiradi.

Shunday qilib, har ikkala shoiraning ijodida ayolning jamiyat va oiladagi o'rni, uning ichki dunyosi, mavqei va baxti chuqur va ta'sirchan tarzda tasvirlangan. Farida Afro'z va Zulfiya Mo'minova she'rlarida ayolning kuchi, oqizaligi, sevgi va hurmatga bo'lgan ehtiyoji, hayotiy tajribasi va ichki kechinmalari yoritiladi. Ularning she'rlari orqali ayolning murakkab va ko'p qirrali talqini yanada chuqurroq ochib beriladi, bu esa ayolni tushunish va hurmat qilish zarurligini yana bir bor ta'kidlaydi. Har ikkala shoiramizning ijodini mazmuniy va uslubiy jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak, Farida Afro'z ko'proq shaxsiy va zamonaviy masalalarga urg'u bersa, Zulfiya Mo'minova ko'proq an'anaviy va ijtimoiy mavzularni yoritadi. Farida Afro'z lirizm va falsafiy yondashuv orqali individual kechinmalarni ifoda etsa, Zulfiya Mo'minova xalqona ohang va obrazlar orqali umumiy jamiyat muammolarini yoritadi. Farida Afro'z zamonaviy, erkin va o'zini anglagan ayolni tasvirlasa, Zulfiya Mo'minova ayollarni an'anaviy qadriyatlar ramzi sifatida ko'rsatadi.

Farida Afro'z va Zulfiya Mo'minova she'rlari ayollar mavzusini turli nuqtai nazarlardan yoritgani bilan o'zaro bir-birini to'ldiradi. Farida Afro'zning asarlari zamonaviy ayollarning ichki izlanishlari va mustaqilligini aks ettirsa, Zulfiya Mo'minovaning ijodi ayollarning milliy va ma'naviy qadriyatlar himoyachisi sifatidagi rolini ulug'laydi. Ikkala shoiraning ijodiy merosi ham ayollar mavzusini yangi badiiy yuksakliklarga olib chiqadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Yo'ldoshev Q. So'z yolqini. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018.
2. Bo'tayeva F. Meni kuting. – Toshkent, 2023.
3. Hamdamov U. Yangi o'zbek she'riyati. – Toshkent: Adib nashriyoti, 2012.
4. Mo'minova Z. Beshiklarni asragin dunyo. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1988.

Akhmadullina Alina Ildarovna,
UzSWLU

THE INTERCONNECTION OF LINGUISTICS AND PHILOSOPHY: EXPLORING THE FOUNDATIONS OF MEANING AND THOUGHT

Annotation: this article explores the intricate relationship between linguistics and philosophy, emphasizing the role of language in shaping human thought, communication, and understanding. By examining key intersections such as the philosophy of language, semantics, linguistic relativity, and pragmatics, we reveal how philosophical inquiries inform linguistic theories and vice versa. The works of philosophers like Wittgenstein, Chomsky, and Austin illustrate fundamental questions about meaning, reference, and the power of language to perform actions. Through this exploration, we highlight the significance of interdisciplinary dialogue between linguistics and philosophy, underscoring its relevance to contemporary fields like cognitive science and artificial intelligence. This article ultimately demonstrates that language is more than a tool for communication; it is a profound mechanism for expressing and constructing reality.

Keywords *linguistics, philosophy, philosophy of language, semantics, pragmatics, linguistic relativity, language and thought, Wittgenstein, Chomsky, language ethics*

Аннотация: в этой статье исследуются сложные отношения между лингвистикой и философией, подчеркивая роль языка в формировании человеческого мышления, коммуникации и понимания. Рассматривая ключевые пересечения, такие как философия языка, семантика, лингвистическая относительность и прагматика, мы показываем, как философские исследования информируют лингвистические теории и наоборот. Работы таких философов, как Витгенштейн, Хомский и Остин, иллюстрируют фундаментальные вопросы о значении, референции и силе языка для выполнения действий. Благодаря этому исследованию мы подчеркиваем значимость междисциплинарного диалога между лингвистикой и философией, подчеркивая его актуальность для современных областей, таких как когнитивная наука и искусственный интеллект. В конечном итоге эта статья демонстрирует, что язык — это больше, чем инструмент для коммуникации; это глубокий механизм выражения и построения реальности.

Ключевые слова: *лингвистика, философия, философия языка, семантика, прагматика, лингвистическая относительность, язык и мышление, Витгенштейн, Хомский, языковая этика*

Annotatsiya: ushbu maqola tilshunoslik va falsafa o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganib, tilning inson tafakkuri, muloqoti va tushunishini shakllantirishdagi rolini ta'kidlaydi. Til falsafasi, semantika, lingvistik nisbiylik va pragmatika kabi asosiy kesishmalarni o'rganib chiqib, biz falsafiy so'rovlar tilshunoslik nazariyalarini va aksincha, qanday ma'lumot berishini ochib beramiz. Vitgenshteyn, Xomskiy va Ostin kabi faylasuflarning asarlari ma'no, havola va tilning harakatlarni amalga oshirish kuchiga oid asosiy savollarni tasvirlaydi. Ushbu tadqiqot orqali biz tilshunoslik va falsafa o'rtasidagi fanlararo dialogning ahamiyatini ta'kidlab, uning kognitiv fan va sun'iy intellekt kabi zamonaviy sohalarga aloqadorligini ta'kidlaymiz. Ushbu maqola oxir-oqibatda tilning muloqot vositasidan ko'proq ekanligini ko'rsatadi; bu voqelikni ifodalash va qurishning chuqur mexanizmidir.

Kalit so'zlar: *tilshunoslik, falsafa, til falsafasi, semantika, pragmatika, lingvistik nisbiylik, til va tafakkur, Vittgensteyn, Xomskiy, til etikasi*

Linguistics and philosophy have long shared a symbiotic relationship. Both disciplines strive to understand and analyze the fundamental structures that underlie human thought, language, and meaning. From the nuances of semantics to the ethics of communication, the intersection of linguistics and philosophy offers profound insights into what it means to communicate and understand the world. This article explores how these fields intersect, with key perspectives that con-

tinue to shape our understanding of human language and cognition.

Linguistics, as a scientific study, originated from philosophy's intellectual traditions, although its focus has evolved into a more specialized examination of language structures and functions. Philosophy, with its broad inquiry into knowledge and existence, often treats language as a lens to explore reality. Peregrin aptly notes the asymmetrical focus of these disciplines:

while linguistics exclusively examines language, philosophy engages with language as one aspect of its broader metaphysical and epistemological concerns.

The philosophy of language is a branch of philosophy dedicated to exploring the nature and functions of language itself. Philosophers like Ludwig Wittgenstein and Noam Chomsky have addressed linguistic questions that continue to shape philosophical discourse. Wittgenstein's idea of "language games" proposed that the meaning of words emerges from their use within specific contexts, challenging us to view language as an action rather than a static system of symbols.

Chomsky, on the other hand, introduced the concept of a universal grammar, suggesting that all human languages share a common underlying structure. This groundbreaking theory raised philosophical questions about the nature of human cognition and the relationship between language and thought. Chomsky's theories imply that language is not merely learned but is an inherent part of the human mind, inviting philosophical debates on human nature, knowledge and innate abilities.

The relationship between philosophy and language has ancient roots. Plato's *Cratylus* explored the relationship between names and things, engaging in what today would be recognized as the philosophy of language. Since then, numerous philosophers have explored linguistic questions. Descartes, for instance, believed in a universal language underpinning the diverse languages of human communities, an idea echoed in Chomsky's theory of linguistic innateness.

Frege's work on sense and reference, Quine's exploration of linguistic indeterminacy and Kripke's theories of naming and necessity further cement the interdependence of philosophy and linguistics. Frege's principle of compositionality bridges the two fields, revealing how linguistic structures influence philosophical theories of meaning.

Semantics is a critical domain where linguistics and philosophy converge. Philosophers and linguists alike probe how language conveys truth, context and reference. Questions about meaning—whether words have intrinsic meanings or are defined entirely by their use — illustrate the shared curiosity of both disciplines. Frege's principle of compositionality exemplifies this intersection, shedding light on how meaning arises from the interplay of linguistic elements.

Quine's assertion that language and reality are inseparable invites further exploration into how linguistic expressions reflect human cognition and culture. For instance, how does the meaning of a word change when used in different contexts? These questions underline the dynamic nature of language and its role in shaping our understanding of the world.

One of the most intriguing questions at the intersection of linguistics and philosophy is whether lan-

guage shapes thought. This idea, known as linguistic relativity, originates from the Sapir-Whorf hypothesis, which posits that the language one speaks influences, or even determines, how they perceive and think about the world. For instance, speakers of languages with multiple terms for snow may perceive snow differently than those with only one term.

Critics of linguistic relativity argue that thought can exist independently of language. Universalist perspectives, such as those advanced by Pinker suggest that cognitive abilities transcend linguistic differences. This ongoing debate highlights a fundamental philosophical inquiry: can we think without language or does language constrain and define our thoughts?

Pragmatics, the study of how context influences language use, aligns closely with ethical and philosophical inquiries into communication. Questions of politeness, conversational implicature and the power dynamics of language highlight the ethical dimensions of how language is used in social interactions. For example, Austin's work on speech acts demonstrates how language can perform actions, such as making promises, giving orders or apologizing. These insights extend to the ethics of persuasive language, authority and media communication.

As linguistics and philosophy continue to evolve, their intersection offers promising opportunities for collaboration. Fields like cognitive linguistics, psycholinguistics and neurophilosophy exemplify the growing convergence of these disciplines. Research into the neural basis of language and thought, for instance, combines philosophical theories of mind with empirical findings from neuroscience and linguistics.

Moreover, the ethical implications of linguistic research remain a pressing concern in the modern world. Issues such as language preservation, linguistic rights and the role of language in social justice movements require both linguistic expertise and philosophical reflection. By addressing these challenges together, linguistics and philosophy can contribute to a more inclusive and equitable understanding of language and communication.

The interconnection between linguistics and philosophy enriches our understanding of language and thought by addressing fundamental questions about meaning, communication and the limits of human cognition. Through their shared pursuit of these questions, linguistics and philosophy challenge us to think deeply about the language we use and the reality it represents, underscoring the power of words to shape human experience.

Language is not merely a tool for expressing thoughts; it is a medium through which we construct our understanding of the world. By continuing to ex-

ploring the interplay between linguistic structures and philosophical inquiries, we can deepen our appreciation

of the intricate connections that define human communication and cognition.

REFERENCES

- Akhmadullina, A.I. (2023). *The Evolution of English Stylistics: From Classical to Modern Approaches*. Western European Journal of Historical Events and Social Science.p3
- Austin, J.L. (1962). *How to Do Things with Words*. Harvard University Press.p35
- Barman, B. (2012). *The linguistic philosophy of Noam Chomsky*. Philosophy and Progress, 11. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.3329/pp.v5i1l-2.17681> p57
- Chomsky, N. (1957). *Syntactic Structures*. Mouton.p24
- Frege, G. (1892). *On Sense and Reference*. Blackwell Publishing.p142
- Kripke, S. (1980). *Naming and Necessity*. Harvard University Press. p88
- Peregrin, J. (2012). *Philosophy and Linguistics*. Cambridge University Press.p47
- Pinker, S. (1994). *The Language Instinct: How the Mind Creates Language*. HarperCollins.p90
- Quine, W.V.O. (1960). *Word and Object*. MIT Press.p12
- Whorf, B.L. (1956). *Language, Thought, and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf*. MIT Press.p73
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations*. Blackwell.p70

Ochilova Maftuna Doniyor qizi

Teacher of English Faculty,

The Department of Innovative educational technologies

and methodology, Samarkand State Institute of Foreign Languages.

miracleme5592@gmail.com

THE ROLE OF FEEDBACK IN LANGUAGE ASSESSMENT: A THEORETICAL PERSPECTIVE

Annotation: language assessment serves as a cornerstone in evaluating learners' linguistic competence, guiding instruction and promoting language development. Central to this process is feedback, the information provided to learners about their performance, aimed at enhancing their linguistic accuracy, fluency and communicative competence. Feedback not only facilitates the acquisition of language skills but also empowers learners to become active participants in their own learning journey. This article explores the role of feedback in language assessment through theoretical frameworks and its practical implications in language learning.

Key words: *feedback, language assessment, task-level feedback, process-level feedback, self-regulation feedback, feed up, feed back, feed forward, formative feedback, summative feedback.*

Аннотация: оценка языковых навыков является основой для определения языковой компетенции учащихся, направления процесса обучения и содействия развитию языка. Центральным элементом этого процесса является обратная связь — информация, предоставляемая учащимся о их результатах, с целью повышения их языковой точности, беглости и коммуникативной компетенции. Обратная связь не только способствует освоению языковых навыков, но и позволяет учащимся стать активными участниками своего учебного процесса. В этой статье рассматривается роль обратной связи в оценке языковых навыков с точки зрения теоретических подходов и ее практическое значение в обучении языку.

Ключевые слова: *обратная связь, оценка языковых навыков, обратная связь на уровне задания, обратная связь на уровне процесса, обратная связь для саморегуляции, feed up (ориентация на цель), feed back (анализ выполненного), feed forward (перспективная обратная связь), формирующая обратная связь, итоговая обратная связь.*

Annotatsiya: tilni baholash o'quvchilarning lingvistik kompetensiyasini aniqlash, o'quv jarayonini yo'naltirish va til rivojlanishini qo'llab-quvvatlashning asosiy poydevori hisoblanadi. Ushbu jarayonning markaziy elementi fikr-mulohaza bo'lib, bu o'quvchilarga ularning natijalari haqida beriladigan ma'lumotdir. U til aniqligi, ravonligi va kommunikativ kompetensiyasini oshirishga qaratilgan. Fikr-mulohaza nafaqat til ko'nikmalarini o'zlashtirishni osonlashtiradi, balki o'quvchilarga o'z o'quv jarayonining faol ishtirokchilariga aylanish imkonini beradi. Ushbu maqolada tilni baholashda fikr-mulohazaning roli nazariy yondashuvlar va uning til o'rganishdagi amaliy ahamiyati nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: *fikr-mulohaza, tilni baholash, vazifa darajasidagi fikr-mulohaza, jarayon darajasidagi fikr-mulohaza, o'z-o'zini boshqarish fikr-mulohazasi, feed up (maqsadga yo'naltirish), feed back (amalga oshirilgan ishni tahlil qilish), feed forward (kelajak uchun yo'naltirilgan fikr-mulohaza), shakllantiruvchi fikr-mulohaza, yakuniy fikr-mulohaza.*

Feedback in language assessment encompasses information provided to learners about their linguistic performance with the intent of guiding improvement.

Feedback is a critical aspect of language assessment, functioning as a bridge for the gap between learners' current proficiency and desired outcomes. As Sadler stated *feedback needs to provide information specifically relating to the task or process of learning that fills a gap between what is understood and what is aimed to be understood*. In most cases, feedback is restricted by teachers or instructors only by providing information regarding aspects of learners' performance or understanding. Feedback goes beyond merely highlighting the success or failure of the learning process. Few physical, intellectual or social skills can be acquired satisfactorily simply through being told about them. Building on this, the definition of feedback should prioritize its effectiveness rather than its informational content. Ramaprasad A. describes it as the information about the gap between the actual level and the reference level of a system parameter which is used to alter the gap in some way". A key aspect of Ramaprasad's definition is that information about the discrepancy between actual and desired levels qualifies as feedback only if it is utilized to *alter the gap*. If the information is simply recorded, passed to a third party who lacks either the knowledge or the power to change the outcome or is too deeply coded (for example, as a summary grade given by the teacher) to lead to appropriate action, the control loop cannot be closed and "dangling data" substitute for effective feedback.

Therefore, the main purpose of feedback is to narrow the gap between existing understanding and performance and the desired objective. According to Hattie and Timperley, effective feedback must answer three major questions asked by a teacher and/or by a student: Where am I going? (What are the goals?), How am I going? (What progress is being made toward the goal?), and Where to next? (What activities need to be undertaken to make better progress?). They suggest notions of **feed up, feed back and feed forward**. To effectively answer these questions, learners should set challenging and specific goals. These skills can be highly impactful, provided learners possess a foundational understanding of the task to develop strategies and regulate their approach. Furthermore, students can explore or be taught improved strategies to complete the task or acquire additional information, which they can then use to solve problems or enhance their self-regulatory abilities. Based on these notions of **feed up, feed back and feed forward** Hattie and Timperley classify feedback into three main types:

1. Task-Level Feedback: focuses on the correctness or accuracy of the task performed.
2. Process-Level Feedback: aims at the processes underlying task completion, such as strategies for language use.
3. Self-Regulation Feedback: encourages learners to monitor and regulate their own learning processes.

Additionally, feedback can be categorized into formative and summative feedback. Formative feedback focuses on progress and improvement during the learning process. *Formative feedback* is given at a time when the student may correct or improve their performance, prior to summative assessment. Formative feedback is an ongoing process throughout the learning journey. It is well supported when paired with active learning interventions.

Formative assessment is also remedial, as it provides opportunities for learners to enhance their performance. The most effective formative feedback is constructive and can be characterized by the following:

Specific and Criterion-Referenced: feedback aligns directly with the intended learning outcomes (ILOs).

Informative and Action-Oriented: it highlights strengths first, followed by areas of weakness and offers clear, constructive steps for improvement.

Timely: delivered promptly during or shortly after the learning activity to maximize its impact.

While *summative feedback* evaluates overall performance after completing a learning task or assessment and it measures learning. Summative feedback is given at the closure of the learning experience and often accompanies a graded assessment. Summative feedback plays a crucial role in helping students gauge their progress toward the course learning objectives, identify areas requiring further improvement and determine their next steps in studying.

Furthermore, in discussing this topic, it is essential to examine feedback from a more in-depth theoretical view. Several theories underpin the role of feedback in language assessment as follows:

1. Sociocultural Theory. From the sociocultural perspective, feedback operates within the Zone of Proximal Development (ZPD), where learners can achieve more with guidance than independently. Scaffolded feedback supports learners in advancing from their current level of competence to higher levels. This theory underscores the importance of interactive, dialogic feedback in promoting linguistic development.

2. Cognitive Feedback Theory. Cognitive theories of learning, such as Schmidt's Noticing Hypothesis (1990), suggest that feedback helps learners notice gaps between their interlanguage and the target language norms. Explicit corrective feedback highlights errors, prompting learners to reflect on their language use and internalize accurate linguistic forms.

3. Constructivist Theory. Constructivism posits that learning is an active, learner-centered process. Feedback serves as a tool for reflection, encouraging learners to construct meaning and apply corrections autonomously. Constructivist approaches often emphasize formative feedback that fosters deeper engagement with learning tasks.

It is also crucial to recognize difference and relationship between feedback and assessment. Since sometimes the terms are used interchangeably or confused for one another, yet they are so different. Understanding their differences

is essential for maximizing their effectiveness in enhancing student learning. Assessment and feedback are integral components of the learning process, but they serve distinct purposes and function differently in educational contexts. As Naomi E. Winstone & David Boud stated, the ways in which they have become entangled in policy and practice have resulted in a conceptual and practical blurring of their unique purposes.

Assessment refers to the process of evaluating a learner's knowledge, skills and abilities, typically to measure their progress against specific learning objectives or standards. Assessments can be formative, aimed at monitoring ongoing progress and guiding instruction or summative, intended to evaluate overall achievement at the end of a learning period.

Feedback, on the other hand, is the information provided to learners based on their performance. Its primary purpose is to support improvement, clarify misunderstandings and guide learners toward achieving their goals. Unlike assessment, feedback focuses on the process of learning rather than just the outcome.

Assessment is largely evaluative, focusing on what has been accomplished and determining the extent to which learners meet predetermined criteria. It often results in a grade, score or other formal evaluation. Assessment commonly focuses on summative evaluation of student performance against appropriate standards or criteria, in order to generate grades which are reliable, valid and defensible. Feedback, however, is descriptive and developmental. It emphasizes providing actionable insights into what learners are doing well, what needs improvement and how they can enhance their performance. Feedback is not about grade justification but forward-looking information that helps students further develop their work.

Assessment tends to be summative in nature, offering a snapshot of a learner's achievements at a particular moment. It often addresses the question: *what has the learner achieved?* Feedback, by contrast, is formative and focuses on the question: *how can the learner improve?* It plays a pivotal role in fostering self-regulation and helping learners take an active role in their education.

However, Naomi E. Winstone & David Boud consider that assessment often 'strangles' the learning function of feedback and they suggest to reposit feedback as more

than an afterthought, to something that is meaningful in its own right, not just something that happens alongside assessment.

To ensure that assessment does not "strangle" the learning function of feedback, several strategies can be implemented:

1. **Prioritize Formative Assessment:** focus on formative assessment as a tool for ongoing improvement rather than solely relying on summative assessments.

2. **Balance Evaluation with Development:** avoid using assessments as purely evaluative measures. Instead, incorporate feedback that highlights areas of improvement alongside strengths, emphasizing progress over performance alone.

3. **Integrate Feedback into the Assessment Process:** design assessments that include detailed and actionable feedback, making it an integral part of the evaluation process. This ensures that feedback drives learning rather than being overshadowed by grades.

4. **Encourage Self-Reflection and Peer Feedback:** promote self-assessment and peer feedback as part of the assessment process. These practices empower learners to actively engage with feedback, fostering self-regulation and deeper understanding.

5. **Adopt Transparent and Flexible Criteria:** clearly communicate assessment criteria to students and allow for flexibility where appropriate. This transparency helps learners focus on skill development rather than worrying about rigid evaluation standards.

By reorienting assessment practices to support and complement feedback, educators can ensure that assessment enhances rather than hinders the learning process.

In conclusion, feedback is a vital component of language assessment, acting as a catalyst for linguistic development and learner autonomy. Grounded in theoretical frameworks, it provides a roadmap for bridging gaps in language competence and fostering a growth-oriented learning environment. For feedback to achieve its potential, educators must adopt evidence-based practices, tailoring their approach to the needs, preferences and cultural backgrounds of their learners. By doing so, feedback becomes not just a tool for assessment but a cornerstone of effective language instruction.

REFERENCES:

1. Hattie, J., & Timperley, H. The Power of Feedback. *Review of Educational Research*, 77(1), 2007.
2. Naomi E. Winstone & David Boud (2020): The need to disentangle assessment and feedback in higher education, *Studies in Higher Education*,
3. Ramaprasad, A. (1983). On the definition of feedback. *Behavioral Science*, 28, 4-13.
4. Sadler, R. (1989). Formative assessment and the design of instructional systems. *Instructional Science*, 18, 119-144.
5. Schute VJ. Focus on Formative Feedback. *Review of Educational Research* March 78:153-189; 2008.
6. Schmidt, R. (1990). The Role of Consciousness in Second Language Learning. *Applied Linguistics*, 11, 129-158.
7. Stufflebeam DL & Shinkfield AJ. *Evaluation Theory, Models, and Applications*. John Wiley & Sons; 2007.
8. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Klicheva Amira Bekmurodovna
Teacher of SamSIFL

BENEFITS TASK-BASED APPROACHES TO TEACHING AND THEIR IMPACT ON LEARNERS' COMMUNICATIVE COMPETENCE AND LANGUAGE ACQUISITION

Annotation: this article examines the role of task-based language teaching (TBLT) in enhancing learners' communicative competence and language acquisition in English as a Foreign Language (EFL) contexts. Task-based language teaching emphasizes the use of real-world tasks to facilitate language learning, encouraging students to engage in meaningful communication rather than focusing solely on grammar and vocabulary. The article explores the theoretical foundations of TBLT, its key components and its effectiveness in fostering language skills. Additionally, it analyzes empirical studies that highlight the benefits and challenges of implementing TBLT in EFL classrooms, with a focus on improving fluency, interaction and learner autonomy. Finally, the article offers recommendations for effective task design and implementation to maximize the pedagogical benefits of TBLT.

Key words: *task-based language teaching (TBLT), communicative competence, language acquisition, EFL learners, fluency, vocabulary acquisition, listening comprehension, speaking skills, learner motivation, learner autonomy, task design, real-world tasks, classroom interaction, language learning, English as a foreign language.*

Аннотация: этой статье рассматривается роль обучения языку на основе задач (TBLT) в повышении коммуникативной компетентности учащихся и овладении языком в контексте английского как иностранного языка (EFL). Обучение языку на основе задач подчеркивает использование реальных задач для облегчения изучения языка, побуждая учащихся участвовать в осмысленном общении, а не сосредотачиваться исключительно на грамматике и лексике. В статье исследуются теоретические основы TBLT, его ключевые компоненты и эффективность в развитии языковых навыков. Кроме того, в нем анализируются эмпирические исследования, которые подчеркивают преимущества и проблемы внедрения TBLT в классах EFL, уделяя особое внимание улучшению беглости речи, взаимодействия и самостоятельности учащихся. Наконец, в статье предлагаются рекомендации по эффективной разработке и реализации задач для максимизации педагогических преимуществ TBLT.

Ключевые слова: *обучение языку на основе задач (TBLT), коммуникативная компетентность, овладение языком, учащиеся EFL, беглость речи, приобретение словарного запаса, понимание на слух, навыки разговорной речи, мотивация учащегося, автономия учащегося, постановка задач, реальные задачи, взаимодействие в классе, изучение языка., Английский как иностранный язык.*

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz tilini chet tili sifatida (EFL) kontekstlarida o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini va tilni o'zlashtirishni oshirishda vazifaga asoslangan til o'qitishning (TBLT) ro'lini ko'rib chiqadi. Vazifaga asoslangan tilni o'rgatish til o'rganishni osonlashtirish uchun real vazifalardan foydalanishga urg'u beradi, o'quvchilarni faqat grammatika va lug'atga e'tibor qaratishdan ko'ra mazmunli muloqotga kirishishga undaydi. Maqolada TBLT ning nazariy asoslari, uning asosiy tarkibiy qismlari va til ko'nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi o'rganiladi. Bundan tashqari, u EFL sinflarida TBLTni tatbiq etishning afzalliklari va qiyinchiliklarini yoritib beruvchi empirik tadqiqotlarni tahlil qiladi, bunda asosiy e'tibor ravonlik, o'zaro aloqa va o'quvchilarning avtonomiyasini yaxshilashga qaratilgan. Nihoyat, maqolada TBLT ning pedagogik afzalliklarini maksimal darajada oshirish uchun vazifalarni samarali ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: *vazifalarga asoslangan tilni o'qitish (TBLT), kommunikativ kompetensiya, til o'zlashtirish, EFL o'rganuvchilar, ravonlik, so'z boyligini o'zlashtirish, tinglab tushunish, gapirish qobiliyatlari, o'quvchilar motivatsiyasi, o'quvchilarning avtonomiyasi, vazifani loyihalash, real dunyo vazifalari, sinfdagi o'zaro ta'sir, til o'rganish, Ingliz tili chet tili sifatida.*

Introduction

The quest for effective language teaching methodologies has been a central focus in the field of second language acquisition (SLA). Traditional approaches often emphasize explicit grammar instruction and rote memorization, which can sometimes fail to engage learners in meaningful communication. Task-based language teaching (TBLT), an approach that priori-

tizes the completion of real-world tasks in the target language, offers a compelling alternative. TBLT has gained prominence due to its focus on communicative competence, emphasizing the use of language for functional communication rather than abstract knowledge of language forms. This article investigates how TBLT can improve learners' communicative competence and language acquisition, drawing on both theoretical

perspectives and empirical research.

TBLT is grounded in the theory of communicative competence, introduced by Hymes (1972), which emphasizes the importance of understanding and producing language in context. According to this view, language learners must not only master grammatical rules but also acquire the ability to use language effectively in various social and functional contexts. TBLT also aligns with the constructivist theories of learning, particularly Vygotsky's (1978) idea of the zone of proximal development (ZPD). In this framework, learners engage in tasks that are just beyond their current capabilities, with support from teachers and peers, to promote language development. Ellis (2003) defines a task as an activity in which meaning is primary, there is a goal to be achieved and the completion of the task requires the use of language. Tasks can range from simple exercises, such as solving a problem, to more complex activities, such as planning a trip or discussing social issues. The key to TBLT is the emphasis on language use in authentic contexts, rather than isolated language practice.

Methodology

This study adopts a mixed-methods approach, combining both qualitative and quantitative research to investigate the impact of task-based language teaching (TBLT) on EFL learners' communicative competence and language acquisition. The research design is longitudinal, with data collected over one academic semester to capture the effects of TBLT on language learning outcomes over time. The study involves 60 EFL learners, aged 18–24, enrolled in an intermediate English course at a university in a non-English-speaking country. Participants were randomly divided into two groups: an experimental group ($n=30$) that receives TBLT instruction and a control group ($n=30$) that follows a traditional grammar-focused syllabus. Both groups are comparable in terms of their language proficiency, based on a pre-test and their demographics (age, gender, and educational background). To measure communicative competence and language acquisition, a pre-test and post-test were administered. The pre-test was designed to assess participants' initial levels of fluency, vocabulary knowledge, listening comprehension and speaking ability. The post-test, given at the end of the semester, evaluated the same language skills to measure progress. The experimental group participated in a series of task-based activities designed to promote communication and language use. These tasks included problem-solving activities, role-plays, discussions and project-based tasks. Each task was designed to incorporate real-world scenarios, encouraging learners to use English in practical contexts. Tasks were varied in terms of complexity, incorporating individual, pair and group work. The experimental group engaged in TBLT for 12 weeks, with two 90-minute sessions per week. During each session, learners participated in various tasks related to everyday situations, such as planning

a trip, negotiating a deal or discussing environmental issues. Each task was followed by a reflection and feedback session, where learners discussed the task and received corrective feedback on language use. The control group, on the other hand, followed a traditional curriculum that emphasized explicit grammar instruction and controlled language practice, with limited opportunities for communicative activities. Both groups were given equal amounts of instructional time. The pre-test was administered during the first week of the semester and the post-test was conducted in the last week. In addition to the tests, weekly surveys and mid-semester interviews were used to track the learners' progress and gather ongoing feedback.

Results

The quantitative data from the pre-tests and post-tests were analyzed using statistical software (SPSS). Paired t-tests were conducted to compare the pre-test and post-test results for both the experimental and control groups, assessing improvements in language skills such as fluency, speaking accuracy, listening comprehension and vocabulary acquisition. Qualitative data from the surveys, interviews, and classroom observations were analyzed thematically. Thematic analysis was used to identify common themes related to learners' perceptions of TBLT, their motivation, engagement and the perceived effectiveness of task-based activities in enhancing communicative competence. Surveys and interviews indicated that learners in the experimental group were more motivated and engaged compared to those in the control group. The majority of students (85%) in the experimental group reported that task-based activities were more enjoyable and relevant to real-life situations. Many students expressed that the opportunity to use English in authentic contexts increased their confidence and made the learning experience more meaningful. An interviewee from the experimental group stated, "I feel more comfortable speaking in English now because we use it for real things, like planning events or solving problems, instead of just learning grammar rules". The results of this study demonstrate that task-based language teaching significantly enhances EFL learners' communicative competence and language acquisition. The experimental group, which engaged in task-based activities, showed substantial improvements in fluency, vocabulary acquisition, listening comprehension and reading skills compared to the control group. Qualitative data further support the findings, indicating that TBLT increases learner motivation, engagement and autonomy, while fostering real-world language use. These findings suggest that task-based teaching is a highly effective pedagogical approach in EFL settings, offering a more dynamic and communicative learning experience for students.

Discussions

TBLT typically consists of three phases: the pre-task

phase, the task cycle and the post-task phase.

Pre-task Phase: In this phase, the teacher introduces the task and provides any necessary language input or vocabulary. Learners are prepared for the task by discussing its objectives and the language they might need to complete it.

Task Cycle: During this phase, learners engage in the task itself. They may work individually or in pairs/groups, using the target language to accomplish a meaningful objective. The focus is on fluency and communication rather than accuracy.

Post-task Phase: After completing the task, learners reflect on their performance, discuss challenges encountered and receive feedback. This phase often involves a focus on form, where the teacher may address any language issues that arose during the task.

TBLT emphasizes the importance of interaction during the task cycle. Interaction with peers, teachers and even native speakers provides opportunities for learners to negotiate meaning, clarify misunderstandings and practice language in a social context. One of the primary goals of TBLT is to enhance communicative competence, which is defined as the ability to use language appropriately and effectively in various communicative situations. TBLT has been shown to

improve several aspects of communicative competence, including: by focusing on real communication, TBLT encourages learners to produce language more naturally and spontaneously, leading to improved fluency. This interaction can take place in both pair and group settings, promoting collaborative learning. TBLT also enhances learners' ability to use language appropriately in different contexts. By engaging in tasks that require negotiation of meaning, learners gain a deeper understanding of the social and cultural aspects of communication, such as register, politeness strategies and turn-taking.

Conclusion

Task-based language teaching has proven to be an effective approach for enhancing communicative competence and language acquisition in EFL contexts. By focusing on meaningful communication and interaction, TBLT promotes fluency, pragmatic competence and learner autonomy. However, its implementation requires careful planning and consideration of learner needs, task design and teacher training. By embracing task-based approaches, EFL teachers can create more dynamic, engaging and communicative language learning environments that better prepare students for real-world language use.

REFERENCES

1. Ellis, R. (2003). *Task-based language learning and teaching*. Oxford University Press.
2. Hymes, D. (1972). *On communicative competence*. In J.B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*. Penguin.
3. Skehan, P. (1998). *A cognitive approach to language learning*. Oxford University Press.
4. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.

Nargizakhon Xomidova

*Institute teacher, The department of Metodology of foreign languages,
Kokand State Pedagogical Institute named after Muqimiy,
Kokand, 150700, Uzbekistan
E-mail: roziyana25@gmail.com*

ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF CLIL IN TEACHING NATURAL SCIENCES IN ENGLISH

Annotation: Content and Language Integrated Learning (CLIL) has become a prominent methodology in modern education, particularly in teaching natural sciences through English. This article examines the advantages and disadvantages of using CLIL in this context, highlighting its impact on both language acquisition and subject mastery. Real-life examples from classroom practices are provided to illustrate the benefits and challenges. The study concludes with a balanced perspective, offering recommendations for effective CLIL implementation.

Key words: CLIL, natural sciences, bilingual education, language acquisition, interdisciplinary teaching.

Аннотация: интегрированное обучение по содержанию и языку (CLIL) стало важной методологией в современном образовании, особенно в преподавании естественных наук на английском языке. В этой статье рассматриваются преимущества и недостатки использования CLIL в этом контексте, подчеркивается его влияние как на усвоение языка, так и на овладение предметом. Чтобы проиллюстрировать преимущества и трудности, мы приводим примеры из реальной практики в классе. Исследование завершается взвешенным подходом и содержит рекомендации по эффективному внедрению CLIL.

Ключевые слова: CLIL, естественные науки, двуязычное образование, овладение языком, междисциплинарное обучение.

Annotatsiya: tarkib va tilni integratsiyalashgan o'rganish (CLIL) zamonaviy ta'limda, xususan ingliz tili orqali tabiiy fanlarni o'qitishda taniqli metodologiyaga aylandi. Ushbu maqola CLILni ushbu kontekstda ishlatishning afzalliklari va kamchiliklarini o'rganib chiqadi va uning tilni egallashga va mavzuni o'zlashtirishga ta'sirini ta'kidlaydi. Foyda va qiyinchiliklarni ko'rsatish uchun sinf amaliyotidan hayotiy misollar keltirilgan. Tadqiqot muvozanatli istiqbol bilan yakunlanadi va CLILni samarali amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: CLIL, tabiiy fanlar, ikki tili ta'lim, tillarni o'rganish, fanlararo o'qitish.

INTRODUCTION

The integration of language and content teaching has gained significant attention in the field of education, especially with the increasing globalization and demand for bilingual professionals. Content and Language Integrated Learning (CLIL) is an innovative approach that combines subject-specific content with language instruction, often in English, which serves as a lingua franca in many disciplines, including natural sciences. This article explores the dual-focused nature of CLIL and its implications for teaching natural sciences in English. It aims to present a comprehensive analysis of its advantages and disadvantages, supported by practical examples from educational settings.

METHODOLOGY

This study employs a qualitative approach, analyzing data from academic literature, case studies and classroom observations. It synthesizes findings from diverse educational contexts to provide an in-depth understanding of CLIL's impact on teaching natural sciences. Specific focus is placed on language acquisition, cognitive development and pedagogical strategies. Examples from European and Asian schools implementing

CLIL in natural sciences are examined to illustrate the theoretical and practical aspects of the methodology.

This study adopts a mixed-methods approach to explore the advantages and disadvantages of Content and Language Integrated Learning (CLIL) in teaching natural sciences through English. The methodology integrates qualitative and quantitative research methods to ensure a comprehensive analysis of the research problem. The following steps were undertaken:

A systematic review of academic literature, including peer-reviewed journals, books and policy documents, was conducted to identify existing research on CLIL in natural sciences. The focus was placed on identifying key themes, advantages and challenges reported in previous studies. The review served as a theoretical framework for the study. Three case studies from schools and institutions implementing CLIL for teaching natural sciences were analyzed. These case studies were selected based on the following criteria:

Schools offering natural science subjects in English through CLIL for at least three years.

Availability of documented outcomes, such as student performance and teacher feedback.

Geographic and cultural diversity to represent varied educational contexts.

Data from these case studies were collected through document analysis and interviews with educators and administrators. Classroom observations were conducted in two secondary schools practicing CLIL in teaching biology and physics. Observations focused on the following aspects:

Teaching strategies and language integration.

Student engagement and interaction.

Challenges faced by both teachers and students.

Detailed field notes were maintained to capture real-time teaching and learning dynamics. A structured questionnaire was distributed to students and teachers involved in CLIL programs. The survey included questions on perceived advantages, challenges and suggestions for improvement. Responses were collected from 50 students and 15 teachers. Semi-structured interviews with 10 teachers provided in-depth insights into their experiences, including the effectiveness of CLIL and the resources required for its success.

RESULTS AND DISCUSSION

One of the advantages of CLIL is enhancing language proficiency: CLIL fosters the development of English proficiency as students are immersed in the language while learning scientific concepts. For instance, students study biology through CLIL often acquire technical vocabulary more effectively than in traditional English language classes.

Interdisciplinary Learning: CLIL promotes cognitive engagement by encouraging students to connect linguistic and subject-specific knowledge. For example, a lesson on the water cycle taught in English not only improves understanding of hydrology but also reinforces descriptive and explanatory language skills.

Global Competence: teaching sciences in English prepares students for global opportunities, equipping them with the skills to participate in international academic and professional contexts. Schools in Finland, for example, report that CLIL graduates excel in international assessments due to their advanced language and content competencies. Student

Motivation: learning science through English can increase student motivation, as it introduces a practical application of the language in real-world scenarios. This is particularly evident in projects where students present scientific findings in English.

Disadvantages of CLIL is cognitive overload simultaneously mastering complex scientific concepts and a foreign language can overwhelm students, particularly those with lower language proficiency. Teachers often report that students struggle to grasp advanced topics like chemical equations or genetic mechanisms in a non-native language. Effective CLIL implementation requires educators to be proficient in both the subject matter and the language of instruction. A lack of adequate training can hinder the learning process. For instance, a physics teacher with limited English skills may face challenges in explaining abstract theories like quantum mechanics. Developing high-quality CLIL materials tailored to specific subjects is resource-intensive. Schools with limited budgets or access to such materials may find it difficult to sustain a CLIL program. Students from non-English-speaking backgrounds or with lower socio-economic status may face additional barriers in CLIL programs, exacerbating educational inequalities.

Some examples in practice: a high school in Spain implemented a CLIL program for teaching environmental science. Students engaged in hands-on projects, such as measuring local pollution levels and presenting their findings in English. While the program improved both their scientific understanding and language skills, students with limited English proficiency needed additional support to keep up with their peers. As another example as following : in Japan, a pilot CLIL program focused on teaching physics through English. Teachers used multimedia resources, including simulations and videos, to demonstrate complex concepts like Newton's laws of motion. However, the program faced challenges due to a shortage of bilingual educators proficient in both English and physics.

CONCLUSION

CLIL presents a dynamic and effective approach for teaching natural sciences in English, offering significant benefits in language acquisition and interdisciplinary learning. However, its implementation is not without challenges, including cognitive demands, teacher preparedness and resource limitations. To maximize the effectiveness of CLIL, educators must receive specialized training and schools should invest in high-quality materials and support systems for students. By addressing these challenges, CLIL can become a transformative tool for modern education.

REFERENCES

1. Coyle, D., Hood, P., & Marsh, D. (2010). **CLIL: Content and Language Integrated Learning**. Cambridge University Press.
2. Dalton-Puffer, C. (2011). "Content and Language Integrated Learning: From Practice to Principles?" **Annual Review of Applied Linguistics**, 31, 182-204.
3. Mehisto, P., Marsh, D., & Frigols, M. J. (2008). **Uncovering CLIL: Content and Language Integrated Learning in Bilingual and Multilingual Education**. Macmillan.
4. European Commission. (2017). **Key Data on Teaching Languages at School in Europe**. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Alikulova Shakhnoza Abdimuminovna
 Master's degree student of UESS

THE ROLE OF MULTIMEDIA TO LEARNING GRAMMAR IN ENGLISH

Annotation: this article aims to highlight the role of using multimedia of teaching English. It examines various approaches and techniques that can help students improve their language acquisition skills. These techniques include online English learning websites, computer language learning programs, presentation software, electronic dictionaries, chat and email messaging solutions, listening to CD players and educational video clips.

Key words: *modern technologies, approaches and methods, students, learning skills, website, Duolingo.*

Аннотация: в данной статье подчеркивается важность использования современных технологий преподавания английского языка. Рассматриваются различные подходы и техники, которые помогают учащимся улучшить навыки овладения языком. К этим техникам относятся использование онлайн-сайтов для изучения английского языка, компьютерных программ для изучения языков, программ для презентаций, электронных словарей, обмен сообщениями через чаты и электронную почту, прослушивание CD-плееров и образовательные видеоклипы.

Ключевые слова: *современные технологии, подходы и методы, студенты, учебные навыки, веб-сайт, Duolingo.*

Annotatsiya: ushbu maqola ingliz tilini o'qitishda zamonaviy texnologiyalarni qo'llashning ahamiyatini yoritishga qaratilgan. Unda talabalar tilni o'zlashtirish ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beruvchi turli yondashuvlar va texnikalar ko'rib chiqiladi. Ushbu texnikalar qatoriga onlayn ingliz tili o'rganish saytlaridan foydalanish, kompyuter dasturlar yordamida til o'rganish, taqdimot dasturlari, elektron lug'atlar, chat va elektron pochta orqali xabar almashish, CD pleyer orqali tinglash va ta'limiy videokliplardan foydalanish kiradi.

Kalit so'zlar: *zamonaviy texnologiyalar, yondashuvlar va usullar, talabalar, o'rganish ko'nikmalari, veb-sayt, Duolingo.*

INTRODUCTION

The relevance of this article lies in the fact that the use of modern methods of conducting the educational process has recently become increasingly topical. Technology is changing the way we teach and learn languages; it has provided teachers with new facilities and approaches to teaching that can stimulate learners' interest while challenging their intellect. Likewise, it has provided learners with plenty of creative and authentic resources that can facilitate the process of acquiring a new language.

Among the technological innovations, devices such as smartphones, tablet computers, laptops, MP3 and MP4 players, iPads, occupy a special niche since they offer learners the possibility to study anytime, anywhere and at their own convenience, an experience called 'ubiquitous' learning. In fact, more than a decade ago, Keegan believed that M (mobile)-learning, a subset of e-learning, would fashion the future of learning. Similarly, Wagner stated that "the mobile revolution is finally here. Wherever one looks, the evidence of mobile penetration and adoption is irrefutable... No demographic is immune from this phenomenon". These advantages of the Internet become obvious when using it directly for a student. The ideal environment for such work is the presence of a computer lab with an Internet connection.

Using the Internet in the classroom should not be an end in itself. In order to correctly determine the place and role of the Internet in learning a foreign language, first of all, it is necessary to find a clear answer to the questions: who, what, when and to what extent it should be used.

This article diagnoses the shortcomings and limitations of existing traditional tools for learning English. For instance, new smartphone applications are being developed that make the task of learning ever more exciting and personalized. This paper narrows the focus down to one mobile language learning application of Duolingo and explores the possibilities this app offers for learning a second language.

MATERIALS AND METHODS

The main objective of our article is to show the most effective way of using multimedia technologies in order to significantly improve the quality of teaching students a foreign language, the formation and development of their communicative culture and the study of practical proficiency in English.

To use the app, learners must download it from Google Play/iTunes and install it on their Android/iOS devices. English speaking learners can choose from a list of 16 languages from French through Irish to Esperanto. However, compared to similar apps on the

market, such as Babel and Busuu, this is a very wide range of languages that is still growing, mainly due to its unique and broad community of learners and the platform provided for them to contribute to Duolingo.

After the learners have selected which language they wish to learn, the app asks them to "pick a daily goal" from the list appearing before them. The daily goals range from *Casual*, through *Regular* and *Serious* to *Insane*, denoting respectively 5, 10, 15 and 20 minutes of practice per day. The app then inquires whether the learner already knows anything about the language and if so, it provides the learner with a placement test. If the learner is new to the language, they start with the basics. It is safe to say that Duolingo is a very straightforward app and very simple to use. Without any more questions or even registration for the course, the learner can go right into their first lesson by tapping *Start*. The exercises are of many types:

A) **translation exercises**, in which the learners translate from the language they know to the language they want to learn or the other way around.

B) **matching exercises**, in which learners see a photo and match it with the words given or the other way around.

C) **pairing exercises**, in which learners are given an even number of equivalent words from both languages and are asked to pair them.

D) **listening exercises**, in which learners listen to a short phrase in the second language and have to type it correctly.

E) **speaking exercises**, in which learners have to say what they hear.

Each lesson contains 10 to 15 exercises, a few from each of the categories mentioned above and learners have a progress bar on the top of their screens. Every time they get an answer right, the bar moves a little bit forward. Every time they get it wrong, the bar does not progress, Duolingo points out the mistake and repeats the question at the *end* of the exercises until the progress bar is completed. Duolingo also allows the learners to go back to whichever lesson they want, whenever they want, even if they have gotten all the answers right. When the learners accomplish a daily goal, Duolingo rewards them with surprising and upbeat sounds and pictures, making the learners feel like they have accomplished something big. Duolingo does this by notifying learners at a specific time every day; however, if the learners are busy during that specific time every day (are at work, running errands, sleeping, etc.), they can tell Duolingo when to remind them, for example 07:00 PM and if by 07:00 PM they still haven't reached their daily goals, they receive these daily practice reminders.

By the end of the 90s, multimedia technologies became increasingly available in foreign language teaching due to the development of computer technology and the advent of the digital revolution. In the early 2000s,

the Internet became a powerful means of delivering computer-based learning materials. The Internet provides the means to obtain information, ease workload and communicate worldwide. The introduction of information and communication technologies (ICT) in education creates new learning paradigms. We live in a world where technology has become a global system and technological breakthroughs underlie pedagogical ideas. Therefore, it may be necessary to rethink how to mitigate the limitations of foreign language users through the use of modern technologies. It has been found that the interaction between new technologies and pedagogical ideas to a certain extent meets the diverse needs of English language learners. Any global discovery that aims to minimize learners' limitations is a welcome event in the rapidly changing world of technology. Thus, this article is an overview presentation of how modern technologies can be useful for both teachers and students of English language learning. The rapid growth of ICT experienced by technologically advanced countries of the world has helped them to overcome some barriers in teaching and learning.

RESULTS AND DISCUSSION

Duolingo is a very smart app. For example, if in a translation exercise, learners type "Im not a teacher" instead of "I'm not a teacher", the app will know this is a type and not a mistake. The learners pass the exercise but are reminded of the typographical error in their answers. Another interesting characteristic of the app is the *Dumbbell* button that learners can use from the home page of their course. Through this feature, Duolingo offers personalized exercises for each learner, focusing on their weaknesses and improving their skills. To Duolingo, learners can add friends and use this feature to communicate and/or compete with them. By finishing a lesson successfully, they gain XPs and can see the number of XPs their friends have scored. Moreover, Duolingo users can make the app notify them when someone has more points than them (setting>someone passes me) which can be very motivating. It must be noted that Duolingo does not provide any grammatical explanations. It only immerses the learner in the target language by offering exercises centred on new vocabulary. To learn the grammar, learners must deduce the principles of grammar on their own and through trial and error. Even though Duolingo penalizes the learners for the tiniest of mistakes and points out the most insignificant types, it does not present the learners with any grammar notes or rules of any kind. Should learners make a mistake in the new language, Duolingo shows them where they have made the mistake, but they will have to work out the rule on their own.

In the past, learning and education simply meant face-to-face lectures, reading books or printing hand-outs, taking notes and completing assignments, usually in the form of answering questions or writing essays. In

short; education, learning and teaching were considered impossible without a teacher, books and a blackboard.

Today, education and learning have acquired a whole new meaning. Computers are an integral part of every classroom and teachers use DVDs, CD-ROMs and videos to show students how things work and operate. Students can learn subjects through the use of such web-based tools and CD-ROMs. Moreover, each student can learn a subject at his or her own pace.

Technology enables distance learning. The greatest impact of technology in the field of learning is its ability to help people who are in different places learn at the same time. Students do not have to meet at a predetermined time or place to study and receive instructions and information. All that is needed is a computer connected to a modem (or with a CD drive). These tools can literally create a "classroom" in people's homes and offices.

Technology provides individual stimulation in language learning. Multimedia tools, online learning and CD-ROM learning have helped eliminate the need for instructor-based lesson plans. Students who understand language concepts faster continue and move forward without being held back by those who need more time and help to learn. This individual stimulation is beneficial to everyone.

Technology helps increase productivity. Another benefit of using technology to reach many students in a shorter period of time is the reduction in the cost of language instruction. Corporate and academic institutions can reduce the cost of delivering English lessons to students on a per student basis.

Moreover, technology provides quantitative results and allows students to apply this information quickly and with better results. By using technology, students can significantly save time and increase their productivity in language learning. Both of these reasons justify the higher cost of advanced technology tools.

The barriers to using technology in English language teaching need to be removed. Naturally, for educational technology to have a positive impact on students, it needs to be well designed and prepared. The tools used to disseminate information should be designed keeping in mind the needs of the students.

There are also factors such as lack of computer/technological literacy that should be taken into account when learning a language. Schools and businesses should remember that educational technology is just a tool and its success depends largely on the amount of planning that is put into it. Using educational technology can be the right choice if all these factors are taken into account.

With the advancement of technology and the boom of the digital revolution, language teachers find it necessary to think of effective new ways to create a better environment for teaching and learning foreign languages

supported by multimedia technology. As a result, computer-assisted language learning or CALL, is becoming increasingly popular in the field of foreign language teaching. Based on the analysis of the features of CALL, this article focuses on how multimedia can play an important role in EFL classrooms.

Multimedia is a recent and popular term in the field of computer use. Generally speaking, multimedia is a combination of text, sound, images, animation and video. Typical settings include CD-ROM, sound equipment and special equipment that can display complex graphics for foreign language learning. With the rapid development of the Internet, which has become a powerful medium for this, provides a range of services including "e-mail, the World Wide Web (WWW), newsgroups, voice and video conferencing, file transfer and exchange and numerous corporate services are carried out through specialized programs." In the context of teaching, multimedia can be called integrated multimedia, which consists of various forms of multimedia such as text, graphics, animation, audio and so on; to view, query, select, refer and use information to meet the needs of learners in learning English. Smith and Woody defined multimedia as "the use of both visual aids and verbal descriptions to illustrate concepts".

The spread of Internet-based software over the past decade has undoubtedly changed the way foreign languages are taught. Yet, while educators increasingly use these pedagogical tools, the real story is how students use them to acquire foreign language knowledge. The literature seems to suggest that students increasingly rely on mobile device-based language learning independently of or in sync with more structured instruction, but other factors are also attracting the attention of researchers.

CONCLUSION

Self-study is obviously important in language learning and Duolingo is a useful language application that can provide learners with practical and systematic steps to learn a new language on their own. Duolingo has a sleek design, is user-friendly and can be used by learners of different ages and cultures. The app teaches English to millions of people for free, although some have criticized the developers' method of making money by getting people to translate texts for free as a by-product of learning a language. What sets Duolingo apart from other free language learning applications is its methodology: teaching its users a foreign language via translation. Translation as a pedagogical technique fell out of favor with the advent of communicative approaches to language teaching in the late 1960s on the grounds that it creates a sense of false equivalence between the two languages and acts as an impediment to automatic and fluent language use. However, many second language researchers maintain that it is not the very translation but the way it is used for pedagogical

cal purposes that counts. Cook, for instance, argues translation helps learners to relate new knowledge to old knowledge, reduces learning anxiety, promotes noticing and metalinguistic awareness, and provides a means to assess learning. Moreover, being in line with the prevailing constructivism paradigm in second language learning, Duolingo encourages peer-to-peer collaboration, with learner's friends being able to challenge one another. Despite its merits, the app has a number of drawbacks. First, while it can go somewhat well with regular classroom instruction, with learners using it for extra practice, its approach and principles can collide with the currently popular language teaching approaches such as Communicative Language Teaching and Task-based Language Teaching. Duolingo's boldest method for teaching a new language, as mentioned before, is through direct translation in another language. Now, if a student is learning a language in a classroom in which using that translating language is forbidden or

at least frowned upon, but they use Duolingo as an extra tool, it might have negative consequences for them to be familiar with the translation of what he has learned in the classroom with a real teacher. Second, conversations used in the app do not sound natural and learners may end up speaking a second language in a manner that would sound weird to the native speakers of that language. Moreover, introducing a language through short phrases and sentences may not get learners to a conversational level in that language. Third, learners do not receive explicit explanations on grammatical structures and this may leave them wondering why plural nouns in French, for instance, are used with the article *les* only, no matter what the gender. On a final note, we would like to remind users that although technology does affect the language learning process, it does not provide the silver bullet for that process. What matters, on the other hand, is what use we put technology to.

REFERENCES

1. Blake, R. (2013). *Brave New Digital Classroom: Technology and Foreign Language Learning* (2nd ed.). Washington, D.C.: Georgetown University Press.
2. Blake, R. (2016). Technology and the four skills. *Language Learning & Technology*, 20(2), 129-142.
3. Carneiro, R., & Simao, A. M. V. (2011). Technology enhanced environments for self-regulated learning in teaching practices. In: R. Carneiro, P. Lefrere, K. Steffens, & J. Underwood (eds.), *Self-regulated Learning in Technology Enhanced Learning Environments: A European Perspective* (pp.75-101). Rotterdam: Sense Publishers
4. Cook, G. (2010). *Translation in Language Teaching: An Argument for Reassessment*. Oxford: Oxford University Press.
5. Keegan, D. (2003). *The Future of Learning: From eLearning to mLearning*. Hagen: Fernstudienforschung Germany. E-published version retrieved June 2, 2106 from <http://learning.ericsson.net/leonardo/thebook/>.
6. Maryanskaya N.V., Modern educational technologies in English lessons. - Access mode: <http://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/angliiskiy-yazyk/library/2011/08/23/sovremennye-obrazovatelnye-tehnologii>
7. Obidina M.B., Using multimedia technologies in lessons. - Access mode: <http://nsportal.ru/shkola/obshchepedagogicheskie-tehnologii/library/2013/12/15/ispolzovanie-multimediynykh-tehnologii>
8. Ogata, H., & Yano, Y. (2004). Context-aware support for computer-supported ubiquitous learning. In: *Proceedings of the 2nd IEEE International Workshop on Wireless and Mobile Technologies in Education* (pp. 27-34). Washington, D.C.: IEEE Computer Society.
9. Sysoev P.V. Modern information and communication technologies: didactic-properties and functions // <http://rus.neicon.ru:8080/xmlui/bitstream/handle>
10. Titova S.V. Information and communication technologies in humanitarian education: theory and practice: a manual for students and postgraduates of language faculties of universities and colleges. - M., P-Center, 2019. - 240 p.
11. Firfarova V.M., Using multimedia textbooks in distance learning of the English language. - Access mode: <http://nsportal.ru/shkola/inostrannye-yazyki/angliiskiy-yazyk/library/2015/04/28/statya-na-temu-ispolzovanie>

Mamashoyev Umid,
*The University of economics and pedagogy,
 The Branch of interfaculty foreign languages.*

THE PURSUIT OF THE PERFECT INDIVIDUAL AND SOCIETY IN MORE'S AND KHAASS HAJIB'S WORKS

Annotation: this article critically examines the concepts of the ideal individual and the perfect society as articulated in Thomas More's seminal work, "Utopia" and Yusuf Khass Hajib's influential text, "Qutadgu Bilig". Through a comprehensive analysis of the philosophical underpinnings and cultural contexts that inform each narrative, this study reveals a rich tapestry of ideas surrounding human perfection and societal harmony.

Key words: *the ideal individual, perfect society, Thomas More, Utopia, Yusuf Khass Hajib, Qutadgu Bilig, moral integrity, social harmony, communal living, social equality, Renaissance humanism.*

Аннотация: в данной статье критически рассматриваются концепции идеального индивида и совершенного общества, как они представлены в знаковом произведении Томаса Мора «Утопия» и влиятельном тексте Юсуфа Хасса Хаджиба «Кутадгу Билиг». Через всесторонний анализ философских основ и культурных контекстов, которые информируют каждую нарративу, это исследование выявляет богатую палитру идей, касающихся человеческого совершенства и общественной гармонии.

Ключевые слова: *идеальный индивид, совершенное общество, Томас Мор, Утопия, Юсуф Хасс Хаджиб, Кутадгу Билиг, моральная целостность, общественная гармония, коммунальное проживание, социальное равенство, ренессансный гуманизм.*

Annotatsiya: ushbu maqolada Tomas Moorning «Utopia» asari va Yusuf Xos Hojibning «Qutadg'u bilik» asarida ifodalangan ideal shaxs va mukammal jamiyat tushunchalari muhokama qilinadi. Har bir asarni shakllantiruvchi falsafiy asoslar va madaniy kontekstlarni keng qamrovli tahlil qilish orqali, tadqiqot inson mukammalligi va jamiyat hamjihatligi atrofidagi g'oyalar to'plamini ochib beradi. Moorning mantiqiy fikr va umumiy mas'uliyatni aks ettiruvchi, jamoaviy va tenglikka asoslangan jamiyat tasavvurini Xos Hojibning axloqiy yaxlitlik, yetakchilik va fazilatlariga ega fuqarolarni tarbiyalashga qaratilgan ta'kidlari bilan solishtirish orqali, tadqiqot ularning o'xshashliklari va farqlarini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *ideal shaxs, mukammal jamiyat, Tomas Moor, Utopia, Yusuf Xos Hojib, Qutadg'u bilik, axloqiy yaxlitlik, ijtimoiy hamjihatlik, jamoaviy yashash, ijtimoiy tenglik, Renessans gumanizmi.*

In contrast, Yusuf Khass Hajib's "Qutadgu Bilig", composed in the 11th century, offers profound insights into the moral and ethical frameworks necessary for cultivating a virtuous individual and establishing a just society. Rooted in the cultural and philosophical traditions of the Turkic-Islamic world, Khass Hajib's text emphasizes the importance of wisdom, justice and ethical leadership in the pursuit of societal harmony. His exploration of individual character is deeply intertwined with the broader communal context, illustrating how personal virtue contributes to collective well-being.

Conceptual Framework. The Ideal Individual

In "Utopia", Thomas More delineates the characteristics of the ideal individual as one who embodies reason, virtue and a profound sense of communal responsibility. The citizens of Utopia prioritize the common good over personal gain, embodying a collective ethos that fosters social harmony and cooperation. This model of the ideal individual is not merely theoretical; it is designed to cultivate a society where ethical living and rational thought are paramount. More's portrayal of the ideal

citizen underscores the belief that personal fulfillment is intrinsically linked to the welfare of the community. Education, critical thinking and moral integrity are essential attributes that empower individuals to contribute actively to a just society.

More's vision is deeply rooted in Renaissance humanism, which emphasizes the potential for human beings to achieve greatness through reason and ethical conduct. This philosophical foundation encourages individuals to strive for self-improvement while acknowledging their interconnectedness with others. The Utopian individual exemplifies virtues such as empathy, tolerance and civic duty, suggesting that true human fulfillment arises from harmonious relationships and collective endeavors.

The Perfect Society

Thomas More's vision of the perfect society in "Utopia" is fundamentally characterized by egalitarian principles that seek to dismantle the barriers of class and wealth disparity. In this idealized community, private property is abolished and resources are shared equitably among all citizens, effectively redefining the

relationship between individuals and their material possessions. This communal approach is designed to eliminate poverty and social stratification, fostering a profound sense of unity and cooperation among the populace. More envisions a society where every individual contributes to and benefits from collective resources, thereby promoting a holistic sense of community well-being.

The structure of the Utopian society is intricately designed to promote the welfare of all its citizens, highlighting the essential role of government as a mediator of justice and equity. More argues that a well-ordered society requires a government that actively ensures the fair distribution of resources and the protection of individual rights. In this context, the government serves not only as an administrative body but as a moral compass, guiding the citizens toward ethical living and communal responsibility. The Utopian model emphasizes the importance of civic engagement, where citizens are encouraged to participate in governance and decision-making processes, thus reinforcing the idea that a truly perfect society relies on the active involvement of its members.

In contrast, Yusuf Khash Hajib's "Qutadgu Bilig" presents a more hierarchical view of society, where in the ideal state is governed by wise leaders who embody justice and moral integrity. The text advocates for a structured societal framework in which each individual occupies a defined role, thus contributing to the overall harmony and stability of the community. Khash Hajib emphasizes that a just society necessitates moral leadership—leaders who not only possess wisdom but also demonstrate ethical conduct in their governance. This hierarchical organization is not merely a reflection of power dynamics; it is a deliberate design that seeks to cultivate a sense of order and purpose within the community.

Comparative Analysis.

Philosophical Underpinnings

Both "Utopia" and "Qutadgu Bilig" are deeply grounded in their respective philosophical traditions, which significantly shape their visions of the ideal individual and society. More's "Utopia" is profoundly influenced by Renaissance humanism, a movement that champions reason, individual potential and the inherent dignity

of human beings. This philosophical framework emphasizes the capacity for rational thought and ethical behavior as essential tools for societal improvement. More's approach advocates for the development of individuals who are not only intellectually engaged but also morally responsible, promoting the idea that a well-informed citizenry is crucial for the functioning of a just society. The humanist ideals of self-actualization and civic virtue are central to More's vision, suggesting that the pursuit of knowledge and personal excellence can lead to collective well-being.

In contrast, "Qutadgu Bilig" is rooted in Islamic philosophy and Turkic cultural values, which prioritize ethics, justice and the importance of community cohesion. Khash Hajib's work embodies a worldview that intertwines moral integrity with social responsibility, advocating for a balanced life where individual aspirations are harmonized with communal duties. The text stresses the significance of ethical leadership and the cultivation of virtuous citizens, suggesting that personal virtues such as wisdom, justice and compassion are foundational to a stable and just society. This philosophical underpinning reflects a holistic understanding of human existence, where personal development is intrinsically linked to the welfare of the community. Thus, while More's humanism focuses on individual potential, Khash Hajib's philosophy emphasizes the interconnectedness of individuals within the broader social fabric.

In conclusion

These differences highlight the unique cultural contexts in which each author was writing, illustrating how societal challenges and values shape visions of human perfection and communal well-being. Ultimately, both works contribute to the ongoing discourse on utopian thought, offering valuable insights into the enduring human aspiration for perfection in individual character and societal organization. By engaging with these seminal texts, contemporary readers can better understand the complexities of moral philosophy and the ideals that continue to influence discussions about justice, governance and community in today's world. The comparative analysis of Utopia and Qutadgu Bilig thus serves not only as an academic inquiry but also as a reflection on the timeless pursuit of an ideal society.

REFERENCES:

1. Hajib, Y. K. (2006). Qutadgu Bilig [The Knowledge of Happiness] (A. E. A. M. Trans.). New York, NY: [Publisher].
2. More, T. (2001). Utopia (R. M. Adams, Trans.). New York, NY: Penguin Classics. (Original work published 1516)
3. More, T. (2013). Utopia (E. S. M. Trans.). Cambridge, MA: Cambridge University Press. (Original work published 1516)
4. Khash Hajib, Y. K. (1995). Qutadgu Bilig (Trans. by A. A. K. A. M.). [Publisher].
5. Holsinger, B. (2005). The Cambridge History of Literary Criticism: Volume 2, The Middle Ages. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
6. McRae, J. (2016). The Utopia of Thomas More: A Critical Study. London, UK: Routledge.

Alisher Khasanov Nabibullayevich
Master's Student, Asia International University

Abdullayeva Nabiya Idrisovna,
Asia International University
Scientific Supervisor: Associate professor, PhD

MAIN TRAITS OF CHARACTER AND PHILOSOPHICAL IDEAS PRESENTED THROUGH HIS ACTIONS: IBN SINA IN NOAH GORDON'S *THE PHYSICIAN*

Annotation: Ibn Sina (Avicenna), one of the towering figures of the Islamic Golden Age, remains a symbol of the integration of knowledge, ethics and faith. In Noah Gordon's *The Physician*, the character of Ibn Sina is not only portrayed as a historical figure but also as a beacon of wisdom whose teachings significantly influence the protagonist Rob Cole. Through the actions and philosophies attributed to Ibn Sina, Gordon illustrates the harmonious relationship between science and spirituality, intellectual rigor and ethical responsibility. This article explores Ibn Sina's key traits as depicted in the novel, with a focus on his philosophical ideas, ethical practices and the significant role these elements play in shaping the narrative and the characters around him.

Key words: *Ibn Sina, Avicenna, Noah Gordon, The Physician, philosophy, medicine, ethics, reason and faith, historical fiction, character analysis.*

Аннотация: Ибн Сина (Авиценна), одна из величайших фигур золотого века ислама, остаётся символом интеграции знаний, этики и веры. В романе Ноя Гордона «Лекарь» персонаж Ибн Сины изображён не только как историческая фигура, но и как маяк мудрости, чьи учения оказывают значительное влияние на главного героя Роб Колла. Через действия и философские идеи, приписываемые Ибн Сине, Гордон демонстрирует гармоничные отношения между наукой и духовностью, интеллектуальной строгостью и этической ответственностью. В данной статье рассматриваются ключевые черты Ибн Сины, изображённые в романе, с акцентом на его философские идеи, этические практики и значительную роль этих элементов в формировании повествования и персонажей вокруг него.

Ключевые слова: *Ибн Сина, Авиценна, Ной Гордон, Лекарь, философия, медицина, этика, разум и вера, историческая фантастика, анализ персонажей*

Annotatsiya: Ibn Sino (Avitsenna), Islomning Oltin asri yuksak shaxslaridan biri, bilim, axloq va e'tiqodning uyg'unlashishini ramzi bo'lib qolmoqda. Noah Gordonning "Shifokor" romanida Ibn Sino nafaqat tarixiy shaxs sifatida, balki protagonist Rob Kolga katta ta'sir ko'rsatadigan donolik manbai sifatida tasvirlanadi. Ibn Sinoga oid harakatlar va falsafiy g'oyalar orqali Gordon ilm-fan va ruhoniylilik, aql-idrok va axloqiy mas'uliyat o'rtasidagi uyg'un munosabatni ko'rsatadi. Ushbu maqola Ibn Sinoning romanda tasvirlangan asosiy fazilatlarini o'rganadi, uning falsafiy g'oyalari, axloqiy amaliyotlari va bu elementlarning hikoya va atrofidagi personajlarni shakllantirishdagi ahamiyatiga alohida e'tibor qaratadi.

Kalit so'zlar: *Ibn Sino, Avitsenna, Noah Gordon, Shifokor, falsafa, tibbiyot, axloq, aql va e'tiqod, tarixiy fantastika, personaj tahlili.*

Introduction

Ibn Sina (Avicenna) was an influential philosopher, physician and scholar whose contributions to medicine, logic and metaphysics were groundbreaking. His works, especially *The Canon of Medicine*, remain cornerstones of both Eastern and Western thought. In *The Physician*, a historical novel by Noah Gordon, Ibn Sina's character is presented not just as a physician but as a philosophical mentor whose teachings guide the protagonist, Rob Cole, through moral dilemmas and intellectual challenges. Gordon's portrayal of Ibn Sina offers a window into the

past, through which we can examine the interconnection between philosophy, medicine and ethical principles that have shaped both the Islamic and Western worlds.

The purpose of this article is to analyze Ibn Sina's character as presented in *The Physician*, focusing on the key traits that define him and the philosophical ideas that are conveyed through his actions. These traits, which include intellectual rigor, ethical responsibility and the integration of faith and reason, are pivotal to understanding not only the historical figure of Ibn Sina but also the narrative's broader themes.

Ibn Sina's Intellectual Rigor and Dedication to Knowledge

One of the defining traits of Ibn Sina's character in *The Physician* is his intellectual rigor. As a physician, philosopher and scientist, Ibn Sina is portrayed as deeply committed to the pursuit of knowledge. In the novel, his dedication to learning is evident in the way he mentors Rob Cole, imparting not just medical knowledge but also the philosophical framework that guides his medical practice.

Ibn Sina teaches Rob that medicine is not merely a technical skill but a profound understanding of the human body, mind and soul. His rigorous approach to medicine reflects the principles of empirical observation and logical deduction that were foundational in his medical writings, particularly *The Canon of Medicine*.

In the novel, this rigor is emphasized as Ibn Sina instructs Rob to engage with not just the physiological aspects of medicine but also its philosophical underpinnings.

This intellectual rigor is not limited to medicine alone. Ibn Sina's philosophical framework is a key element of his character in the novel. His broad knowledge base, covering subjects such as metaphysics, logic and ethics, shows how he embodies the Renaissance ideal of a polymath.

Ethical Principles and the Practice of Medicine.

Ibn Sina's ethical philosophy, particularly as it relates to medicine, is another key aspect of his character in *The Physician*. As a physician, Ibn Sina is portrayed as a healer who operates according to a moral framework that goes beyond technical skill. His commitment to human dignity and well-being informs his medical practice, where he sees healing not just as a profession but as a moral calling.

In the novel, Ibn Sina teaches Rob that a physician's responsibility is not merely to cure physical ailments but to treat the patient as a whole person. This holistic approach to medicine is one of Ibn Sina's most significant contributions to the field and is evident in the novel's portrayal of his character. His belief in the importance of empathy, compassion and ethical responsibility in medical practice serves as a guiding principle for Rob Cole, who faces various ethical dilemmas throughout his journey.

The Relationship Between Knowledge and Faith

One of the most profound philosophical ideas embodied by Ibn Sina in *The Physician* is the integration of knowledge and faith. In the novel, Ibn Sina is portrayed as a figure who reconciles reason and spirituality, demonstrating that intellectual pursuit and religious devotion are not contradictory but rather complementary.

This philosophy reflects Ibn Sina's historical views, particularly in his works on metaphysics, where he

argued that knowledge gained through reason and observation leads to a deeper understanding of the divine. In the novel, Gordon presents Ibn Sina as a figure who teaches Rob to see knowledge as a way to understand the divine order of the universe. Moreover, Ibn Sina's philosophy suggests that reason and faith are mutually reinforcing rather than opposing forces. In the novel, Rob initially approaches the world through the lens of scientific inquiry, but as he encounters Ibn Sina's wisdom, he begins to see the value of incorporating spiritual insight into his understanding of the world. This shift in Rob's thinking is a pivotal aspect of his personal development, as he begins to realize that faith provides the moral and existential context in which knowledge gains its true meaning. As Rob matures under Ibn Sina's mentorship, he learns that wisdom is not just an accumulation of facts, but the ability to perceive the interconnectedness of all things—material and spiritual alike.

Thus, the relationship between knowledge and faith in *The Physician* becomes a dynamic interplay that shapes Rob's development both as a physician and as a person. By the end of the novel, Rob embodies the lessons he learned from Ibn Sina: that true knowledge is not merely intellectual but also ethical and spiritual.

Influence on Other Characters

Ibn Sina's character in *The Physician* has a profound influence on other characters, particularly Rob Cole. His teachings shape Rob's intellectual and moral development, guiding him through various dilemmas and challenges. However, Ibn Sina's influence extends beyond Rob to other characters as well. His moral and intellectual authority impacts the decisions and actions of those around him, helping to shape the narrative's overall ethical framework.

For example, the character of Barak, who is Rob's companion, undergoes a transformation in his approach to medicine and life due to Ibn Sina's influence. Similarly, the other physicians in the story are depicted as being deeply affected by Ibn Sina's teachings on ethics and the practice of medicine. His actions in the novel serve as a catalyst for their growth and development, demonstrating how a great teacher can inspire others to live more morally responsible and intellectually rigorous lives.

Conclusion

In *The Physician*, Ibn Sina's character is portrayed as a figure of immense intellectual depth, moral responsibility and spiritual insight. Through his actions and teachings, Gordon presents Ibn Sina not only as a physician but also as a mentor whose philosophy integrates knowledge, ethics and faith. The traits of intellectual rigor, ethical practice and the reconciliation of reason and spirituality form the backbone of Ibn Sina's character, shaping the lives of those around him, especially the protagonist, Rob Cole.

Ibn Sina's influence in *The Physician* is significant, both in the narrative and in the development of the characters. Through his guidance, Rob and others are challenged to reconsider their approach to medicine,

ethics and life. Ibn Sina's character serves as a model of how philosophy can inform both practical actions and moral decisions, offering timeless lessons on the integration of knowledge and ethics.

REFERENCES

1. Gordon, Noah. *The Physician*. Ballantine Books, 1986.
2. Nasr, Seyyed Hossein. *Islamic Science: An Illustrated Study*. World Wisdom, 2009.
3. Gutas, Dimitri. *Avicenna and the Aristotelian Tradition: Introduction to Reading Avicenna's Philosophical Works*. Brill, 1988.
4. Kraemer, Joel L. "Avicenna on the Ontology of the Soul." *Journal of the History of Philosophy*, vol. 30, no. 2, 1992, pp. 145–169.
5. Alhassan, M.A. "Islamic Ethics and Medicine: The Legacy of Ibn Sina (Avicenna)." *Journal of Islamic Studies*, vol. 22, no. 4, 2011, pp. 315–329.
6. O'Leary, De Lacy. *Islamic Science and the Making of the European Renaissance*. The Folio Society, 1994.
7. Lloyd, Geoffrey E.R. *Science, Folklore and Ideology: Studies in the Life Sciences in Ancient Greece*. Cambridge University Press, 1983.
8. McGinnis, Jon. *Avicenna*. Oxford University Press, 2010.

Yusupov Asadbek G'afur o'g'li
 Termiz davlat pedagogika instituti
 Tillar fakulteti Xorijiy til va adabiyoti: (ingliz tili)
 ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi
 Email: asadbekyusupov2004@gmail.com

A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE GRAMMATICAL AND SEMANTIC FEATURES OF PARTS OF SPEECH IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation: this article examines the grammatical and semantic features of parts of speech in English and Uzbek through a comparative approach. The study emphasizes how the analytical nature of English contrasts with the agglutinative structure of Uzbek. The findings aim to provide insights for linguists, educators and language learners, facilitating a deeper understanding of the interplay between these two languages.

Key words: *contrastive analysis, parts of speech, grammar, semantics, linguistic comparison, analytical language, agglutinative language, language teaching.*

Аннотация: в статье проводится сравнительный анализ грамматических и семантических особенностей частей речи в английском и узбекском языках. Работа подчеркивает, как аналитический характер английского языка контрастирует с агглютинативной структурой узбекского. Результаты исследования нацелены на предоставление полезной информации для лингвистов, педагогов и изучающих язык, способствуя более глубокому пониманию взаимодействия этих двух языков.

Ключевые слова: *сравнительный анализ, части речи, грамматика, семантика, языковое сравнение, аналитический язык, агглютинативный язык, обучение языкам.*

Annotatsiya: mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi so'z turkumlarining grammatik va semantik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Ingliz tilining analitik xususiyati va o'zbek tilining agglutinativ tuzilmasi orasidagi farqlar asosiy e'tiborda. Tadqiqot natijalari tilshunoslar, o'qituvchilar va til o'rganuvchilar uchun muhim ma'lumotlar berib, ikki til o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *qiyosiy tahlil, so'z turkumlari, grammatika, semantika, lingvistik qiyoslash, analitik til, agglutinativ til, til o'rgatish.*

Introduction

Parts of speech form the backbone of language, defining its grammatical structure and semantic functions. Comparing English, an analytical language and Uzbek, an agglutinative language, provides a rich field for linguistic analysis. While English depends on fixed word order and auxiliary elements, Uzbek conveys meaning through a system of affixes and flexible sentence structures.

This study delves into the grammatical and semantic characteristics of parts of speech in both languages, examining shared and distinct features. The analysis not only uncovers the fundamental differences shaped by their linguistic typologies but also offers practical implications for language learning and teaching. By understanding these contrasts, educators and learners can navigate the complexities of each language more effectively.

Literature review

This study draws on various research works and scholarly sources to conduct a comparative analysis of parts of speech in English and Uzbek. The works of renowned linguists such as C. Fries and R. Quirk were instrumental in understanding English linguistics, while contributions from Uzbek linguists like Sh. Rahmatulayev and A. Madvaliev served as key references for Uzbek grammar. The literature review highlights that English relies on word order for meaning, whereas Uzbek conveys semantic meaning through affixation.

The study employs a comparative-analytical approach to deeply examine the grammatical and semantic features of the two languages. Additionally, statistical and linguistic methods were used to organize

and analyze data on parts of speech. Empirical data were gathered through textbooks, grammar guides and scholarly articles in both English and Uzbek.

Notional parts of speech are lexico-grammatical categories i.e. they have both lexical and grammatical meanings. Their lexical meaning is expressed by the stem of the word and the grammatical meaning - by the forms of their grammatical categories.

Both languages possess the following notional parts of speech: noun, adjective, numeral, pronoun, verb, adverb.

The semi-notional parts of speech common for both languages are:

The preposition/The postposition, conjunction, Particle, modal words, interjections, imitations.

Analysis and Discussion

The analysis of parts of speech revealed the following:

In English, the meaning of nouns and verbs often depends on context, while in Uzbek, affixes make the meaning explicit.

English verb tenses have complex structures involving auxiliary verbs, whereas Uzbek tenses are simpler and rely on suffixes.

A comparison of adjectives and adverbs shows that English uses auxiliary words like "more/most," whereas Uzbek employs affixes such as "-roq" and "eng".

► Nouns are words that name people, places, things or ideas. In English, nouns can be singular or plural. The plural form is typically created by adding "-s" or "-es" (e.g., book → books, box → boxes). Nouns can also take possessive forms, showing ownership (e.g., John's book)

► Verbs express actions, states or occurrences. In

Comparative Analysis of Notional Parts of Speech in English and Uzbek

Part of Speech	English	Uzbek
Nouns	Plural forms: -s, -es (e.g., books, boxes)	7 cases (e.g., kitob (book) - kitoblar (books))
Verbs	Tense/aspect: auxiliary verbs + main verb (e.g., has written)	Tense/aspect: suffixation (e.g., yozdi - wrote, yozmoqda - writing)
Adjectives	Comparative: -er, -est or more/most (e.g., smarter, the smartest)	Comparative: -roq, Superlative: eng (e.g., tezroq, eng tez)
Adverbs	Formed by adding -ly to adjectives (e.g., quickly)	Formed by adding -cha, -cha (e.g., tez-tez, yaxshi-yaxshi)
Pronouns	Personal (I, me, you), possessive (my, mine)	Personal (men, meni), possessive (mening, menga)
Conjunctions	Coordinating (and, but, or), subordinating (because, although)	Conjunctions (va, lekin, chunki), particles (ham, faqat)

English, verbs can change form depending on tense, aspect, mood and voice. The present perfect tense, for example, uses auxiliary verbs (e.g., “has written” where “has” is an auxiliary verb and “written” is the main verb). English verbs also change according to the subject (e.g., “he runs” vs. “they run”).

► Adjectives describe or modify nouns, giving more information about their qualities or characteristics. Comparatives and superlatives are used to compare things. In English, comparatives typically end in “-er” or use “more” (e.g., smarter, more beautiful), while superlatives end in “-est” or use “most” (e.g., the smartest, the most beautiful).

► Adverbs modify verbs, adjectives or other adverbs, usually indicating how, when, where or to what extent something happens. Most adverbs in English are formed by adding “-ly” to an adjective (e.g., quick → quickly, careful → carefully). However, not all adverbs follow this rule (e.g., fast, well).

► Pronouns are words used in place of nouns to avoid repetition. They include personal pronouns (e.g., I, you, he, she, it, we, they), possessive pronouns (e.g., my, your, his, her, their) and reflexive pronouns (e.g., myself, yourself). Pronouns help make sentences less cumbersome by replacing specific nouns.

► Conjunctions are words used to connect clauses, phrases or words. They can be coordinating (e.g., and, but, or) that link elements of equal importance or subordinating (e.g., because, although) that introduce dependent clauses. Conjunctions are essential for creating complex sentences and linking ideas logically.

► Particles are small words that have grammatical functions but don't fit neatly into the traditional categories of parts of speech like nouns, verbs or adjectives. Particles can convey meanings related to negation, emphasis or aspect. For example:

Negation: “not” (e.g. “I am not going”)

Emphasis: “just” (e.g. “I just want to help”)

Phrasal verbs: Particles form part of phrasal verbs (e.g. “give up”, “look after”).

► Modal words (or modal verbs) express necessity, possibility, permission or ability. They help indicate the mood or attitude of the speaker toward the action. Common modal verbs include:

Can (ability): “She can swim”.

Could (polite request, past ability): “Could you help me?”

May (permission): “May I go now?”

Must (necessity): “You must finish your work.”

Will (future intent): “I will call you later.”

► Postpositions are words that function like prepositions but appear after their object, commonly found in some languages like Hindi or Japanese. In English, we generally use prepositions (e.g., “in, on, at”), but in other languages like Uzbek, postpositions appear after the noun to indicate relationships. Example in English: “He came after the meeting”.

► Interjections are words or phrases used to express strong emotions or sudden reactions. They stand alone and are often followed by exclamation marks. Interjections don't have a grammatical connection to other parts of the sentence. Some common interjections in English are:

Oh! (surprise): “Oh! I didn't see that!”

Wow! (amazement): “Wow! That's incredible!”

Oops! (mistake): “Oops! I dropped it.”

► Imitations or onomatopoeic words are those that imitate the sound they describe. They are used to represent sounds in language, often giving vividness to writing or speech. Examples include:

“Buzz” (sound of a bee or machine)

“Splash” (sound of something hitting water)

“Meow” (sound a cat makes)

“Boom” (sound of an explosion)

Conclusion

In this analysis, we have explored the notional parts of speech in both English and Uzbek, highlighting their key differences and similarities. While both languages share basic categories such as nouns, verbs, adjectives and adverbs, each language exhibits unique structural and grammatical features. English relies heavily on auxiliary verbs, word order and suffixes for tense, aspect and agreement, whereas Uzbek utilizes a rich system of suffixation and case markers. Additionally, both languages use particles, modal verbs, interjections and other specific elements that contribute to the complexity and expressiveness of language.

REFERENCES:

1. Azimov, A. (1985). Contrastive Grammar of English and Uzbek (pp. 45-78). Tashkent: Fan Publishing House.
2. Baugh, A. C., & Cable, T. (2002). A History of the English Language (pp. 200-215). London: Routledge. <https://www.routledge.com/>
3. Crystal, D. (2003). English as a Global Language (pp. 10-30). Cambridge: Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/>
4. Davies, M. (2005). A Frequency Dictionary of Contemporary American English: Word Sketches, Collocates, and Thematic Lists (pp. 50-75). London: Routledge. <https://www.routledge.com/>
5. Haq, S. (2012). English-Uzbek Contrastive Grammar (pp. 120-135). Tashkent: National Publishing House of Uzbekistan.
6. Hockett, C. F. (1958). A Course in Modern Linguistics (pp. 200-225). New York: Macmillan.
7. Jones, C. (2007). The Structure of English: A Linguistic Introduction (pp. 45-60). Oxford: Oxford University Press. <https://global.oup.com/>
8. Kasyanov, A. (2013). Comparative Linguistics: English and Uzbek (pp. 33-50). Tashkent: Tashkent State University Press.
9. Lyons, J. (1977). Semantics: Volume 1 (pp. 90-105). Cambridge: Cambridge University Press. <https://www.cambridge.org/>

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Tahrir hay'ati:

Nizomiddin Mahmudov
Yorqinjon Odilov
Jabbor Eshonqulov
Baxtiyor Daniyarov
Abdurahim Nosirov
To'liq Saydaliyev
Barno Buranova
Zulxumor Mirzayeva
Qozog'boy Yo'ldoshev
Bahodir Jovliyev
Salima Jumayeva
Qayum Baymirov
Manzar Abdulkayrov
Alijon Safarov
Husniddin Norqulov
Odiljon Boynazarov
Madina Nuriddinova
Latifa Xudaykulova
Barno Kadirova
Nargiza Mirzayeva
Guli Shukurova
Yuldots Raxmatov
Ramziddin Abdusatorov
Feruza Manukyan
Gulchexra Keldiyorova
Gulsanam Xolikulova
Komiljon Qarshiyev
Svetlana Umirova
Xolmo'min Fayzullayev
Nilufar Namazova
Dilbar Niyazova
Sayyora Halimova
Shaxnoza Yunusova
Nigoraxon Ro'zibayeva
Tadjixon Sabitova
Nigoraxon Ro'zibayeva
Ra'no Mullaaxodjayeva
Oqila To'raqulova
Maxpuza Karaxodjayeva

Axborot hamkorimiz:

TIL VA ADABIYOT
TA'LIMI
O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
XALQ TA'LIMI VAZIRLIG'NING
ILMIY-METODIK JURNALI

Bosh muharrir

Nargiza BERDIYEVA

Muharrirlar:

Bibimariyam RAHMONOVA
Shabnam G'ANIYEVA
Bonu DO'SMATOVA

Sahifalovchi:

Mahliyo ABDOQODIROVA

Tahririyat manzili:

100038, Toshkent shahri
Navoiy ko'chasi 30-uy.
Telefon: (90) 322-87-16.

e-mail: tilvaadabiyotuz@gmail.com

Til va adabiyot.uz

ILMIY-METODIK ELEKTRON JURNAL
НАУЧНО-МЕТОДИЧЕСКИЙ ЭЛЕКТРОННЫЙ ЖУРНАЛ
SCIENTIFIC-METHODOLOGICAL ELECTRONIC JOURNAL

Ilmiy-metodik elektron jurnal

M U N D A R I J A

DOLZARB MAVZU

Mahfuza Karaxodjayeva.

Turkiy xalqlar yagona alfaviti 2

Rayxon Rasulova. O'quvchilarning
kitobxonlik madaniyatini matn

yaratish kompetensiyalarini
shakllantirish orqali rivojlantirish 7

TILSHONOSLIK

S.M. Axmadaliyeva. Predsedent

nomlar asosida shakllangan
pragmatonimlar 9

Nafisa Amanlikova. Parallel
korpusda tarjima birliklarining
lingvomadaniy xoslanishi (XX asr o'zbek
she'riyati misolida) 12

Muhammadjon Ergashev. The

etymology of english language
lexicography 14

ADABIYOTSHUNOSLIK

Ayimxan Eshniyazova.

Ahmad A'zam novellalarida uyg'oq
tafakkur talqini 16

Zebo Hamzayeva. Tomas Xardi

asarlarida tabiat va jamiyatning
o'zaro aloqasi 20

Gulmira Abdullayeva.

"The Image of Youth in the Works of
Khayriddin Sultan" 22

ILG'OR PEDAGOGIK TEXNOLOGIYA

Shahribonu Sirojiddinova.

Badiiy mifologemani qardosh
bo'lmagan til oilalarida qo'llanilishi
(Ingliz va o'zbek tillari misolida) 25

Madina Mamasaidova.

Iboralarni tizimli o'qitish bo'yicha
metodik tavsiyalar 27

Sadoqat Azimova. Ona tili ta'limida
evristik yondashuvning ilmiy asoslari
va ta'limda qo'llanishi 30

Xatam Razzaqov. O'quvchilarning
yozma nutqini rivojlantirishda yozish
modellarining ahamiyati 33

Насиба Ниязова. Роль

коммуникативного подхода
в обучении академическому
письму на основе современных
педагогических технологий 37

Амина Фаттахова.

Литература как инструмент
развития правового мышления
у студентов-юристов 39

Bazargul Khojaniyazova.

The use of technology
in english language teaching 42

Feruza Ishanxodjaeva. Using videos

to increase motivation in foreign
language lessons 46

Diloromxon Ismoilova.

John Steinbeck: works and
linguopoetics 48

Feruzakhon Tilavoldiyeva.

Enhancing Reading and Writing Skills
Through Collaborative and
Task-Based Approaches 50

Umida Irgasheva. Developing

steam technologies in teaching
english as a foreign language 53

Raximberdi Ayatov. Didactic learning

in blended teaching of english
language and literature 56

*O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi
Oliy attestatsiya komissiyasi Rayosatining 2023-yil 3-iyundagi 338/6-sonli
qarori bilan Filologiya, Pedagogika hamda Psixologiya fanlari bo'yicha doktorlik
dissertatsiyalari (PhD, DSc) asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan milliy
ilmiy nashrdir. <https://oak.uz/pages/4802>*

Yarqinoy Qarshiyeva. Usage of modern technology in the secondary education system 59

Shokhista Said-Akhmedova.
Exploring Learnis Platform: Key features, advantages, disadvantages, and creating a web quest 62

TADQIQOTLAR

Safiya Niyozova. O'quvchilar aqliy tarbiyasini shakllantirishda sharq allomalarining qarashlari 64

Bibisora Axtamova. Sadriddin Ayniyning "Odina" qissasidagi maqollarning sotsiopragsmatik aspekti 66

Oqiljon Mavlonov. Parizoda Ro'ziboyeva.
Gulbarg – gulob qozonidagi gulqatlar ramzi yoxud may ila yuvib bog'langiz na'shim belin tokdin... (Adabiyot muallimlari va muxlislar e'tiboriga taqdim).....69

Zarifa Yoriyeva. Jon Steynbek asarlarida sahnaviylik va inson fenomenining estetik darajasi 74

Munavvar Fayzullayeva. Sevinch Ovganova.
O'tkir Hoshimov – nasr va nazmdagi yulduz 76

Ozoda Achilova. Ijzat va taqiq nutqiy aktlari voqelanishining sotsiopragsmatik omillari (O'zbek va yapon tili misolida) 78

Gulnoza Ibragimova. O'zbek tilidagi matnlarning o'qishlilik darajasini aniqlash: ilmiy – metodik asoslar 80

Iroda Temurova. Ubaydiy ruboiylarining o'ziga xosligi 83

Kumush Abdurazaqova. "Jaloliddin Manguberdi" dramasida tarixiylik va badiiylik masalasi 86

Aziza Ro'ziyeva. Muhokama matnida qo'llanadigan til birliklari va ularni shakllantiruvchi topshiriqlar 88

Rahmatullo Berdiyrov. Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romanida tarixiy voqealarning zamonaviylik bilan bog'lanishi 91

Feruzabonu Komilova. Behbudiyning Oyna jurnalidagi mumtoz matnlar tadqiqi 93

Shaxnoza Shomurodova. Abdulla Oripov lirikasida oshiq va ma'shuqa ruhiy dunyosiga chizgilar 97

Zahro Xaydarova. Tarixiy asarlarda O'g'uzxon obrazi 100

Maktuba Avezova. Yassaviy – hikmatnavislik asoschisi 102

Fotima Komilova. Xalq og'zaki ijodida olqish va qarg'ishlarning janr xususiyatlari 105

Maftuna Sodiqova. Sultoniy g'azallarida she'riy san'atlarning qo'llanilishi 107

Dinora Xayrullayeva. Bobojon Tarroh Xodimning "Xorazm navozandalari" asari haqida 108

Hayotjon Abdullayev. Huvaydo ijodida mustazod janri 112

Sitorabonu Ahmadjonova. Maqollar va ularning tilshunoslikda tutgan o'rni 114

Mohinabonu Baxshullayeva. Jonatan Swift ijodida hajviylik yoxud "Oddiy taklif" 116

Ruxsora Mirkomilova. Mirtemir sochmalari – o'zbek adabiyotining gultoji 118

Ilmira Abduraxmanova. Mudragan mas'uliyat. "Hikki"larni adabiyot orqali "uyg'otish" masalasi 120

Dinora To'ychiyeva. Partav – ustozga munosib shogird sifatida 124

Nazokat Jumatova. Muhammad Rizo Ogahiy ijodi: an'ana va novatorlik 126

Barchinoy Toshpo'latova. Samarqand bolalar sanamachiq o'yin-qo'shiqlarining variantlari tahlili 128

Нафиса Нематжонова.
Юлдузхан Юсубова.
Своеобразие образа женщины в литературе в разных эпохах 130

Марина Капаева. Основные трудности развития фразеологической компетенции у будущих учителей корейского языка 133

Маржан Камбарова. Выражение антропоцентризма в пословицах (английский, русский, узбекский, казахский) 135

Наргиза Исроилова. Прилагательное нефизической характеристики человека в современном русском языке 137

Нигора Хайитова. Интерактивные методы обучения английскому языку как иностранному 140

PEDAGOGIKA

Nargiza Hakimova. "Lifelong learning" tamoyili asosida bo'lajak o'qituvchilarni uzluksiz kasbiy rivojlantirishdagi o'rni va ahamiyati 142

Dilfuza Mirzayeva. Maktabgacha ta'lim tizimi sifatini oshirishda art pedagogikasidan foydalanishning dolzarbligi 144

Dildora Rashidova. Pedagogika fanini o'qitishda fanlararo o'qitish uyg'unligini ta'minlash vositasida bo'lajak o'qituvchilarning metodik kompetensiyasini rivojlantirish 146

Gulzoda Safarova. 1920-1938-yillarda Buxoroda ta'lim-tarbiya va pedagogik fikrlar taraqqiyoti 149

Navro'z Axmedov. Aralash ta'lim asosida talabalarning kiberijtimoiylashuvini pedagogik loyihalashtirish 152

KICHIK TADQIQOT

Madina Tolibova. Alisher Navoiyning "Sab'ai sayyor" dostonida xirad masalasi 154

Mohim Xusanova. Ne'mat Aminov hajviyotida jamiyat illatlarining fosh etilish san'ati 156

Madina Sobirova. Afag Madadova. Grammatik birliklarni ontologik tasniflash 160

Shahnoza Qudratova. Isajon Sulton ijodida milliy ruh va shaxs talqini 163

Diyora Fayzullayeva. "O'g'uz, Alanquvo va Shayboniynoma" asari qo'lyozmasi haqida 165

Sevinch Ismatullayeva. Adabiyot – jamiyatni o'zgartiruvchi kuch 167

Dilnura Rahmanova. Farida Afro'z va Zulfiya Mo'minova she'rlarida ayol talqini 170

Alina Akhmadullina. The Interconnection of Linguistics and Philosophy: Exploring the Foundations of Meaning and Thought 172

Maftuna Ochilova. The Role of Feedback in Language Assessment: A Theoretical Perspective 174

Amira Klicheva. Benefits Task-Based approaches to teaching and their impact on learners' communicative competence and language acquisition 177

Nargizakhon Xomidova. Advantages and disadvantages of clil in teaching natural sciences in english 180

Shakhnoza Alikulova. The role of multimedia to learning grammar in english 182

Umid Mamashoyev. The pursuit of the perfect individual and society in more's and khass hajib's works 186

Alisher Khasanov. Nabiya Abdullayeva. Main Traits of Character and Philosophical Ideas Presented Through His Actions: Ibn Sina in Noah Gordon's The Physician 188

Asadbek Yusupov. A comparative analysis of the grammatical and semantic features of parts of speech in english and uzbek languages 190

